

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart University

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT 19 • ÖZEL SAYI • 2021
Volume 19 • SPECIAL ISSUE • 2021

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt 19 • Özel Sayı • 2021 / Volume 19 • Special Issue • 2021
ISSN:1304-5318 E-ISSN:2147-9771

Yılda Dört Kez Yayınlanır / Published Quarterly a Year

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) yılda dört kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak editörler ve yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış en az iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale ya yayınlanır ya düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir ya da reddedilir. Her durumda yazar Dergipark üzerinden bilgilendirilmektedir.

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) / Journal of Administrative Sciences (JAS)

Yönetim Bilimleri Dergisi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

YBD'de yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Bu yayında yer alan tüm çalışmalar başvuru anında ve yayın öncesi olmak üzere iki kez iThenticate uygulaması aracılığıyla benzerlik taramasından geçirilmiştir.

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın

Yayın Şekli: 4 aylık (Ocak-Mart-Temmuz-Ekim) Türkçe ve İngilizce

Tasarım-Baskı Hazırlık:

Tam Pozitif Reklamcılık ve Matbaacılık İç ve Dış Ticaret Ltd. Şti.

Çamlıca Mahallesi 145. Cadde No: 10/11 Yenimahalle /ANKARA

Tel: 0312 397 00 31 | Faks: 0312 397 86 12 | E-Posta: pozitif@pozitifmatbaa.com

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD); EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, TÜBİTAK DERGİPARK, Index Islamicus, Ulrichs Periodical Directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, PROquest Social Science Journals Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), DergiPark ve SOBİAD tarafından indekslenmektedir.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the JAS editors

Disclaimer: Statements of acts or opinions appearing in the Journal of Administrative Sciences (JAS) are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

ISSN:1304-5318
E-ISSN:2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

JAS is published quarterly a year
Vol. 19 • No. Special Issue • 2021

Journal of Administrative Sciences is a peer reviewed interdisciplinary journal (both Turkish and English) sponsored by Canakkale Onsekiz Mart University. The Editorial board and editors take consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas.

Journal of Administrative Sciences focuses on scholarly articles on labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations in general from all over the world.

Manuscripts submitted to Journal of Administrative Sciences should be original and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

All the works in this publication have been subjected to similarity screening through iThenticate application twice, at the time of application and before publication.

JAS Indexed or/and Abstracted in

EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, Index Islamicus, Ulrichs Periodical Directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, ProQuest Social Science Journal Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), DergiPark and SOBİAD.

Editorial Office

Journal of Administrative Sciences (JAS)

Yönetim Bilimleri Dergisi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the JAS editors.

Disclaimer: Statements of acts or opinions appearing in the Journal of Administrative Sciences (JAS) are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

ISSN:1304-5318
E-ISSN: 2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt 19 • Sayı Özel. 2021 / Volume 19 • Special Issue • 2021
ISSN:1304-5318 E-ISSN:2147-9771

SAHİBİ / Owner

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT**

EDİTÖR / Editor

Prof. Dr. Selçuk İPEK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan IŞIK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / Field Editors

Yönetim ve Organizasyon / Management and Organization

Prof. Dr. Kittisak JERMSITTIPARSERT (Henan University)
Prof. Dr. Donta S. HARPER (University of Washington Tacoma)
Prof. Dr. Nazan YELKİKALAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammed Abid MALİK (Virtual University of Pakistan)
Doç. Dr. Letitia Carmen LUCESCU (Technical University of Iasi)
Doç. Dr. Iqbal QAISAR (Universiti of Sains Malaysia)
Dr. Öğr. Görevlisi Bülent AKKAYA (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Görevlisi Mustafa KAPLAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Üretim Yönetimi ve Pazarlama / Production Management and Marketing

Dr. Öğr. Üyesi Filiz EROĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Shahnaz IBRAHİM (University of Southampton)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Political Science and Public Administration

Dr. Öğr. Üyesi Alper BİLGİLİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Salih Ziya KUTLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine KEF (Amasya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Tanju AKYOL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Avrupa Çalışmaları ve Uluslararası Örgütler / European Studies and International Organizations

Doç. Dr. Filiz Çoban ORAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gülce UYGUN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

İktisat ve Sayısal Yöntemler / Economics and Numerical Methods

Prof. Dr. Ercan SARIDOĞAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Mert URAL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KILIÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel TAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli YILANCI (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu Kılınç SAVRUL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Nur Dilbaz ALACAĞAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Şehnaz YİĞİTBAS (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rüya Ataklı YAVUZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Bütçeleme, Muhasebe ve Finansman / Budgeting, Accounting and Finance

Prof. Dr. Metin ATMACA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat AYDIN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖKSÜZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Sami TAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri / Labor Economics and Industrial Relations

Doç. Dr. Özgür TOPKAYA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Canan Öykü DÖNMEZ KARA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KANYILMAZ POLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gonca GEZER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI İŞLERİ / Assisting Editor

Arş. Gör. Kendal DENİZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Arş. Gör. Semra TAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI VE DANIŞMA KURULU / Editorial Board

Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order

ACER, Yücel (Yıldırım Beyazıt Ü.)	KARATAŞ-ÖZKAN, Mine (SOTON U.)
AGUN, Hakan (Trakya Ü.)	KAYA, İbrahim (İstanbul Ü.)
AKKAYA, Bülent (CBÜ)	KILIÇ, Cüneyt (ÇOMÜ)
AKYOL, İbrahim Tanju (ÇOMÜ)	KORKUSUZ Refik (İst. Medeniyet Ü.)
ALPER, Yusuf (Uludağ Ü.)	KURT, Serdar (ÇOMÜ)
AYDIN, Erdal (ÇOMÜ)	LUCESCU, Letitia Carmen (TUIASI)
BABA, Gürol (Ankara SBÜ)	MALIK, Muhammad Abid (VU of Pakistan)
BACAK, Bünyamin (ÇOMÜ)	ÖRNEK, Ali Şahin (ÇOMÜ)
BENLİ, Abdurrahman (Sakarya Ü.)	ÖZDEMİR, Süleyman (İstanbul Ü.)
BİÇERLİ, M. Kemal (Anadolu Ü.)	PAZARCIK, Yener (ÇOMÜ)
BOZKURT, Veynel (İstanbul Ü.)	SIĞIRCI, Özge (Kırklareli Ü.)
CAM, Erdem (Ankara Ü.)	SÖNMEZLER, Gökhan (Trakya Ü.)
ÇETİNKAYA, Özhan (Uludağ Ü.)	ŞAHİN, Levent (İstanbul Ü.)
DÖNMEZ KARA, C. Öykü (ÇOMÜ)	TAN, Sabri Sami (ÇOMÜ)
ENER, Meliha (ÇOMÜ)	TAVŞANCI, Aykut (Trakya Ü.)
GÖKTEPE, Ahmet Orkun (ÇOMÜ)	TAYŞİR, Eyüp Aygün (Marmara Ü.)
GÖRÜN, Mustafa (ÇOMÜ)	TOPBAŞ, Ferhat (Balıkesir Ü.)
HARPER, Donta S. (UW Tacoma)	TORUN, Mustafa (ÇOMÜ)
İBRAHİM, Shahnaz (SOTON U.)	TINKER, Vanessa (Collegium Civitas)
İNCEKARA, Ahmet (İstanbul Ü.)	TUNÇ, Metin (İstanbul Ü.)
İPEK, Selçuk (ÇOMÜ)	UĞUR, Suat (ÇOMÜ)
JERMSITTIPARSERT, Kittisak (Henan U.)	ULUDAĞ, M. Bülent (Onbeş Kasım Ü.)
KANTEN, Pelin (ÇOMÜ)	ULUYOL, Osman (Adıyaman Ü.)
KANTEN, Selahattin (ÇOMÜ)	UZUNOĞLU, Sadi (Trakya Ü.)
KARA, Mustafa (ÇOMÜ)	YELKİKALAN, Nazan (ÇOMÜ)
KARADENİZ, Oğuz (Pamukkale Ü.)	YİĞİT, Yusuf (ÇOMÜ)
KARAGÜL, Soner (ÇOMÜ)	QAISAR, Iqbal (US of Malaysia)

BU SAYININ HAKEM KURULU / Referees of this Issue

Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order

- ARDA, Özlem** (İstanbul Ü.)
AY, Sema (Bursa Uludağ Ü.)
AYDIN, Gonca Gezer (ÇOMÜ)
AYDIN, Üzeyir (Dokuz Eylül Ü.)
AZAZİ, Hasan (ÇOMÜ)
BAKIR, Hasan (Bursa Uludağ Ü.)
BEK, Nahit (ÇOMÜ)
BİLGİÇ, Asmin Kavas (Eskişehir Osmangazi Ü.)
BİLGİLİ, Alper (ÇOMÜ)
BİNGÖL, Ufuk (Bandırma Onyeddi Eylül Ü.)
ÇETİNKAYA, Özhan (Bursa Uludağ Ü.)
ÇEVİK, Emre (Kırklareli Üni.)
DEMİRBAŞ, Çağrı Emin (ÇOMÜ)
DEMİREL, Esra (ÇOMÜ)
EROĞLU, Filiz (ÇOMÜ)
EVEREST, Bengü (ÇOMÜ)
FEDAİ, Recep (ÇOMÜ)
GENCEL, Ufuk (İzmir Demokrasi Ü.)
GÜLTEKİN, Yasin (ÇOMÜ)
HALİSOĞLU, Tuğba Aydın (Tarsus Ü.)
HİSARLIOĞLU, Fulya (Kadir Has Ü.)
KAHYAOĞLU, Hakan (Dokuz Eylül Ü.)
KAYAR, İsmail (ÇOMÜ)
KIRAY, Abdullah (ÇOMÜ)
KOCATÜRK, Ebru Bilgen (Kırklareli Ü.)
KUTLU, Salih Ziya (ÇOMÜ)
NİYAZ, Özge (ÇOMÜ)
ÖZDEMİR, Mehmet Ozan (Dokuz Eylül Ü.)
ÖZER, Ufuk (ÇOMÜ)
ÖZTÜRK, Seçil (ÇOMÜ)
PEKCAN, Cemre (ÇOMÜ)
POLAT, Ebru Kanyılmaz (ÇOMÜ)
SAYGIN, Didem (ÇOMÜ)
ŞAHİN, Levent (İstanbul Ü.)
TOPKAYA, Özgür (ÇOMÜ)
YAVUZ, Rüya Ataklı (ÇOMÜ)
YAZGAN, Şekip (Ağrı İ. Çeçen Ü.)
YILMAZ, Neslihan (Uşak Ü.)
YÜCEL, Tuğdem Saygın (ÇOMÜ)
YÜCESAN, Mesut (ÇOMÜ)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden/ <i>Editor's Note</i>	IX
▶ Evaluation of Illegal Sports Betting Behavior According to Cybercrime Experts from a Communicative Viewpoint	1
▷ <i>Yasadışı Bahis Davranışının Siber Suç Uzmanlarına Göre İletişimsel Bakışla Değerlendirilmesi</i>	
■ Atalay Bahar	
▶ Avrupa Birliği'ne Aday Statüsündeki Ülkelerin Siyasi ve Ekonomik Açılardan Karşılaştırılması	29
▷ <i>A Political and Economic Comparison of the Candidate Countries to the European Union</i>	
■ Ferda Özer, Mehlika Özlem Ultan	
▶ Türkiye Demir-Çelik Sektörünün Ürün Haritalaması: Widodo Yöntemiyle Bir Analiz	57
▷ <i>Product Mapping of Turkey's Iron and Steel Industry: An Analysis with the Widodo Method</i>	
■ Murat Ozan Başkol, Selahattin Bektaş	
▶ İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nun Gerekliliği Üzerine Düşünceler	85
▷ <i>Thoughts on Necessity of Provincial Agricultural Development Board</i>	
■ Cuma Yıldırım	
▶ Birinci Dağlık Karabağ Savaşı Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları: Bakü Binegedi İlçesi Örneği	107
▷ <i>Socio-Economic Problems of First Nagorno-Karabakh War Migrants: Case of Baku Binegedi District</i>	
■ Gafar Shamilov, Canan Öykü Dönmez Kara	
▶ Covid-19 Sürecinde Yükselen Sosyal Belediyecilik: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği	137
▷ <i>Rising Social Municipality during Covid-19: The Case of Ankara Metropolitan Municipality</i>	
■ Şerif Öner, Barış Çam	

► BİST 100’de Yer Alan Futbol Kulüplerinin Sportif Başarıları ve Finansal Performansları Arasındaki İlişkinin Analizi.....	165
▷ <i>Analysis of the Relationship between the Sportive Success and Financial Performances of the Football Clubs in BİST 100</i>	
■ Nevzat Güngör, Emre Selçuk Sarı	
► Üretim Yönetiminde Yeşil İnovasyon: (S)SCI Dergilerinde Yayımlanan Makalelerin İçerik Analizi.....	187
▷ <i>Green Innovation in Production Management: Content Analysis of Articles Published in (S)SCI Journals</i>	
■ Zehra Binnur Avunduk	
► Türk Bankacılık Sektöründe Uluslararası Fonlama Kaynağı Olarak Sendikasyon Kredileri: Yapısı, Süreci, Belirleyicileri	211
▷ <i>Syndicated Loans, As an International Funding Source in the Turkish Banking Sector: Structure, Process, Determinants</i>	
■ Adnan Güzel	
► Dijitalleşirken Tasarruf Edilebilir mi? Çalışan Sayısı mı, Çalışanların Niteliği mi?	241
▷ <i>Is It Possible to Make Savings in Digitalization Process? Quantity or the Quality of the Employees?</i>	
■ Gizay Daver	
Yazarlar Hakkında.....	268
<i>About the Authors.....</i>	272
Yazarlar için Bilgi Notu	276
<i>Notes for Contributors</i>	280

EDİTÖRÜN NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, ekonometri, iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye ve uluslararası ilişkiler alanlarında, ağırlıklı olarak özgün araştırma makaleleri yayınlayan hakemli bilimsel bir dergidir. Bugüne kadar 41 sayı yayınlamış olan Dergimizin bu özel sayısı; teması “Dünyada Ekonomik, Sosyal, Politik ve Teknolojik Gelişmeler ve Etkileri” olarak belirlenen ve 5-6 Temmuz 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak düzenlenen “Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı”na ayrılmıştır. Geniş bir katılımı düzenlenilen Konferans’ta, dünyada sosyal bilimlerin inceleme konusu yaptığı alanlarda yaşanan değişimler ve bu değişimlerin yarattığı etkiler tartışılmış, politika ve strateji belirleyicileri için öneriler sunulmuştur.

Yayın ilkelerimize bağlı kalarak hazırladığımız bu özel sayımızda, farklı alanlardan çok sayıda çalışma değerlendirilmiş, hakemlerin ve editör kurulunun değerlendirmeleri sonucu olumlu rapor alan makaleler yayımlanmıştır. Belirlenen takvime uyabilmek için son derece sınırlı bir sürede hazırlanan özel sayımızda; başta yazı işlerinde çalışan arkadaşlarımız olmak üzere emeği geçen tüm alan editörlerine, hakemlere ve yazarlara teşekkür ederiz.

İçten saygılarımızla,

Editör

Prof. Dr. Selçuk İPEK
Dr. Öğr. Üyesi Serkan İŞİK

EDITOR’S NOTE

Journal of Administrative Sciences is a peer-reviewed scientific journal that mainly publishes original research articles in the fields of labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations. This special issue of our Journal, which has published 41 issues to date; The theme was “Economic, Social, Political and Technological Developments and Their Effects in the World” and was reserved for the “Çanakkale Onsekiz Mart University International Social Sciences Conference” held online between 5-6 July 2021. At the Conference, which was held with the wide participation of members, the changes in the fields of social sciences in the world and the effects of these changes were discussed, and suggestions for policy and strategy makers were presented.

In this special issue, which we prepared by adhering to our publishing principles, many studies from different fields were reviewed, and articles that received positive reports as a result of the reviewing of the reader and the editorial board were published. In our special issue, which was prepared in a very limited time in order to comply with the deadline; We would like to thank all the field editors, reader and authors who contributed, especially our colleagues working in the editorial business.

Best Regards,

Editor

Prof. Dr. Selçuk İPEK
Asst. Prof. Dr. Serkan İŞİK

- RESEARCH ARTICLE -

EVALUATION OF ILLEGAL SPORTS BETTING BEHAVIOR ACCORDING TO CYBERCRIME EXPERTS FROM A COMMUNICATIVE VIEWPOINT¹

Atalay BAHAR²

Abstract

All kinds of criminal betting activities that are played over sports competitions by using digital technologies without the permission of the authorized institutions are considered as illegal betting. In the formation of illegal bets, legal violations due to illegal structuring and activities, and economic violations in terms of providing untaxed unfair profits draw attention. The perspectives of those working in the field gain importance in the evaluation of the criminal, economic, psychosocial and communication dimensions of illegal bets. The aim of this qualitative study is to reveal a determination about illegal sports betting in line with the opinions of the expert police officers working in the Istanbul Police Department Anti-Cybercrime Branch. The results of the operations carried out for illegal sports betting between 2017-2020 are also used as the supporting data of the research. In the study, illegal sports bets were evaluated with the semi-structured in-depth interview technique based on the descriptive method, with the data obtained from the expert police. With the literature review and expert police interviews, important data were obtained about the methodology and communicative paradigms of the impact of illegal sports betting crimes on individuals and society. In this context this original research, evaluated from the perspective of cybercrime experts, makes a contribution to the literature.

Keywords: *Illegal Sports Betting, Sports Industry, Cybercrime, Social Media Platforms, Betting Addiction.*

JEL Codes: *A12, K24, K42, Z28.*

Başvuru: *07.07.2021*

Kabul: *05.08.2021*

1 This article is an extension of the papers presented at the 34th EBES Athens Conference on 6-8 January 2021 and at the COMU International Social Sciences Conference on 6-8 July 2021.

2 Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Ankara, Türkiye, atk199@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3146-18332

YASADIŞI BAHİS DAVRANIŞININ SİBER SUÇ UZMANLARINA GÖRE İLETİŞİMSEL BAKIŞLA DEĞERLENDİRİLMESİ³

Öz

Yetkili kurumlardan izin alınmaksızın, bilişim teknolojileri aracı kılınarak spor müsabakaları üzerinden oynatılan ve konusu suç teşkil eden her türden bahis eylemi, yasadışı bahis kapsamında değerlendirilmektedir. Usulsüz yapılanma ve faaliyetleri nedeniyle hukuksal, vergilendirilememiş haksız kazanç sağlanması yönüyle de ekonomik ihlaller, yasadışı bahislerin oluşumunda dikkat çekmektedir. Yasadışı bahislerin kriminal, iktisadi, psikososyal ve iletişim boyutlarının değerlendirilmesinde, sahada görev alanların perspektifleri önem kazanmaktadır. Bu nitel çalışmanın amacı İstanbul Emniyet Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğünde görevli uzman polislerin görüşleri doğrultusunda, yasadışı spor bahisleri hakkında bir tespitin ortaya konulmasıdır. 2017-2020 tarihleri arasında yasadışı spor bahislerine yönelik gerçekleştirilen operasyon sonuçları da araştırmanın destekleyici verileri olarak kullanılmaktadır. Araştırmada yasadışı spor bahisleri; betimsel yöntemle dayalı yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniğiyle, uzman polislerden elde edilen verilerle değerlendirilmiştir. Literatür taraması ve uzman polis görüşmeleriyle, yasadışı bahis suçlarının birey ve toplum üzerindeki etkisi, metodolojisi ve iletişimsel paradigmaları hakkında önemli verilere ulaşılmıştır. Bu bağlamda siber suç uzmanları perspektifiyle değerlendirilen bu özgün araştırma alanyazına bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yasadışı Spor Bahisi, Spor Endüstrisi, Siber Suçlar, Sosyal Medya Platformları, Bahis Bağımlılığı.

JEL Kodları: A12, K24, K42, Z28.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. INTRODUCTION

All types of betting actions played on sports events by using digital technologies without the permission of the relevant institutions are considered as illegal betting. Violation of two basic elements puts bets outside the general standards. Non-taxed earnings are in violation of economic criteria, while illegal structures and activism are in violation of legal norms. Digital environments, which have a high share in the realization of these violations, are included in this study as the third important factor. Organizations that use digital media to place and promote illegal bets, and players who spend their savings on their survival are also important actors of the research.

In this qualitative study, communication processes and effects of sports betting

³ Genişletilmiş Türkçe Özet, İngilizce makalenin aşağısında yer almaktadır.

phenomenon are evaluated with the opinions of 8 expert police in Istanbul Police Department Anti-Cyber Crimes Branch by taking into account the operation data for illegal sports betting crimes between 2017-2020. Interview findings on illegal sports betting crimes are analyzed and interpreted. In the first stage, the deficiencies in legal regulations about illegal sports betting, which cause great economic losses, are analyzed. Without obtaining a license to play sports betting in Turkey it is not legal and judicial proceedings are carried out on the persons concerned. (Eralp, 2017). Betting, mediating, advertising, encouraging betting and betting on sports competitions other than those legally permitted are defined as a crime in Article 5 of the “Law on Betting and Chance Games in Football and Other Sports Competitions” (Babayiğit, 2018:302). Various prison sentences are given for violations of the articles, except for illegal sports betting. Administrative fines are stipulated only for those who play illegal sports betting.

The annual cost of illegal sports betting to the world is estimated at about 1.69 trillion euros in the European Police Organization (Europol) 2020 Report. This economic loss makes it necessary to consider the illegal betting industry as a major problem threatening global economies in all countries (Devecioğlu, 2020). Statistics on illegal sports betting in Turkey also point to the imminent danger. The data of the Financial Crimes Investigation Board (FCIB) for 2017 reveal that 5 million people make illegal sports bets of approximately 50 billion TL per year (Şahin, 2019). Unfair earnings from those who play illegal sports bets reach the top points of organizations and serious damage to the economy of the countries.

The study emphasizes that International Organizations coordinate the measures to be taken against illegal sports betting crimes, support the strategic interventions of the states and the decisions of the virtual environment measures. It is anticipated that the combat success of the states will increase by determining the reasons for the illegal sports betting organizations to attract players and the establishment of new legal regulations. The main concern should be to prevent and punish illegal sports betting crimes in international cooperation (Alas, 2018). This challenging process brings to the agenda that illegal sports betting organizations should be questioned with legal, economic, sociological and psychological parameters and necessary measures should be taken so that they do not consider digital environments as an area of freedom to commit crimes. This new field of struggle, requires states and institutions to act in coordination against illegal sports betting crimes and to develop strategies in order to prevent illegal sports betting.

A limited number of research on illegal sports betting in Turkey has focused on the economic and legal functions of betting. Ötkan & Çolakoğlu (2020) in their study titled “Participants Opinions Related Sports Betting Games in Turkey”, state that the sanctions imposed to prevent illegal sports betting are far from deterrence and seriously harm the economies. Özlü, Yıldız & Yılmaz (2019) emphasize that the sports economy, whose financial value is increasing and growing, attracts the attention of

betting games with their research on “Investigation of the Attitudes of Individuals Who Play Sports Betting According to Various Variables”. Sağır & Çabuk (2010) evaluate the economic and legal effects of illegal sports betting on individuals and society in their research named “Impact On Society’s Expectations Of The Game Of Chance: The Case Of Sakarya”. Baba (2012), in his analysis, which he explained with legal presumptions called “The Crime of Match-Fixing and Incentive Payments”; points out that match-fixing and incentive actions help illegal betting organizations to gain a large amount of unfair profits.

In this study; A linear relationship is determined between the economic and legal dimensions of illegal sports betting and the contribution of virtual media sharing to the occurrence of the crime and those affected by this crime. Expert police state that in recent years, the crime of illegal sports betting has been committed in two different ways, namely Online Illegal Sports Betting System and Closed Circuit Illegal Sports Betting System. In order not to be subject to legal proceedings, organizations apply these methods that provide cash flow of internet banking and cash, detailed in the study content. People can play according to the amount of money they have deposited and want to receive the sums they have earned from the organization members they have contacted at the beginning. However, they are not paid under various excuses, they are encouraged to continue to play on what they earn, and people lose all of what they earn in a short time by playing.

On the other hand, in illegal sports betting order, the heroes of the communicative cycle are digital media and illegal sports betting organizations. Social media platforms are also seen as the building blocks that encourage the support of these heroes. The fact that social network providers do not take into account the warnings and demands of the states points to a deficiency in this contradiction. Organizations perpetuate their psychological and sociological exploits with attractive promises of winning. Arguments such as passion, entertainment, and excitement, which are used as mativation tools to increase the number of players, find their response (Akça, 2019:1462; Huggins, 2018:127). However, players who are unable to collect their illegal earnings avoid complaining to the authorized units due to the fact that they are partners of the crime and the illegal nature of the system. Grievances leads to illegal search for rights and a growing spiral of crime, such as snowballs.

In the research, the individual and mass effects of the victimization caused by illegal sports betting are also evaluated. Illegal sports betting organizations increase their wealth day by day, while individuals lose their savings in hopes of gaining and increasing addiction level Dietl & Weingartner, 2014:132). Losses affecting family and work life also affect socialization processes. Increasing addiction in daily life becomes palpable in all layers of society. Legal processes and capture activities include institutional efforts. But in the fight against illegal sports betting, psychological and sociological platforms also stand out. The research proposes to establish a board with the participation of representatives of the institutions to evaluate illegal sports betting in all its aspects.

1.1. Conceptual Framework

The concept of betting includes predicting the outcome of an event or process in line with the available information and obtaining pre-determined benefits according to the result. The parties reach a mutual agreement by calculating the probability of winning and the risks of losing with the causality fiction (Humphreys, Paul & Weinbach 2014:522). In this respect, betting games, which include football and other sports competitions, require the experience and knowledge of the players rather than just luck. Although there is a close relationship between betting games and gambling, the most important thing they differ from is that gambling is entirely a game of chance and is played without any prior preparation.

In some international literature, illegal sports betting definitions cover all bets placed without permission. The definition of illegal sports betting in Turkey refers to the competitions played in all professional leagues. (Caruso, 2009:358). However, the legal processes of illegal sports betting crimes are followed under the Law on the Regulation of Betting and Chance Games in Football and Other Sports Competitions (Some, 2013). Legal bet is played by organizations that are institutionalized with the permission of the states and are subject to financial and legal control. Illegal sports betting does not have a common definition as it is shaped according to the governance and legal practices of the countries. It is generally seen as games that are played with illegal entities without obtaining the necessary permissions, earning unfair and untaxed profits. Organizations that make those who play a part of the crime create grievances and resort to many methods to not give their earnings.

There are various opinions and definitions about illegal sports betting in the literature. They agree that illegal sports betting crimes involve organizational activities, cause individual and public grievances, and provide unfair income. Ignatin (1984) in the study titled "Sports Betting" points out that illegal sport betting is generally seen as a channel in which organized crime organizations generate a source of income. It is noted that unfair incomes are mostly used for various organizational activities, mainly for the financing and distribution of drugs. Albanese (2018) in the research "Illegal Gambling Businesses and Organized Crime: An analysis of Federal Convictions", states that illegal sports betting organizations do not pay their customers through various frauds and use their earnings to support organized crime activities.

In their research titled "Review of Illegal Betting As Financial Crime in Web Forensics" by Sönmez & Varol (2018), it is emphasized that illegal sports betting takes place between different countries, causing damage to the economies and creating a social problem as it leads individuals to bet. With a similar interpretation Kargün, Ağaoğlu & Kaya (2020), in their study titled "Review of Illegal Betting As Financial Crime in Web", describe illegal sports betting sites as virtual environment traps that are not taxable incomes, harm economies and affect individuals socio-psychologically. Costa (2018), defines illegal sports betting as a systematic acting on the organizational plane, directly threatening the integrity of the sport, in the research named "The Globalized

Network of A Dirty Game: Match-Fixing, Illegal Betting and Transnational Organized Crime in Italian Football”.

In approaches to illegal sports betting, it is emphasized that criminal organizations perceive sports, especially football, as a field of abuse. Currently, football receives the largest economic share of illegal betting in sports, and a significant amount of money is offered to the world betting market (Kızar, Dalkılıç & Bayrak, 2015:214). Information technologies have a very important role in the spread of illegal sports betting, which is determined as a crime by the legislator (Şen, 2019). Structures created for the purpose of illegal sports betting take advantage of digital media vulnerabilities in order not to be subjected to prosecution by authorized institutions and organizations. These structures, which have turned into illegal sports betting organizations ontologically, continue their activities without worrying about getting caught in virtual environments. Illegal sports betting organizations create an informal economy that causes countries to lose taxes and obtain significant benefits. Illegal sports betting organizations, which have become a new struggle figure in multiple virtual environments, also increase the number of players and the rate of unfair winnings with the organizational mechanisms and extensions they create in the real world.

Illegal sports betting organizations, with their complex and independent from the borders of the country, generate illegal income directly or indirectly and change their crime techniques day by day. Illegal sports betting in the community and social media platforms are encouraged to play with various tricks by the members of the organization. Exaggerated presentation of the possibility of earning high amounts of money is perceived as a highly attractive offer by individuals who want to realize hopes (Yaşar, 2010:139). Large amounts of criminal proceeds from abused players are distributed among members of the organization to the extent of their involvement in the crime.

Individuals fall into illegal sports betting traps with the ambition of winning. In addition, illegal sports betting sites open their doors to a global ecosystem that enables unregistered fund transfer and money laundering (Özyurt, 2015). The taxation systems of the states with irregular transactions and the basic dynamics of the social structure with uncontrolled expansion are seen as the losers of illegal sports betting. Illegal sports betting organizations continue to exist in the international arena as the only winner of this vortex. Nowadays, illegal sports betting has grown into a huge industry that poses a global problem. It is seen that there is a need for responsive regulations to be prepared with the joint efforts of the states.

1.1.1. Illegal Sports Betting in the World and Turkey

There are many sports betting sites established as a result of application and examination in the world. Sports branches attract the attention of the betting economy as well as the individuals. Close monitoring of sports activities and finding a place in traditional and digital media accelerate the commercialization of sports (Özsoy et al.,

2014:121). The fact that betting companies sign sponsorship agreements for sports, especially with football clubs, describes their existence (Forrest, 2011:15). With this awareness, those involved in the betting cycle increase the motivation to bet in the community. There is no consensus on license acquisition methods, authority limits and application contents of betting websites.

According to the legislation of one country, the crime is defined as acts performed within the jurisdiction of the national sports betting license according to the other. In other words, sports betting sites established by authorization and paying taxes are only legal in their country of residence. It is illegal compared to other countries. While sports betting sites are not available for use and should not allow access, they are made available to place bets in countries where they are unauthorized by various methods (Angelini & Angelis, 2019:714). For those who take advantage of this paradoxical situation, betting has evolved illegally and turned into a crime scene that is difficult to deal with.

The fact that digital environments provide unlimited opportunities for data transfer and the size of the unregistered budget increase the appetite of organized crime organizations. Illegal sports betting takes place in the legal systems of the states in various ways, as it causes highly dangerous individual and social consequences. In Article 3 of the Council of Europe Convention on the Manipulation of Sports Competitions dated 2014, illegal sports betting is defined as “all sports betting activities that are not allowed in the form or operator according to the laws in force in the jurisdiction of the customers”. In its 11th article, it states the necessity of “researching the most appropriate possibilities in combating illegal sports betting operators and taking measures within the framework of the laws in force” (EPAS, 2014). States Parties are expected to prohibit and monitor advertising to illegal sports betting operators, monitor and block improper financial flow.

There are differences in the perspectives and legal regulations of states regarding illegal sports betting. Among the reasons why states allow betting games, generating income and providing control over illegal ones are considered as important parameters (McGowan, 2014:673). Betting activities are concentrated in the leading states with high economic power and the use of information technologies, as well as in countries with relatively narrow incomes and relatively non-rigid legal structures. In the Europol Sports Corruption 2020 Report, the economic value of illegal sports betting, which is more than 60% of which is football in the world, is estimated at approximately 1.69 trillion euros per year. China, South Korea, Italy, United Kingdom and Cyprus are seen as the countries that occupy an important place in the sports betting market with a share of 37% (Devecioğlu, 2020:173; Sporarena, 2017). It is estimated that more than \$ 150 billion is wagered annually at sporting events in the United States. Of this high amount, about \$ 4.5 billion constitutes only legal bets (Porter, 2019:267). The proportional anomaly of illegal sports betting also reveals a tragedy in choices that needs to be investigated.

This privileged lawless sector is mostly spread all over the world from countries where illegal sports betting organizations do not feel much control pressure. According to 2013 French Institute of International and Strategic Affairs data, 14 gambling and betting licenses were issued in Gibraltar, 59 in Alderney, 46 in the Isle of Man, 5 in Antigua and Barbuda, 17 in Curacao, 86 in Malta and 68 in Cagayan (Yılmaz, 2019:2; Vidal, 2014:12). In Costa Rica, nearly 500 operators provide service without any license. Most of the operators place bets with the license they have obtained from these countries, which are known as betting havens, without permission from the authorized units of the countries. In this regard, 80% of the bets in the global sports betting market are illegal today (Vidal, 2014:13). The low tax rate and lack of supervision give illegal sports betting organizations freedom of action.

Sports betting in Turkey is regulated by the “Regulation on the Practice of Fixed Probability and Joint Betting Games Based on Sports Competitions”. This regulation determines the Spor Toto Organization as the sole authorized institution for playing sports bets. Spor Toto Organization undertakes the task of determining sanctions against those who organize sports-based betting games without permission (Fixed, 2009; Regulation, 2019). The necessary legal actions against unauthorized bettors are also included in the provisions of the regulation. Betting actions without obtaining a license from the public authority are illegal (Aslan, 2018). By the Spor Toto Organization, bets are played in a virtual environment by electronic dealers named “iddia, birebir, bilyoner nesine, misli, oley ve tuttur”. “Law on the Regulation of Betting and Games of Chance in Football and Other Sports Competitions” except those legally permitted; Placing, mediating and transferring betting money in sports competitions and advertising betting sites and encouraging betting are defined as crimes with sanctions. The players are sentenced to administrative fines, and those who violate other articles of the law are sentenced to imprisonment between 1 and 6 years. (Law, 2013; TCK, 2004).

According to FCIB’s 2017 data; about 50 billion TL of illegal sports bets are played by 5 million people annually. The income from legal sports betting is 12 billion TL, which is about one quarter of the unfair profit from illegal sports betting (Şahin, 2017; Spor Toto, 2018). According to 2018 FCIB data, 33,852 transactions with a total amount of approximately 420 million TL were identified and the accounts of 12,240 people were seized with banks (FCIB, 2018:102). The illegal sports betting market, which has reached worrying crime revenues, points to a process that must be confronted with the cooperation and operational capabilities of the institutions.

1.1.2. Illegal Sports Betting and Cyber Policing Practices

In Turkey, under the coordination of the Ministry of Justice and the Ministry of Interior; the fight against illegal sports betting is carried out by Spor Toto Organization, General Directorate of Security, FKIB, Banking Regulation and Supervision Agency (BDDK), Information Technologies and Communications Authority (BTK). Corporate powers are used to detect illegal sports betting sites, block access to websites, control finances, confiscate accounts, and file criminal charges. The General Directorate of Security

carries out operational studies for illegal sports betting crimes with the organizations of the Department of Combating Cyber Crimes in the headquarters and provinces. Anti-Cyber Crimes Branch operating in the provinces coordinate with the general law enforcement units and other specialized branches of the police in data acquisition and capture operations.

Illegal sports betting organizations target the security of information systems and the vulnerabilities of those who play. While social life is supported by urban structuring and organizational activities, digital environment structuring plays a dominant role in the categorization of this crime. Since illegal sports betting crimes cannot be committed without the use of information systems, they are also at the center of cyber policing practices. With their unrecorded earnings, organizations damage the financial structure of countries and commit crimes. This informal economy, which is formed as a result of illegality, is actually a crime economy as its functions are banned. (Altınışık, 2017:243; Beckert & Wehinger, 2013:16). Illegal sports betting organizations develop their crime methods and strategies with their skills in information technologies and try to reduce the effectiveness of the system in order not to be caught. The Anti-Cyber Crime Branches also obtain information through field studies, investigate all aspects of illegal sports betting crimes in the digital environment with cyber patrol activities and catch their perpetrators.

The literature includes the approaches, powers, and research methods of the police to illegal sports betting crimes. Shixi (2011) emphasizes in the book, “Sport Betting and Its Regulation in China” that the police are in charge of investigating illegal sports betting, match-fixing and corruption. Carpenter (2012) points out in the study titled, “Match-Fixing-The Biggest Threat to Sport in the 21st Century” that the police are an important actor in the justice mechanism and that illegal sports betting crimes can be prevented by coordination. Smith, (2011), in the research named “Sports Betting in Canada”, reveals that expert police officers should work without shortage of resources in preventing the illegal sports betting market. Chappelet (2015), within the scope of “The Olympic Fight Against Match-fixing”, determines the strengthening of cooperation between the judiciary and the police as a precondition for the fight against illegal sports betting crimes.

With proactive and reactive policing applications; the structuring of illegal sports betting organizations, criminal procedures and recruitment methods are deciphered (Wang & Antonopoulos, 2016:263). The operations carried out by the Cyber Crimes Branch of the Istanbul Police Department against organizations that engage in illegal sports betting show that such crimes are gaining momentum, as is the case all over the world. It is seen in Table 1 that the number of seizures has increased over the years. The incident numbers represent every illegal sports betting organization uncovered in the operations. While the number of arrested due to illegal sports betting crimes was 110 in 2017, it reached 264 in 2018 and 447 in 2019. There is an increase of about 140% in 2018 and about 300% in 2019 in the number of seizures compared to 2017.

Table 1: Police Operations Against Illegal Sports Betting Organizations Between 2017-2020

Year	2017	2018	2019	2020
Incident	91	38	392	118
Captured	110	264	447	199
Arrested	44	120	113	80
Judicial Control	16	75	114	117

Source: Istanbul Police Department Anti-Cyber Crimes Branch

There is a similar increase in the number of those arrested. 44 people were arrested for illegal sports betting crimes in 2017, 120 in 2018 and 113 in 2019. In other words, the number of people arrested for illegal sports betting crimes compared to 2017; It increased by about 170% in 2018 and about 155% in 2019 (Table 1). Due to the Covid-19 pandemic, all results for illegal sports betting organizations are limited to 15 June 2020.

Considering the values in the first six months of 2020, in case the epidemic process normalizes; it is evaluated that illegal sports betting crimes, operations, seizures and arrests will increase proportionally. It is the primary effort of the police to arrest perpetrators, intermediaries, promoters and stop internet access without wasting time in illegal sports betting crimes. In addition, evaluating the cyber threats created by illegal sports betting organizations on the internet, making the necessary analysis and determining the policing approach against these threats are among the main duties of the police.

2. METHODOLOGY

2.1. Purpose and Method of the Research

The aim of this study is to determine the situation of illegal sports betting in line with the opinions of expert police officers, taking into account the operations carried out by the Istanbul Police Department Anti-Cyber Crime Branch between 2017-2020. In this context, answers are sought to 6 aim questions of the research:

1. How would you describe illegal sports betting and why illegal sports betting is preferred by those who play?
2. How to detect illegal sports betting crime and how do you get information?
3. What is done after it is found that illegal sports betting is being played?
4. What are the legal powers and limitations of the police on the crime of illegal sports betting?
5. What can be done to prevent the crime of illegal sports betting?

6. Who gets income from illegal sports betting and who is the winner and loser of illegal sports betting?

Considering the purpose questions, in-depth interview technique based on descriptive method was used within the scope of this qualitative study. The study includes semi-structured interviews with expert police officers working in the Istanbul Police Department Anti-Cybercrime Branch regarding illegal sports betting crimes. Since the data of operations carried out between 2017-2020 contains the most up-to-date information on illegal sports betting crimes, they are included in the study as the determining elements of the interviews. The interviews conducted with 8 expert police officers on 12 November 2020 were recorded by taking notes and the interview lasted approximately 7 hours.

2.2. Model of the Research

In-depth interviews with expert police officers within the framework of the descriptive method were analyzed by categorical analysis modeling. The expressions of the experts were written with their professional experiences and knowledge. In line with the information obtained from the interviews, two different forms were created regarding the methods of committing illegal sports betting crimes. It was used as supportive data in the argumentation of the method, detection and differential features of illegal sports betting crimes, which the research collected under 6 headings.

2.3. Process of the Research

In this study, written permission was obtained from the Istanbul Police Department by following official procedures to consult the opinions of expert police about illegal sports betting crimes. The data obtained from the interview were grouped with confidentiality and need-to-know principles, analyzed and interpreted. However, with the literature review on illegal betting and expert police interviews, important data were obtained about the impact, methodology and communicative paradigms of illegal betting crimes on individuals and society.

3. RESULTS

In the first part of the first aim question of the study, expert police describe illegal sports betting. Experts describe illegal sports betting as an important type of crime that creates an informal economy, plays in digital environments with passwords provided to players, and feeds on strong organizational connections in real life. They state that illegal sports betting organizations have changed their methods of crime, updated their internet access for players, and improved their betting systems in order to avoid legal proceedings.

It is primarily untaxed unfair gain... It is played with information sent to players on the internet. Organizational connections are strong... Until recently it was only seen in digital media. ... However, in illegal

sports betting crimes, organizations now use the real world and the internet together... Illegal sports betting organizations constantly change tactics to avoid getting caught. They are sending bet site changes to players... Our catches for illegal sports betting crime have increased. That's why organizations turn to other ways to place bets.

In the second part of the first question of the research, experts share their opinions on the reasons for preference of illegal sports betting. They find that illegal sports betting brings more profit than legal sports betting as an important reason for preference. Experts believe that illegal sports betting offers more options and gives the opportunity to play live in competitions, making illegal sports betting attractive. They agree that the encouragement of illegal sports betting in public areas and the fake wealth sharing, which is frequently seen in virtual environments, increase the number of players.

More income from legal betting sites... The odds promised to the players are much higher... The possibility of alternative bets increases their use... They even play live bets on a match played in countries whose name has not been heard... The lie that they earn a lot of money is spread in the neighborhoods... Social media often cite imaginary winners... Luxury vehicles, loaded Shares such as the amount of money and entertainment life spreads illegal sports betting.

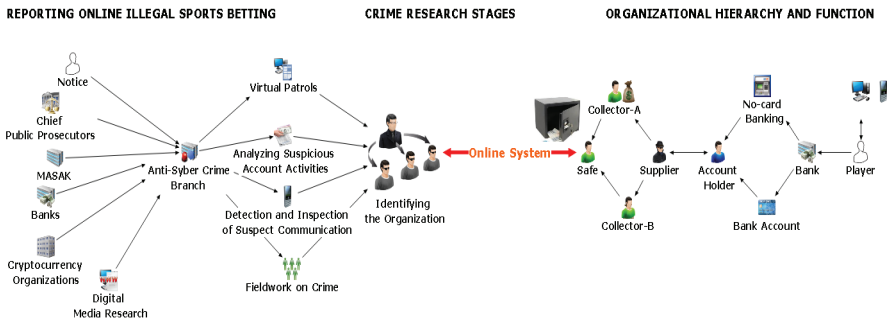
The second objective question of the research covers the ways of being aware of illegal sports betting. Victims, Bank Compliance Centers and other public and private institutions in charge of supervision and prosecution of illegal sports betting, are notified to the Anti-Cyber Crimes Branch. Victims, Bank Compliance Centers and other public and private institutions in charge of supervision and prosecution of illegal sports betting, are notified to the Department of Combating Cyber Crimes. In addition, determinations are made through field studies and cyber patrol activities.

Those who see the internet, those who hear... the witnesses report... Those who play and deceive, those who cannot get their money, report... Apart from those who come directly to us, we receive news from Prosecutors Offices, Electronic Payment Systems, FCIB, and Bank Compliance Centers... Virtual environment investigations and field studies have a big role in the determinations... The investigations we carry out are generally based abroad. websites...

With the third purpose question of the research, the action taken by the police against illegal sports betting crimes is revealed. As a result of the investigation, when an illegal sports betting crime is detected, the preliminary and investigation process is initiated. The work on the organizational structure is completed and operation instructions are received from the Chief Public Prosecutors. Crimes committed with the Online Illegal Sports Betting System detailed in Figure 1 are committed by being a member of betting websites. For money transfers, mobile phones, credit cards and

electronic money methods are used. However, criminal organizations have started to use cardless transactions such as Cep Bank and QR Code in order not to be caught and exposed to blocked transactions. Members of the organization, which experts call Supplier, provide bank accounts from citizens in exchange for a commission in order to collect illegal bets. Those who make use of their accounts are called Account Holders. Organizations use accounts opened on behalf of these persons in transfers. In the hierarchical plane, Account Holders deliver the money received to them to Collectors, and Collectors to the Safes.

Figure:1 Online Illegal Sports Betting System

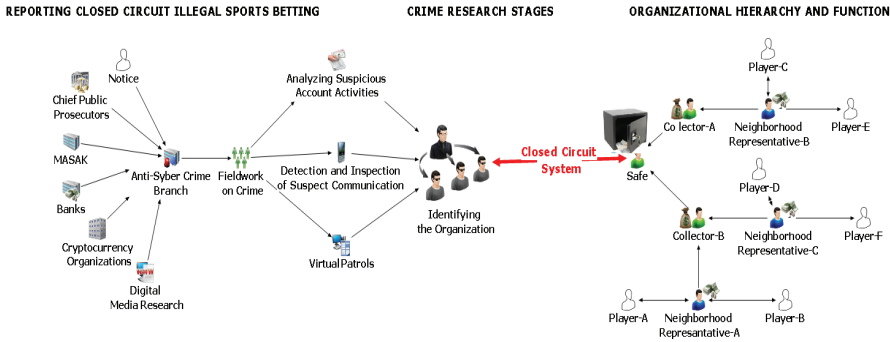
Source: Shaped by the author based on interviews with expert police officers.

Incoming notices are investigated with the need-to-know principle and the principle of confidentiality. Organizational structure is determined... Data is provided from FCIB, banks and internet service providers... With the instructions of the Public Prosecutors, the roles of the suspects in the illegal sports betting crime, their organizational contacts and their information on the internet are also determined... The operation is initiated. There is a hierarchical system in illegal sports betting organizations and they care about confidentiality... Online illegal Sports Betting System requires membership... Money transfer made with options such as, credit card, electronic money... Organizations have Suppliers... They find Account Holders for the organization by paying commissions... Accounts opened on behalf of these persons are used for money transfers... Account Holders send the money to Collectors. Collectors are also transmitted to the Safes. Recently, they use cardless transactions such as Mobile Bank and QR Code to prevent their identities from being deciphered.

The Closed Circuit Illegal Sports Betting System is depicted in Figure 2. In this method, without an intermediary, illegal sports betting earnings are collected directly from the player in cash. At the lowest layer of the system, which has a strict hierarchy, there are Neighborhood Representatives who provide players, receive money to place

bets on the Internet, and give the players their usernames and passwords in return. There are organizational structures called Collectors and Safes on the Neighborhood Representatives. Experts believe that the Safes are smuggling money illegally from the country.

Figure:2 Closed Circuit Illegal Sports Betting System

Source: Shaped by the author based on interviews with expert police officers.

In operations after 2019, we saw that they started to place illegal sports bets without using their bank accounts and internet banking... We called it a Closed Circuit Illegal Sports Betting System... The players only know the Neighborhood Representative and they get a usernames and password by giving money to him... Neighborhood representatives are at the lowest level. They hand over the money to the members of the organization that we coded as Collectors... They also physically deliver the cash to the upper level Safes... We assume that the Safes illegally smuggled money out of our country.

In the fourth question of the study, the experts evaluate the powers and limitations of the police. Experts point out that there is only the Law on the Regulation of Betting and Games of Chance in Football and Other Sports Competitions that provides penalties for bets. The deterrence of the penalties contained in the law is considered insufficient. In this regard, illegal sports betting crimes are often committed, encouraging advertisements are made in virtual environments and the recruitment of organizations becomes easier. The investigation process is strictly carried out with the relevant prosecutors instructions and the decision of the judge. It is stated that activities such as conducting field work, conducting monitoring activities with technical means, detecting, auditing, recording and transcribing the communication are carried out.

Law on the Regulation of Betting and Games of Chance in Football and Other Sports Competitions is the only one that authorizes the police in illegal sports betting and determines the penalties for

those who violate... We carry out all our actions in accordance with Article 5 of the Law... Also, investigations are carried out according to the Criminal Procedure Law... TPC 140 covers "information gathering, field studies and follow-up with technical means" about illegal sports betting organizations, "Identification, recording, inspection and transcription of communication" is included in TPC 135... Investigations are necessarily carried out on the orders of the prosecutor and judge. However, the punishments are not enough... That's why organizations do not stop committing crimes... Crime is committed frequently... It is advertised on the internet... Organizations do not have difficulty in recruiting.

Experts answer the fifth purpose question of the research, which includes what can be done to prevent illegal sports betting, by giving priority to the phenomenon of social awareness. It is mentioned that there are even those who do not know that illegal sports betting activities constitute a crime. Experts emphasize that illegal sports betting is played by all layers of society. Experts recommend broadcasting public service announcements, conducting scientific studies and holding conferences to protect the public. Social media praising the shares should prevent illegal sports betting Representative of Turkey, and they must be reported to the government.

It is very important to raise the awareness of the society... Because we come across statements by those who bet on these sites that they do not know that it is a crime... We can say that it is played in all segments of the society, young-old, male-female, primary school-university education, rich-poor... Public service ads will be effective... Conferences, academic research should be done... People are affected by the colorful and attractive contents of social media... They play to win easy money... Encouraging sharing in social media platforms should be followed by Turkey Representatives... They should cooperate with authorities for issuing the necessary penalties.

The last aim question of the research includes the opinions of experts in the distinction of winner and loser in illegal sports betting. Experts point out that police officers should primarily examine those who gain unfair gain. All illegal sports betting organizations in the hierarchical plane, which provides players, increases the number and ensures that lawlessness continues, generate unfair income and commit crimes. Those who propagate illegal sports betting in society and in the virtual environment are fed from the illegal sports betting spiral. Addiction level is increased with the perception of colorful world, abundant earnings and entertainment.

First of all, those who are in the illegal sports betting organizational structure gain unfair profit in the extent of their positions and effects... These start from the neighborhood representative or even the victims who use their account... Hierarchically, money changes hands and

goes to the leaders of the organization. Those who create the software of the sites and advertise on social media also receive income from this system... They have huge income and can easily find organization members. They take advantage of all legal loopholes... They create addictions by betting with the mask of fun and increase their earnings.

According to experts, the economic and psycho-social dynamics of the country are among the obvious losers of illegal sports betting. Organizations transfer their unregistered and tax-free income abroad by various methods, creating economic losses and damaging the image and reputation of the country. The increase in the number of players and financial losses causes personal, family and social destructions and related crimes. Individuals are deceived and turned into members of the organization and a constant state of anxiety is observed in daily life due to negative examples. The illegal sports betting, which the organization wins on a permanent basis, incites those hoping to earn income from work to play and takes all their savings.

Illegal sports betting has economic, individual and social damages... Unfair gains are obtained from illegal sports betting... The organizations send the money abroad in various ways... Serious damage is being done economy of the country... Many people are deceived and turned into members of the organization... Country image and reputation is damaged... The well-known phrase “the house always win” also applies to illegal sports betting... It has turned into a social disease... Illegal sports betting is addicting like drugs... People lose all their savings with the hope of effortless money and a better life.

4. DISCUSSION

Illegal sports betting is followed and played in digital environments instantly with portable devices and without compromising the comfort of life. Illegal sports betting organizations resort to different methods in order to prevent being tracked on the one hand and to increase the number of players on the other hand (Rompuy, 2016:236; Ferentzy & Turner, 2009:113). The most common illegal sports betting crimes are committed by a subscription method, which expert police call the Online Illegal Sports Betting System. Police operations, joint efforts of institutions, especially FCIB investigations and Bank Compliance Centers try to prevent betting actions by following the accounts. Illegal sports betting organizations started to use cardless transactions such as Mobile Bank and QR Code in order to carry out their activities. As of 2019, organisations have resorted to what experts describe as a Closed Circuit Illegal Sports Betting System that allows hand-to-hand money exchange to reduce the traceability of criminal profits.

Tax-free earnings from players through hierarchical and cellular structures pave the way for unfair enrichment of organizations through cash and electronic payment

systems. FCIB's 2017 report notes that illegal sports betting has turned into a betting market of about 50 billion TL, played by 5 million people, and the quantitative rise of police operations in Istanbul between 2017-2020 reveals the need for regulation in legal sanctions. It is obvious that the penal sanctions in Article 5 of the Law on the Regulation of Betting and Games of Chance in Football and Other Sports Competitions are not sufficient to prevent such crimes. The maximum penalty for committing illegal sports betting offenses is six years in prison (İnce, 2020). Even these defendants obtain the right to release on conditional release after they have spent half of the sentence in Penal Institutions, according to the "Law on the Amendment of the Law on the Execution of Penalties and Security Measures and Some Laws".

As the same scale of penalty reduction is provided for illegal sports betting defendants who receive less prison sentences, there is a perception of impunity for illegal sports betting crimes. Such crimes are underestimated, and organizations do not have difficulty in recruiting. It is thought that special regulations regarding penalty increase and organizational structure will contribute to the fight against illegal sports betting crimes. It is considered that giving relatively more and gradually increasing penalties against the actions of illegal betting organizations will be effective in reducing these crimes.

When the opinions of the expert police officers and the police operations based in Istanbul are examined with the method of induction, it is understood that these crimes are multilateral. Data on processing procedures and harms reveal the necessity for illegal sports betting to be considered within the scope of cross-border crimes (Hill, 2009:424). The world's annual loss of about 1.69 trillion euros, as stated in the Europol report for 2020, reveals the international danger caused by illegal sports betting (Europol, 2020). By creating a database, intercontinental money traffic is directed, strong organizational connections are established, and organizational personnel professionalized in cyber technologies are provided.

Illegal sports betting organizations take advantage of legal dissimilarities and emerge with different structures in almost every state of the world. They carry out sports corruption with the licenses they easily get from countries known as betting paradise (Costes et al., 2016:85). Therefore, the illegal sports betting industry should be seen as a criminal economy formed by criminal purposes and functions. The lone struggle of the countries against illegal sports betting organizations does not show the expected effect. Under the coordination of International Organizations; master plans based on law and economy should be implemented with strong cooperation, effective supervision and coordination.

Digital media applications play an important role in playing and spreading illegal sports betting (Lopez & Griffiths, 2018:6). Illegal sports betting crimes continue to be committed in the digital world, which allows for hiding. Criminal organizations make good use of information technologies and develop different methods to overcome the cyber precautions taken. Encouraging sharing of well-known people shows the

magnitude of unfair profits in illegal betting (Uludağ, 2017). Illegal sports betting components, whose activities on the Internet are shown as innocent, should actually be considered as criminal organizations that can reach huge revenues, recruit personnel and take advantage of all legal loopholes.

Illegal sports betting organizations advertise on digital media from anonymous accounts and keep illegal betting interest dynamic. Thus, these websites and digital contents are promoted as reliable (Eraslan, 2020; Regulator, 2020). The freedom fiction of virtual environments, the different legal and administrative approaches of the states, the slow and reluctance of social media organizations in the controls strengthen the belief that illegal sports betting cannot be prevented.

CONCLUSION

The main criticism is the multiple virtual environments that host illegal sports betting, gaining a supranational status and preventing countries from establishing governance mechanisms. In order to strengthen cooperation with public authorities, social network providers have recently been obliged to have representatives in Turkey. However, the most well-known social media platforms such as Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Periscope and Tiktok are reluctant to appoint representatives, even though the penalty is gradually increasing (Law, 2020; Ünal, 2020). At this stage, states must protect their citizens not only from illegal sports betting, but also from the indifference of social media bosses. The perceptual inadequacy of digital media measures depicts that these crimes could not be prevented in the near future.

Other illegal sports betting actor that is critically described in the study is the players. Players make the sport betting industry sustainable. Those who bet on illegal sports often lose, but the number of players is increasing. Despite this paradoxical situation, it is seen that the fine imposed by the law for the players is not sufficient. Prevention of crime, protection of society and the treatment of the criminal should be the main purpose of sanctions (Çolak & Altun, 2006:163). Imposing short-term imprisonment on players in the final stage of repeated illegal sports betting offences will be effective in reducing such offences. Players do not hesitate to bet on the website of a company with no guarantees or even an unknown whereabouts in hopes of winning. Since there is no mechanism for players to complain, the money they send may evaporate or the money they have earned for various reasons is not given (Bedük, 2019; Atamer, 2020). Public service announcements, social media events and training programs should be organized in order to raise awareness about the size of the dangerous. Decisions to block access should be implemented without waiting and measures should be taken to prevent these websites from being established under different names but for the same purposes.

Another important aspect of the study is that the psychological and sociological impact and severity of illegal sports betting crimes have gained momentum. Due to the adrenaline and aggression generated by the desire to win, players do not realize

that they are losing too much money. Playing more voluminous and frequently with the ambition to buy back, individuals turn into betting addicts. Despite the negative consequences, the self-control of individuals who continue to engage in illegal sports betting behavior is weakened (Çakmak & Tamam, 2018:79). This process affecting the social life of individuals causes familial and social breakdowns. In this regard, an automatic punishment system should be established by identifying those who transfer money directly or indirectly to the accounts of illegal sports betting websites. It is observed that there is a need for a formation that can take action against illegal sports betting crimes that cause hard to compensate individual and social wounds. In this context; The establishment of the Illegal Sports Betting Prevention and Fight Board, which includes public and private enterprises, FCIB, BRSA universities, social media companies, educators, information technology experts and cybercrime officials, is considered as author's recommendation.

The study draws attention to the communicative processes of social media content, which have an important share in the commitment of illegal sports betting crimes. Nowadays, the inadequacy of singular efforts of the states to protect from social media damages is explained through the illegal sports betting phenomenon. There is a close correlation between supporters of organizations fed by individual and social destructions of illegal sports betting and cyber forces that do not take state regulations seriously. This communicative methodology of the digital world, which is maintained without developing an international coordination mechanism and without real cooperation and effort, will be the subject of research that addresses various crimes, lawlessness and interaction failures.

Studies in the literature generally deal with illegal sports betting in its economic and legal dimensions. No study has yet been found that examining the structures of illegal sports betting organizations, their activities on social media platforms and the trauma they cause in the society with the views of the practitioners. The value of this original study, which is evaluated from the perspective of cybercrime experts, emerges here and makes a contribution to the literature. The research is open to studies in the field of Mass Communication Law; It underlines that legal studies should be carried out urgently in this field. Apart from the content of this study; it is observed that there is a need for in-depth and comprehensive research in psychological, sociological and economic contexts for individuals who play illegal sports betting.

YASADIŞI BAHİS DAVRANIŞININ SİBER SUÇ UZMANLARINA GÖRE İLETİŞİMSEL BAKIŞLA DEĞERLENDİRİLMESİ

1.GİRİŞ

Gerekli izinler alınmadan usulsüz yapılanmalar ve dijital mecra örgütlenmeleriyle spor müsabakaları üzerinden gerçekleştirilen tüm bahis organizasyonları yasadışı olarak nitelendirilmektedir. Hukuksal boşlukların suistimal edilmesiyle sağlanan vergilendirilmemiş haksız kazanç oldukça önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu hali ile ekonomik, sosyolojik ve psikolojik sorunlar oluşturan yasadışı spor bahisleri, devletlerin mücadele yöntemleri geliştirmek zorunda oldukları bir konuma doğru evrimlenmektedir (Tak vd., 2018:38). Bu tehlikeli girdabın içerisinde, dijital ortamları tüm olanaklarını yasadışı spor bahisi oynatmak ve teşvik etmek için kullanan örgütlerle, birikimlerini onların varlığını sürdürmeleri için harcayan oyuncular, yasadışı spor bahisi suçunun önemli aktörleri arasında yer almaktadır.

Avrupa Polis Teşkilatı (EUROPOL), Spor Yolsuzluğu 2020 Raporunda, dünyada %60'ından fazlasını futbolun oluşturduğu yasadışı bahisin ekonomik değerini, yılda yaklaşık 1.69 trilyon Euro olarak tahmin edilmektedir. Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK)'ın 2017 yılı verilerine yılda 5 milyon kişinin, yaklaşık 50 milyar TL'lik yasadışı spor bahisi oynadığını ortaya koymaktadır (Şahin, 2019). İstanbul'da polisin yasadışı spor bahisi operasyonlarındaki yakalama sayısında 2017 yılına göre, 2018'de yaklaşık %140 ve 2019'da yaklaşık %300 oranında bir artış gözlenmektedir.

Araştırma, suç kapsamındaki çözümlenelerin yanında, yasadışı spor bahislerinin oluşturduğu mağduriyetlerin bireysel ve kitlesel etkileri de değerlendirilmektedir. Yasadışı bahis örgütleri her geçen gün servetlerini artırmakta, bireyler ise, artan bağımlılık düzeyi ve kazanma umuduyla birikimlerini kaybetmektedir. Kişiler olumsuz etkilenmekte ve içinden çıkamadıkları sorunlar ile karşılaşmaktadırlar (Navas, 2015:1549). Aile ve iş yaşantısını etkileyen kayıplar, toplumsallaŐma süreçlerine de tesir etmektedir. Gündelik yaşamda artan bağımlılık, toplumun tüm katmanlarında hissedilir hale gelmektedir.

2.YÖNTEM

Yasadışı spor bahislerinin; kriminal, iktisadi, psikososyal ve iletişim boyutlarının değerlendirilmesinde sahada görev alanların perspektifleri önem kazanmaktadır. Bu nitel araştırma yasadışı spor bahisleri, İstanbul Emniyet Müdürlüğu Siber Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğünde görevli 8 uzman polisle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler ile değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı; 2017-2020 tarihleri arasında yasadışı spor bahisi sularına yönelik gerçekleştirilen operasyonlar dikkate alınarak, söz konusu birimde görevli uzman polislerin görüşleri doğrultusunda, yasadışı spor bahisleri hakkında bir durum tespitinin ortaya konulmasıdır. Araştırma amaç sorularıyla yasadışı spor bahislerinin; tercih nedenleri, tespit yöntemleri, soruŐtırma süreçleri, nleme çalışmaları, kazanan ve kaybedenlerine ilişkin yanıtlar aranmıştır.

Betimsel yönteme dayalı, derinlemesine mülakat tekniği kullanılan bu nitel araştırmada, uzman polislerin yasadışı spor bahisi sularına ilişkin yarı yapılandırılmış mlakatlarına yer verilmiştir. Uzmanların, mesleki deneyimleri ve bilgi birikimleriyle anlatımları metinleŐtirilmiŐtir. Yasadışı spor bahis sularının yöntem, tespit ve ayırıcı özelliklerinin argmantasyonunda, destekleyici veriler olarak kullanılmıştır.

3.BULGULAR

Siber Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğünde görevli uzman polisler yasadışı spor bahisi kayıt dışı ekonomi oluşturan, oyunculara sağlanan Őifrelerle dijital ortamlarda oynatılan ve gerçek yaşamda güçlü örgüt bağlantılarından beslenen, önemli bir suç türü olarak görmektedir. Yasadışı bahis örgütlerinin yasal takibata uğramamak için suç işleme yöntemlerini deđiŐtirdiklerini vurgulamaktadırlar. Yasadışı spor bahislerinin, yasal bahislere oranla daha fazla kazanç getirmesi, önemli tercih nedenleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca yasal bahislere kıyasla, yasadışı bahislerin fazla seçenek sunması ve müsabakalarda canlı oynama imkanı vermesi, yasadışı bahisleri cazip kıldığı düşünülmektedir.

Uzman polisler, yasadışı bahislerin tespitinde ve bilgi edinilmesinde, saha çalışmalarının ve ihbar mekanizmasının önemine işaret etmektedir. Yasadışı spor bahisleri, temelde tespit edilen iki ayrı formatta gerçekleştirilmektedir. Tüm kanunsuz edimlerin dijital ortamda gerçekleştiği evrimii Yasadışı Bahis Sistemi ile işlenen yasadışı bahis sularında, bahis sitesine yelik Őarttır ve transferlerde cebe havale, kredi kartı, elektronik para yöntemleri kullanılmaktadır. Ancak rgtler yakalanmamak ve bloke işlemlerine maruz kalmamak için, son dönemde Cep Bank ve QR Kod gibi kartsız işlemleri kullanmaya baŐlamıŐlardır. Kapalı Devre Yasadışı Bahis Sistemi olarak isimlendirilen diğer yöntemde; kurum, banka, elektronik ödeme gibi herhangi bir aracı olmaksızın, yasadışı bahis tahsilatı doğrudan oyuncudan nakit olarak tahsil edilmektedir. Katı bir hiyerarŐi içeren sistemin en alt tabakasında oyuncu temin eden, internet zeninden bahis oynatmak için para alan ve karşılığında oyunculara kullanıcı adı ve Őifrelerini veren örgüt yeleri bulunmaktadır. Oyunculara verdikleri para ölçüsünde, bakiye tanımlaması yapılmaktadır. Nakit ya da dijital ortamdan elde edilen her iki formatın haksız kazançları, çeşitli yasadışı metotlarla örgütlerin üst yönetimlerine ulaŐtırılmaktadır.

Yasadışı spor bahis konusunda polisi yetkilendiren ve ihlali halinde ceza ngren, Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanunun. 5.maddesinde yer alan cezaların, caydırıcılığı yetersiz

görülmektedir. Cezasızlık algısıyla yasadışı spor bahisi suçunun, sıklıkla işlendiğine işaret edilmektedir. Ayrıca demografik yapı, öğrenim düzeyi, yaş grupları, cinsiyet gibi ölçütler gözetilmeksizin, toplumun her katmanı tarafından yasadışı bahislerin oynandığı, özendirici reklam ve paylaşımlarla da örgütlerin eleman temininde güçlük çekmediği vurgulanmaktadır.

4.TARTIŞMA

Yasal benzeşimlerden yararlanan ve dünyanın hemen her devletinde farklı yapılanmaları bulunan spor bahisi örgütleri, bahis cenneti olarak bilinen ülkelerden kolaylıkla alınan oynatma ruhsatlarıyla spor yolsuzluğunu gerçekleştirmektedir. Bu yasadışı spor endüstrisi, kriminal nedenlerle ve aktivitelerle gelişen ağırlaştırılmış bir suç ekonomisini oluşturmaktadır (Broadhurst, 2012:164). Bu bakımdan ülkelerin yasadışı bahis örgütlerine karşı tekil mücadelesi, beklenen etkiyi göstermemektedir. Uluslararası Örgütlerin koordinesinde; güçlü işbirliğine, etkin bir denetim ve eşgüdümle uygulanan, hukuk ve ekonomi tabanlı master planlara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Yasadışı spor bahislerine imkan sağlayan dijital ortam kontrolsüz ve denetimsiz bir mecra olarak görülmektedir. Kazanma arzusunun ortaya çıkardığı öfke ve saldırganlık nedeniyle, kaybedilen paranın farkına varılmaması ya da geri alabilme hırsıyla daha hacimli ve sıklıkla oynanması, bireyleri yasadışı spor bahis örgütlerinin istediği ve beklediği şekilde bahis bağımlılarına dönüştürmektedir. Olumsuz sonuçlarına rağmen yasadışı bahis oynama davranışını sürdüren bireylerin, öz denetimleri zayıflamaktadır (Çakmak ve Tamam, 2018:79). Bireylerin sosyal yaşamını etkileyen bu süreç ailesel yıkımlara ve toplumsal çöküntülere neden olmaktadır. Bu bakımdan yasadışı sitelerin hesaplarına doğrudan veya dolaylı olarak para transferi yapanlar belirlenerek, otomatik cezalandırma sistemi oluşturulmalıdır.

Tehlikelinin büyüklüğü konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla kamu spotları, sosyal medya etkinlikleri ve eğitim programları düzenlenmelidir. Erişimin engellenmesi kararları beklemeksizin uygulanmalı ve bu sitelerin, değişik isimlerle ancak aynı amaçlarla kurulmalarını engelleyecek tedbirler alınmalıdır. Bu kapsamda; adli ve idari kurumlar, kamu ve özel teşebbüsler, MASAK, BDDK üniversiteler, sosyal medya şirketleri, eğitimciler, bilişim teknolojileri uzmanları ve siber suç yetkililerinden oluşan, hızlı karar verebilen yetkin bir Yasadışı Bahis Engelleme ve Mücadele Kurulu oluşturulması, yazar tavsiyesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda araştırma, Kitle İletişim Hukuku alanındaki çalışmalara açık olup; bu alanda ivedilikle hukuksal çalışmalar gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu çalışmanın içeriği dışında; yasadışı bahis oynayan bireylere yönelik psikolojik, sosyolojik ve ekonomik bağlamda derinlemesine ve geniş kapsamlı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu gözlenmektedir

REFERENCES

- Akça, Y. (2019). “Sanal Bahis Siteleri Mi ya da Sanal Kumar Siteleri mi?”, *Business & Management Studies: An International Journal*,7(4): 1446-1466.
- Alas, E. & Kiraz, C. (2018). Bakan Ağbal’dan Yasadışı Bahis Açıklaması. Erişim: 28 Kasım 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/bakan-agbal-dan-yasa-disi-bahis-aciklamasi-40833514>.
- Albanese, J. S. (2018).“Illegal Gambling Businesses and Organized Crime: An Analysis of Federal Convictions”, *Trends in Organized Crime*, 21(3): 262-277.
- Altınışik, İ. (2017). “Kayıt Dışı Ekonomi: İlegal Bahis”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 13(2): 239-248.
- Angelini, G., & Angelis, L. (2019). “Efficiency of Online Football Betting Markets”. *International Journal of Forecasting*, 35(2): 712-721
- Aslan, A.C. (2018). Mevzuat Işığında Yasa Dışı Bahis Siteleri. Erişim: 24 Kasım 2020, <https://hukukiblog.com/kamu-hukuku/yasadisi-bahis-siteleri/>.
- Atamer, İ. (2018). Yasadışı Bahis Suçları. Erişim: 24 Kasım 2020, <https://www.atamer.av.tr/yasadisi-bahis-suclari-ve-cezaları/>
- Baba, Y. (2018). “Şike ve Teşvik Primi Suçu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*”, 10(3):775-805.
- Babayiğit, B. (2018). “Kumar Oynama ve Kumar Oynanması İçin Yer ve İmkan Sağlama Fiilleri”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 34(9):283-315.
- Beckert, J., & Wehinger, F. (2013). “In The Shadow: Illegal Markets and Economic Sociology”, *Socio-Economic Review*, 11(1): 5-30.
- Bedük, G. (2019). Yasadışı Bahis Sistemi Nasıl İşliyor?. Erişim: 18 Ekim 2020 <https://www.ntv.com.tr/video/turkiye/yasadisi-bahis-sistemi-nasil-isliyor,rC8JSfx5hkmillxF3AorFA>.
- Broadhurst, R. (2012), “Chinese Black Societies and Triad-like Organised Crime in China”, F. Allum and S. Gilmour (eds.) in *Routledge Handbook of Transnational Organised Crime*. (pp.157-171). Routledge: London.
- Carpenter, K. (2012).“Match-Fixing - The Biggest Threat to Sport in the 21st Century?”, *International Sports Law Review*, 2(1):13-24.
- Caruso, R. (2009). “The Basic Economics of Match Fixing in Sport Tournaments”, *Economic Analysis & Policy*, 39(3): 355-377.
- Chappelet, J. L. (2015). “The Olympic Fight Against Match-Fixing”, *Sport in Society*, 18(10):1260-1272.
- Costa, J. (2018). “The Globalised Network of a Dirty Game: Match-Fixing, Illegal Betting and Transnational Organised Crime in Italian Football”, *Global Crime*, 19(2):125-145.
- Costes, J. M., Kairouz, S., Eroukmanoff, V., & Monson, E. (2016). “Gambling Patterns And Problems Of Gamblers on Licensed And Unlicensed Sites in France”, *Journal of Gambling Studies*, 32(1): 79-91.
- Çakmak, S., & Tamam, L. (2018). “Kumar Oynama Bozukluğu: Genel Bir Bakış. *Bağımlılık Dergisi*”, 19(3):78-97.

- Çolak, H., & Altun, U. (2006). “Kısa Süreli Hapis Cezaları, Seçenekli Yaptırımlar ve İnfaz Rejimleri”, *TBB Dergisi*, 67(2):163-226.
- Dietl, H., & Weingartner, C. (2014). Betting Scandals and Attenuated Property Rights: How Betting-Related Match-Fixing Can Be Prevented in Future. *The International Sports Law Journal*, 14(1), 128-137.
- Devecioğlu, S. (2020). Europol Spor Yolsuzluğu Raporu: Sporda Organize Suçlar. Erişim: 19 Ekim 2020 <https://indigodergisi.com/2020/08/europol-spor-yolsuzlugu-raporu/>.
- EPAS (2014). Avrupa Konseyi Genişletilmiş Kısmi Spor Anlaşması. Erişim: 23.Kasım 2020 <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0872.pdf>.
- Eralp, Ö. (2017). Sanal Kumar, Bahis, Şans, Talih Oyunları Ceza Davaları. Erişim: 28 Ekim 2020 <https://www.eralp.av.tr/sanal-kumar-bahis-sans-talih-oyun-ceza/>.
- Eraslan, L. (2020). SODİGEM’den ‘Sanal Bahis’ Uyarısı: İnsanları Sosyal Medyadan Etkiliyorlar. Erişim: 13 Kasım 2020 <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/sodigemden-sanal-bahis-uyarisi-insanlari-sosyal-medyadan-etkiliyorlar-499417.html>.
- Europol, (2020). How Are Organised Crime Groups Involved in Sports Corruption?. Erişim:28 Kasım 2020 <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/how-are-organised-crime-groups-involved-in-sports-corruption>.
- Fixed Odds and Joint Betting Games Implementation Regulation Based on Sports Competitions. (2009, 28 February). *Official Gazette (Issue: 27155)*. Erişim:28 Kasım.2020 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/02/20090228-12.htm>.
- Forrest, D. (2011). *Betting and the Integrity of Sport*. TMC Asser Press: Switzerland.
- Ferentzy, P., & Turner, N. (2009), “Gambling And Organized Crime-A Review Of The Literature”, *Journal of Gambling Issues*, 23(2): 111-55.
- Hill, D. (2009), “How Gambling Corruptors Fix Football Matches”, *European Sport Management Quarterly*, 9 (4): 411- 432.
- Huggins, M. (2018). “Match-Fixing: A Historical Perspective”, *The International Journal of the History of Sport*, 35(2-3): 123-140.
- Humphreys, B. R., Paul, R. J., & Weinbach, A. (2014). “Understanding Price Movements in Point-Spread Betting Markets: Evidence From NCAA Basketball”, *Eastern Economic Journal*, 40(4): 518-534.
- Ignatin, G. (1984). “Sports Betting”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 474(1): 168-177.
- Ince, T. (2020). Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7242 Sayılı Kanun Hakkında Bilgilendirme. Erişim:27 Kasım 2020 <https://www.elmadaghukuk.com/tr/makaleler/266/ceza-ve-guvenlik-tedbirlerinin-infazi-hakkinda-kanun-ile-bazi-kanunlarda-degisiklik-yapilmasina-dair-7242-sayili-kanun-hakkinda-bilgilendirme.html>.
- Kargün, M., Ağaoğlu, Y. S., & Kaya, M. (2020). “The Economics of Sports Betting”, *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 6(4): 20-32.

- Kızar, O., Dalkılıç, M., & Bayrak, M. (2015). "Futboldaki Şike Olayları Hakkında Spor Adamları ve Spor Yazarlarının Düşüncelerinin İncelenmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10):212-222.
- Law Amending Some Laws and Decree Laws (2013, 07 July). *Official Gazette* (Issue:26448). Erişim:18.11.2020 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130802-1.htm>.
- Law Amending the Law on the Regulation of Broadcasts on the Internet and the Fight Against Crimes Committed Through These Publications (2020, 31 July). *Official Gazette* (Issue: 31202). Erişim 07.Kasım 2020 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-1.htm>,
- Lopez, G H., & Griffiths, M. D. (2018). "Understanding the Convergence of Markets in Online Sports Betting", *International Review for the Sociology of Sport*, 53(7): 807-823.
- McGowan, R. (2014). "The Dilemma That Is Sports Gambling", *Gaming Law Review and Economics*, 18(7): 670-677.
- Navas, J. F., Torres, A., Vilar, R., Verdejo-Garcia, A., Catena, A., & Perales, J. C. (2015). "Nonmonetary Decision-Making Indices Discriminate Between Different Behavioral Components of Gambling". *Journal of Gambling Studies*, 31(4): 1545-1560.
- Ötcan ve Çolakoğlu (2020). "Türkiye'deki Spor Bahis Oyunlarına İlişkin İştirakçi Görüşleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 17(1): 359-368.
- Özlü, E., Yıldız, A. B., & Yılmaz, B. (2019). "Spor Bahsi Oynayan Bireylerin Paraya İlişkin Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2):140-148.
- Özsoy, S., Gelen, N. K., Kandaş, N. T., Tabuk, M. E., Görün, L., & Afat, Aysun, A. (2014). "Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Spor Medyasını İzleme ve Bahis Oyunu Oynama Alışkanlıkları", *Akademia Erciyes İletişim Dergisi*, 3(3):120-130
- Özyurt, O. (2015). Sanal Kumarhanede Kazanan Yok, Mağdur Çok. Erişim 13 Ekim 2020 <https://www.sabah.com.tr/pazar/2015/10/25/sanal-kumarhanede-kazanan-yok-magdur-cok>.
- Porter, R. (2019). "Regulated Sports Betting: Ohio's Chance to Take a Bet on Itself". *Clev. St. L. Rev.*, 67(2): 267-293.
- Regulator, (2020). Nabiozin. Erişim:17 Kasım 2020 <https://twitter.com/nabiozin>.
- Regulation on the Amendment of the Regulation on Duty, Authority and Responsibility of the Spor Toto Organization. (2019, 13 July). *Official Gazette* (Issue: 30830). Erişim: 28 Kasım 2020 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/07/20190713-10.htm>.
- Rompuy, V.B. (2016). "The Role of the Betting Industry". *Transparency International*, 2(3):236-241.
- Sağır, A., & Çabuk, S. (2010). "Şans Oyunlarının Toplumun Beklentileri Üzerine Etkisi: Sakarya Örneği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2(2):143-166.
- Shixi, H. (2011). "Sport Betting And Its Regulation in China". P. M. Anderson et al. (eds.). in *Sports Betting: Law and Policy*. (pp.326-298). TMC Asser Press: The Hague.

- Smith, G. J. (2011). *Sports Betting in Canada*. TMC Asser Press: Amsterdam.
- Sönmez, Y. Ü., & Varol, A. (2018). "Review of Illegal Betting As Financial Crime in Web Forensics". *6th International Symposium on Digital Forensic and Security*. 22-25 March 2018, Antalya, 1-5.
- Sporarena (2017). Ürküten bahis gerçeği. Erişim: 19 Aralık 2020 <https://www.hurriyet.com.tr/urkuten-bahis-gercegi-27970839>.
- Şahin, C., & Kılıç, A.Ş. (2019) "Legal Matters Related to Criminal Theory in the Context of Criminal Liability of Betting And Games Of Chance", *Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar Uluslararası Sempozyumu*, 23-24 Eylül 2019, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.1675-1693
- Şen, E. (2019). Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Oynatma Suçu. Erişim: 24 Aralık 2020 <https://www.hukukihaber.net/spor-musabakalarinda-bahis-ve-sans-oyunlari-oynatma-sucu-makale,6723.html>.
- Tak, M., Sam, M. P., & Jackson, S. J. (2018). "The Politics of Countermeasures Against Match-Fixing in Sport: A Political Sociology Approach to Policy Instruments". *International Review for the Sociology of Sport*, 53(1): 30-48.
- TCK (2004, 12 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı:25611). Erişim:15 Ocak 2020 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>.
- Şahin, H. (2019) .5 Milyon Sanal Bahisciden 50 Milyar TL. Erişim: <https://www.haberturk.com/5-milyon-sanal-bahisciden-50-milyar-tl-1654230>.
- Uludağ, N. (2017). Ünlü Youtuber Grubu «Kafalar»a Gözaltı. Erişim:12 Ocak 2021 <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1384248-unlu-youtuber-grubu-kafalara-gozalti/8>.
- Ünal, A.Y. (2020). Temsilci Atamayan Sosyal Medya Ağlarına Ceza Yağdı. Erişim:21 Ocak 2021 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/temsilci-atamayan-sosyal-medya-aglarina-ceza-yagdi/2031667>.
- Vidal, L. (2014). *Protecting the Integrity of Sport Competition - The Last Bet for Modern Sport*, International Centre for Sport Security ICSS: Paris.
- Wang, P., & Antonopoulos, G. A. (2016). "Organized Crime and Illegal Gambling: How Do Illegal Gambling Enterprises Respond to the Challenges Posed by their Illegality in China?", *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 49(2): 258-280.
- Yaşar, M. R. (2010). "Şans Oyunları ve İddaa". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(34):138-171.
- Yılmaz, S.(2019). "Bahis Oyunları ve Ceza Hukuku Sorumluluğu". *Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar Uluslararası Sempozyumu*, 23-24 Eylül 2019, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.1755-1771.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Atalay BAHAR
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Atalay BAHAR
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Atalay BAHAR
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Atalay BAHAR
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Atalay BAHAR

- ARAŞTIRMA MAKALESİ -

AVRUPA BİRLİĞİ'NE ADAY STATÜSÜNDEKİ
ÜLKELERİN SİYASİ VE EKONOMİK AÇILARDAN
KARŞILAŞTIRILMASI^{1,2}

Ferda ÖZER³ & Mehlika Özlem ULTAN⁴

Öz

Kuruluşundan bugüne Avrupa Birliği altı genişleme dalgası geçirerek, 27 ülkeli mevcut haline ulaşmıştır. Birliğin entegrasyon politikalarına birçok alan dahil edilmiştir ancak genişleme politikası hâlâ önemini korumaktadır. Avrupa Birliği'nin genişleme politikası kapsamında, şu anda beşi aday, ikisi potansiyel aday ülke statüsünde olmak üzere yedi ülke vardır. Bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi gelişmeleri anlamak, adaylık süreçlerini daha iyi analiz edebilmek, hem AB'nin genişleme politikasının dinamiklerini anlamak hem de gelecek süreçler için adaylık perspektifi oluşturmak hususunda önem teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bu yedi ülkenin siyasi ve ekonomik yapılarının Birliğe üye olmaya ne derecede yakın olduklarını anlamaya çalışmaktır. Çalışmanın araştırma sorusu amacına paralel olarak, Avrupa Birliği'ne aday statüsündeki ülkelerinin hangisinin veya hangilerinin üyelik sürecine yakın olduğudur. Bu amaç ve araştırma sorusu doğrultusunda, öncelikle bu ülkelerin adaylık süreçleri kısaca ele alınacak, adaylık statüsünde olan Türkiye, Sırbistan, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Karadağ'ın ve potansiyel aday statüsünde olan Bosna-Hersek ile Kosova'nın AB özelinde siyasi yapıları ve çeşitli makro-ekonomik göstergeler ışığında son dönemdeki ekonomik verileri analiz edilecektir. Çalışmanın kapsamı sadece siyasi ve ekonomik veriler ile sınırlı tutulmuş olup, sosyo-kültürel ve üyelik süreçlerinde hâkim olabilecek diğer konular çalışmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmanın amacına daha iyi hizmet için nitel ve nicel araştırma yöntemlerini bir

- 1 Bu çalışma Kocaeli Üniversitesi BAP birimince desteklenmiş olan 1578 proje No'lu yüksek lisans tez araştırma projesi kapsamında, Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN'ın danışmanlığında yürütülen Ferda ÖZER'in "Türkiye Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinin Birliğin Demokratik Yapısına Etkisi: Delphi Tekniği ile Bir Öngörü Modeli" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
- 2 Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından 5-6 Temmuz 2021 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda sunulmuştur.
- 3 Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, ferdaaozerr@gmail.com, Kocaeli, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-1269-763X
- 4 Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, ozlemultan@gmail.com, Kocaeli, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-0718-9083

arada içeren karma araştırma metodu benimsenmiştir. Avrupa Birliği'nin genişleme politikası, aday ülkelerin tarihsel süreçlerinin ve siyasi karşılaştırılmasının ele alındığı bölümlerde nitel araştırma metodu, ekonomik verileri analiz eden kısımda ise nicel araştırma metodu kullanılmıştır. Çalışma sırasında edinilen bulgular 5 aday ülke arasından Türkiye'nin gerek siyasi gerekse ekonomik olarak daha iyi bir performansa sahip olduğudur. Ancak, bu durumun aksine, adaylık sürecinin neredeyse en sancılı gittiği ülke de Türkiye'dir. Diğer aday ülkelerin adaylık süreçleri Türkiye'ye oranla daha istikrarlı bir zeminde seyretmektedir. Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin genişleme süreçlerinde aday ülkenin siyasi ve ekonomik performanslarının tek başına etkili olmadığı kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Avrupa Birliği, Aday Ülke, Potansiyel Aday Ülke, Genişleme Politikası.

JEL Kodları: F53, N44.

Başvuru: 19.07.2021 **Kabul:** 16.08.2021

A POLITICAL AND ECONOMIC COMPARISON OF THE CANDIDATE COUNTRIES TO THE EUROPEAN UNION⁵

Abstract

Since its establishment, the European Union has gone through six waves of enlargement, reaching its current situation of 27 countries. Many areas have been included in the Union's integration policies, but the enlargement policy still maintains its importance. Within the scope of the European Union's enlargement policy, there are currently seven countries, five of which are candidates and two of which are potential candidate countries. It is important to understand the economic and political developments in these countries and to analyze the candidacy processes better, both to understand the dynamics of the EU's enlargement policy and to create a candidacy perspective for the future processes. The aim of this study is to try to understand how close the political and economic structures of these seven countries are to becoming a member of the Union. In the same line with its purpose, the research question of the study, is which of the candidate countries to the European Union is or are close to the membership process. In line with this purpose and research question, first of all, the candidacy processes of these countries will be briefly discussed. The recent economic data will be analyzed in the light of economic indicators. The scope of the study is limited to only political and economic data, and other issues that may prevail in the socio-cultural and membership processes are excluded from the study. In order to better serve the purpose of the study, a mixed research method, which includes both qualitative and quantitative research methods, was adopted. Qualitative research method was used in the sections where the enlargement policy of the European Union, the historical processes and political comparisons of the candidate countries were discussed, and the quantitative research method was used in the section that analyzed the economic data. The findings obtained during the study are that among the 5 candidate countries, Turkey has a better performance both politically and economically. However, contrary to this situation, Turkey is the country where the candidacy process is almost the most painful. The candidacy processes of other candidate countries are on a relatively stable ground compared to Turkey. As a result, it has been concluded that the political and economic performances of the candidate countries are not so much effective by itself in the enlargement processes of the European Union.

Keywords: *European Union, Candidate Country, Potential Candidate Country, Enlargement Policy.*

JEL Codes: *F53, N44.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

5 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

1.GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) 1952 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) olarak ve altı ülke ile kurulmuştur. Kısa zaman içinde ekonomik olarak kayda değer başarılar göstermiştir. Bu başarılar zamanla Avrupa kıtasında yer alan diğer ülkelerin dikkatini çekmiş, onlar da Topluluğa dahil olmak için başvuruda bulunmuştur. Birlik kurulduğu tarihte altı üyeyken, günümüzde 27 ülkeye ulaşmıştır. Hali hazırda Türkiye, Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan aday ülke olarak; Bosna-Hersek ve Kosova da potansiyel aday ülke olarak Birliğe üye olmayı hedeflemektedir. Bu ülkeler AB'nin genişleme politikasının mevcut durumdaki yapısını yansıtmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerin siyasi ve ekonomik olarak karşılaştırılmasının Birliğin genişleme politikasını daha iyi analiz edebilmek adına önemli olduğu düşünülmektedir.

AB'nin genişleme politikası bağlamında yapılan araştırmalarda ağırlıklı olarak ülkelerin tarihsel süreçleri kapsamlı bir biçimde incelenmiş ve AB ile olan ilişkileri ortaya konmuştur. İlgili bazı çalışmalarda da Birliğin aday ülkeleri ekonomik açıdan karşılaştırılmıştır. Ancak, siyasi anlamda karşılaştırma yapan pek çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışmanın önemi, çalışmada aday ülkelerin siyasi bakımdan da karşılaştırılmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, bu ülkelerin kriterleri karşılamak bağlamında Birliğe üye olmaya ne derecede yakın olduklarını değerlendirmektir.

Bu çalışma yöntem, bulgular ve tartışma olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Yöntem kısmında çalışmada kurgulanan teknik aktarılmaya çalışılacaktır. Bulgular kısmında öncelikle AB'nin genişleme politikasının dinamikleri ortaya konacak, daha sonra aday ve potansiyel aday ülkelerin siyasi anlamdaki geçmişleri ve Birliğe adaylık süreçleri ele alınacak, daha sonra aday ülkeler siyasi açıdan ve ekonomik perspektiften karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Son olarak, tartışma kısmında edinilen bu bulgular ele alınarak, genel bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

1.1.Literatür Özeti

AB'nin dış politikasının önemli bir ayağını oluşturmakta olan genişleme politikası, aynı zamanda Birliğin en önemli siyasi politikasıdır. Birliğin genişleme politikasını daha iyi analiz edebilmek adına aday ülkelerin dinamiklerini anlamının ve siyasi, ekonomik olarak karşılaştırmasını ortaya koymanın önemli anlaşılmaktadır. Literatüre bakıldığında, Avrupa Birliği'nin aday ülkelerinin genellikle ekonomik olarak karşılaştırıldığı çalışmalarının olduğu görülmektedir. Örneğin, Oğuz vd. (2020: 17) ve Turan vd. (2010: 473) tarafından, aday ülkelerin ekonomik performansları çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi ile karşılaştırmaya çalışılmıştır. Turan vd. tarafından bu ülkeler gayri safi yurt içi hasılları (GSYİH), işsizlik oranları, cari hesap bilançoları ve enflasyonları bakımından karşılaştırılmıştır. Özden (2011: 231), çalışmasında aday ülkeleri ve üye ülkeleri ekonomik olarak yine TOPSIS yöntemi ile karşılaştırmıştır. Ele aldığı endikatörler ise kamu borçları, işsizlik oranları, bütçe açığı, ihracat ile ithalat verileri, GSYİH/nüfus ve enflasyon verileri

olmuştur. Ancak, siyasi anlamda detaylı bir şekilde karşılaştıran pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır.

2.YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma araştırma tekniği uygulanmıştır. Çalışmanın ilk kısmında değinilen AB'nin genişleme politikası, aday ve potansiyel aday statüsüne sahip ülkelerin siyasi olarak karşılaştırılmasında nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Ancak, ülkelerin ekonomik olarak karşılaştırılması kısmında nicel araştırma tekniğinden daha fazla yararlanılmıştır. Bu çerçevede aday ve potansiyel aday statüsündeki ülkelerin nicel ekonomik verilerine Dünya Bankası'ndan (World Bank/WB) ve Avrupa Birliği Resmi İstatistik Ofisi'nden (EUROSTAT) ulaşılmıştır. AB'nin genişleme politikası, aday ve potansiyel aday ülkelerin anlatıldığı kısımlar ve aday ülkelerin siyasi karşılaştırılması verilerine ise alanda yazılan kitaplardan, makalelerden, AB kurumlarının ve Türkiye Cumhuriyeti (T.C.)'nin resmi internet sitelerinden ulaşılmıştır. Sonuç itibariyle, çalışmanın hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı karma araştırma yöntemi çerçevesinde şekillendiği ifade edilebilmektedir.

3.BULGULAR

Çalışmanın amacı AB'ye aday statüsündeki ülkelerin karşılaştırılması olduğundan, bu ülkelerin üyelik süreçleri ele alınmadan önce Birliğin genişleme politikasındaki dinamiklerinin anlaşılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında edinilen bulgular öncelikle AB'nin genişleme dalgaları ve üyelik süreçlerinin nasıl işlediği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda, şu anda aday ülke statüsüne sahip olan 5 ülke ve potansiyel aday ülke statüsüne sahip olan 2 ülkenin tarihsel geçmişleri ve adaylık süreçlerinde nerede oldukları kısaca aktarılacak ve bu ülkeler, siyasi ve ekonomik olarak karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Siyasi karşılaştırma kısmında ulaşılan bulgular öncelikle demokratikleşme süreçleri kapsamında ele alınmış, daha sonra adaylık ve müzakere süreçleri incelenmiştir. Ekonomik karşılaştırma kısmında ise edinilen bulgular gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla, büyüme oranı, enflasyon, cari hesap bilançosu ve işsizlik oranlarıdır.

Çalışma kapsamında edinilen bulgular kısaca şu yöndedir. Siyasi açıdan karşılaştırıldığında, Batı Balkan ülkelerinin özellikle 1990'lardan gelen demokrasi kaynaklı sorunları olduğudur. Bu ülkeler günümüzde demokratik rejimle yönetilmesine rağmen; yolsuzluk veya kamu yönetimi alanları ile ilgili birtakım sıkıntılar dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin de özellikle 2007 yılından sonra demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Kopenhag siyasi kriterlerinde geriye gidiş yaşadığı Komisyon tarafından hazırlanan İlerleme Raporlarında da ortaya konmuştur. Aday ülkeler ekonomik veriler ışığında karşılaştırıldığında ise Türkiye'nin GSYİH, kişi başına düşen GSYİH, cari hesap bakiyesi yönünden diğer aday ülkelere göre daha iyi durumda olduğu saptanmıştır. Fakat, işsizlik ve enflasyon oranları bakımından

Türkiye'nin daha geride olduğu gözlemlenmiştir. İşsizlik hususunda en iyi karneye sahip olan ülkenin %10.39 gibi bir oranla Sırbistan; enflasyon konusunda ise en iyi durumda olan ülkenin %0.4 gibi bir oranla Arnavutluk olduğu görülmektedir.

3.1. Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası

Avrupa Birliği'nin en stratejik politikalarından bir tanesi genişleme politikasıdır. Genişleme süreçleri ve kriterleri Birliğin geçmişinden bugününe değişiklik göstermiştir. Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak Birliğin geçirdiği genişleme dalgalarına, aday ve potansiyel aday ülkelerin AB ile olan ilişkilerine değinilecektir. Ardından aday ve potansiyel aday ülkeler siyasi ve ekonomik olarak karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır.

3.1.1. Avrupa Birliği'nin Genişleme Dalgaları

1952 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Topluluğu kuran altı ülke; Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'dur. Topluluğun başarılı gidişatını gören diğer Avrupalı ülkeler, bu oluşumun içerisinde yer almak için başvuruda bulunmuştur (Coşgun, 2012: 23). Avrupa Toplulukları (AT), farklı zamanlarda ve farklı araçlarla bu ülkeleri içine almak için genişleme politikasını yürütmüştür. Birliğin genişleme politikasında, 1993 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi'ne kadar genişleme politikasının kıstasları; aday ülkenin rejiminin demokrasi olması ve Roma Antlaşması'nın 237. maddesi uyarınca AB'ye katılım için aday ülkenin Avrupalı olmasıydı. Bu şartları sağlayan ülkeler Avrupa Topluluğu'na⁶ başvuruda bulunabilme hakkına haiz olabilmekteydi. Ancak, günümüzde Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerden siyasi, ekonomik ve AB Müktesebatı'na uyum olmak üzere gereken şartları karşılamaları beklenmektedir. Genişleme politikası çerçevesinde Birliğe üye olan 22 ülke⁷ vardır. Birliğin genişleme politikasının daha iyi anlaşılması adına genişleme dalgalarına bakılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, Birliğin genişleme dalgaları ele alınacaktır.

AT'ye ilk başvuruda bulunan ülkeler; İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç'tir. Norveç'in başvurusu referandumda reddedilince, Norveç başvurusunu geri çekmiştir. 1973 yılında İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın Topluluğa katılmasıyla ilk genişleme dalgası gerçekleşmiştir. Topluluğun daha sonraki iki genişleme dalgası da kendi içinde demokrasi sorunu olan ülkeler ile yaşanmıştır. Yunanistan'ın 1981 yılında Topluluğa dahil olmasıyla Topluluk ikinci genişleme dalgasını yaşamış ve AT'nin üye sayısı ona ulaşmıştır. Bu süre zarfında Topluluk aynı zamanda Danimarka ile birlikte üye olan Grönland'ın ayrılmasıyla ilk defa üye kaybetmiştir. 1986 yılında İspanya ve Portekiz AT'ye dahil olmuş ve Topluluğun üçüncü genişleme dalgası yaşanmıştır.

6 Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği adını 1992 yılındaki Maastricht Antlaşması ile almıştır. Bu nedenle Maastricht Antlaşması'ndan önceki genişlemelerde Avrupa Topluluğu, sonraki genişlemelerde de Avrupa Birliği olarak belirtilmiştir.

7 22 ülke kapsamındaki genişleme politikasına İngiltere'nin üyelik süreci dahildir. Ancak, İngiltere Ocak 2021 itibarıyla Brexit sürecinin sonuçlanmasıyla Avrupa Birliği'nden ayrılmıştır.

1989 senesinde Soğuk Savaşın sona ermesi ve Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte Almanya'daki Doğu ve Batı ayrımı sona ermiştir. Bu sayede Doğu Almanya, Batı Almanya'ya katılarak, Avrupa Topluluğu'na *de facto*⁸ olarak katılmıştır. Dördüncü genişlemede istekli olan taraf AB olduğundan, Birliğin geçirdiği en rahat genişleme dalgası olmuştur. Bu genişleme ile birlikte Avusturya, Finlandiya ve İsveç AB⁹'ye katılmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının Birlik için yarattığı bir diğer etkiyse eski Sovyet Bloğu ülkelerin Birliğe dahil edilmesi için Birliğin genişleme politikasının Kopenhag Kriterleri kapsamında daha sistematik çerçeveye oturtulması olmuştur. Kopenhag Kriterleri, kendi içerisinde ekonomik kriterler, siyasi kriterler ve Topluluk müktesebatına (*Acquis Communautaire*) uyum olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Birliğe üyelik başvurusunda bulunan ülkeler ancak Kopenhag Kriterlerini karşılaması halinde üye olabileceklerdir. Kopenhag Kriterleri'nin daha geniş kapsamdaki açılımları ise şu şekildedir:

- i. Siyasi kriterler: Hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve azınlıkların korunması unsurlarını içeren istikrarlı bir yapıda olunması,
- ii. Ekonomik kriterler: İyi işleyen pazar ekonomisinin olması ve Birlik içerisinde piyasa güçleri ile rekabet baskısıyla başa çıkabilecek kapasitede olunması,
- iii. AB müktesebatına (*Acquis Communautaire*) uyum: Siyasi, iktisadi amaçlara uyulması ile birlikte üyelik yükümlülüklerini yerine getirebilme, Avrupa Birliği mevzuatını üstlenebilme ve uygulayabilme kapasitesine sahip olunmasıdır (*Accession Criteria*, EU, 2020).

Birlik, Beşinci genişleme dalgası ile 2004 yılında Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni (ODAÜ) sınırları içerisine dahil etmiştir. ODAÜ Genişlemesi kendi içerisinde Helsinki Grubu Ülkeleri ve Lüksemburg Grubu Ülkeleri olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Lüksemburg Grubu Ülkeleri; Macaristan, Estonya, Çekya, Polonya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Slovenya'dır. Helsinki Grubu Ülkeleri ise Slovakya, Malta, Letonya, Litvanya, Bulgaristan ve Romanya'dır. Bu iki grubun üyeliği için ayrı çalışma yapılmıştır fakat üyelikleri aynı dönemde oluşturulmuştur. Bulgaristan ve Romanya dışındaki ülkelerin adaylık süreçleri 2004 yılında noktalanmıştır. Beşinci genişlemenin ikinci ayağı kapsamında 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya da Birliğe dahil olmuşlardır. Birliğin son genişleme dalgası ise 2013 yılında Hırvatistan'ın üyeliği ile gerçekleşmiştir. Günümüzde de aday ülke ve potansiyel aday ülke statüsünde olan ülkeler bulunmaktadır.

Bu aşamada Birliğin genişleme politikasının dinamiklerinin daha iyi analiz edilebilmesi adına, çalışmanın devamında aday ve potansiyel aday statüsündeki

8 De facto: fiiliyatta demek olup, Almanya'nın birleşmesi sonucunda Doğu Avrupa topraklarının da bu kapsamda Birliğe dahil olması anlamına gelmektedir.

9 1993 yılında Maastricht Antlaşması yürürlüğe girmiş ve Avrupa Topluluğu'nun adı Avrupa Birliği olmuştur. Bu nedenle beşinci genişleme dalgasından itibaren ki genişlemeler aktarıırken Avrupa Birliği olarak belirtilecektir.

ülkelerin ilk olarak tarihsel geçmişlerine kısaca yer verilecek, daha sonra da bu ülkeler siyasi ve ekonomik olarak incelenmeye çalışılacaktır.

3.1.2. *Aday ve Potansiyel Adaylar*

Birliğin hali hazırda üyelik süreci devam eden aday ve potansiyel aday ülkeleri vardır. Adaylık statüsünde bulunan ülkeler Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Türkiye'dir. Potansiyel aday ülkeler ise Bosna-Hersek ve Kosova'dır (Avrupa Komisyonu, 2021). Bu başlık altında aday ve potansiyel aday ülkelerin adaylık süreçleri ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, bu yedi ülkenin siyasi ve ekonomik yapılarının Birliğe üye olmaya ne derecede yakın olduklarını anlamaya çalışmak olduğu için üyelik süreçleri detaylı incelenecektir.

3.1.2.1. *Aday Ülkeler*

Günümüzde Birliğe aday statüsünde olan ülkeler arasında Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri bulunmaktadır. Bu başlık kapsamında Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Türkiye'nin Birliğe adaylık süreçleri ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1.2.1.1. *Arnavutluk*

Batı Balkan ülkeleri arasında AB ile ilişkileri ilk başlatan ülke Arnavutluk'tur. Yaşadığı komünist rejimden sonra Arnavutluk'un tarihini O'Brennan ve Gassie üç döneme ayırmışlardır. Bu dönemlerden ilki; 1990-1997 arasını kapsamakta ve Arnavutluk ile AB arasında ilişkilerin başladığı dönem olmaktadır. İkinci dönem, 1998-2005 arasını içermektedir. Bu süreçte AB ile ilişkiler aşamalı olarak gelişim göstermiştir. Üçüncüsü ise 2005'ten sonra başlamış olup, Birlik ile sağlam ilişkiler kurulmaya başlanmıştır (O'Brennan ve Gassie, 2009: 63). Yurtsever ise daha farklı bir dönemsel ayrılığa gitmiştir. Yurtsever, Arnavutluk tarihini 1992-1999 yılları arasını kendi kendine dönüşüm ve AB merkezli dönüşüm olmak üzere iki aşamada incelemiştir (Yurtsever, 2015: 489). Çalışma kapsamında Yurtsever tarafından ortaya konmuş olan bu yaklaşım kısaca incelenecektir.

Yurtsever'in modellemesindeki 1992'den 1999'ye kadar olan birinci dönem, komünist düzen içinde totaliter rejimin baskın olduğu dönemlerden birisidir. Enver Hoca'nın iktidarındaki dönemde ülkenin dış politikasında birtakım problemlerle karşı karşıya kalmış olduğu dikkat çekmektedir. Yaşanan olumsuz gelişmelerin yanı sıra 1991 yılı ile birlikte Arnavutluk demokratikleşme süreci yaşamaya başlamıştır. Fakat, bu süreç kolay bir şekilde değil, özellikle 1991-1993 yılları arasında oldukça sancılı şekilde gerçekleşmiştir (Bogdani ve Loughlin, 2003: 22-23). Bu süre zarfında Arnavutluk, AB içinde yer almak için Birlik ile ilişkiler kurmaya çalışmış; Arnavutluk için AB ekseninde dönüşüm yaşanmaya başlamıştır.

AB merkezli bu dönüşüm, 1992 yılında AB ile imzalanmış olan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile başlatılmıştır (O'Brennan ve Gessie, 2009: 63). Ancak, yaşanan Kosova Savaşı ile Arnavutluk-AB ilişkileri başka bir boyuta doğru evrilmiştir

(Yurtsever, 2015: 491-492). 2003 yılında düzenlenen Selanik Zirvesi'nde Arnavutluk potansiyel aday ülke statüsünü elde etmiştir (Oğuz vd., 2020: 19). Zirve'nin akabinde, Arnavutluk ile AB arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (Stabilization and Association Agreement – SAA) için görüşmeler başlatılmıştır (Ilijani, 2004: 260). 2006 yılında da taraflar arasında SAA imzalanmış, 2009 yılından itibaren de anlaşma yürürlüğe girmiştir (Yurtsever, 2015: 492).

Aynı yıl içinde Arnavutluk, Birliğe üyelik başvurusunda bulunmuş, 2014 yılında da aday ülke statüsü kazanmıştır (Avrupa Konseyi, t.y.). Birliğe adaylık perspektifinde Arnavutluk AB'den çeşitli yardımlar almıştır. Örneğin; Batı Balkanlarda Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı (The programme of Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation/ CARDS) çerçevesinde 1999-2006 yılları arasında 260 milyon Euro, 2007-2013 yılları arasında Katılım Öncesi Mali Araçlar (Pre-Accession Instrument/ IPA) çerçevesinde 594 milyon Euro yardım almıştır. IPA çerçevesinde destek sağlanan alanlar arasında temel haklar, yargı reformu, kamu hizmetleri ve yönetimi, polis ve cezaevi altyapıları ve sivil toplum bulunmaktadır. IPA doğrultusunda yukarıda belirtilen konularda yardım alan Arnavutluk'un çeşitli yapısal sorunları da bulunmaktadır. Özellikle, ülkenin adaylık sürecinde yolsuzluk durumu dikkat çekmiştir (Yurtsever, 2015: 493). Arnavutluk'un yapısal sorunlarına rağmen, bilhassa 2015-2016 yıllarındaki İlerleme Raporlarında ülkenin siyasi kriterlerde gelişme sağladığı belirtilmiştir (Oğuz vd., 2020: 19). Yaşanan bu olumlu gelişmelerin akabinde, 2018 yılında Komisyon, Arnavutluk ile katılım müzakerelerinin başlatılması yönünde koşulsuz bir tavsiye yayınlamıştır. Avrupa Konseyi de Arnavutluk'un yargı, yolsuzluk ve organize suçla mücadele, istihbarat servisleri ve kamu yönetimi gibi kilit alanlarda kaydettiği ilerlemeye dayalı, 2019'da katılım müzakerelerinin başlatılacağını ifade etmiştir. Mart 2020'de Avrupa Konseyi üyeleri, Genel İşler Konseyi'nin Arnavutluk ile katılım müzakerelerini başlatma kararını onaylamış. Temmuz 2020'de taslak müzakere çerçevesi üye devletlere sunulmuştur (Avrupa Komisyonu, 2021).

3.1.2.1.2. Karadağ

Karadağ 2006 yılında ülkede yapılan referandum ile Sırbistan'dan ayrılmıştır (BBC, 2006). Diğer birçok ülkenin yaptığı gibi, Karadağ da bağımsızlığını kazandıktan sonra yüzünü Batı'ya dönerek, Batılı ülkelerin yer aldığı uluslararası örgütlere katılmayı kendisine amaç edinmiştir. Bu örgütlerden birisi de Avrupa Birliği'dir. Karadağ ile AB arasındaki ilişkiler karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmaktadır. Karadağ belirtilen sebeplerden ötürü Birliğe üye olmayı isterken, AB de bölgesel çıkarları nedeniyle Karadağ ile ikili ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Taraflar arasındaki ikili ilişkiler de 2004 yılında başlamıştır (Akıncılar Köseoğlu, 2015: 517-517). Ancak, Karadağ'ın AB entegrasyonu sürecine dahil olabilmesi için kendi içinde birçok alanda düzenleme yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda, hukuk sisteminden eğitim sistemine kadar çok fazla alanda reformlar yapılmaya çalışılmıştır (Vukotic, 2004: 124).

Karadağ ve AB ilişkilerinin sağlamaştırılması adına, taraflar arasında 2007 yılında SAA imzalanmış ve 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. Aynı yıl Birlik, Karadağ'a adaylık statüsü vermiş ve 2012 yılında da tam üyelik müzakereleri başlamıştır (Akıncılar Köseoğlu, 2015: 521). Halihazırda Karadağ'ın müzakere sürecinde 35 fasılın 32'si açılmış olup, 3 fasıl da geçici olarak kapatılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2021).

Ayrıca, Karadağ'ın üyelik süreciyle ilgili bazı noktalara kısaca değinilmesi gerekmektedir. İlk olarak, 2011 senesinde Komisyon tarafından, "2011-2012 Genişleme Stratejisi" ilan edilmiştir. Yeni strateji kapsamında Birlik, genişleme sürecinde 23. fasıl olan 'Yargı ve Temel Haklar' ve 24. fasıl olan 'Adalet, Özgürlük ve Güvenlik' konularını daha fazla önemseme yoluna gitmiş ve bu fasılların aday ülkelerin tam üyelik müzakere süreçlerinin sonlandırılmasına kadar açık kalacağını belirtmiştir. Karadağ'ın adaylık süreci ile ilgili Birliğin üzerinde en çok durduğu konu; Karadağ'da örgütlü suçlar ve yolsuzluk ile mücadeledir. Son olarak Karadağ'ın üyelik süreci kapsamında Birlik'ten aldığı finansal desteklere değinilecek olursa, CARDS çerçevesinde 1998 ve 2006 yılları arasında 272,2 milyon Euro'luk; IPA çerçevesinde 2007 ve 2010 yılları arasında Birlik'ten 131,3 milyon Euro'luk destek aldığı görülmektedir (Akıncılar Köseoğlu, 2015: 525-533).

3.1.2.1.3. *Sırbistan*

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) çatısı altında milliyetçi ve etnik duyguların yoğun yaşanması, Batı Balkan topraklarının barış ve huzuruna olumsuz yönde etki etmiştir. Ülkenin tarihsel geçmişine bakıldığında daha önce birçok milletle bir arada YSFC'de sorunsuz yaşanıldığı görülmektedir. Bu duruma en çok Josip Broz Tito'nun uyguladığı politikalarla barış içinde yaşamaları örnek gösterilmektedir. Ancak, Tito'nun 1980 yılında ölümü ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile YSFC topraklarında birtakım huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda Sırp lider Slobodan Milošević'in milliyetçi yaklaşımları Bosna-Hersek'te çatışma yaratmış, bunun beraberinde Sırbistan'ın milliyetçi yaklaşımı Kosova'da da etnik çatışmalara sebep olmuştur. Çatışmaların temelinde farklı kimlikler, devlet algıları, dünya görüşleri, uluslararası politika algıları ve siyasi kültür yatmaktadır (Stahl, 2013: 478). 1995 yılında imzalanmış olan Dayton Barış Antlaşması ile Bosna-Hersek ile olan savaşın sona ermesine rağmen savaşı tetikleyen sorunların çözülmesi konusunda yeterli başarıya ulaşılmış olduğunun söylenebilmesi pek mümkün değildir (Şekercioğlu, 2015: 545-546).

1990'lı yıllar Sırbistan için her ne kadar sıkıntılı geçmiş olsa da 2000'li yıllardan itibaren ülkenin tablosu değişmeye başlamıştır. Başka bir deyişle, 2000'li yıllar Sırbistan için dönüşüme işaret etmektedir. Yaşanan bu dönüşümleri açmak gerekirse; Milošević'in başkanlık seçimlerini kaybetmesi ve sonrasında hükümetin devrilmesinin Sırbistan'ı büyük ölçüde dönüştürdüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra, 1990'lı yıllarda savaşlar dolayısıyla Sırbistan, uluslararası kamuoyundaki negatif imajını düzeltmek için hareket etmiş ve dış politikasını bu doğrultuda şekillendirmiştir (Şekercioğlu, 2015: 546-547).

Sırbistan'ın dış politikadaki hamlelerinden biri de AB ile ilişkileri 2000'li yıllarda başlamak olmuştur. Ancak, Sırbistan Birliğe adaylık sürecinde yolsuzluk skandallarıyla karşı karşıya kalmış; ayrıca hukuki ve demokratik yapısında problemler yaşamıştır. 2004 yılından itibaren Birliğe üye olmak için Sırbistan hukuki düzenlemeler yapmaya başlamıştır (Şekercioğlu, 2015: 541-568). 2008 senesinde, Sırbistan için bir Avrupa ortaklığı kabul edilmiş ve ülkenin üyelik başvurusu için öncelikler belirlenmiştir. 2009 yılında da Sırbistan, Birliğe üyelik başvurusunu gerçekleştirmiştir. 2012'de Sırbistan aday ülke statüsü kazanmış; 2013'te de AB ve Sırbistan arasında imzalanmış olan SAA yürürlüğe girmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021). 2014 yılında müzakerelere başlayan Sırbistan'la ilişkilerde şimdiye kadar 18 fasıl açılmıştır ve geçici olarak bilim ve araştırma ile eğitim ve kültür fasılları kapatılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021).

3.1.2.1.4. Kuzey Makedonya

Kuzey Makedonya, tıpkı diğer Batı Balkan ülkeleri gibi birçok etnik kimliğe sahip halktan oluşmaktadır. 1946 yılında Makedonya Halk Cumhuriyeti adıyla YSFC'nin içinde otonom yapıya kavuşmuştur. Ülke, YSFC'nin dağılmasının ardından 1991 yılında düzenlenen referandum ile bağımsızlığını ilan ederek, Makedonya Cumhuriyeti olarak kurulmuştur (Gadjanova, 2006: 103). Ancak, YSFC'nin dağılmasının akabinde sınır komşusu olduğu ülkelerde yaşanan etnik çalkantılar kendisine de sıçramıştır (Danforth, 2015: 581). Makedonlar ve Arnavutlar arasında etnik nedenli çatışmalar yaşanmış, Arnavutluk Ulusal Özgürlük Ordusu (Albanian National Liberal Army/ NLA) Kuzey Makedonya'nın bazı bölgelerini işgal altına almıştır (Gadjanova, 2015: 103). Yaşanan bu çatışmalar bir yandan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve AB tarafından uzlaştırılmaya çalışılırken; diğer yandan 2001 yılında, Makedonya ile İstikrar ve Ortaklık Antlaşması imzalanmıştır. Ancak, SAA kapsamında Birlik tarafından, Makedonya'ya etnik sorunların çözülmesi, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi çeşitli koşullar öne sürülmüştür (Keskin, 2015: 582). Nihayetinde AB'nin ve ABD'nin çabaları sonuç vermiş ve 2001 yılında taraflar arasında Ohrid Çerçeve Antlaşması (Ohrid Framework Agreement/OFA) imzalanmıştır (Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE], 2001). OFA ile ülke içinde var olan farklı etnik kimliğe sahip bireylerin huzur ve barış içinde yaşamasını ve etnik kimlikler arasında eşitlik sağlanması amaçlanmıştır. Bunun dışında, AB'nin ilk askeri operasyonu olan Concordia Operasyonu, OFA'nın uygulanması amacıyla Kuzey Makedonya'da gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, Birlik Proxima Operasyonunu düzenlemiştir (Keskin, 2015: 583).

AB ile Makedonya arasındaki ilişkilerin başlangıcı 1995 senesine dayanmaktadır. Kuzey Makedonya, SAA'nın imzalanmasından üç yıl sonra AB'ye katılmak için 2004 senesinde başvuruda bulunmuş, bir sene sonra da aday ülke ilan edilmiştir. 2000-2006 yılları arasındaki dönemde Makedonya'nın CARDS çerçevesinde alacağı mali yardımın tutarı 4.650 milyon Euro olarak belirlenmiştir. (Keskin, 2015: 584-587). Ancak, ülkenin üyelik süreci kısmen belirsiz bir durumdadır. Bu durumun en temel sebebiyse Yunanistan'la arasında yaşanan isim sorunudur (Oğuz vd., 2020: 19).

Bu bağlamda Makedonya'nın isim sorununa da değinmek gerekmektedir. Yunanistan, Makedonya ismini, Makedon ulusunu ve tarihini kabul etmemektedir. Yunanistan, Makedonya isminin Yunanistan'daki bir bölgenin adı olmasından ciddi derecede rahatsız olmuştur. Ayrıca, Yunanistan yeni Makedon anayasasını yayımlamış ve bu anayasaya karşı çıkmıştır. Beraberinde ülkenin bayrağını da kendi sembolü olan Verginia Güneşi olması nedeniyle tanımamıştır. Bu nedenle Yunanistan, Makedonya'nın AB ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliklerinin veto yetkisini kullanarak engellemiştir. Bunun yanı sıra Yunanistan, Makedonya'ya ambargo ettiği ve Makedonya'nın Birliğe üyeliğini engellediği gibi Birliğin aday ülkelere sağladığı mali destekleri almasına da müdahale etmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) aracılığıyla 1995 yılında anlaşmazlığa taraf olan Yunanistan ve Makedonya Cumhuriyeti ile Geçici Anlaşma (Interim Accord) imzalanmıştır. Daha sonra Yunanistan, 'Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti' olarak Kuzey Makedonya'ya hukuki olarak tanımış ve bu doğrultuda Makedonya'nın uluslararası örgütlere üye olmasına engel olmama ve Makedonya'ya uyguladığı ambargoyu kaldırma yönünde taahhütte bulunmuştur. Fakat tüm bunlar taraflar arasındaki sorunu çözüme kavuşturmaya yetmemiştir. Avrupa Adalet Divanı (European Court of Justice/ ECJ) ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) gibi uluslararası arenada sorunun çözülmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmasına rağmen, problem çözümü tarafların insiyatifine bırakılmıştır (Keskin, 2015: 591-596). Nihayetinde isim sorunu 2019 yılındaki Prespa Anlaşması ile Makedonya'nın 'Kuzey Makedonya Cumhuriyeti' ismini alması kabul edilerek çözüme kavuşturulmuştur. Bu sayede, Yunanistan ile anlaşmaya varılmış ve Kuzey Makedonya'nın AB'ye üyelik sürecindeki en büyük engellerden biri olan Yunanistan ile olan problemi bertaraf edilmiştir. Ayrıca, Kuzey Makedonya'nın AB'ye tam üyelik için adaylık müzakerelerine başlayabileceği belirtilmiştir (Oğuz vd., 2020: 19). Kuzey Makedonya'nın, 2020 senesinden itibaren AB'ye üyelik müzakerelerin başlanması kararlaştırılmıştır (Avrupa Komisyonu, t.y.).

3.1.2.1.5. Türkiye

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Topluluğa katılmak için 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'nin kuruluşundan 19 ay gibi kısa bir süre sonra başvuruda bulunmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2021). Topluluğa ilk başvuran ülkelerden biri olan Türkiye, hâlâ Birliğe üye olmayı beklemektedir. Ancak, Türkiye'nin Avrupa entegrasyonuna dahil olma yönünde beyanda bulunmasının ardından Birliğe yirmi iki ülke katılmış ve altı genişleme dalgası yaşanmıştır. Bu genişleme dalgaları zaman zaman Türkiye'nin rakibi olabilecek ülkelerden oluşmaktaydı. Bu ülkelerin en başında ise Yunanistan gelmektedir. O dönemin Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu; "Yunanistan'ı asla yalnız bırakmamalısınız, Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile siz de tereddüt etmeden arkasından atlayacaksınız." sözleriyle düşüncesini belirtmiştir (Karluk, 2007: 439). AET başlangıçta bu iki ülkenin adaylık süreçlerini eşit bir zeminde yürütme kararı almış olsa da daha sonra bu stratejiden vazgeçmiş, dahası 1981 yılında Yunanistan AET'ye üye olmuştur (Çakır, 2016: 40).

Adaylık perspektifinde Türkiye ve AB ilişkilerinin seyrine bakılacak olursa, Türkiye'nin üyelik sürecinde dönem dönem inişler ve çıkışlar yaşandığı dikkat çekmektedir (Eralp, 2017: 80). Türkiye'nin üyelik süreci daha önce Birliğe üye olmuş veya hâlihazırda aday ülke statüsünde olan hiçbir ülkeye benzememektedir. Oldukça uzun yıllara dayanan Türkiye'nin AT'ye üyelik sürecinde taraflar bazen birbirinden uzaklaşmış, bazen de yakınlaşmıştır. Ancak, iki tarafın arasında birbirinden tamamen kopuş yaşanmamıştır. Daha farklı ifadeyle, taraflar, üyelik sürecini sürdürme hususunda iradelerini korumuşlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2021). Üyelik süreçlerini sekteye uğratan nedenler arasında Türkiye'de yaşanan darbeler, Kıbrıs meselesi, Kürt meselesi, demokratikleşme, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı gibi siyasi konular olduğu gibi ekonomik ve teknik sorunlar gelmektedir (Akçay ve Akgül Açıkmeşe, 2017: 35). Kronolojik olarak, taraflar arasında ortaklık kurmayı amaçlayan ve ortaklık hukuku yaratan Ankara Anlaşması 1963 yılında imzalanmıştır (Arat, 2016: 616). Ancak, 1987 yılında tam üyelik için başvuruda bulunulmuştur. Bu başvuru sürecini erken bulan Topluluk, Türkiye'ye ancak 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile aday ülke statüsü vermiştir (Avrupa Komisyonu, 2021). Türkiye'nin adaylık müzakereleri 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Katılım müzakerelerinin ilk ayağını oluşturan tarama süreci 2005 ve 2006 arasında gerçekleşmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Türkiye, günümüze kadar ancak 16 faslı müzakereye açabilmiş, 1 faslı geçici olarak kapatabilmiştir; bunun yanı sıra 14 fasıl da Ek Protokolden ve GKRY'den dolayı blokaja sahip olduğundan, müzakereye açılmamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2021).

3.1.2.2. Potansiyel Aday Ülkeler

Birliğe üye olma yönünde irade beyan eden ancak üyelik sürecinin temel şartlarından olan Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmekte başarısız olan ülkeler ise potansiyel aday statüsüne sahiptir ve bu statüye sahip olan Bosna – Hersek ve Kosova olmak üzere iki ülke vardır. Bu başlık kapsamında, bu ülkelerin kısaca tarihsel geçmişlerine ele alınacak ve AB'ye üyelik süreçleri incelenecektir.

3.1.2.2.1. Bosna Hersek

Bosna-Hersek AB'nin potansiyel aday statüsüne sahip olan ülkelerinden bir tanesidir. AB ile Bosna-Hersek arasındaki ilişkiler 1992 senesinde resmi olarak başlamıştır. Bunun yanı sıra, 1996 senesinden itibaren Bosna-Hersek çeşitli ekonomik ve politik dönüşümler tecrübe etmeye başlamıştır (Akçay, 2018: 52). AB, Bosna-Hersek ile SAA imzalamak için şart sunmuştur. Bu bağlamda Bosna-Hersek'in polis reformu yapması beklenmiştir (Uğurkan, 2015: 620). Daha açık bir ifadeyle, iki farklı etnik yapıya sahip polis teşkilatından oluşan Bosna-Hersek'in polis reformu şartı kapsamında çok etnikli bir polis teşkilatına sahip olmasını SAA için koşul olarak sunulmuştur (Akçay, 2018: 56). Taraflar arasındaki SAA, 2008 yılında imzalanmıştır. Ancak Bosna-Hersek gerekli kriterleri sağlayamadığından 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Ülke, AB'ye üyelik başvurusunu 2016 yılında yapmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021).

Bosna-Hersek hem devlet örgütlenme yapısı bakımından hem de Birliğe üyelik süreci bakımından diğer Balkan ülkelerine göre farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıkların en başında da Bosna-Hersek'te Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar arasında yaşanmış olan etnik çatışma gelmektedir. Çatışmanın bitip taraflar arasında barış anlaşmasının imzalanması ancak ABD'nin önderliğinde ve AB'nin katkılarıyla birlikte olmuştur. 1995 senesinde taraflar Dayton Barış Anlaşması'nı imzalamışlardır. Dayton Barış Anlaşması, taraflar arasında barışı sağlamanın beraberinde Bosna-Hersek'in kurumsal yapısını oluşturan ve anayasa niteliğinde olan bir anlaşmadır. Fakat, anlaşmanın Bosna-Hersek'in kurumsal yapısında temsil hakkıyla ilgili sorunlar, idari yapısının karmaşıklığı, siyasi iktidarsızlığı, politik sisteminin üçe ayrılması vs. sebeplerden dolayı zayıf kaldığı görülmekte ve bu durum da Bosna-Hersek'in, adaylık sürecinde karşılaması beklenen kriterleri sağlamanı güçleştirmekte ve Birliğe adaylık sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu sebeple revize edilmesi ya da değiştirilmesi gerekmektedir (Uğurkan, 2015: 619-620).

Bosna-Hersek'in sorunları sadece siyasi boyutta değildir. Beraberinde çeşitli ekonomik problemleri de bulunmaktadır. Bilhassa, etnik çatışmaların olduğu yıllar Bosna-Hersek'e büyük bir ekonomik yük getirmiştir. Ayrıca ülkede ekonomik anlamda etnik kökenlerde üçe bölünmüşlük mevcuttur. Tüm bunların beraberinde Bosna-Hersek ülkedeki rekabet politikasının yeterli olmaması, uygulanan politikalar, düşük gelir düzeyi, işgücü piyasasına olan gereksinim nedeniyle Birliğe üye olabilmek için ekonomik olarak yeterli niteliğe sahip değildir. Özetle, Bosna-Hersek, Birliğin aday ülkelerden talep ettiği ekonomik kriterlerini karşılamaktan uzaktır. Yolsuzluk konusu da Bosna-Hersek'in üyelik sürecini tıpkı diğer ülkelerdeki gibi sekteye uğratmaktadır (Uğurkan, 2015: 620).

3.1.2.2.2. Kosova

AB'nin potansiyel aday ülkelerinin ikincisi Kosova'dır. Kosova'nın AB'ye üyelik sürecinin diğer ülkelerden daha farklı dinamiklere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Kosova'yı bu derece farklı kılan en önemli unsur, ülkenin devlet inşası sürecinde Birliğin bilhassa kurumsal olarak yer almasıdır (Özekmekçi, 2015: 659).

Kosova'nın bağımsızlık öncesi tarihsel sürecine bakıldığında, diğer Balkan ülkeleri gibi bazı politik sorunlar ile karşılaştığı görülmektedir. Bu sorunlar yapısal olarak kısmen aynı olsa da çözüm süreci farklılık arz etmektedir. Öncesinde, Josip Broz Tito'nun önderliğindeki Eski YSFC çatısı altında Sırbistan Cumhuriyeti'ne bağlı bir bölge olarak kabul edilen Arnavutluk için 1974 Anayasası ile bu durum değişmiş ve ülke federal yapıya kavuşmuştur. Sonrasında, Tito'nun 1980 yılındaki ölümünün ardından Kosova'da da çeşitli sıkıntılar baş göstermiştir (Jakupi, 2017: 189).

1991 yılında Kosova Cumhuriyeti tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir (Abazi, 2008: 1). Lakin, daha sonraki aşamaların pek barışçıl olmadığı dikkat çekmektedir. Sırp Ordusu ile Kosova Kurtuluş Ordusu (Ushria Çlirimtare e Kosovës/ UÇK) arasında çatışmalar başlamıştır. Hatta bu çatışmalar etnik temizlik boyutuna

ulaşmıştır. Yaşanan bu durum uluslararası alana taşınmış ve uluslararası örgütler sürece müdahale etmeye çalışmıştır. Daha açık bir ifadeyle 1999 yılının başlarında NATO bu çatışmaya müdahalede bulunmuştur. Beraberinde, BM de yaşanan çatışmaları durdurmak adına sürece dahil olmuştur. Kosova'nın sivil yönetimi BM Geçici Kosova Misyonu (United Nations Interim Administration/ UNMIK) güvenliği ise 'Kosovo Force' eliyle NATO'ya bırakılarak uluslararası himaye altına alınmıştır (Özekmekçi, 2015: 663).

2008 yılında Kosova, Sırbistan'a karşı bağımsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen, Sırbistan bu durumu kabul etmeyip konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) taşımıştır. Sonuç olarak, UAD'de 2010 yılında bağımsızlığa engel bir karar çıkmamıştır (Özekmekçi, 2015: 665). Kısacası, Kosova bağımsızlığını kazanana kadar birçok problemle baş etmiştir.

AB-Kosova ilişkileri Kosova'nın yeniden inşasına katkı sağlamıştır (Sela ve Shabani, 2011: 28). Taraflar arasındaki SAA, 2013 yılında müzakere edilmeye başlamış ancak 2015 yılında imzalanarak, 2016 yılında yürürlüğe girmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021). Kosova'nın adaylık sürecinde var olan sorunlar; yolsuzluk, nepotizm (akraba kayırmacılığı), hukuk ve yargı ile alakalı sorunlar, insan kaçakçılığı, kara para aklama, uyuşturucu ticareti gibi organize suçlar, şeffaflık ilkesinin hâkim olduğu devlet mekanizmalarının olmayışı ve etkin işleyen hukuk ve devlet sisteminin yokluğudur. Özetle, diğer Balkan ülkeleri gibi Kosova'nın tarihsel süreçten kaynaklı ve yapısal olan birçok sorunu mevcuttur. Bu sorunların, Kosova'nın AB'ye dahil olma sürecine engel teşkil ettiği görülmektedir (Özekmekçi, 2015: 684-686). Tüm bunların beraberinde Kosova, bazı AB üyeleri tarafından tanınmamaktadır (Progonati, 2020: 131). Bu durumun da Birlik ile olan ilişkilerinde sorun teşkil edebilmesi mümkündür.

3.2. Avrupa Birliği'ne Aday Statüsündeki Ülkelerin Karşılaştırılması

Çalışmanın amacı Birliğin genişleme politikasında yer alan ülkelerin dinamiklerini anlamak ve bu ülkelerin karşılaştırılarak, bu ülkelerin Birliğe üye olmaya ne derece yakın olduğunun analiz edilmesidir. Çalışmanın amacına daha iyi hizmet edebilmesi adına da Birliğe aday statüsündeki ülkelerin ekonomik ve politik olarak karşılaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Birliğin şu anda genişleme politikasında yer alan 7 ülke ilk olarak politik olarak; daha sonra çeşitli makroekonomik göstergeler aracılığıyla ekonomik olarak karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Politik Açıdan Karşılaştırılması

Çalışmanın bu kısmında öncelikle ülkelerin üyelik süreçleri ele alınacak, daha sonra müzakere süreçleri incelenecektir.

Soğuk Savaşın bitmesinin akabinde Doğu Avrupa ülkeleri gibi Batı Balkanlar da yüzünü Batı'ya ve Avrupa'ya dönmüştür. Arnavutluk, Batı Balkan ülkesi olarak AB

ile ilişkileri başlatan ilk ülke olmuştur. 1992 yılında Birlik ile ilişkilerini başlatmış olmasına rağmen Arnavutluk, diğer aday ülkelerle kıyaslandığında adaylık sürecinde kısmen geride kalmıştır (Yurtsever, 2015: 490). Batı Balkan ülkeleri arasında ilk yapılan SAA Kuzey Makedonya ile olmuştur. Aynı zamanda bu bölgedeki katılım öncesi mali yardımlar kapsamında IPA fonlarını ilk kez kullanan ülke de Kuzey Makedonya'dır (Keskin, 2015: 587).

Demokrasiye geçiş süreci ve demokratikleşme aşamaları Arnavutluk için diğer Doğu Bloğu ülkelerine kıyasla daha geç yaşanmıştır. Bunun yanı sıra demokratikleşme süreci ve yaşanan siyasi dönüşüm elitler tarafından değil, öğrenciler tarafından gerçekleştirilmesinden kaynaklı diğer ülkelerden farklılık arz etmektedir (O'Bogdani ve Loughlin, 2007: 21-22). Karadağ, YSFC'den savaş haricinde bir yolla ayrılan ilk ülke olmuştur (Radulovic, 2011 80). Öte yandan, Birliğe göre Karadağ'ın, halledilmesi ve çözüme kavuşturulması gereken siyasi meseleleri de bulunmamaktadır (Akıncılar Köseoğlu, 2015: 528). Kosova ise bu ülkeler arasında bağımsızlığını en geç elde eden ülkedir. Bunun yanı sıra, bazı AB üyelerinin Kosova'yı tanımaması Birlik ile kurulan ilişkilerde birtakım problemler meydana getirmektedir (Özekmekçi, 2015: 639). Akıncılar Köseoğlu Batı Balkanların, AB'ye bakış açıları bakımından Birlik üyeliğine daha yakın olan ve Birliğe üyelik için siyasi ve ekonomik reformlara ihtiyaç duyan ülkeler olması bakımından iki gruba ayrılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Birinci grupta yer alan ülkeler; Sırbistan, Karadağ, Kuzey Makedonya iken, diğer grupta yer alan ülkeler ise Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova'dır (Akıncılar Köseoğlu, 2015: 528-529).

Müzakere süreçlerinde adaylık fasılların açılması durumu, Konsey tarafından oluşturulan açılış kriterlerini aday ülkenin karşılama konusunda yeterli olup olmadığına bakılarak incelenmektedir. Dahası, aday ülkenin, her bir fasıl için yine Konsey tarafından belirlenen kapanış kriterlerini sağlaması halinde ancak fasıllar geçici olarak kapatılabilmektedir. Fakat ifade edilmesi gerekir ki yalnızca bir üye ülkenin olumsuz görüş belirtmesi halinde fasılların açılmasını veya geçici olarak kapatılabilmesini bloke etmesi mümkündür. Aday ülkelerin müzakere süreçleri ele alındığında, adaylık statüsüne sahip beş ülkenin de müzakere aşamalarının farklı aşamalarda olduğu görülmektedir. Arnavutluk ve Kuzey Makedonya daha önce müzakerelere başlayamamış olmasına rağmen, Mart 2020 itibariyle müzakere süreçlerinin başlatılacağı yönünde karar alınmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020). Diğer taraftan Türkiye'nin hem adaylık hem de müzakere sürecinin uzun zamandır devam etmekte olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin müzakerelere başladığı 2005 tarihinde diğer dört ülkenin aday ülke konumunda bile olmadığı görülmektedir. Bu ülkelerin çoğunun aday ülke statüsü elde etmesi 2010 yılından sonra gerçekleşmiştir. Müzakere süreçlerini başlatan Karadağ ve Sırbistan gerek açılan fasıllar açısından gerekse geçici olarak kapatılan fasıllar açısından Türkiye'den daha ileri bir konuma sahiptirler. Türkiye ile 2005 senesinde müzakerelere başlanmasına rağmen ancak 16 fasıl açılmış ve sadece 25. fasıl olan Bilim ve Araştırma faslı geçici olarak kapatılabilmektedir. Diğer taraftan, 2011 yılında Karadağ'ın müzakerelere başlanması

yönünde kararı alınması rağmen, müzakere sürecinde son fasıllar (34. Kurumlar ve 35. Diğer Konular) ve Rekabet Politikası (8. Fasil) dışında bütün fasılların açılmış olduğu dikkat çekmektedir. Hatta, Bilim ve Araştırma (25. Fasil), Eğitim ve Kültür (26. Fasil), Dış İlişkiler (30. Fasil) olmak üzere üç fasıl geçici olarak kapatılmıştır. Bir diğer müzakere sürecine başlamış aday ülke olan Sırbistan'ın müzakere sürecinde ise 16 Fasil açılmış olup Bilim ve Araştırma ve Eğitim Kültür fasılları geçici olarak kapatılmıştır. Sırbistan'ın adaylık süreciyle ilgili dikkat çeken bir diğer husus da son fasıllardan olan Diğer Konular (35. Fasil) Fasılının açıldığı tek ülke olmasıdır. Öte yandan bu fasıl için, şu anda Türkiye'de ve Karadağ'da tarama sürecinin bile henüz bitmediği görülmektedir.

3.4.2. Ekonomik Açıdan Karşılaştırılması

Bu bölüm kapsamında, Birliğe ülkelerin ekonomik verileri; GSYİH, kişi başına düşen GSYİH, büyüme oranları, enflasyon oranları, cari işlemler bilançoları, işsizlik oranları gibi makroekonomik göstergeler doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İlk olarak, önemli bir ekonomik gösterge olan aday ve potansiyel aday ülkelerin GSYİH'lerinin 2020 senesine ait değerleri senenin üçer aylık bölümleri çeyrek olmak üzere dört bölümde incelenecektir. Aşağıda Tablo 1'de 2020 yılının GSYİH değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Aday Ülkelerin GSYİH Değerleri (Milyon Euro/ 2020)

Ülkeler	Birinci Çeyrek	İkinci Çeyrek	Üçüncü Çeyrek	Dördüncü Çeyrek
Arnavutluk	3 039.5	3 100.7	3 336.7	3 514.3
Karadağ	917.4	902.4	1 213.4	1 160.0
K. Makedonya	2 607.7	2 332.8	2 781.4	3 044.2
Sırbistan	11 077.6	10 810.4	11 931.2	12 648.3
Türkiye	159 211.1	136 849.8	167 155.8	162 202.9
Bosna-Hersek	4 260.4	4 078.3	4 551.8	4 481.4
Kosova	1 437.7	1 635.7	1 828.5	-

Kaynak: Avrupa Birliği Resmi İstatistik Ofisi [EUROSTAT] (2021).

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, Türkiye'nin GSYİH değerlerinin diğer ülkelere karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'yi, ikinci sırada Sırbistan takip etmektedir. Diğer potansiyel aday ülkelerin ise GSYİH'lerinin çok düşük olduğu görülmektedir. Aday ülke statüsünde en düşük GSYİH değerine sahip olan ülke Karadağ olmuştur. Ayrıca, tabloda dikkat çeken bir diğer nokta da Kosova hariç tüm aday ülkelerin GSYİH'lerinin mart, nisan ve mayıs aylarını kapsayan ikinci çeyrekte düşüş göstermesidir. Üçüncü çeyrek döneminde ülkelerin GSYİH'leri artarken, dördüncü çeyrek döneminde Karadağ, Türkiye ve Bosna-Hersek'in GSYİH'lerinin azalmış olduğu dikkat çekmektedir. Fakat, GSYİH'in

azalması hususuna rakamsal olarak bakıldığında, Türkiye haricindeki potansiyel aday ülkelerde çok fazla dalgalanmanın söz konusu olmadığı gözlemlenmektedir. Öyle ki, Türkiye'nin GSYİH'ini birinci çeyrekte ikinci çeyreğe geçerken yaklaşık 23 bin Euro düşerken, ikinci çeyrekte üçüncü çeyreğe geçerken 30 bin Eurodan daha fazla bir artış göstermiştir. Üçüncü çeyrekte dördüncü çeyreğe geçerken de yaklaşık 5 bin Euro düşüş göstermiştir. Özellikle, birinci, ikinci ve üçüncü çeyrek arasındaki dalgalanmalar, hiçbir aday ülkenin GSYİH değerlerine denk gelmemektedir.

Aday ülkeler ekonomik boyutta karşılaştırıldığında ikinci sırada aday ülkelerin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıllarına yer verilmiştir. Aşağıda Tablo 2'de aday ve potansiyel aday konumunda olan ülkelerin kişi başına düşen gayri safi milli hasıla değerleri belirtilmiştir.

Tablo 2: Aday Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSYİH Miktarları (2019)

Ülkeler	Kişi Başına Düşen GSYİH (Dolar)
Arnavutluk	5,353.2
Karadağ	8,910.5
Kuzey Makedonya	6,022.2
Sırbistan	7,411.6
Türkiye	9,126.6
Bosna-Hersek	6,108.5
Kosova	4,430.8

Kaynak: Dünya Bankası (2021).

Tablo 2'den de görülebildiği üzere Birliğe aday ve potansiyel aday statüsüne sahip olan ülkelerin kişi başına düşen GSYİH'lerinin birbirlerine yakın olarak seyretmesi ile birlikte, ilk sırada 9 bin dolar ile Türkiye'nin olduğu görülmektedir. Türkiye'yi çok az bir farkla ve yaklaşık 9 bin dolar ile Karadağ ikinci sırada takip etmektedir. En düşük orana sahip olan ülkeler ise 5 bin dolar ile Arnavutluk ve 4 bin dolar ile Kosova olmuştur.

AB'ye aday olan ülkeleri karşılaştırma için kullanılacak bir diğer makroekonomik gösterge de büyüme oranıdır. Aşağıdaki tabloda aday ülkelerin büyüme oranları belirtilmiştir. Tabloda belirtilen veriler 2020 yılını yansıtmakta olup, Avrupa Birliği Resmi İstatistik Ofisi (EUROSTAT)'nden alınmıştır.

Tablo 3: Aday Ülkelerin Büyüme Oranı (2020)

Ülkeler	Büyüme Oranı
Arnavutluk	-
Karadağ	-
Kuzey Makedonya	- 4.5

Sırbistan	- 1.0
Türkiye	1.8
Bosna-Hersek	-
Kosova	- 4.1

Kaynak: EUROSTAT (2021).

EUROSTAT'ta Kuzey Makedonya'nın, Sırbistan'ın, Türkiye'nin ve Kosova'nın büyüme oranlarına yer verilmiştir. Diğer üç ülkenin (Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek) verilerine EUROSTAT'ta erişilememiştir. Bu dört ülke kapsamında büyüme oranında pozitif ivmeye sahip olan tek ülkenin Türkiye olduğu saptanmıştır. Türkiye'yi takip eden ve negatif büyümeye sahip olan ülke de Sırbistan'dır. Kuzey Makedonya ve Kosova'nın ise %-4 civarında büyüme seyrettiği görülmektedir.

Enflasyon verisi aynı zamanda ortak para birimi olan Euro alanına geçişi ifade eden Maastricht Kriterleri kapsamında da incelenmektedir. Aşağıda Tablo 4'de bu tanım kapsamında AB'ye aday ve potansiyel aday konumunda olan ülkelerin verilerine yer verilmiştir.

Tablo 4: Aday Ülkelerin Enflasyon Oranı, GSYİH Deflatörü (2019)

Ülkeler	Enflasyon Oranı
Arnavutluk	0.4
Karadağ	2.0
Kuzey Makedonya	1.1
Sırbistan	2.4
Türkiye	13.9
Bosna-Hersek	2.6
Kosova	1.0

Kaynak: Dünya Bankası (2021).

Tablodan da anlaşılacağı üzere, enflasyon konusunda en başarılı ülke 0.4 oranıyla Arnavutluk'tur. Enflasyonun en yüksek olduğu ülke 13.9'luk değer ile Türkiye'dir. Genel olarak tabloya bakıldığında, Türkiye haricindeki diğer aday ülkeler arasında enflasyon verilerinde dikkat çekici bir farkın olmadığı görülmektedir.

Aşağıda tabloda Birliğe aday ve potansiyel aday statüsünde olan ülkelerin cari hesap bakiyelerine yer verilmiştir.

Tablo 5: Cari Hesap Bilançosu/GSYİH (%) (2019)

Ülkeler	Cari Hesap Bakiyesi/ GSYİH
Arnavutluk	- 8.0
Karadağ	- 15.1
Kuzey Makedonya	- 3.3

Sırbistan	- 6.9
Türkiye	0.9
Bosna-Hersek	- 3.1
Kosova	- 5.6

Kaynak: Dünya Bankası (2021).

Tablo 5'e göre, cari hesap bilançosunun gayri safi yurtiçi hasıllarına oranı konusunda en iyi aday ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye haricindeki diğer ülkelerde cari hesap bilançolarının negatif yönde seyretmekte olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda en düşük performansa sahip olan ülke de Karadağ'dır.

Aday ve potansiyel aday ülkeler önemli bir makroekonomik gösterge olan işsizlik oranı kapsamında da karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki Tablo 6'da Dünya Bankası verileri ışığında aday ve potansiyel aday ülkelerin işsizlik oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 6: Aday Ülkelerin İşsizlik Oranları (2019)

Ülkeler	İşsizlik Oranı (%)
Arnavutluk	15.69
Karadağ	15.12
Kuzey Makedonya	17.26
Sırbistan	10.39
Türkiye	13.67
Bosna-Hersek	15.69
Kosova	25.56

Kaynak: Dünya Bankası (2021).

İşsizlik konusundaki verilere bakıldığında, işsizliğin en düşük olduğu ve en iyi performans sergileyen ülkenin yaklaşık %10 civarında bir oranla Sırbistan olduğu gözlemlenmektedir. Sırbistan'ı, yaklaşık %14'lük bir oranla Türkiye takip etmektedir. Üçüncü sırada da Karadağ'ın geldiği görülmektedir. Karadağ'dan sonra ve çok az bir farkla Arnavutluk ve Bosna-Hersek gelmektedir. Bu iki ülke ile ilgili dikkat çeken bir diğer önemli husus da işsizlik oranlarının aynı olmasıdır. İşsizlik konusunda en kötü karneye sahip olan ülke %25'den de fazla bir oranla Kosova olmuştur.

4.TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamında AB'ye aday statüsündeki ülkeler ekonomik ve siyasi açılardan karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, siyasi açıdan karşılaştırıldığında ilk olarak demokratikleşme süreçleri daha sonra Birliğe adaylık süreçleri ele alınmıştır. Edinilen bulgular ışığında, siyasi açıdan tüm aday ülkelerin demokratikleşme süreçlerinin sancılı olduğu gözlemlenmiştir. Dahası, özellikle 1990'lı yıllarda

Batı Balkan ülkeleri ciddi etnik çatışmalar yaşamıştır. Bu ülkelerdeki çatışmaların bazılarına uluslararası müdahaleler gerçekleşmiş ve barış ortamı ancak bu şekilde sağlanabilmiştir. Fakat özellikle Bosna-Hersek'in kurumsal yapısında Dayton Barış Anlaşması'ndan kaynaklı çeşitli sıkıntılar gözlemlenmiştir. Potansiyel aday ülke statüsüne sahip olan bir diğer ülke Kosova da etnik çatışmaların ortasında kalmış ve BM, NATO ve AB gibi uluslararası örgütlerinin sayesinde ülke yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bağımsızlığını ise diğer ülkelere nispeten çok yakın bir tarihte kazanmıştır. Türkiye demokratikleşme sürecini diğer ülkelere kıyasla çok daha erken başlatmıştır, ancak Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporlarında demokratiklik konusunda sıkıntıları olduğuna değinilmektedir.

Kopenhag siyasi kriterleri insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları, temel özgürlükler ve sivilleşme gibi diğer siyasi unsurların değerlendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Ancak çalışma, bu kapsamda daha çok ülkelerin demokratikliği üzerine yoğunlaşmıştır. Demokratiklik konusu son dönemlerde otoriterleşme tartışmaları ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Özellikle Balkanlar ve Türkiye kapsamında değerlendirilen otoriterleşme konusu, bu ülkelerin kurumsal zayıflığından, iktidara gelmek ve iktidarı korumak için otokratik davranma eğilimine giren yöneticilerin varlığından kaynaklı ele alınmaktadır. Bu durum demokratikleşmeden ziyade, rekabetçi otoriterizm odaklı otoriter popülizme geçişi ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu alandaki çalışmalar, ekonomik dinamikleri göz ardı etmeleri halinde bu geçişi yeterli açıklayamamakla eleştirilmektedirler. Dolayısıyla, siyasi değerlendirmeleri ekonomik dinamiklerden bağımsız incelemek, özellikle AB adaylık sürecindeki ülkeler bağlamında, konunun eksik yorumlanmasına neden olmaktadır.

Adaylık süreçleri konusundaki bulguların tartışılması gerekirse, aday ülke statüsünde olan ülkeler; Türkiye, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Kuzey Makedonya'dır. Bu ülkelerin Birliğe tam üye olması için gerekli olan fasılları tamamlaması beklenmektedir. Ancak, Türkiye gerek ortaklık veya üyelik başvurusu bakımından gerekse müzakerelere başlama süreçleri bakımından diğer aday ülkelere göre çok daha erken AB ile ilişkilerini geliştirmiştir. Fakat, müzakereye açılan fasıllar ve geçici olarak kapatılan fasıllar kapsamında diğer ülkelerin çok daha gerisindedir. Birliğin potansiyel aday ülkeleri, Bosna-Hersek ve Kosova henüz üyelik süreçlerinin gereklerini yerine getiremediğinden aday ülke statüsüne kavuşamamışlardır. Bu sebeple, bu iki ülkenin müzakere süreçlerine daha başlanamamıştır.

Çalışma kapsamında aday ve potansiyel aday ülkeler çeşitli makroekonomik veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin işsizlik ve enflasyon verileri haricindeki diğer makroekonomik göstergelerde daha iyi konumda olduğu saptanmıştır. Diğer ekonomik bulgular olan, GSYİH, kişi başına düşen GSYİH, büyüme oranı, cari hesap bakiyesi verilerinde en iyi performansa sahip olan ülkenin Türkiye'nin olduğu gözlemlenmiştir. Enflasyon oranı bakımından ise Türkiye sonuncu olurken, diğer ülkelerin enflasyon oranlarının neredeyse birbirine yakın seyrettiği görülmektedir.

SONUÇ

AB'nin genişleme politikası birçok dinamiğin bir araya gelmesinden etkilenmektedir. Zamanla kendi içerisinde değişiklik göstererek daha sistematik bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerden Birliğe üye olabilmeleri için ekonomik, siyasi ve AB müktesebatına uyum olmak üzere üç kriteri yerine getirmesi beklenmektedir. Aday ülke ancak bu kriterleri yerine getirebilirse, Birliğe üye olabilmektedir. Ayrıca, aday ülke bu kriterleri sağlasa bile AB'nin, hazmetme kapasitesi bağlamında aday ülkeyi kendisine üye olarak kabul etmemesi de olasıdır.

Aday ülke statüsüne eriştikten ve müzakere sürecinin açılması kararından sonra Birlik, 35 Fasal başlığı altında birçok konuyu müzakereye açmaktadır. Aday ülke ile Birlik müktesebatı uyumlu hale geldikten sonra ilgili fasıl geçici olarak kapatılabilmektedir. Birliğin şu anki aday ülkelerinden Türkiye, Sırbistan ve Karadağ müzakere süreçlerine başlamıştır. Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'nın da müzakerelere başlaması kararı alınmıştır. Potansiyel aday statüsündeki ülkelerin ise henüz Birliğin talep ettiği şartları karşılamaya pek yakın olmadığı görülmektedir.

Aday ve potansiyel aday ülkelerin ekonomik ve siyasi yapıları birlikte ele alındığında, bu ülkelerin birçok ekonomik ve siyasi sorunlarla karşılaşmakta olduğu saptanmıştır. Çalışmanın araştırma sorusu üyelik sürecinde olan bu ülkelerin hangisinin ya da hangilerinin üyeliğe daha yakın olduğudur. Bu perspektiften bakıldığında, Türkiye'nin diğer aday ülkelere kıyasla birçok alanda daha iyi durumda olduğu konusunda ortak bir yargıya varılabilmesi mümkündür. Fakat, Türkiye dışındaki diğer aday ülkelerin müzakere süreçleri, açılan fasıllar ve adaylık süreçleri bakımından kıyaslandığında, Türkiye'nin adaylık sürecinin daha yavaş seyretmekte olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik ve siyasi göstergeler ile adaylık süreçlerine dair bulgular birlikte incelendiğinde, Türkiye'nin adaylık sürecine dair özellikle ekonomik göstergelerin dışındaki engellerin önemli olduğunun belirtilebilmesi mümkündür. Bunun yanı sıra, Türkiye haricindeki diğer aday ülkelerin genel olarak ekonomik yapılarının birbirlerine yakın olmaları sebebiyle, Birliğe üye olmaları için başka kriterlerde birbirlerinden ayrışacağı şeklinde bir değerlendirme yapmak da mümkün olmaktadır.

Son olarak ifade etmek gerekir ki, Birliğe üye olmak için konan Kopenhag kriterlerinden özellikle ekonomik ve siyasi kriterlerin karşılanması da üyelik için bir koşulluluk arz etmemektedir. Avrupa Birliği'nin genişleme süreçlerinde ülkeler ekonomik anlamda rekabetçi ve gelişmiş olsa da ve siyasi alanda kriterlerin çoğunu karşılamış olsa da bu durum Birliğe üyeliği garanti yapmamaktadır. Bunun dışında diğer çalışmalarda da görülebileceği gibi, kültürel faktörlerin, ülkelerin nüfus yapılarının, ticari çıkar unsurlarının ya da Birlik ve aday ülke arasındaki iyi ilişkiler kurulmuş olmasının da üyeliği etkileyici faktörler olarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Bu durum da adaylık sürecinin yönetilmesinde ve sonuçlanmasında sadece Kopenhag Kriterlerinin değil, birçok faktörün göz önünde bulundurulduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

A POLITICAL AND ECONOMIC COMPARISON OF THE CANDIDATE COUNTRIES TO THE EUROPEAN UNION

1. INTRODUCTION

The European Union was established in 1952 as the European Coal and Steel Community with six countries. His economic successes in a short time attracted the attention of other countries in the European continent, and they applied to be a part of the Community. Currently the Union have 27 members, 5 candidate countries (Turkey, Albania, Montenegro, North Macedonia and Serbia) and 2 potential candidate countries (Bosnia and Herzegovina and Kosovo). These countries reflect the current structure of the European Union's enlargement policy.

In the researches on the enlargement policy of the European Union, the historical processes of the countries have been examined in detail. In some related studies, candidate countries of the Union were compared economically. However, there are not many studies that make political comparisons. The importance of this study is due to the political comparison of the candidate countries. The aim of the study is to evaluate how close these countries are to becoming a member of the Union.

2. METHODOLOGY

In this study, mixed research technique, in which qualitative and quantitative methods are used together, was applied. Qualitative research method was adopted in the political comparison of the European Union's enlargement policy, candidate and potential candidate countries, which was mentioned in the first part of the study. However, the quantitative research technique was used more in the economic comparison of countries. In this framework, quantitative economic data of candidate and potential candidate countries were obtained. As a result, it can be stated that the study is shaped within the framework of mixed research method in which both qualitative and quantitative research methods are used.

3. RESULTS

Since the aim of the study is to compare the candidate countries for the European Union, it is important to understand the dynamics of the European Union's enlargement policy before considering the membership processes of these countries. In this context, the findings obtained within the scope of the study primarily focus on the enlargement waves of the European Union and how the membership processes work. In this context, the historical backgrounds of 5 candidate countries and 2 potential candidate countries and where they are in the candidacy process will be briefly explained. Then, these countries will be tried to be compared both politically and economically.

4. DISCUSSION

When countries with candidate status to the European Union are compared politically, it has been observed that democratization processes of other countries except Turkey are painful. Especially in the 1990s, the Western Balkan countries experienced serious ethnic conflicts. International interventions took place in some of the conflicts in these countries and the peace environment could only be achieved in this way. However, various problems have been observed in the institutional structure of Bosnia and Herzegovina, arising from the Dayton Peace Agreement. Kosovo was also caught in the middle of ethnic conflicts and the country entered into a restructuring process thanks to international organizations such as the UN, NATO and the EU. It gained its independence relatively recently to other countries. Turkey has started the democratization process much earlier than other countries, but it is mentioned in the Progress Reports prepared by the European Commission that it has problems with democracy.

Within the scope of the study, candidate and potential candidate countries were tried to be evaluated in the light of various macroeconomic data. It has been determined that Turkey is in a better position in other macroeconomic indicators except unemployment and inflation data. It has been observed that Turkey has the best performance in GDP, per capita GDP, growth rate and current account balance data, which are other economic findings. In terms of inflation rate, Turkey is the last, while inflation rates of other countries are almost close to each other.

CONCLUSION

When the economic and political structures of candidate and potential candidate countries are considered together, it has been determined that these countries face many economic and political problems. The research question of the study is which of these countries that are in the membership process or which ones are closer to membership. From this perspective, it is possible to reach a common judgment that Turkey is in a better position in many areas compared to other candidate countries. However, when the negotiation processes of other candidate countries other than Turkey are compared in terms of candidacy processes, it is observed that Turkey's candidacy process is slower. When the economic and political indicators and the findings on the candidacy processes are examined together, it is possible to state that the obstacles to Turkey's candidacy process, especially other than economic indicators, are important.

KAYNAKÇA

- Abazi, E. (2008). "Kosovo Independence: An Albanian Perspective", SETA Policy Brief, No. 11. <http://file.setav.org/Files/Pdf/kosovo-independence-an-albanian-perspective.pdf>.
- Akçay, B. ve Açıkmeşe, S. A. (2017). "Giriş: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği". B. Akçay ve S. A. Açıkmeşe (ed.) içinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Yarım Asrın Ardından. (s.35-38). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Akçay, E. Y. (2018). "AB Entegrasyon Sürecinde Potansiyel Aday Olarak Bosna-Hersek". Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1): 50-64.
- Akıncılar Köseoğlu, N. (2015). "Avrupa Birliği'ne Katılım Yolunda Karadağ". E. Tezcan, İ. Aras ve A. Günar (ed.) içinde Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi. (s.517-540). Sentez Yayınevi: Bursa.
- Arat, T. (2016). "Türkiye-AB İlişkilerinin Gelişmesinde Bazı Saptamalar ve Genel Bir Değerlendirme". B. Akçay ve S. A. Açıkmeşe (ed.) içinde Yarım Asrın Ardından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. (s.615-664). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Avrupa Birliği Resmi İstatistik Ofisi (EUROSTAT) (2021). GDP and Main Components (Output, Expenditure and Income). Erişim: 08 Mayıs 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/namq_10_gdp/default/table?lang=en.
- Avrupa Birliği Resmi İstatistik Ofisi (EUROSTAT) (2021). Real GDP Growth Rate. Erişim: 08 Mayıs 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00115/default/table?lang=en>.
- Avrupa Komisyonu (2020). Commission Drafts Negotiating Frameworks for Albania and North Macedonia. Erişim: 19 Mayıs 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1021.
- Avrupa Komisyonu (2021). Accession Criteria. Erişim: 12 Şubat 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accessioncriteria_en.
- Avrupa Komisyonu (2021). Bosnia-Herzegovina. Erişim: 02 Mayıs 2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-countryinformation/bosnia-herzegovina_en.
- Avrupa Komisyonu (2021). Candidate Countries and Potential Candidates. Erişim: 14 Nisan 2021, <https://ec.europa.eu/environment/enlarg/candidates.htm>.
- Avrupa Komisyonu (2021). Kosova. Erişim: 02 Mayıs 2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/bosnia-herzegovina_en.
- Avrupa Komisyonu (2021). North Macedonia. Erişim: 04 Mayıs 2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-countryinformation/north-macedonia_en.
- Avrupa Komisyonu (2021). Serbia. Erişim: 22 Nisan 2021. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/serbia_en.

- Avrupa Komisyonu (t.y.). Turkey. Erişim: 20 Nisan 2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en/.
- Avrupa Konseyi (2021). Albania. Erişim: 30 Nisan 2021, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/albania/>.
- BBC (2006). Karadağ Bağımsızlığı Seçti. Erişim: 30 Nisan 2021, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/05/060522_montenegro_confirmed.shtml.
- Bogdani, M. ve John L. (2007). Albania and the European Union: The Tumultuous Journey towards Integration and Accession. I.B. Tauris: Londra.
- Coşgun, M. (2012). “Avrupa Birliği’nde Genişleme Süreci”. A. Ayata ve M. Ercan (ed.). içinde *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*. (s.21-33). Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Çakır, A. E. (2016). “Politika Boyutu”. A. E. Çakır (ed.). içinde AB-Türkiye İlişkilerinin 50 Yılı “Bir Sisifos Hikayesi”. BB101 Yayınları: Ankara.
- Danforth, L. M. (1993). “Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and the Breakup of Yugoslavia”, *Anthropology Today*, 9 (4), 3-10.
- Dünya Bankası (2021). GDP Per Capita. Erişim: 11 Mayıs 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/>
- Dünya Bankası (2021). Inflation GDP Deflator (Annual %). Erişim: 11 Mayıs 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.DEFL.KD.ZG/>.
- Dünya Bankası (t.y.). Current Account Balance (% of GDP). Erişim: 11 Mayıs 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.GD.ZS/>.
- Dünya Bankası (t.y.). Unemployment, Total (% of Total Labor Force) (National Estimate). Erişim: 11 Mayıs 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS/>.
- Dünya Bankası (t.y.). Erişim: 11 Mayıs 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/>
- Eralp, A. (2017). “Türkiye – Avrupa Bütünleşmesi: Tarihsel-Düşünsel Ortam ve Değişim”. B. Akçay ve S. A. Açıkmeşe (ed.). içinde *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Yarım Asrın Ardından*. (s.69-82). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Gadjanova, E. (2006). “The State of Local Democracy in the Western Balkans: A Study of Local Democratic Processes and Institutions in Albania, Bosnia and Herzegovina, the Former Yugoslav Republic of Macedonia and Serbia and Montenegro.” European Communities: Belgium.
- İlirjani, A. (2014). “Albania and the European Union”, *Mediterranean Politics*, 9 (2): 258-264.
- Jakupi, A. (2017). “Yugoslavya Sosyalist ve Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6 (1): 189-215.
- Karlık, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Beta Yayınevi: İstanbul.
- O’Brennan, J. ve Gassie, E. (2009). “From Stabilization to Consolidation: Albanian State Capacity and Adaptation to European Union Rules”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11 (1): 62-82.

- Oğuz, S., Çetiner, Ö. ve Yalçıntaş, D. (2020). “Avrupa Birliği’ne Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Ekonomik Göstergelerinin TOPSİS Yöntemi ile Değerlendirilmesi”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2): 17-28.
- Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE] (2001). Erişim: 04 Mayıs 2021, <https://www.osce.org/skopje/100622>.
- Özden, Ü. H. (2011). “TOPSİS Yöntemi ile Avrupa Birliğine Üye ve Aday Ülkelerin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2): 215-236.
- Özekmekçi, M. İ. (2015). “Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Kosova”. E. Tezcan, İ. Aras ve A. Günar (ed.). içinde *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi*. (s.659-690). Sentez Yayınevi: Bursa.
- Progonati, E. (2020). *Avrupa Birliği’nin Arayışında Batı Balkanlar*. Pegem Akademi Yayıncılık: Ankara.
- Radulovic, M. (2011). “Montenegro’s Journey towards EU Accession”, *The Western Balkans and the EU: ‘The Hour of Europe’*, European Union Institute for Security Studies (EUISS): 79-93.
- Sela, Y. ve Lirim, S. (2011). “The European Union Politics in the Western Balkans”, *The Western Balkans Policy Review*, 1 (2): 23-38.
- Stahl, B. (2013). “Another “strategic accession”? The EU and Serbia (2000–2010)”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 41 (3): 447-468.
- Şekercioğlu, S. (2015). “Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Sırbistan”. E. Tezcan, İ. Aras ve A. Günar (ed.). içinde *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi*. (s.541-577). Sentez Yayınevi: Bursa.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2021). AB Katılım Müzakereleri. Erişim: 20 Nisan 2021, <https://www.mfa.gov.tr/ab-katilim-muzakereleri.tr.mfa/>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2021). Müzakerelere Başlayan Aday Ülkelerin İlerleme Durumu. Erişim: 24 Nisan 2021, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/mzakerelere_balayan_aday_ulkelerin_ilerleme_durumu_temmuz_2019_tr.pdf.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2021). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Erişim: 08 Ocak 2021, https://www.ab.gov.tr/ab-ile-iliskiler_4.html.
- Turan, G., Eker, İ. ve Peker, J. (2010). “Selection with TOPSIS Method among of EU Candidate and Pre-Accession Countries”, *Ekonomické Rozhl’ady/ Economic Review*, 39 (4), 473-480.
- Uğurkan, E. (2015). “Avrupa Birliği’ne Katılım Yolunda Bosna-Hersek”. E. Tezcan, İ. Aras ve A. Günar (ed.). içinde *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi*. (s.619-690). Sentez Yayınevi: Bursa.
- Vukotic, V. (2004). “Economic Reform Agenda for Montenegro-bridge to the EU”, *Crotian International Relations Review*, 10 (36/37): 118-126.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Ferda ÖZER Mehlika Özlem ULTAN
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Ferda ÖZER Mehlika Özlem ULTAN
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Ferda ÖZER
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Ferda ÖZER Mehlika Özlem ULTAN
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Ferda ÖZER

- ARAŞTIRMA MAKALESİ -

TÜRKİYE DEMİR-ÇELİK SEKTÖRÜNÜN ÜRÜN HARİTALAMASI: WIDODO YÖNTEMİYLE BİR ANALİZ¹

Murat Ozan BAŞKOL² & Selahattin BEKTAŞ³

Öz

Bu çalışma, Türkiye demir çelik sektörünün rekabet gücünü 2000-2019 dönemi için üç haneli 9 alt sektör bazında incelemeyi ve sektörün ürün haritalamasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada Açıklanmış Mukayeseli Üstünlükler Endeksi (RCA), Açıklanmış Simetrik Mukayeseli Üstünlükler Endeksi (RSCA) ve Ticaret Dengesi Endeksinden (TBI) yararlanılmış ve Tri Widodo tarafından geliştirilen Ürün Haritalaması yöntemine başvurulmuştur. Bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, üç haneli alt sektörler bazında sektörün ürün haritalamasını ortaya koymaktadır. Yapılan değerlendirme sonucunda 9 alt sektörden üç tanesinin (SITC 676, SITC 678 ve SITC 679) mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı, 2 tanesinin (SITC 671 ve SITC 675) mukayeseli dezavantaja sahip net ithalatçı, 2 tanesinin (SITC 672 ve SITC 673) son yıllarda mukayeseli üstünlüğe sahip olmasına karşın net ithalatçı sektörler olduğu gözlenmiştir. 2000 yılında karşılaştırmalı dezavantaja sahip net ithalatçı sektör durumunda olan SITC 674 alt sektörü ise 2018 ve 2019 yıllarında mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı sektör yapısıyla dikkat çekmektedir. SITC 677 alt sektörü ise net ihracatçı olmasına karşın mukayeseli dezavantaja sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Demir Çelik Sektörü, Ürün haritalaması, Rekabet Gücü.

JEL Kodları: F14, L6.

Başvuru: 20.07.2021 **Kabul:** 22.08.2021

1 Bu çalışma 5-6 Temmuz 2021 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

2 Doç. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bursa, Türkiye, obaskol@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3432-7365>

3 Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, selahattinbektas@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6285-8318>

PRODUCT MAPPING OF TURKEY’S IRON AND STEEL INDUSTRY: AN ANALYSIS WITH THE WIDODO METHOD⁴

Abstract

This study examines the competitiveness of Turkey’s iron and steel industry from 2000 to 2019 based on the nine three-digit sub-sectors and reveals the product mapping of this industry. In the study, the revealed comparative advantage index (RCA), the revealed symmetric comparative advantage index (RSCA), and the trade balance index (TBI) were used, and the product mapping method developed by Tri Widodo was employed. As its most significant contribution to the literature, this study analyzes the product mapping of Turkey’s iron and steel industry. It has been observed that three of the nine sub-sectors (SITC 676, SITC 678, and SITC 679) are net exporters with comparative advantage; two (SITC 671 and SITC 675) are net importers with comparative disadvantage, and two (SITC 672 and SITC 673) are net importers although they have had a comparative advantage in recent years. SITC 674, which was a net importer with comparative disadvantage in 2000, became a net exporter with comparative advantage in 2018 and 2019. Conversely, SITC 677 has comparative disadvantage despite being a net exporter.

Keywords: *Iron and Steel Industry, Product Mapping, Competitiveness.*

JEL Codes: *F14, L6.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Demir çelik sektörü esas itibarıyla demir cevherinin yüksek fırınlarda veya hurdaların ark ocaklarında eritilmesiyle elde edilen slab ve kütüğün değişik işlemlerden geçirilerek istenilen kimyasal ve fiziksel özelliklere sahip mamuller üreten bir sektördür (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı,2014:6). Yüksek ileri ve geri bağlantı etkilerine sahip olan demir-çelik sektörü bir ülkenin sanayileşmesinde lokomotif sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Otomotivden savunma sanayine, beyaz eşyadan inşaat sektörüne kadar çeşitli sektörlerle girdi sağlayan demir-çelik sektörü, dünya genelinde yarattığı 2,9 trilyon \$’lık katma değerle 95,6 milyon kişiye istihdam olanağı sağlamaktadır.

Dünya ham çelik üretiminde 2020 yılı itibarıyla 35,8 milyon ton üretimle yedinci sırada yer alan Türk demir çelik sektörü aynı zamanda Avrupa’nın en önemli üreticisidir. Türkiye’nin toplam ihracatında, otomotiv, kimya, tekstil ve hazır giyim sektörlerinin

4 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

ardından en büyük dördüncü sektör durumunda olan Türk demir çelik sektörü 2020 yılındaki 12,6 milyar \$'lık ihracatla Türkiye ihracatında % 7,4 oranında paya sahiptir.

Bu çalışma, Türkiye demir çelik sektörünün rekabet gücünü 2000-2019 dönemi için üç haneli dokuz alt sektör bazında incelemeyi ve sektörün ürün haritalamasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Açıklanmış Mukayeseli Üstünlükler Endeksi (RCA), Açıklanmış Simetrik Mukayeseli Üstünlükler Endeksi (RSCA) ve Ticaret Dengesi Endeksinden (TBI) yararlanılmış ve Tri Widodo tarafından geliştirilen Ürün Haritalaması yöntemine başvurulmuştur.

Son yıllarda Türkiye demir-çelik sektörünün rekabet gücünü ölçmeye yönelik çalışmaların arttığını görmek mümkün olsa da hala konuya ilişkin sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Türk demir çelik sektörünün rekabet gücünü analiz etmeye yönelik her çalışmanın yazına bir zenginlik katacağı noktasından hareket eden bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, üç haneli alt sektörler üzerinden sektörün ürün haritalamasını ortaya koyuyor olmasıdır.

Çalışmada önce dünya demir-çelik sektörünün genel görünümüne yer verilecek, ardından Dünya ve Türkiye demir çelik sektöründe mevcut durum üretim, tüketim ve dış ticaret bağlamında incelenecektir. Konuya ilişkin literatür taramasına yer verildikten sonra çalışmanın yöntemi ele alınacak ve ulaşılan ampirik bulgular analiz edilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, sektörün rekabet gücünü sürdürülebilmesine/artırabilmesine yönelik politika önerileri dile getirilecektir.

1.1.Dünya Demir-Çelik Sektörünün Genel Görünümü

Herhangi bir sektör bir ülke ekonomisini doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olmak üzere üç farklı şekilde etkilemektedir. İlgili sektörün ülkenin GSYİH'na katkısı ve sağladığı istihdam olanakları gibi etkiler, bir sektörün üretim yapmasından **doğrudan ekonomik etkilerdir**. Sektörün mal ve hizmet üretimi sırasında kendisine girdi sağlayan diğer sektörlerin üretimlerini uyarmasıyla ortaya çıkan etkilerse dolaylı etkilerdir. Diğer bir ifadeyle, ilgili sektörün üretimindeki artış **aynı zamanda o sektöre girdi veren** diğer sektörlerdeki üretimin ve dolayısıyla istihdamın artmasına ve ekonominin dolaylı olarak büyümesine neden olmaktadır. Uyarılmış etkiler ise, doğrudan ve dolaylı istihdamdan kaynaklanan gelirlere mal ve hizmetlere yapılan harcamalar sonucunda ekonomide ortaya çıkan katma değeri ölçmektedir. (Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası,2015:8)

Oxford Economics tarafından Worldsteel Association için 2019 yılında hazırlanan raporda sektörün dünya ekonomisine doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkisi şu şekilde belirtilmiştir:

Demir Çelik Sektörünün Doğrudan Etkisi: 2017 yılında 2,5 trilyon dolar değerinde ürün satan ve 500 milyar dolar değerinde katma değer yaratan sektörün dünya genelinde 6 milyondan fazla kişiye istihdam olanağı sağladığı vurgulanmıştır.

Demir Çelik Sektörünün Dolaylı Etkisi: Demir çelik sektöründeki 1\$'lık üretimin,

sektörün diğer sektörlerin üretimini uyarması nedeniyle, 2.50\$'lık katma değer yarattığı göz önüne alındığında sektörün dünya genelinde 1,2 trilyon dolardan fazla katma değer yarattığı ifade edilmiştir.

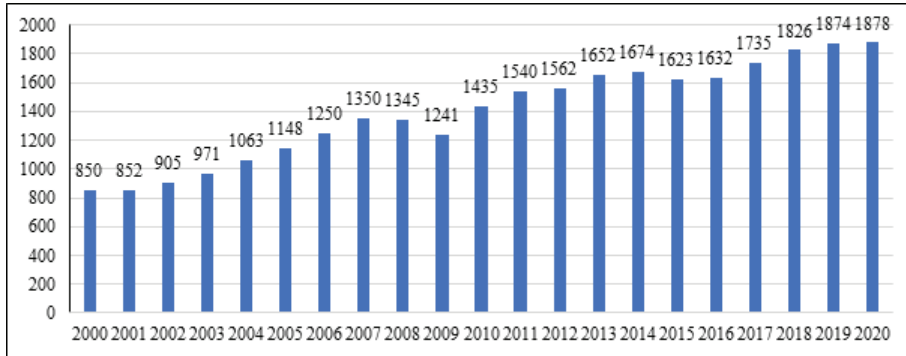
Demir Çelik Sektörünün Uyarılmış Etkisi: Doğrudan ve dolaylı istihdamdan kaynaklanan ek gelirler nedeniyle yapılan harcamalar sonucunda sektörün ilave 1,1 trilyon dolar değerinde katma değer yarattığı ve dünya genelinde 49,3 milyon kişiye istihdam imkânı sağladığına işaret edilmiştir.

Özetlemek gerekirse, demirçelik sektörü bir bütün olarak (doğrudan+dolaylı+uyarılmış) yarattığı 2,9 trilyon \$'lık katma değerle (küresel GSYİH'nin %3,8'i) dünya genelinde 95,6 milyon kişiye istihdam olanağı yaratmaktadır.

1.2. Dünya Demir-Çelik Sektöründe Üretim, Tüketim ve Dış Ticaret

Demir-çelik üretiminde dünya genelinde yaygın olan, Bazık Oksijen Fırını (BOF) ile üretim ve Elektrikli Ark Ocağı (EAO) ile üretim olmak üzere, iki üretim yönteminden bahsetmek mümkündür. Bu iki üretim yöntemi arasındaki temel farklılık, üretimde kullandıkları hammadde türünden kaynaklanmaktadır. BOF ile üretimde kullanılan hammaddenin % 70-80'lik kısmı, entegre tesislerde elde edilen sıvı pik demirden oluşurken, EAO ile üretimde pik demir yerine hurda çelik kullanılarak çelik üretimi gerçekleştirilmektedir. Aslında her iki üretim yönteminde de benzer girdiler kullanılsa da BOF ile üretimin demir cevheri, EAO ile üretimin hurda çelik bazlı olduğunu söylemek mümkündür (TSKB,2018:4). 2020'de küresel ham çelik üretiminin %73.2'si BOF ile üretim, %26.3'ü EAO ile üretim şeklindedir.

Grafik 1: Dünya Ham Çelik Üretimi (Milyon Ton)

Kaynak: Worldsteel Association, World Steel in Figures 2021, s.7

Demir çelik sektöründe kapasite ve üretim 2000'li yılların başından itibaren küresel ölçekte hızlı bir büyüme eğilimi sergilemiştir (Türkiye İş Bankası, 2017:2). 2000-2007 döneminde istikrarlı bir şekilde artan ham çelik üretimi 2008 ve 2009 yıllarında,

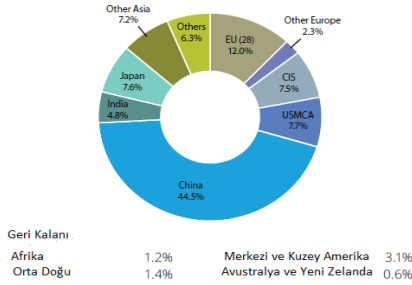
finansal krizin etkisiyle, gerilemiştir. 2010 yılında başlayan ham çelik üretimindeki artış 2015-2016 yıllarında azalsa da 2020 yılı itibarıyla 1,9 milyar tona ulaşmıştır. Bu rakam Grafik 1’den de görüldüğü üzere, bugüne kadarki en yüksek üretim düzeyi olarak dikkat çekmektedir.

Dünya ham çelik üretiminde ise Asya bölgesinin ön planda olduğunu söylemek mümkündür (Grafik 2). 2010’da dünya ham çelik üretiminde %63,6 oranında payı olan Asya Bölgesi’nin payı artarak 2020 yılında %74 olmuştur. 2020 yılındaki 1,9 milyar tonluk ham çelik üretiminin 1,4 milyar tonu Asya bölgesine aittir. Bunda hiç kuşku yok ki dünyanın en önemli ham çelik üreticisi olan Çin’in bu bölgede yer alıyor olmasının payı büyüktür. 2020 yılında Asya bölgesindeki ham çelik üretiminin %76,6’sı (1,1 milyar tonu) Çin tarafından üretilmiştir. 2020 yılında dünya ham çelik üretiminin % 7,4’ü (139,2 milyar tonu) AB (28)’de ve % 5,4’ü (100,5 milyon tonu) Kuzey Amerika’da gerçekleştirilmiştir.

Grafik 2: Ham Çelik Üretiminin Bölgesel Dağılımı

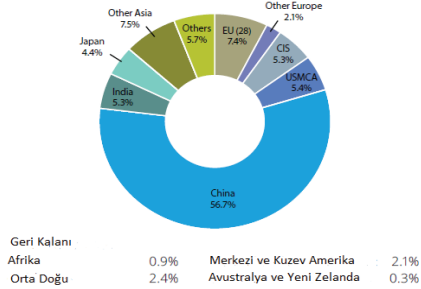
**Çelik Üretimi ve Kullanımı:
Coğrafi Dağılımı 2010**

Ham Çelik Üretimi
Dünya Toplamı: 1 435 Mt

**Çelik Üretimi ve Kullanımı:
Coğrafi Dağılımı 2020**

Ham Çelik Üretimi
Dünya Toplamı: 1 878 Mt

Kaynak: Worldsteel Association, 2021, s:14-15

Dünya demir-çelik üretiminde Tablo 1’den görüldüğü üzere, ilk sırada Çin yer almaktadır. 2010’dan bu yana dünya üretiminin yarısından fazlasını karşılayan Çin’in üretimi 2020 yılında 1.064,8 milyar ton olarak gerçekleşmiştir. 100,3 milyon ton üretimi ile ikinci büyük üretici olan Hindistan’ı Japonya (83,2 milyon ton), ABD (72,7 milyon ton) ve Rusya (71,6 milyon ton) izlemektedir. 2020 yılında dünya ham çelik üretiminde %1,9 paya sahip olan Türkiye ilk 10 ülke içinde 35,8 milyon ton üretim miktarıyla yedinci sıradadır.

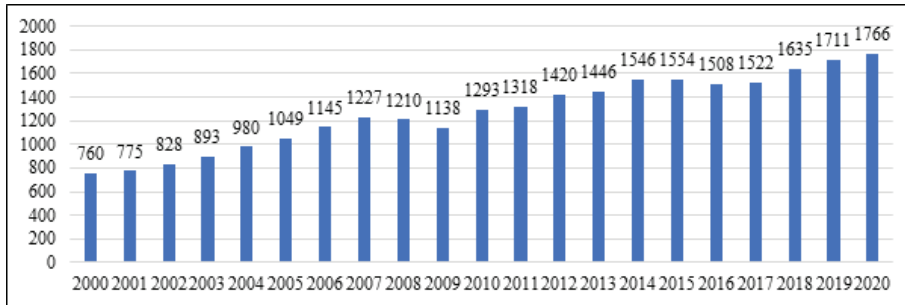
Tablo 1: Ham Çelik Üretiminde İlk 10 Ülke (Milyon Ton)

Sıralama	Ülke	Tonaj
1	Çin	1.064,8
2	Hindistan	100,3
3	Japonya	83,2
4	ABD	72,7
5	Rusya	71,6
6	Güney Kore	67,1
7	Türkiye	35,8
8	Almanya	35,7
9	Brezilya	31,0
10	İran	29,0
	TOPLAM	1.878

Kaynak: Worldsteel Association,2021:s.9

Dünya ham çelik üretiminde ilk 10'da yer alan Çin, Japonya, Rusya, Güney Kore, Almanya ve Brezilya'da BOF tabanlı üretim ağırlıklıyken, Hindistan, ABD, Türkiye ve İran'da çelik üretiminin *küresel eğilimin aksine* EAO ile üretim yapan tesislerde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Nitekim Çin'de ham çelik üretiminin %90.8'i, Japonya'da %74.6'sı, Rusya'da %65.9'u, Güney Kore'de %67.1'i, Almanya'da %67.7'si ve Brezilya'da %75.2'si BOF tabanlı entegre tesislerde, Hindistan'da ham çelik üretiminin % 55.5'i, ABD'de %70,6'sı, Türkiye'de %69.2'si ve İran'da ise %91.3'ü EAO tabanlı tesislerde üretilmektedir.

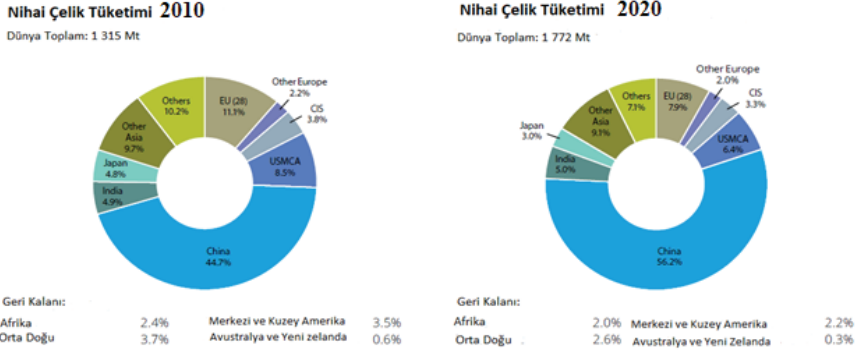
Küresel çelik tüketiminin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde inşaat ve alt yapı sektörlerinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İnşaat ve alt yapı sektörleri küresel çelik tüketiminin %52'sini, otomotiv ve diğer ulaşım araçları sektörleri %17'sini, mekanik ekipmanlar sektörü %16'sını, metal ürünleri sektörü % 10'unu, diğer sektörler ise %5'ni oluşturmaktadır.

Grafik 3: Dünya Nihai Çelik Tüketimi (Milyon Ton)

Kaynak: Worldsteel Association web sayfasında yer alan çeşitli yıllara ait World Steel in Figures isimli raporlardan derlenmiştir.

Çelik; inşaat, altyapı, otomotiv, beyaz eşya başta olmak üzere birçok sektörde girdi olarak kullanıldığından, küresel ekonomideki gelişmeler çelik tüketimi üzerinde etkili olmaktadır (TSKB,2018:15). Nitekim 2000 yılından itibaren artan dünya nihai çelik tüketimi finansal krizin etkisiyle 2009 yılında 1,1 milyar tona gerilemiş olsa da 2015 yılında 1,5 milyar ton olmuştur. 2016 yılında azalışa karşın son yıllardaki artışla birlikte nihai çelik tüketimi 2020 yılında 1,7 milyar tona ulaşmıştır.

Grafik 4: Nihai Çelik Tüketiminin Bölgesel Dağılımı

Kaynak: Worldsteel Association, 2021: s.14-15

Dünya nihai çelik tüketiminde de Asya bölgesi ön plana çıkmaktadır. 2010 yılında dünya nihai çelik tüketiminin %64,1'lik kısmı Asya bölgesine aitken, 2020 yılında bu oran %73,2 olmuştur. Dünya'da en çok nihai çelik tüketimi gerçekleştiren ilk 10 ülke içinde 4 ülkenin (Çin, Hindistan, Japonya ve Güney Kore) Asya bölgesinde yer almasının bu sonuçta belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim sadece bu dört ülkenin tüketimi toplam nihai çelik tüketiminin yaklaşık % 67'sine denk gelmektedir. Asya bölgesinin ardından nihai çelik tüketiminde dikkat çeken diğer bölgeleri % 7,9 pay ile AB(28) ve % 6,4 pay ile Kuzey Amerika olarak belirtmek mümkündür.

Dünya nihai çelik tüketiminde ilk 10'da yer alan ülkelerin tüketim miktarlarını Tablo 2'den görmek mümkündür. Dünya nihai çelik tüketiminin %79,6'luk kısmı ilk 10 ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. Dünya nihai çelik tüketiminde 995 milyon ton ile Çin ilk sıradadır. Çin'den sonra 88,5 milyon ton ile Hindistan gelmektedir. Hindistan'ı ABD, Japonya ve G.Kore izlemektedir. Türkiye 2020 yılında 29,5 milyon ton nihai çelik tüketimiyle sekizinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2: Nihai Çelik Tüketiminde ilk 10 Ülke (Milyon Ton)

Sıra No	Ülke	2020
1	Çin	995,0
2	Hindistan	88,5
3	ABD	80,0
4	Japonya	52,6
5	Güney Kore	49,0
6	Rusya	42,5
7	Almanya	31,1
8	Türkiye	29,5
9	İtalya	19,9
10	Meksika	21,7
	Toplam	1.766

Kaynak: Worldsteel Association,2021:s.16

Dünyada kişi başına düşen demir-çelik tüketimi 2020 yılında 227,5 kg'dır. 2020 yılında en çok kişi başına tüketim 954,9 kg. ile Güney Kore'de gerçekleşmiştir. Güney Kore'nin ardından 691.3 kg. ile Çin ikinci, 415.7 kg. ile Japonya üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye 2020 yılındaki 349,6 kg. kişi başına düşen nihai çelik tüketimi ile dünya ortalamasının üstünde yer almaktadır. (Tablo 3)

Tablo 3: Kişi Başına Düşen Nihai Çelik Tüketimi

Ülkeler	2020
Çin	691,3
Hindistan	64,2
Japonya	415,7
ABD	241,8
Güney Kore	954,9
Rusya	291,4
Almanya	370,9
Türkiye	349,6
Brezilya	99,9
İran	204,9
Dünya	227.5

Kaynak: Worldsteel Association, 2021: s.17

Çin 2020 yılında yapmış olduğu 51,4 milyon ton ihracatla dünyanın en büyük çelik ihracatçısı konumundadır. 2020 yılında toplam 400,7 milyon tonluk ihracatın yaklaşık % 13'ü Çin'e aittir. Tablo 4'den görüldüğü üzere, Çin'i, Rusya, Japonya ve G.Kore takip etmektedir. Türkiye, 2020 yılında 18,5 milyon tonluk ihracatıyla dünya çelik

İhracatında 7. sırada yer almaktadır. 2020 yılında Çin aynı zamanda 7,9 milyon ton ile en büyük ithalatçı ülke durumundadır. Çin'i, AB(28) ve ABD izlemektedir. Türkiye 2020 yılında dünyanın en büyük 7.çelik ithalatçısıdır. 2020 yılında Türkiye'nin çelik ithalatı 12,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Başlıca Çelik İhracatçıları ve İthalatçıları 2020

Sıra	İhracatçı Ülkeler	Milyon Ton	Sıra	İthalatçı Ülkeler	Milyon Ton
1	Çin	51.4	1	Çin	37.9
2	Rusya	31.5	2	AB (28)	32.6
3	Japonya	29.8	3	ABD	19.9
4	Güney Kore	27.6	4	Almanya	18.2
5	AB (28)	22.6	5	İtalya	15.5
6	Almanya	21.2	6	Vietnam	13.6
7	Türkiye	18.5	7	Türkiye	12.5
8	Hindistan	17.1	8	Fransa	11.8
9	Ukrayna	15.2	9	Güney Kore	11.5
10	İtalya	14.9	10	Polonya	10.8

Kaynak: Worldsteel Association, 2021: s.27

2020 yılında, dünyanın en büyük net çelik ihracatçısı 26,4 milyon ton ile Rusya olurken, Rusya'yı Japonya (24,8 milyon ton), G.Kore (16,1 milyon ton), Ukrayna (13,9 milyon ton) ve Çin (13,5 milyon ton) takip etmektedir. Türkiye 2020 yılında 6.0 milyon ton ile net ihracatçı durumundadır. 2020 yılında, 13,6 milyon ton ile dünyanın en büyük net çelik ithalatçısı olan ABD'yi AB (28), Suudi Arabistan ve Filipinler izlemektedir (Tablo 5).

Tablo 5: Net ihracatçı ve net ithalatçı ülkeler,2020

	Net İhracatçı Ülkeler	Milyon Ton		Net İthalatçı Ülkeler	Milyon Ton
1	Rusya	26.4	1	ABD	13,6
2	Japonya	24,8	2	AB (28)	10,0
3	Güney Kore	16,1	3	Suudi Arabistan	7,2
4	Ukrayna	13,9	4	Filipinler	6,6
5	Çin	13,5	5	Vietnam	6,6
6	Hindistan	12,1	6	Polonya	5,6
7	Brezilya	8,7	7	Endonezya	4,2
8	Türkiye	6,0	8	İsrail	3,3
9	Mısır	4,4	9	Bangladeş	2,5
10	Almanya	3,0	10	Özbekistan	2,5

Kaynak: Worldsteel Association, 2021,s:27

1.3. Türkiye Demir-Çelik Sektöründe Üretim, Tüketim ve Dış Ticaret

Türkiye’de 2019 yılı itibarıyla 14 ilde (Çanakkale, Tekirdağ, Kocaeli, Zonguldak, Karabük, Samsun, Bursa, Bilecik, Bolu, İzmir, Kırıkkale, Sivas, Osmaniye, Hatay) ham çelik üretimi yapan 34 tesis bulunmaktadır. 2019 yılı itibarıyla, ham çelik üretimi yapan 34 tesisten 3 tanesi demir cevherinden üretim yapan BOF, 24 tanesi hurdadan üretim yapan EAO ve 7 tanesi İndüksiyon Ocağı (IF) şeklindedir.

Sektör, gerek hammadde temininde gerekse üretiminin pazarlara ulaştırılması konusunda nakliye avantajını düşünerek liman ve demir yoluna yakın bölgelerde tesisleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı,2018:22). Sektörde kurulu olan 34 tesisin, 9 tanesi Marmara ve Akdeniz, 8 tanesi Ege, 5 tanesi Karadeniz, 3 tanesi de İç Anadolu Bölgesi’nde yerleşik durumdadır. 34 tesisin 11’inin ham çelik kapasitesi 2 milyon ton ve üzerinde, 6’sının 1-2 milyon ton arasında, 7’sinin 500 bin - 1 milyon ton arasında ve 10’ununda 50 bin - 500 bin ton arasındadır. 2019 yılı için Türkiye’de demir çelik sektörü üretim kapasitesi BOF ile üretim yapan tesislerde 12,4 milyon ton, EAO ile üretim yapan tesislerde 37,1 milyon ton olmak üzere toplam 49,5 milyon ton iken, sektörde kapasite kullanım oranı % 68,2 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de ürünlere ve yöntemlere göre ham çelik üretimi Tablo 6’dan görmek mümkündür. Türkiye 2020 yılında toplam 35.8 milyon ton ham çelik üretimi ile dünya ham çelik üretiminde yedinci, Avrupa’da ise ilk sırada yer almaktadır. Sektörde kütük ve slab olarak iki ana yarı ürün bulunmaktadır. Kütük, inşaat sektöründe kullanılan uzun çelik ürünleri imalatında; slab, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde kullanılan yassı ürün üretiminde kullanılmaktadır. (Türkiye İş Bankası, 2017:24) Tablo 6’dan görüldüğü üzere, Türk demir-çelik sektörünün 2000 yılındaki 14,3 milyon tonluk üretiminin 11,9 milyon tonluk kısmı (%83’ü) uzun, 2.4 milyon tonluk kısmı (%17’si) yassı mamul şeklindedir. Türkiye’de yassı mamul ihtiyacının yurt içinden temin edilebilmesi için, yassı mamul üretimine yönelik olarak artan yatırımlar sonucunda, slab üretiminin toplam ham çelik üretimi içerisindeki payı son yıllarda artış göstermiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 28). Sektörün 2020’de gerçekleştirdiği 35.8 milyon tonluk üretimin % 65’inin uzun mamul (23.2 milyon ton), % 35’inin yassı mamul (12.5 milyon ton) şeklinde olması bu dönüşüme işaret etmektedir.

Tablo 6: Türkiye’de ürünlere ve yöntemlere göre ham çelik üretimi (Milyon Ton)

	Ürünlere Göre			Yöntemlere göre		
	Uzun	Yassı	Toplam	EAO	BOF	Toplam
2000	11.937	2.388	14.325	9.046	5.229	14.325
2005	17.869	3.095	20.964	14.847	6.117	20.964
2010	21.827	7.316	29.143	20.905	8.238	29.143
2013	26.294	8.360	34.654	24.723	9.931	34.654
2014	24.612	9.423	34.035	23.752	10.283	34.035

2015	23.231	8.286	31.517	20.482	11.035	31.517
2016	23.015	10.148	33.163	21.846	11.317	33.163
2017	25.839	11.685	37.524	25.963	11.561	37.524
2018	24.669	12.643	37.312	25.799	11.513	37.312
2019	20.994	12.799	33.743	22.884	10.859	33.743
2020	23.234	12.576	35.810	24.782	11.028	35.810

Kaynak: (1).2000,2005 ve 2010 yılı tüketim verileri, Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, Ana Metal Sanayi Grubu Çalışma Raporu, 2018,s.32
(2) 2013-2000 dönemi tüketim verileri Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Demir-Çelik Sektör Raporu 2021,s.20

Üretim teknolojisi bakımından Türkiye'nin ham çelik üretiminin küresel eğilimin aksine EAO ile üretim yapan tesislerde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. 2020 yılında küresel ham çelik üretiminin %26.3'ü EAO, %73.2'si BOF ile üretim yapan tesislerde, Türkiye'de ise % 69'u EAO, % 31'i BOF tabanlı tesislerde gerçekleşmiştir. 2000 yılındaki ham çelik üretiminin % 65'inin EAO, %35'inin BOF ile üretim şeklinde olduğu düşünüldüğünde sektörde EAO ile üretimin ağırlığının devam ettiğini söylemek mümkündür. Bunda Türkiye'de mevcut demir cevheri rezervlerinin yetersiz miktarda ve düşük kalitede bulunması ve BOF tabanlı entegre tesislerin yatırım maliyetlerinin çok daha yüksek olması nedeniyle, temel olarak hurda tüketen elektrik ark ocaklı tesis yatırımlarına ağırlık verilmesinin (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 54) rolü vardır.

Çelik büyük oranda demirden meydana geldiğinden demir cevheri çelik üretiminin ayrılmaz bir parçasıdır (TSKB,2018:6). Dünya üzerinde yaklaşık 50 ülke tarafından çıkarılan demir cevherinin % 98'i yani neredeyse tamamı çelik üretiminde kullanılmaktadır. 2020 yılı itibarıyla 2.4 milyar tonluk demir cevheri üretiminin %76.2'lik kısmını Avustralya, Brezilya, Hindistan ve Çin karşılamaktadır. Türkiye'de 2020 yılında gerçekleşen 6,6 milyon tonluk demir cevheri üretimi toplam ham çelik üretimi içerisinde % 31 paya sahip BOF tesislerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğinden, sektör demir cevheri ihtiyacını ithalat ile karşılamaktadır. Benzer durum EAO üretimin temel hammadde durumunda olan hurda çelik açısından da söz konusudur. Yeterli hurda arzını nitelik ve miktar bakımından iç pazarda bulamayan ve ihtiyacını ağırlıklı olarak dış pazarlardan karşılayan Türkiye, Dünya'nın en büyük hurda çelik ithalatçısı durumundadır.(TSKB, 2018:18) 2020 yılında 96,9 milyon tonluk dünya hurda ithalatının % 23.1'i yani 22.4 milyon tonu Türkiye tarafından yapılmıştır.

Tablo 7: Türkiye’de Nihai Çelik Tüketimi 2000-2020 (Milyon Ton)

	Uzun	Yassı	Toplam
2000	6.784	6.286	13.070
2005	9.077	9.363	18.440
2010	11.660	11.944	23.604
2013	16.693	14.633	31.326
2014	16.168	14.605	30.773
2015	17.926	16.454	34.380
2016	17.636	16.452	34.088
2017	18.130	17.796	35.926
2018	15.790	14.946	30.745
2019	10.818	15.180	25.584
2020	13.790	15.690	29.480

Kaynak: (1).2000,2005 ve 2010 yılı tüketim verileri, Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, Ana Metal Sanayi Grubu Çalışma Raporu, 2018,s.32
(2) 2013-2000 dönemi tüketim verileri Sanayi Teknoloji Bakanlığı Demir-Çelik Sektör Raporu 2021,s.20

Demir-çelik tüketimi, ülke ekonomilerinin genel durumuna, alt yapı yatırımlarına, konut yatırımlarına ve genel olarak inşaat sektörünün gelişme düzeyine doğrudan bağlıdır (Çeştepe ve Tunçel, 2018:119). 2020 yılında 29,4 milyon ton nihai çelik tüketimi ile dünyada sekizinci sırada yer alan Türkiye demir-çelik sektörüne ait tüketim rakamlarını Tablo 7’den görmek mümkündür. Türkiye’de 2020 yılındaki nihai çelik tüketiminin %53,2’si yassı mamuller, %46,8’i uzun mamuller grubunda gerçekleşmiştir.

Türkiye demir çelik sektöründe uzun mamul üretiminin, tüketiminin oldukça üzerinde seyretmesi nedeniyle tüketiminin tamamına yakını yurtiçi üreticilerden karşılanmaktadır. Nitekim uzun mamuller grubunda üretimin tüketimi karşılama oranı 2020 yılında % 164.8’dir. Otomotiv, beyaz eşya ve makine gibi orta-ileri teknoloji gerektiren ve katma değeri yüksek sektörlerin üretimleriyle paralel seyreden yassı çelik tüketimi yıllar içerisinde artış eğilimi gösterse de (TSKB,2018:25) gerçekleşen yassı ürün talebinin, yassı ürün arzından fazla olması tüketimin önemli bir kısmının ithalatla karşılanmasına neden olmaktadır.

Türkiye’nin çelik dış ticaretini ele alan Tablo 8’den görüldüğü üzere, 2019 yılında 21,9 milyon ton çelik karşılığında 16.0 milyon dolar değerinde çelik ihracatı gerçekleşmiştir. 2019 yılı ihracatının (miktar bazında) %47.7’si uzun, %26.1’i yassı, %6.1’i ise yarı ürünlerden ve %8.6’sı ise boru grubu ürünlerinden oluşmuştur. 2020 yılındaki 20.3 milyon ton çelik ihracatının ise 10.3 milyon tonu (% 51’i) uzun, 5.7 milyon tonu (% 28’i) yassı , % 4’ü yarı ürünlere ve 2 milyon tonu (%10’u) boru grubu ürünlerine aittir (Çelik İhracatçıları Birliği, 2021)

2019 yılındaki 12.7 milyon tonluk ithalatın %58.9'unun yassı ürünler, %26.8'inin yarı ürünler ve %8.5'inin uzun ürünlerden oluştuğu düşünüldüğünde sektör ithalatının yassı ürünler ağırlıklı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 8: Türkiye'nin Çelik Dış Ticareti (2019)

Ürünler	İhracat		İthalat	
	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$
Yarı Ürün	1.336	655	3.406	1.558
Yassı Ürün	5.738	3.576	7.477	5.403
Uzun Ürün	10.489	5.383	1.077	973
Ürünler Toplamı	17.563	9.614	11.960	7.935
Borular	1.897	1.517	386	665
Diğerleri	2.529	4.937	340	1.721
Toplam	21.990	16.068	12.686	10.321

Kaynak: TOBB, Türkiye Demir ve Demir Dışı Metaller Meclisi Raporu,2019,s.20 ve 23

Türkiye'nin bölgelere göre çelik ihracatında ise en büyük pazar olarak karşımıza AB çıkmaktadır. 2019 yılında AB pazarına 7.7 milyon ton çelik ihracatı yapılmıştır (Tablo 9). Diğer bir ifadeyle, sektör ihracatının % 35'i AB'ye yöneliktir. Sektör açısından diğer önemli pazar ise Orta Doğu ve Körfez pazarıdır. 2019 yılında Orta Doğu ve Körfez pazarına yapılan ihracatın toplam çelik ihracatı içindeki payı %21.5'dir.

Türkiye'nin bölgelere göre ithalatı incelendiğinde ise, %45.3 pay ile (5.7 milyon ton) en büyük tedarikçi olarak Bağımsız Devletler Topluluğu ön plana çıkmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nu 4.2 milyon ton ve %33.8 pay ile AB, 1.7 milyon ton ve %13.8 pay ile Uzak Doğu/G.Asya bölgesi izlemektedir. Türkiye'nin en çok çelik ithalatı yaptığı Rusya, Ukrayna, Fransa, Güney Kore ve Almanya'nın toplam ithalat içindeki payı 2019 yılında %62.4'dür (TOBB,2019:26).

Tablo 9: Türkiye'nin Bölgelere Göre Çelik Dış Ticareti(2019)

	İhracat		İthalat	
	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$
ABD	350	297	12	120
AB	7.678	6.400	4.293	4.474
BDT	661	837	5.743	2.830
Kuzey Afrika	2.339	1.542	25	14
Orta Doğu/Körfez	4.724	3.007	192	88
Uzak Doğu/G.Asya	1.698	939	1.746	2.331
Diğer	4.539	3.045	674	464
Toplam	21.990	16.068	12.686	10.321

Kaynak: TOBB, Türkiye Demir ve Demir Dışı Metaller Meclisi Raporu,2019,s.22 ve 27

1.4. Literatür taraması

Her ne kadar son yıllarda Türkiye demir-çelik sektörünün rekabet gücünü ölçmeye yönelik çalışmaların arttığını görmek mümkün olsa da hala sınırlı sayıda çalışmanın mevcut olduğu söylenebilir. Bu çalışmalara Bekmez ve Altunç (2008), Ersöz vd. (2015), Altay Topçu ve Sümerli Sarıgül (2015), Türker (2017), Çeştepe ve Tunçel (2018), Çetin (2020) ve Keskingöz, Yeldan ve Güçlü (2020) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca uluslararası literatürde sektörün rekabet gücünü analiz eden çok sayıda çalışma içinden Batra ve Khan (2005), Han ve Lui (2012) ve Carvalho ve Sekiguchi (2015) çalışmalarına detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Bekmez ve Altunç (2008), 1996-2006 döneminde Türkiye ile AB (27)'nin demir çelik sektörlerinin rekabet gücünü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında Türkiye demir çelik sektörünün rekabet gücünün düştüğüne işaret etmişlerdir.

Ersöz vd. (2015), 2003-2012 döneminde beş milyon ton üzerinde demir-çelik ihracatı yapan ülkeleri aşamalı kümeleme analiziyle inceledikleri çalışmalarında oluşan küme sayısına göre ülkelerin 5 grupta sınıflandırılabileceğini ifade ederek, Türkiye'nin göreceli olarak katma değeri yüksek çelik ürünler ihracatı yapan İtalya, Fransa ve Belçika ile aynı küme grubunda yer aldığını vurgulamışlardır. Çalışmada vurgulanan diğer bir sonuç ise, nispi olarak katma değeri yüksek çelik ürünler ihraç eden Türkiye'nin, üretim ve ihracat açısından yeni tip mamullere yapacağı yönelimlerle, bu ihraç seviyesini yükseltebileceği bir potansiyele sahip olduğudur.

Altay Topçu ve Sümerli Sarıgül (2015) çalışmalarında, Türkiye ihracatında en büyük paya sahip olan motorlu kara taşıtları, hazır giyim, tekstil, demir çelik ve elektrikli makineler ve cihazları sektörlerinin rekabet gücünü 2000-2014 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi, Vollrath'ın Rekabet Gücü Endeksleri, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi ve Ticaret Dengesi Endeksi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda motorlu kara taşıtları, tekstil, hazır giyim ve demir-çelik sektörlerinin mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı, elektrikli makineler ve cihazları sektörünün ise mukayeseli üstünlüğe sahip olmasına karşın net ithalatçı olduğu vurgulanmıştır.

Türker (2017), 1989-2016 dönemi için Türkiye'nin demir çelik sektörünün rekabet gücündeki değişimini hem sektör geneli hem de alt sektörler bazında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi yardımıyla analiz etmiştir. Çalışmada sektörün rekabet gücüne sahip olmasına karşın son yıllarda sektörün rekabet gücünde bir gerileme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çeştepe ve Tunçel (2018) çalışmalarında, 2007-2016 dönemi için Türkiye demir-çelik sektörünün uluslararası rekabet gücünü Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi ve Vollrath'ın Nispi Ticaret Avantajı Endeksi ve Açıklanmış Rekabet Üstünlüğü Endeksi kullanarak analiz etmişlerdir. Sektörü temsil eden 3 haneli dış ticaret verilerinden hareketle yapılan hesaplamalar sonucunda sektörün, katma değeri

düşük uzun mamuller grubunda rekabet gücünün yüksek, buna karşın katma değeri yüksek ürünlerin üretiminde kullanılan yassı mamuller grubunda rekabet gücünün düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada ayrıca sektörün rekabet gücünün artırılması için üretimin uzun mamullerden yassı mamullere doğru kaydırılması için gerekli Ar-Ge çalışmalarının yapılmasına, yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi gereğine işaret edilmiş ve katma değeri yüksek mamullerin üretimi konusunda devlet teşviklerini artırılması, sektörde maliyetleri artıran yüksek vergi ve benzeri mali yükümlülüklerin hafifletilmesi gibi politika önerilerine yer verilmiştir.

Çetin (2020), 2001-2018 dönemi için motorlu kara taşıtları ve demir-çelik sektörlerinin rekabet gücünü, Armonize Sınıflandırma sistemine göre 2 ve 4 haneli dış ticaret verilerini kullanarak, Balassa'nın RCA endeksi ve Vollrath'ın göreceli ihracat üstünlüğü ve göreceli ithalat üstünlüğü endeksleri yardımıyla analiz etmiştir. Ana sektörler bağlamında Türkiye'nin motorlu kara taşıtları üretimi ve ihracatında rekabet avantajına sahip olduğu, ancak demir-çelik sektöründe, Vollrath endeksinin ortalama değerinin negatif olması sebebiyle, rekabet gücüne sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Her iki sektörün alt ürün grupları için yapılan analizde ise Türkiye'nin orta seviyede teknoloji içeren yolcu ve eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar ve uzun haddeli ürünlerde yüksek düzeyde rekabet avantajına, ancak ileri teknoloji gerektiren 7208 kodlu yassı haddeli ürünlerinin üretimi ve ihracatında 2013 yılından itibaren orta düzeyde rekabet avantajına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Keskingöz, Yeldan ve Güçlü (2020) tarafından yapılan çalışmada, 2001-2017 döneminde Türk demir-çelik sektörü rekabet gücü sektörü temsil eden 72. ve 73. Fasıllar özelinde analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Ticaret Dengesi Endeksinden yararlanılmış ve sektörün ürün haritalaması ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda sektörün rekabet gücüne sahip olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Ticaret Dengesi Endeksinden hareketle sektörün 72 no.lu fasılda net ithalatçı, 73 no.lu fasılda ise net ihracatçı durumda olduğu vurgulanmıştır. Ürün haritalaması yöntemine göre 72 no.lu fasılın mukayeseli üstün olmasına karşın net ithalatçı, 73 no.lu fasılın ise mukayeseli üstün ve net ihracatçı yapısıyla dikkat çektiği belirtilmiştir.

Batra ve Khan (2005) tarafından yapılan çalışmada 2000-2003 döneminde Hindistan ve Çin'in küresel piyasadaki rekabet gücü Armonize sınıflandırma sisteminde yer alan 97 fasıl bazında Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada 97 fasıldan 41 tanesinde Hindistan'ın, 47 tanesinde Çin'in ve 26 fasılda ise her iki ülkenin birlikte rekabet gücüne sahip olduklarına dikkat çekilmiştir. Çalışmada 72 no.lu fasılda yer alan demir ve çelik sektöründe sadece Hindistan'ın, 73 no.lu fasılda yer alan demir veya çelikten eşya sektöründe ise hem Hindistan'ın hem de Çin'in karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ifade edilmiştir.

Han ve Lui (2012) çalışmalarında 2000-2008 döneminde Çin ve Güney Kore demir-çelik sektörlerinin rekabet gücünü SITC Rev 3'e göre 5 haneli dış ticaret verilerinden

hareketle 158 alt sektör için Ticarete Uzmanlaşma Endeksi ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada 2008 yılında 2000 yılına göre Çin'in Güney Kore'ye kıyasla demir-çelik sektörü alt ürün gruplarının çoğunda rekabet gücüne sahip bir yapıya kavuştuğu ifade edilmiştir. Çin'in 2000 yılında mutlak rekabet dezavantajı ile karşı karşıya olduğu sektör sayısı 97 iken 2008 yılında bu sayı 48'e gerilemiş, 2000 yılında 58 olan mutlak rekabet üstünlüğe sahip olduğu sektör sayısı ise 2008 yılında 98'e ulaşmıştır.

Carvalho ve Sekiguchi (2015) çalışmalarında Çin, Japonya, AB (28), Güney Kore, Rusya, Türkiye, Tayvan, Ukrayna, ABD ve Hindistan'ın rekabet gücünü 2004 ve 2014 yılları için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada yarı tamamlanmış çelik ürünler grubunda Ukrayna ve Rusya'nın, sıcak haddelenmiş çelik levhalar ve şeritler ürün grubunda Japonya ve Tayvan'ın, soğuk haddelenmiş çelik levhalar ve şeritler ürün grubunda Tayvan ve Güney Kore'nin, galvanizli saclar ürün grubunda Hindistan, Güney Kore, ABD ve Tayvan'ın, uzun mamuller grubunda Türkiye, AB(28) ve ABD'nin, çelik çubuklar ürün grubunda Türkiye'nin, boru mamulleri grubunda Türkiye, Çin, AB(28), Güney Kore ve ABD'nin, alaşımlı yassı çelikler ve filmaşın ürün gruplarında Çin'in rekabet gücüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. YÖNTEM

Türkiye demir çelik sektörünün rekabet gücünü 2000-2019 dönemi için inceleyip sektörün ürün haritalamasını ortaya koyma çabasında olan bu çalışmada sektöre ait dış ticaret verileri UNCOMTRADE veri tabanından SITC rev. 3 özelinde üç haneli olarak derlenmiştir. Demir çelik sektörü alt ürün grupları şunlardır:

SITC 671 Dökme ve aynalı demir, ferro alyajlar

SITC 672 Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamuller

SITC 673 Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mamulleri

SITC 674 Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmış yassı hadde mamulleri

SITC 675 Paslanmaz veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri

SITC 676 Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller

SITC 677 Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi

SITC 678 Demir veya çelikten teller

SITC 679 Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi boş profiller, boru bağlantı parçaları

Literatürde bir sektörün rekabet gücü genellikle Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinden yararlanılarak analiz edilmektedir. Açıklanmış karşılaştırmalı

üstünlükler endeksini (revealed comparative advantage-RCA) şu şekilde formüle etmek mümkündür:

$$RCA_{ij} = \frac{X_{ij} X_{it}}{X_{wj} X_{wt}} \quad (1)$$

RCA_{ij} ; i ülkesinin j malı için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksini, X_{ij} ; i ülkesinin j malı ihracatını, X_{it} ; i ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} ; j malı dünya toplam ihracatını ve X_{wt} ise, toplam dünya ihracatını ifade etmektedir. $RCA > 1$ olması, ilgili sektörün karşılaştırmalı üstünlüğe, $RCA < 1$ olması ise, karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu göstermektedir.

Balassa endeksinin, sıfır ile sonsuz arasında değerler alıyor olması sebebiyle, asimetrik yapısı nedeniyle Laursen (2015) tarafından RCA değerlerini simetrik hale getirmek amacıyla formüle edilen açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler endeksini (revealed symmetric comparative advantage-RSCA) şu şekilde gösterebiliriz:

$$RSCA = \frac{RCA - 1}{RCA + 1} \quad (2)$$

-1 ile +1 arasında değerler alan RSCA endeksinin pozitif olması ($RSCA > 0$) karşılaştırmalı üstünlüğe, negatif olması ($RSCA < 0$) ise karşılaştırmalı dezavantaja işaret etmektedir. Lafay (1992) tarafından geliştirilen ve bir ülkenin ilgili malda net ithalatçı mı yoksa net ihracatçı mı olduğunu gösteren Ticaret Dengesi Endeksi (Trade Balance Endeksi-TBI) ise şu şekilde formüle edilir.

$$TBI_{ij} = \frac{X_{ij} - M_{ij}}{X_{ij} + M_{ij}} \quad (3)$$

$TBI < 0$ olması bir ülkenin ilgili malda net ithalatçı, $TBI > 0$ olması ise net ihracatçı olduğunu göstermektedir.

Tri Widodo (2009) RSCA ve TBI endekslerini birlikte kullanarak ürün haritalaması (product mapping) kavramını literatüre kazandırmıştır.

Tablo 10: Ürün Haritalaması

RSCA>0	GRUP B Mukayeseli Üstün Net İthalatçı (RSCA>0 ve TBI<0)	GRUP A Mukayeseli Üstün Net İhracatçı (RSCA>0 ve TBI>0)
RSCA<0	GRUP D Mukayeseli Üstünlüğü Yok Net İthalatçı (RSCA<0 ve TBI<0)	GRUP C Mukayeseli Üstünlüğü Yok Net İhracatçı (RSCA<0 ve TBI>0)
	TBI<0	TBI>0

Kaynak: Tri Widodo, Comparative Advantage: Theory, Empirical Measures and Case Studies, Review of Economic and Business Studies, 2009, Issue 4, November, s.67

Tablo 10'un üst satırının mukayeseli üstünlüğü olan, alt satırının mukayeseli üstünlüğü olmayan sektörleri, sol tarafının net ithalatçı, sağ tarafının ise net ihracatçı sektörleri gösterdiği dikkate alınırsa ürün haritalaması 4 grup şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre:

Grup A: Mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı sektörleri

Grup B: Mukayeseli üstünlüğe sahip net ithalatçı sektörleri

Grup C: Mukayeseli üstünlüğü olmayan net ihracatçı sektörleri

Grup D: Mukayeseli üstünlüğü olmayan net ithalatçı sektörleri göstermektedir.

3. BULGULAR

Çalışmanın sonuçlarına yönelik daha sağlıklı bir analiz yapabilmek ve sektöre yönelik doğru politika önerileri geliştirebilmek adına demir çelik mamulleri Çeştepe ve Tuncel'in (2018) çalışmasında olduğu gibi 4 ana grupta sınıflandırılmıştır. : Ham Madde veya Yarı Mamuller (SITC 671 ve SITC 672), Yassı Mamuller (SITC 673, SITC 674 ve SITC 675), Uzun Mamuller (SITC 676, SITC 677 ve SITC 678) ve Boru ürün grubu (SITC 679)

Tablo 11'de hammadde veya yarı mamuller grubunda yer alan alt sektörler için hesaplanan RCA, RSCA, TBI endeks değerlerini ve RSCA ve TBI sonuçlarından hareketle ilgili ürün grubunun ürün haritalamasında hangi grupta yer aldığını görmek mümkündür. Yöntem kısmından hatırlanacağı üzere RCA değerinin 1'den, RSCA değerinin 0'dan büyük olması sektörün mukayeseli üstünlüğe sahip olduğunu, RCA değerinin 1'den, RSCA değerinin 0'dan küçük olması ise sektör açısından mukayeseli dezavantajın söz konusu olduğu göstermektedir.

SITC 671 alt sektörü için hesaplanan RCA ve RSCA değerleri sektör açısından 2000 yılı hariç diğer tüm yıllarda mukayeseli dezavantaja işaret etmektedir. SITC 672 alt sektörü ise 2015, 2016 yılları hariç mukayeseli üstünlüğe sahip yapısıyla dikkat çekmektedir.

İlgilin sektörün net ithalatçı mı yoksa net ihracatçı mı olduğunu anlamamızı sağlayan TBI endeksi sonuçları SITC 671 alt sektörünün net ithalatçı yönüne işaret etmektedir. SITC 672 alt sektörü açısından, sektör belirli yıllarda (2001-2005 dönemi, 2010 ve 2011 yılları) net ihracatçı olsa da, özellikle son yıllarda net ithalatçı yapı ön plana çıkmaktadır.

Sektörün ürün haritalamasını ortaya koyabilmek için RSCA ve TBI değerleri birlikte değerlendirildiğinde SITC 671 alt sektörünün mukayeseli üstünlüğü olmayan net ithalatçı sektör (Grup D) olduğu ifade edilebilir. Çünkü 2000 yılı hariç alt sektöre ilişkin hesaplanan RSCA ve TBI değerleri hep sıfırdan küçüktür. SITC 672 alt sektörü ise ele alınan dönem geneline bakıldığında mukayeseli üstünlüğü olmasına karşın net ithalatçı (Grup B) olarak kabul edilebilir.

Tablo 11: RCA, RSCA ve TBI Endeks Değerleri ve Ürün Haritalaması: Hammadde ve Yarı Mamuller

671					672			
YIL	RCA	RSCA	TBI	GRUP	RCA	RSCA	TBI	GRUP
2000	1,21	0,09	- 0,53	B	4,48	0,64	- 0,24	B
2001	0,60	- 0,25	- 0,65	D	7,42	0,76	0,38	A
2002	0,62	- 0,24	- 0,73	D	8,36	0,79	0,53	A
2003	0,47	- 0,37	- 0,74	D	7,89	0,77	0,32	A
2004	0,28	- 0,56	- 0,83	D	7,35	0,76	0,35	A
2005	0,19	- 0,68	- 0,86	D	3,99	0,60	0,01	A
2006	0,32	- 0,52	- 0,79	D	3,10	0,51	- 0,28	B
2007	0,29	- 0,55	- 0,85	D	2,89	0,49	- 0,34	B
2008	0,25	- 0,60	- 0,87	D	4,55	0,64	- 0,22	B
2009	0,50	- 0,33	- 0,77	D	4,95	0,66	- 0,20	B
2010	0,53	- 0,31	- 0,76	D	7,55	0,77	0,21	A
2011	0,50	- 0,33	- 0,79	D	5,01	0,67	0,05	A
2012	0,45	- 0,38	- 0,81	D	5,48	0,69	- 0,04	B
2013	0,61	- 0,24	- 0,74	D	3,32	0,54	- 0,94	B
2014	0,59	- 0,26	- 0,70	D	1,43	0,18	- 0,73	B
2015	0,54	- 0,30	- 0,75	D	0,92	- 0,04	- 0,82	D
2016	0,97	- 0,02	- 0,55	D	0,78	- 0,12	- 0,87	D
2017	0,87	- 0,07	- 0,64	D	1,57	0,22	- 0,66	B
2018	0,59	- 0,26	- 0,69	D	1,68	0,25	- 0,63	B
2019	0,60	- 0,25	- 0,71	D	2,69	0,46	- 0,39	B

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından derlenen veriler yardımıyla yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 12’de yassı mamuller grubundaki alt sektörlerle ilişkin hesaplanan RCA, RSCA, TBI endeks değerlerine ve RSCA ve TBI sonuçlarından hareketle ilgili ürün grubunun ürün haritalamasında hangi grupta yer aldığına yer verilmiştir. Tablo 12’den görüldüğü üzere SITC 675 alt sektörünün RCA ve RSCA endeks değerleri mukayeseli dezavantaja, TBI endeks değerleri ise net ithalatçı yapısına işaret etmektedir. 2000-2019 döneminde RSCA<0 ve TBI<0 olması sebebiyle sektör mukayeseli üstünlüğü olmayan net ithalatçı (Grup D) yapıdadır. SITC 673 alt sektörü için hesaplanan RCA ve RSCA değerleri, 2004-2007 dönemi ve 2014, 2015 yılları hariç, mukayeseli üstünlüğün olduğunu ortaya koymaktadır. 2000-2019 döneminin tamamında TBI<0 yani net ithalatçı olması, SITC 673 alt sektörünün mukayeseli üstünlüğü olmasına karşın net ithalatçı olarak (Grup B) tanımlanmasına neden olmaktadır. SITC 674 alt sektörü ise, 2000-2003 döneminde mukayeseli üstünlüğü olmayan net ithalatçı (Grup

D) iken, son yıllarda mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı yapısıyla (Grup A) ön plandadır.

Tablo 12: RCA, RSCA ve TBI Endeks Değerleri ve Ürün Haritalaması: Yassı Mamuller

YIL	673				674				675			
	RCA	RSCA	TBI	GRUP	RCA	RSCA	TBI	GRUP	RCA	RSCA	TBI	GRUP
2000	1,75	0,27	- 0,59	B	0,00	- 1,00	- 0,68	D	0,03	- 0,94	- 0,98	D
2001	2,47	0,42	- 0,24	B	0,69	- 0,19	- 0,53	D	0,05	- 0,91	- 0,95	D
2002	1,65	0,25	- 0,51	B	0,84	- 0,09	- 0,47	D	0,18	- 0,69	- 0,85	D
2003	1,20	0,09	- 0,63	B	0,71	- 0,17	- 0,52	D	0,21	- 0,65	- 0,83	D
2004	0,99	- 0,01	- 0,72	D	1,19	0,09	- 0,26	B	0,24	- 0,61	- 0,81	D
2005	0,94	- 0,03	- 0,74	D	1,05	0,03	- 0,34	B	0,28	- 0,56	- 0,81	D
2006	0,53	- 0,30	- 0,72	D	0,92	- 0,04	- 0,40	D	0,23	- 0,63	- 0,87	D
2007	0,86	- 0,08	- 0,76	D	0,76	- 0,13	- 0,46	D	0,18	- 0,70	- 0,87	D
2008	1,06	0,03	- 0,70	B	0,67	- 0,19	- 0,50	D	0,16	- 0,73	- 0,89	D
2009	1,29	0,13	- 0,59	B	0,82	- 0,10	- 0,43	D	0,18	- 0,70	- 0,89	D
2010	1,28	0,12	- 0,61	B	0,85	- 0,08	- 0,45	D	0,17	- 0,71	- 0,91	D
2011	2,00	0,33	- 0,42	B	1,01	0,00	- 0,32	B	0,18	- 0,69	- 0,91	D
2012	1,22	0,10	- 0,57	B	1,34	0,15	- 0,08	B	0,14	- 0,76	- 0,92	D
2013	1,76	0,28	- 0,49	B	1,27	0,12	- 0,22	B	0,21	- 0,65	- 0,89	D
2014	0,87	- 0,07	- 0,38	D	0,94	- 0,03	- 0,37	D	0,46	- 0,37	- 0,75	D
2015	0,81	- 0,10	- 0,42	D	0,70	- 0,17	- 0,47	D	0,47	- 0,36	- 0,80	D
2016	1,04	0,02	- 0,32	B	0,83	- 0,09	- 0,41	D	0,45	- 0,38	- 0,80	D
2017	1,35	0,15	- 0,27	B	1,50	0,20	- 0,03	B	0,48	- 0,35	- 0,77	D
2018	1,86	0,30	- 0,03	B	2,50	0,43	0,21	A	0,67	- 0,20	- 0,71	D
2019	3,19	0,52	- 0,16	B	2,08	0,35	0,30	A	0,61	- 0,24	- 0,68	D

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından derlenen veriler yardımıyla yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 13’de uzun mamuller grubundaki alt ürün gruplarına ilişkin RCA, RSCA, TBI endeks değerleri ve RSCA ve TBI sonuçlarından hareketle ilgili ürün grubunun ürün haritalamasındaki yeri vurgulanmıştır. SITC 676 alt sektörü $RCA > 1$ ve $RSCA > 0$ olması sebebiyle mukayeseli üstün aynı zamanda $TBI > 0$ olması nedeniyle net ihracatçıdır. Ele alınan dönem boyunca $RSCA > 0$ ve $TBI > 0$ olması sebebiyle sektör mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı (Grup A) yapıdadır. 2000-2009 döneminde Grup D olarak yani mukayeseli üstünlüğü olmayan net ithalatçı sektör olarak tanımlanan SITC 677 alt sektörü ise 2019 yılında mukayeseli üstünlüğe sahip olmamasına karşın net ihracatçı (Grup C) niteliğiyle ön plandadır. SITC 678 alt

sektörü, 2002, 2003 ve 2006 yılları hariç mukayeseli üstünlüğe sahiptir. 2007 yılına kadar net ithalatçı olan sektör diğer yıllarda net ihracatçıdır. RSCA ve TBI endeks değerleri birlikte değerlendirildiğinde 2008-2019 döneminde sektör, mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçıdır (Grup A).

Tablo 13: RCA, RSCA ve TBI Endeks Değerleri ve Ürün Haritalaması: Uzun Mamuller

YIL	676				677				678			
	RCA	RSCA	TBI	GRUP	RCA	RSCA	TBI	GRUP	RCA	RSCA	TBI	GRUP
2000	0,17	0,82	0,73	A	0,02	- 0,95	- 0,99	D	1,21	0,09	- 0,23	B
2001	10,51	0,83	0,82	A	0,06	- 0,89	- 0,86	D	1,03	0,01	- 0,16	B
2002	9,58	0,81	0,74	A	0,05	- 0,91	- 0,89	D	0,86	- 0,07	- 0,22	D
2003	9,03	0,80	0,72	A	0,08	- 0,84	- 0,90	D	0,95	- 0,02	- 0,20	D
2004	9,53	0,81	0,72	A	0,04	- 0,92	- 0,95	D	1,33	0,14	0,01	A
2005	8,53	0,79	0,66	A	0,07	- 0,87	- 0,94	D	1,15	0,07	- 0,06	B
2006	9,60	0,81	0,72	A	0,08	- 0,84	- 0,90	D	0,99	- 0,01	- 0,11	D
2007	8,89	0,80	0,70	A	0,10	- 0,82	- 0,90	D	1,14	0,07	- 0,09	B
2008	11,72	0,84	0,81	A	0,12	- 0,78	- 0,92	D	1,27	0,12	0,04	A
2009	12,78	0,85	0,80	A	0,08	- 0,85	- 0,94	D	1,61	0,23	0,19	A
2010	9,90	0,82	0,70	A	1,17	0,08	- 0,54	B	1,66	0,25	0,10	A
2011	10,31	0,82	0,70	A	1,46	0,19	- 0,31	B	1,79	0,28	0,06	A
2012	10,09	0,82	0,73	A	0,72	- 0,16	- 0,49	D	1,68	0,25	0,14	A
2013	9,78	0,81	0,70	A	0,98	- 0,01	- 0,33	D	2,03	0,34	0,18	A
2014	8,40	0,79	0,69	A	0,82	- 0,10	- 0,11	D	2,30	0,39	0,26	A
2015	6,49	0,73	0,62	A	1,99	0,33	0,39	A	1,99	0,33	0,22	A
2016	6,58	0,74	0,62	A	1,83	0,29	- 0,01	B	2,04	0,34	0,20	A
2017	6,83	0,74	0,64	A	2,21	0,38	0,05	A	2,40	0,41	0,32	A
2018	8,24	0,78	0,69	A	1,60	0,23	0,16	A	2,57	0,44	0,39	A
2019	7,51	0,77	0,69	A	0,94	- 0,03	0,14	C	2,85	0,48	0,43	A

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından derlenen veriler yardımıyla yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

SITC 679 alt sektörü için hesaplanan endeks değerleri ($RCA > 1$ ve $RSCA > 0$) sektörün mukayeseli üstünlüğüne işaret etmektedir. (Tablo 14). TBI değerinin dönem boyunca sıfırdan büyük olması ise sektörün net ihracatçı yapısını ortaya koymaktadır. Bu yüzden SITC 679 alt sektörü mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı (Grup A) olan diğer bir alt sektördür.

Tablo 14: RCA, RSCA ve TBI Endeks Değerleri ve Ürün Haritalaması: Boru ürün grubu

679				
YIL	RCA	RSCA	TBI	GRUP
2000	2,65	0,45	- 0,08	B
2001	3,47	0,55	- 0,03	B
2002	3,88	0,59	0,35	A
2003	2,19	0,37	0,05	A
2004	2,62	0,45	0,45	A
2005	2,36	0,40	0,40	A
2006	2,21	0,38	0,38	A
2007	2,05	0,34	0,33	A
2008	2,25	0,39	0,47	A
2009	2,58	0,44	0,52	A
2010	2,78	0,47	0,45	A
2011	2,43	0,42	0,38	A
2012	2,25	0,38	0,41	A
2013	2,26	0,39	0,23	A
2014	2,16	0,37	0,35	A
2015	2,05	0,35	0,23	A
2016	2,08	0,35	0,14	A
2017	2,21	0,38	0,30	A
2018	2,68	0,46	0,37	A
2019	2,17	0,37	0,40	A

Kaynak: UNCOMTRADE veri tabanından derlenen veriler yardımıyla yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

4. TARTIŞMA

Türkiye demir çelik sektörünün rekabet gücünü 2000-2019 dönemi için üç haneli 9 alt sektör bazında incelemek ve sektörün ürün haritalamasını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada 9 alt sektörden üç tanesinin (SITC 676, SITC 678 ve SITC 679) karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı, 2 tanesinin (SITC 671 ve SITC 675) karşılaştırmalı dezavantaja sahip net ithalatçı sektörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan diğer bir sonuç, SITC 672 ve SITC 673 alt sektörlerinin son yıllarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmalarına karşın net ithalatçı yapılarının devam ettiği ve 2000 yılında karşılaştırmalı dezavantaja sahip net ithalatçı sektör durumunda olan SITC 674 alt sektörünün 2018 ve 2019 yıllarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı sektör yapısıyla dikkat çektiğidir. Çalışmada ayrıca 2019 yılında SITC 677 alt sektörünün karşılaştırmalı dezavantaja sahip olmasına karşın net ihracatçı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türk Demir-Çelik sektöründe mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı yapısıyla dikkat çeken üç sektörden iki tanesi uzun mamuller grubuna (SITC 676 ve SITC 678) aittir. Daha çok inşaat ve demiryolu yapımında kullanılan uzun mamullerin katma değeri, yassı mamullere göre daha düşüktür. Türk Demir-Çelik sektöründe mukayeseli üstünlüğe sahip net ihracatçı olan diğer alt sektör ise boru mamulleri grubunda yer alan SITC 679 alt sektörüdür. Tıpkı uzun mamuller grubunda olduğu gibi boru mamullerinde de katma değer yüksek değildir.

Katma değeri yüksek yassı mamuller ise daha çok dayanıklı tüketim malları ve yatırım malları endüstrilerinin ana girdisi durumundadır. Yassı mamul grubunda yer alan SITC 675 alt sektörü mukayeseli dezavantaja sahip net ithalatçı ve SITC 673 alt sektörü mukayeseli üstünlüğe sahip net ithalatçı, SITC 674 alt sektörü son yıllarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı yapısıyla ön plandadır. Katma değeri yüksek yassı mamuller grubunda net ithalatçı yapı dikkat çekmektedir. Net ithalatçı yapı hammaddeler ve yarı mamuller grubu açısından da geçerlidir.

SONUÇ

Türk demir çelik sektörü gerek üretim gerek ihracat gerekse istihdam açısından Türkiye ekonomisindeki lokomotif sektörlerden biri konumundadır. 2020 yılı itibarıyla Türk Demir-Çelik sektörü üretim açısından Dünyada yedinci, Avrupa ilk sıradadır. Her yıl 180'den fazla ülkeye ihracat yapan sektör, Türkiye ihracatında dördüncü sırada yer almaktadır. Sektör hali hazırda doğrudan 49.000 kişiye istihdam sağlayan yapısıyla da dikkat çekmektedir.

11.Kalkınma Planı döneminde (2018-2023), 2023 yılı sonu itibarıyla Türk demir-çelik sektörünün ham çelik üretim kapasitesinin 65 milyon tona, ham çelik üretiminin 50 milyon tona ve ihracatının 25 milyar dolara ulaşmasının hedeflendiği ifade edilmiştir. Ayrıca dünya çelik ihracatında Türkiye'nin payının %5,6 seviyesine ulaşmasının beklendiği ve Rusya, Hindistan, İran gibi hedef pazarlardaki payının % 7,5'e yükseltilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.

Türk demir çelik sektöründe sürdürülebilir ihracat artışı sağlayabilmek için bir yandan mevcut ihraç pazarlarındaki payını korumasına ve artırmasına öte yandan da yeni pazarlara ulaşılmasına ihtiyaç vardır. Türk Demir-Çelik sektörünün 11. Kalkınma Planında belirtilen 25 milyar dolarlık ihracat hedefini gerçekleştirebilmesi ve rekabet gücünü artırabilmesi için öncelikle katma değeri yüksek ürün yelpazesinin toplam üretim içerisindeki payının artması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, üretim düşük katma değerli uzun mamullerden yüksek katma değerli yassı mamullere doğru kaymalıdır. Bu doğrultu da katma değeri yüksek ürünlerin üretimini artırmaya yönelik AR-GE, inovasyon ve ürün geliştirme çalışmaları desteklenmelidir. Ayrıca elektrik enerjisinden yoğun olarak yararlanan sektörün enerji maliyetlerini azaltmak amacıyla, enerji maliyetleri üzerindeki her türlü fon ve kesintilerin kaldırılması gerekmektedir.

Türkiye ile AB arasında gümrük birliği işlenmiş tarım ürünleri ve sanayi ürünlerini içermesine karşın temel tarımsal ürünler ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ürünlerini içermemektedir. 1 Ağustos 2016 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye ile AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması ile bir yandan taraflar arasındaki demir-çelik ürünleri ticaretinde gümrük tarifeleri kaldırılırken diğer yandan da kapasite artırımına yönelik devlet yardımları yasaklanmıştır. Arada geçen süre zarfında Türk demir çelik sektörünün ihtiyaç ve önceliklerinin değiştiği düşünülürse Türkiye-AKÇT Serbest Ticaret Anlaşmasının revize edilerek katma değeri yüksek ürünlerin üretimine yönelik yatırımlara devlet desteği verilebilmesinin önü açılmalıdır.

Öte yandan son yıllarda dünya genelinde ortaya çıkan kapasite fazlalığına bağlı olarak artan dumpingli ithalata karşı Türk demir-çelik sektörü dumping soruşturmaları ve ek gümrük vergileriyle etkin bir şekilde korunmalıdır. Türk demir-çelik sektöründe ithalatın önemli bir kısmı dahilde işleme rejimi kapsamında yapıldığından dahilde işleme rejiminin yerli girdi kullanımı teşvik edecek ve gereğinden fazla ithalat yapılmasını önleyecek şekilde revize edilmesi gerekmektedir.

PRODUCT MAPPING OF TURKEY'S IRON AND STEEL INDUSTRY: AN ANALYSIS WITH THE WIDODO METHOD

1. INTRODUCTION

The iron and steel industry provides inputs to various sectors, from automotive to defense industries and from white goods to construction and is one of the leading industries in national economies. Globally, 52% of the outputs of the iron and steel industry is used by the construction industry, 17% by automotive and other transportation vehicles, 16% by mechanical equipment, 10% by metal products, and 5% by other sectors. The iron and steel industry creates employment opportunities for 95.6 million people across the world, generating an added value of \$2.9 trillion (3.8% of global GDP).

In terms of the world's iron and steel production, China is the most important producer; Turkey ranks seventh, with a production of 35.8 million tons. The Turkish iron and steel sector, which is the fourth largest sector in Turkey's total exports after automotive, chemicals and textile and clothing, has a share of 7.4% in Turkey's exports with an export of 12.6 billion dollars in 2020.

Although there has been an increase in the number of studies that examines the competitiveness of Turkey's iron and steel industry in recent years, the number of studies on this issue is still limited. This study examines the competitiveness of Turkey's iron and steel industry from 2000 to 2019 based on the nine three-digit sub-sectors and reveals the product mapping of this industry. As its most significant contribution to the literature, this study analyzes the product mapping of Turkey's iron and steel industry.

2. METHODOLOGY

In the study, the revealed comparative advantage index (RCA), the revealed symmetric comparative advantage index (RSCA), and the trade balance index (TBI) were used, and the product mapping method developed by Tri Widodo was employed to analyze the competitiveness of Turkey's iron and steel industry from 2000 to 2019 based on the nine three-digit sub-sectors and to reveal the product mapping of the industry.

The foreign trade data of the industry are from the UNCOMTRADE database, as three-digit, specifically SITC rev. 3. In addition, iron and steel products were classified into four main groups in order to make a better analysis of the study's results and to develop correct policy recommendations for the industry. The groups are raw materials or semi-finished products (SITC 671 and SITC 672), flat products (SITC

673, SITC 674, and SITC 675), long products (SITC 676, SITC 677, and SITC 678), and pipes (SITC 679).

3. RESULTS

This study suggests that three of the nine sub-sectors (SITC 676, SITC 678, and SITC 679) are net exporters with comparative advantage; two (SITC 671 and SITC 675) are net importers with comparative disadvantage, and two (SITC 672 and SITC 673) are net importers although they have had a comparative advantage in recent years. SITC 674, which was a net importer with comparative disadvantage in 2000, became a net exporter with comparative advantage in 2018 and 2019. Conversely, SITC 677 has comparative disadvantage despite being a net exporter.

4. DISCUSSION

Flat products, which are mostly used as the main inputs in durable consumer goods and investment goods sectors, have a high added value structure. Although there has been an increase in flat products in recent years, the industry's flat production is still insufficient. In terms of flat products, Turkey's iron and steel industry is generally a net importer. While the SITC 675 sub-sector is a net importer with a comparative disadvantage, the SITC 673 sub-sector is a net importer despite its comparative advantage. The net importer structure is also valid for the raw materials and semi-finished products.

Two of the three net exporter sectors with comparative advantage in Turkey's iron and steel industry belong to the long products group (SITC 676 and SITC 678). Long products have lower added value than flat products. The other sub-sector, which is a net exporter with comparative advantage is the SITC 679 sub-sector. SITC 679 sub-sector is in the pipe products group. Just like in the long products, the added value is not high in pipe products.

CONCLUSION

The Turkish iron and steel sector is one of the leading sectors in Turkish economy in terms of production, exports and employment. In 2020, the sector is the 7th largest producer in the world and the most important producer in Europe. The sector, which exports more than 180 countries every year, ranks fourth in Turkey's exports. The industry directly employs 49.000 people.

During the 11th Development Plan period (2018-2023) it was stated that the crude steel production capacity of the sector was targeted to reach 65 million tons, crude steel production to 50 million tons and exports to 25 billion dollars by the end of 2023.

In order to increase its competitiveness, the Turkish iron and steel industry should increase the share of high value-added products in total production. In other words, production should be shifted from low value-added long products to high value-added

flat products. For this reason, R&D studies should be conducted, and new products and production techniques should be developed to shift the production from long to flat products.

KAYNAKÇA

- Altay Topçu, B. ve Sümerli Sarıgül, S. (2015), Comparative Advantage and the Product Mapping of Exporting Sectors in Turkey, *The Journal of Academic Social Science*, 3(18), 330-348.
- Balassa, B., (1965), "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage," *Manchester School*, Vol. 33, Issue, 2, May, 99-123.
- Batra, A. ve Khan, Z. (2005), Revealed Comparative Advantage: An Analysis for India and China, Working Paper, No:168, Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER), New Delhi.
- Bekmez, S. ve Altunç, Ö.F. (2008), Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde Türk Demir-Çelik Sektörünün Rekabet Edebilirliği. *Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri*, (ed. Selahattin Bekmez), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 215-230.
- Carvalho, A. ve Sekiguchi N. (2015), The structure of steel exports: Changes in specialisation and the role of innovation. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, No:2015/07
- Çelik İhracatçıları Birliği (2021), <https://www.cib.org.tr/tr/istatistikler.html>, [Erişim Tarihi:14.07.2021]
- Çeştepe, H. & Tunçel, A. (2018), Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi, *Turkish Studies*, C:13, S: 15, 113-129.
- Çetin, R. (2020), Türkiye'nin Motorlu Kara Taşıtları ve Demir Çelik Sektöründeki Küresel Rekabet Gücünün Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz, Trabzon*, (164-185).
- Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (2014), *Demir Çelik Sektör Raporu*.
- Ersöz, T.; Düğenci, M.; Eyiöl, B. (2015), Demir Çelik Sektörüne Genel Bir Bakış ve Beş Milyon Ton Üstü Demir Çelik İhracatı Yapan Ülkelerin Kümelenme Analizi ile İncelenmesi, *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C: 4, S: 2,75-90.
- Han, K. ve Liu J. (2012), Analysis on the Competitiveness of Chinese Steel Industry and That of South Korean. *Soft Computing in Information Communication Technology: Volume 2*, (ed.Jia Luo), New York: Springer Publishing, 451-459.
- Kalkınma Bakanlığı (2014), *Onuncu Kalkınma Planı, Demir-Çelik Grubu Raporu*, Ankara. Yayın no: 2869 ÖŞK:719.
- Kalkınma Bakanlığı (2018), *On Birinci Kalkınma Planı, Ana Metal Sanayi Grubu Çalışma Raporu*, Ankara. Yayın no: 3007 ÖŞK:788.
- Keskingöz, H.; Yeldan, M.; Güçlü, U. (2020), Dünya Ticaretinde Türkiye'nin Demir Çelik Sektörünün Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C 16, S 4, 854-889.

- Lafay, G., (1992), “The Measurement of Revealed Comparative Advantages”, in M.G. Dagenais and P.A. Muet (eds.), International Trade Modeling, London: Chapman & Hill.
- Laursen, K., (2015), Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization. Eurasian Business Review, 5(1), 99-115
- Oxford Economics (2019), The Role of Steel Manufacturing in the Global Economy: A Report for the World Steel Association.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021), Demir-Çelik Sektör Raporu.
- TOBB (2019), Türkiye Demir ve Demir Dışı Metaller Meclisi Raporu, TOBB Yayın No: 2020/337, ISBN: 978-605-137-792-6.
- TSKB (2018), Sektörel Görünüm: Demir Çelik.
- Türker, O. (2017), Türkiye'nin Demir Çelik Endüstrisinin Rekabet Gücü Değişimi (1989-2016), Kesit Akademi Dergisi, Yıl: 3 S: 12, 54-77.
- Türkiye İş Bankası (2017), Demir Çelik Sektörü.
- Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası, Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Türk Ekonomisindeki Yeri: Brüt Katma Değer, Dış Ticaret ve Uluslararası Rezerv Birikimi, İstihdam ve Yatırım Teşvikleri, 2015.
- UN Comtrade Database (2021), Trade Statistics, <http://comtrade.un.org/data>, [Erişim Tarihi: 11.06.2021].
- Widodo T., (2009), Comparative Advantage: Theory, Empirical Measures and Case Studies. Review of Economic and Business Studies, Issue 4, November, 57-82.
- World Steel Association (2021), World Steel in Figures 2021.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Murat Ozan BAŞKOL Selahattin BEKTAŞ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Murat Ozan BAŞKOL Selahattin BEKTAŞ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Murat Ozan BAŞKOL Selahattin BEKTAŞ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Murat Ozan BAŞKOL Selahattin BEKTAŞ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Murat Ozan BAŞKOL Selahattin BEKTAŞ

- DERLEME MAKALE -

İL TARIMSAL KALKINMA KURULU'NUN GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER¹

Cuma YILDIRIM²

Öz

Türkiye'de illerin yönetimine bakıldığında tarım sektörüyle ilişkili birçok kamu kurumu, üretici örgütü, özel sektör, meslek kuruluşu ve üretici olduğu görülmektedir. Ancak tüm bu bileşenleri ortak bir paydada buluşturacak ve sektörün öngörülebilir bir planlama içerisinde yönetilmesini sağlayacak etkin bir kurumsal mekanizma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı da bu ihtiyacı karşılayacak nitelikte olan İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nu önermektir. Bu kurul önerisiyle illerde tarım sektörü yönetimindeki aktörlerin ve süreçlerin daha iyi anlaşılması, tarım politikalarının tasarımı ve uygulanmasının nasıl iyileştirilebileceği hedeflenmektedir. Araştırmada İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nun neden gerekli olduğu ve bu kurulun işlevinin ne olacağına yönelik sorulara cevap aranmaktadır. Çalışma, illerde tarım sektörü yönetiminin iyileştirilmesi için sistematik bir çalışma olmadığından keşfedici araştırma niteliğinde olup, literatür taramasına dayanmaktadır. Araştırma sonucunda, mevcut durumda illerde tarım sektörünü yönetecek etkin bir kurumsal mekanizmanın olmadığı ortaya konulmuş ve il tarımsal kalkınma kuruluna duyulan ihtiyaç tespit edilmiştir. Önerilen kurulun kurumsallaşması için ise belediyelerin il tarımsal kalkınma kurulu toplantılarına ev sahipliği yapması ve bu süreci sahiplenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İl Yönetimi, İl Tarımsal Kalkınma Kurulu, Yerel Kalkınma, Tarım Sektörü.

JEL Kodları: Q18, H70, O21.

Başvuru: 14.07.2021

Kabul: 23.08.2021

1 Bu çalışma 5-6 Temmuz 2021 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

2 Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Samsun/ Türkiye, cumayildirim@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3504-8771>.

THOUGHTS ON NECESSITY OF PROVINCIAL AGRICULTURAL DEVELOPMENT BOARD³

Abstract

Considering the provincial administrations in Turkey, there are many public institutions, producer organizations, private sector, professional organizations, and producers related to the agricultural sector. However, there is currently no institutionalized mechanism for gathering these shareholders. Within this scope, the aim of this study is to propose the Provincial Agricultural Development Board, which is capable of meeting this need. This board proposal, it is aimed to better understand the actors and processes in the administration of the agricultural sector in provinces and how to improve the design and implementation of agricultural policies. The study tries to give answers to questions about why the provincial agricultural development board is necessary and what the function of the board is. The study is exploratory research based on a literature review. Because there is no systematic study to improve the administration of the agriculture sector in provinces. Consequently, it has been determined that there is no effective institutional mechanism to administer the agricultural sector in provinces. For the proposed board to be institutionalized, it has been specified that municipalities should own this process and host board meetings.

Keywords: Provincial Administration, Provincial Agricultural Development Board, Local Development, Agricultural Sector

JEL Codes: Q18, H70, O21.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1.GİRİŞ

Tarım sektörü, ulusal ekonomiye katkı sağlaması, nüfusun bir kısmının ekonomik gelirine ve sosyal yaşamına temel oluşturması ve beslenme gibi zorunlu olan bir ihtiyacı karşılaması bakımından bütün toplumlarda oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkiye’ye bakıldığında tarım sektörünün, istihdama yüzde 17,2 oranında; ülke ekonomisine ise yüzde 6,6 oranında katkı sağladığı görülmektedir (TÜİKA, 2021). Yine 2021 Ocak-Haziran döneminde tarım sektörünün toplam ihracattaki payı yüzde 3,2 olarak gerçekleşmiş ve 2020 yılında tarım, gıda ve içecek söktüründe toplam 20,7 milyar dolarlık ihracat yapılmıştır (TÜİKb, 2021; TGDF, 2020). Sektörün sahip olduğu bu özel durum dikkate alındığında, sektörün yönetiminde etkili olan aktörlerin etkin ve ahenkli bir şekilde idare edilmesi her daim ihtiyaç duyulan bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

3 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

Türkiye’de tarım sektörünün yönetiminden sorumlu en yetkili kuruluş Tarım ve Orman Bakanlığı’dır. Bakanlık, yasal olarak sektörle ilgili politikaların oluşturulmasında, planlanmasında ve ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliğinin yapılarak gerekli koordinasyonun sağlanmasından sorumlu tutulmuştur. Ancak uygulamaya bakıldığında tarım yönetimiyle ilişkili bakanlık dışında pek çok örgüt bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Cumhurbaşkanlığına bağlı Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu, bakanlık bünyesinde bulunan bağlı ve ilgili kuruluşlar, İçişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, bölgesel kalkınma idareleri, yerel yönetimler, üniversiteler, meslek kuruluşları ve üretici örgütleridir.

İllerin yönetimine bakıldığında ise merkezi yönetimdeki dağınık yapının bir yansıması olarak tarım sektörüyle ilişkili örgütlenmelerin de oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bunların başında; il ve ilçe yönetimi, bakanlığın bölgesel ve il düzeyindeki taşra teşkilatı, kalkınma ajansları, bölgesel kalkınma idareleri, yerel yönetimler, üniversiteler, tarımsal üretici örgütleri, meslek kuruluşları, özel sektör ve üreticiler gelmektedir. Yasal olarak illerin yönetiminde tarım sektörüyle ilgili kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlayacak en önemli idari yapı; illerde il yönetimleri, ilçelerde ise ilçe yönetimleridir. Ancak valiliklerin ve kaymakamlıkların illerdeki bütün kamu kurumlarının, sektörlerin, yatırımların ve desteklerin idare edilmesinden sorumlu oldukları dikkate alındığında, tarım sektörüyle ilgili politikaların uygulanmasında, tarımsal potansiyelin harekete geçirilmesinde, kamu kurumlarının, üretici örgütlerinin ve özel sektörün ahenkli bir şekilde çalışmasında ve üreticilerin beklentilerinin karşılanmasında oldukça etkili olmadıkları görülmektedir (Yıldırım, 2021, 80). Bu durumun bir sonucu olarak, merkezi yönetimin taşra kuruluşları illerin ihtiyaçları doğrultusunda hizmetlerini yerine getirememekte ve üreticilerin beklentileri karşılanamamaktadır.

Bu karmaşık yapı, illerde sektörün yönetiminin iyileştirilmesi ihtiyacını doğurmakta ve kurumsal bir yapının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın amacı da illerin yönetiminde tarım sektörünün öngörülebilir bir planlama çerçevesinde yönetilmesini sağlayacak olan İl Tarımsal Kalkınma Kurulu’nun gerekliliği üzerine olan düşünceleri aktarmak ve yeni oluşturulacak olan kurumsal yapının işleyişi hakkında çıkarımlarda bulunmaktır. Bu kapsamda illerin yönetiminde tarım sektörünün öngörülebilir bir planlama çerçevesinde yönetilmesini sağlayacak bir kurumsal yapının geliştirilmesi bu çalışmanın en önemli gerekçesini oluşturmaktadır. Çalışmanın önemi ise tarım sektörüne yapılan yatırım ve desteklerin üreticilerin beklentilerini karşılayacak şekilde kullanılmasını, illerin tarım potansiyelinin harekete geçirilmesini ve aktörler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacak olan bir kurumsal mekanizmanın önerilecek olmasıdır.

Alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde, tarım sektörünün sürdürülebilirliğinde her ne kadar sektöre yapılan yatırım ve destekler önemli ise sektördeki aktörler arası iş birliği ve koordinasyon konusunun da bir o kadar önemli olduğu görülmektedir. Örneğin Lio ve Liu, (2008) iyi yönetim sağlandığı takdirde daha fazla tarımsal çıktı

üretilebileceğini ve bir üreticinin daha fazla üretim yapabileceğini ampirik olarak ortaya koymuştur (Lio ve Liu, 2008: 511). Mishra ve Dey, (2018) yerel tarımsal değer zincirlerinde koordinasyon, kontrol ve karşılıklı bağımlılığın doğasının farklı olduğunu belirterek sektördeki aktörler arası etkileşimin önemine dikkat çekmiştir (Mishra ve Dey, 2018: 143). Nettle ve arkadaşları ise (2017) tarımsal danışmanlık sisteminde kamu kurumları ile özel sektör arasındaki iş birliğinin önemini belirtmiş ve iş birliğinin sadece hizmetlerin uyumlaştırılmasıyla değil, uygulamanın geliştirilmesiyle de ilgili olduğunu ifade etmişlerdir (Nettle vd., 2017: 193) Benzer şekilde Rijswijk ve Brazendale de (2017) özelleştirilmiş bir yayım sisteminde kamu ve özel sektör aktörleri arasında iş birliğini amaçlayan yenilik ağlarının geliştirilmesinin oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir (Rijswijk ve Brazendale, 2017: 260). Poole ve Lynch ise (2003) üreticilerin ticari pazarlara uyumunda özel piyasa bilgisini sunma potansiyeli olan bilgi ve iletişim teknolojilerinin rolünü değerlendirmiştir (Poole ve Lynch, 2003: 117). Dias ve Franco (2018) da üreticilerin farklı örgütlerle iş birliği içerisinde olmalarının ekonomik fayda sağladığını, yeni istihdam alanları oluşturduğunu ve aynı zamanda geleneklerin korunmasına da katkı sunduğunu tespit etmiştir (Dias ve Franco, 2018: 36).

Türkiye’de ise tarım sektöründeki aktörler arası koordinasyonun ve iş birliğinin yeterli olmadığı üst politika belgesi niteliğinde olan II. Tarım Şurası’nda (2004: 592), III. Tarım Şurası’nda (2019), 11. Kalkınma Planı’nda (2019: 92-96), Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda (2018: 59-292), 2014-2020 Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi’nde (UKKS) (2021: 23) ve Kırsal Kalkınma Eylem Planı’nda (2015-2018) bir ihtiyaç olarak belirtilmiştir (2015: 12-15). Yine Demirtaş ve arkadaşları, (2016) tarımsal araştırma enstitüleri, üretici örgütleri ve üreticiler arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuş ve araştırma, yayım ve üretici bağının güçlenmesi için çalışmaların mutlaka bir koordinasyon temelinde yürütülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Demirtaş vd., 2016: 1171). Şener ve Aydoğan (2012) da özellikle illerde kırsal kalkınmaya dair kurumlar arası koordinasyonu ve iş birliğini sağlayacak formel bir mekanizmanın bulunmadığını tespit etmişlerdir (Şener ve Aydoğan, 2012: 124). Gümüşoğlu ve arkadaşları (2020, 647-660) ile Keskin ve Yıldırım (2019: 196-213) ise büyükşehir belediyelerinin yerel kalkınmadaki rolüne dikkat çekmişlerdir. Diğer taraftan illerde koordinasyonu sağlamak amacıyla var olan İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü’yle Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı’nın yasal olarak tarım sektörünün idare edilmesinde sistematik bir rolünün olmaması ve İl Koordinasyon Kurulu’nun da icrai bir kurul olmaması nedeniyle illerde tarım sektörünün iyileştirilmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

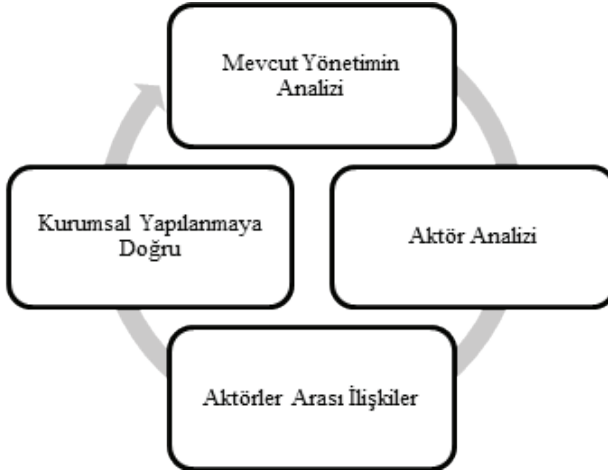
Literatür genel olarak değerlendirildiğinde tarım sektörünün geleceğinde aktörler arası ilişkilerin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Özellikle üreticilerin beklentilerinin karşılanmasında, yönlendirilmesinde ve gelirlerinin artırılmasında bu sürecin oldukça önemli olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Türkiye’ye bakıldığında illerin yönetiminde tarım sektörü bağlamında aktörler arası koordinasyonun ve iş birliğinin

geliştirilmesi konusu, her ne kadar üst politika belgelerinde bir ihtiyaç olarak belirtile de bu konu hakkında sistematik bir çalışmanın olmadığını söylemek mümkündür. Çalışma, illerde tarım sektörü yönetiminin iyileştirilmesi için sistematik bir çalışma olmadığından keşfedici araştırma niteliğinde olup, literatür taramasına dayanmaktadır. Araştırma gerek örgütlenme gerekse de tarımsal yapısıyla diğer iller için örnek teşkil edebilme vasfına sahip olan Samsun ili örneği üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda sırasıyla Samsun'da mevcut tarım sektörünün yönetimi incelenmekte, sektörde etkili olan aktörler ve aktörler arası ilişkiler ortaya konulmakta ve son olarak da illerde tarım sektörü yönetiminin iyileştirilmesi için önerilen kurumsal yapıya yer verilmektedir.

2.YÖNTEM

Türkiye'de tarım sektörüne, merkezi ve yerel düzeyde olmak üzere önemli yatırımlar yapılmakta, planlar ve programlar hazırlanmaktadır. Ancak sektöre yapılan yatırımlar ve destekler bazı zamanlar mali kısıtlılıktan öte sektörün yönetilememesi ve aktörler arası iş birliğinin sağlanamaması gibi zorluklarla karşılaştığından amacına ulaşmamaktadır (Yıldırım, 2021). Bu durum, Türkiye'de ulusal tarım politikalarının amaçlarına ulaşması, tarımsal potansiyelin değerlendirilmesi, üreticilerin beklentilerinin karşılanması ve sektöre harcanan emek ve kaynakların boşuna gitmemesi için bütüncül tarım politikalarının söz konusu olduğu bir yönetim bilgisi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada da bu ihtiyacı gidermeye yönelik olan İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nun neden gerekli olduğu ve bu kurulun işlevinin ne olacağına yönelik sorulara cevap aranmaktadır. Çalışma, illerde tarım sektörü yönetiminin iyileştirilmesi için sistematik bir çalışma olmadığından keşfedici araştırma niteliğinde olup, literatür taramasına dayanmaktadır.

Bu amaca ulaşmak için Avrupa Komisyonu'nun (2008) sektörel operasyonlarda yönetişimin daha sistematik ve kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi ve ele alınması amacıyla hazırlanmış olduğu "Sektör Operasyonlarında Yönetişimin Analiz Edilmesi ve Ele Alınması" rehberinden yararlanılmıştır (European Commission, 2008: 5-59). Bu çerçevede illerde tarım sektörü yönetiminin analiz edilmesi ve iyileştirilmesi süreci şu aşamalardan oluşmaktadır: (1) Mevcut yönetimin analizi, (2) aktör analizi, (3) aktörler arası ilişkiler ve (4) kurumsal yapılanmaya doğru. Araştırma, sektör yönetiminin iyileştirilmesi ihtiyacının yerel düzeyde daha çok hissedildiğinden il düzeyinde planlanmış ve gerek örgütlenme gerekse de tarımsal yapısıyla diğer iller için örnek teşkil edebilme vasfına sahip olan Samsun ili örneği üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada illerde tarım sektörünün yönetiminde etkili olan aktörler; tarımsal kamu kurumları, üretici örgütleri, özel sektör ve üreticiler olarak belirlenmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesi aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Bu çerçeveye göre, mevcut tarım sektörü yönetiminin analizi kısmında, illerin yönetiminde etkili olan kurumların yasal-kurumsal yapılarının incelenerek sektörün nasıl yönetildiğinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Aktör analizi aşamasında; sektörün yönetiminde etkili olan aktörler, ilgilerine ve kaynaklarına göre belirlenmekte ve sektörün yönetiminde rolü olan bileşenler ortaya konulmaktadır. Aktörler arası ilişkiler kısmında, analiz edilen aktörlerin yasal ve kaynaklarına göre ne tür bir ilişki içerisinde oldukları tespit edilmektedir. Son olarak ise elde edilen bulgulardan yola çıkarak önerilecek olan kurumsal yapının işleyişine yer verilmektedir.

3.BULGULAR

Türkiye’de tarımsal üreticilerin sorunlarının ve önceliklerinin ulusal tarım politikalarına yansıtılmasında iller oldukça önemli bir role sahiptir. Ancak illerde tarım sektörün yönetiminde etkili olan aktörlerin dağılımı, il düzeyinde sadece tarım sektörünün idare edilmesiyle ilgili kurumsal bir mekanizmanın olmaması, var olan kurumsal mekanizmalarda üreticilerin, üretici örgütlerinin söz sahibi ol(a)maması ve özel sektörün var olan ihtiyaçlar kapsamında yönlendirilememesi üreticilerin ve sektörün sorunlarının ulusal tarım politikalarına yansıtılmasını güçleştirmektedir. Bu çerçevede illerde mevcut tarım sektörünün yönetiminde etkili olan aktörlerin başında; tarımsal kamu kurumları, üretici örgütleri, özel sektör ve üreticiler gelmektedir. Aşağıda sırasıyla bu aktörlerin sektörün yönetimindeki rollerine yer verilmektedir.

3.1 Tarımsal Kamu Kurumları

Türkiye’de devletin taşradaki en üst yönetsel birimini 1982 Anayasası’nın 126. maddesine göre iller oluşturmaktadır. İller 1949 yılında çıkarılan 5442 sayılı *İl İdaresi Kanunu*’na göre idare edilmektedir. Valiler illerin, kaymakamlar ise ilçelerin genel idaresinden sorumludur. İllerde ve ilçelerde genel yönetim idare

kurullarıyla sağlanmaktadır. İl idare kurulu, valinin başkanlığında il müdürlükleri, ilçe idare kurulları ise kaymakamların başkanlığında ilçe müdürlerinin katılımıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla valiler ve kaymakamlar, merkezde bulunan bakanlıkların taşra örgütlenmesinin ve diğer kamu kurumlarının en üst amiri konumundadır. Bu yetkiye dayanarak valiler ve kaymakamlar, ildeki ve ilçedeki kamu hizmetlerinin koordinasyonundan sorumlu tutulmakta ve ilin sorunlarıyla ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir idare birimi olarak ortaya çıkmaktadır. Yasaya göre vali bu sorumluluklarını yerine getirmek için “yılıda dört defadan az olmamak üzere lüzum gördüğü zamanlarda idarede birliğin sağlanması, işlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi, teşkilatın ahenkli çalışması için gereken tedbirlerin alınmasını görüşmek ve kararlaştırmak amacıyla il müdürlerini toplar” denilmektedir (5542/24). Valiliğe yasal olarak verilen bu görev, illerde tarım sektörüyle ilişkili kamu kurumlarının ahenkli bir şekilde çalışmasını sağlamanın mümkün olabileceğini göstermektedir. Diğer taraftan ekonomisi tarıma dayalı olan ilçelerde kaymakamlara daha önemli görevler düşmektedir. Nitekim kaymakamlar, üreticilerin sorunlarını tespit edebilir, ilçedeki tarımsal kuruluşların kuruluş amaçları doğrultusunda çalışıp çalışmadığını denetleyebilir ve tarımsal yapıya uygun tarım politikalarının oluşturulmasına katkı sunabilir.

Uygulamaya bakıldığında illerde vali başkanlığında koordinasyon toplantıları yapılmakta ancak toplantılarda alınan kararlar sektöre yön verememektedir. Bunun temel nedeni ise sektörün yönetiminde etkili olan temel aktörlerin bu süreçte etkin olarak yer al(ma)maması ve toplantılarda alınan kararları uygulayacak ve izleyecek bir mekanizmanın olmamasıdır (Yıldırım, 2021). Örneğin Samsun’da Çarşamba Şeker Fabrikası’nın tekrar açılması veya kenevir yetiştiriciliğiyle ilgili kararların alınmasında, sektördeki aktörlerin ve üreticilerin beklentileri dikkate alınmamış, bu yönde merkezi yönetimin talepleri daha etkili olmuştur. Dolayısıyla vali başkanlığında oluşturulan koordinasyon toplantılarının tarım sektörünün etkin bir şekilde yönetilmesinde ve idare edilmesinde yeterli olmadığı söylenebilir.

Valilik ve kaymakamlık dışında illerde diğer önemli tarımsal kamu kurumları ise diğer bakanlıklara göre en geniş örgütlenmeye sahip olan Tarım ve Orman Bakanlığı’nın taşra örgütleridir. Samsun’a bakıldığında da bunu görmek mümkündür. İlde bu kurumların başında; İl ve 17 İlçe Müdürlüğü, Devlet Su İşleri 7. Bölge Müdürlüğü, Meteoroloji 10. Bölge Müdürlüğü, Orman İşletme Müdürlüğü, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi, Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve Gıda Kontrol Laboratuvar Müdürlüğü gelmektedir. Bakanlığın taşra teşkilatı olmasa da Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı’nı ve Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi’ni de bu kapsamda saymak mümkündür.

Bu kurumlar illerde şüphesiz tarım sektörü ve özellikle üreticiler için oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak birbiriyle ilişkili ve ortak çalışma konuları olan bu kurumların öngörülebilir bir planlama çerçevesinde çalışması daha önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kurumlar içerisinde yönetsel anlamda en kapsayıcı

olanı İl Müdürlükleri'dir. Nitekim müdürlük içerisinde *koordinasyon ve tarımsal veriler şube müdürlüğü* bulunmaktadır. Bu şube, il müdürlüğünün kendi içerisindeki koordinasyondan sorumlu tutulmakta ve üreticiler ile diğer araştırma kuruluşları arasında köprü vazifesi görmektedir. Ancak bölge ve il düzeyinde örgütlenen bakanlığın diğer taşra teşkilatı, il müdürlüklerine bağlı olarak görevlerini yerine getirmemekte ve doğrudan bakanlığın merkez örgütlenmesine karşı sorumlu olmaktadır. Bu durum illerde tarım sektörünün yönetilmesinde önemli aksaklıklar çıkarmakta ve kurumlar arasında çatışmalara, kaynak israfına ve sonuç olarak da parçalı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak yine Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi, Samsun Büyükşehir Belediyesi ve bakanlık tarafından sektöre yapılan yatırımlar, destekler ve projeler tekrarlara neden olmakta, amaçlanan hedeflerine ulaşamamakta ve üreticilerin beklentileri karşılanamamaktadır (Yavuz ve Dilek, 2019: 65).

Sonuç olarak illerde tarımsal kamu kurumlarının sektörün yönetiminde oldukça fazla sayıda örgütlenmeye sahip olduğu görülmektedir. Ancak icrai bir yönü olmayan valilik il koordinasyon toplantıları dışında, bakanlığın yatay taşra örgütleri arasında gerekli koordinasyonu sağlayacak etkin bir kurumsal yapının olmadığı belirtilebilir. Dolayısıyla araştırma kapsamında önerilen İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nun sektörün farklı aktörleri arasındaki iş birliğini geliştirmesinin yanı sıra tarımsal kamu kurumları arasında da koordinasyonun sağlanması bakımından oldukça gerekli olduğu görülmektedir.

3.2. Tarımsal Üretici Örgütleri

İllerde tarım sektörünün yönetiminde etkili olan diğer bir aktör tarımsal üretici örgütleridir. Üretici örgütleri, yeterli gelire ve kaynağa sahip olmayan üreticilerin yaşam standartlarının yükseltilmesinde ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir role sahiptir. Bunun yanı sıra üretici örgütleri, özellikle küçük aile üreticilerinin gelirlerinin artırılmasında, pazara ulaşmalarında, piyasa hakkında doğru bilgiye ulaşmalarında, çıkarlarının korunmasında, üretim kalitesinin ve verimliliğinin artırılmasında, tarımsal yeniliklerden haberdar olmalarında ve sektörün yönetiminde baskı grubu oluşturmaları bakımından da oldukça önemlidir (Lerman ve Parliament, 1991: 15-29). Nitekim dünyada üretici örgütleri toplumsal kalkınmada etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de de üretici örgütlerinin ortaya çıkışı dünyadaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak dünyada 1850'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan ilk örgütler kendi kendine yardım ilkesiyle ortaya çıkarken, Türkiye'de örgütlerin ortaya çıkışı kamu eliyle başlamış ve bu etki günümüze kadar devam etmiştir.

Türkiye'de üretici örgütleri, sayıları itibariyle tarihsel süreç içerisinde artma eğilimi göstermiş ama yeterli bir örgütlenme yapısı ve felsefesi bir türlü oluşmamıştır. Örneğin günümüzde 13.161 üretici örgütü bulunurken sadece Samsun ilinde 111 tane üretici örgütü bulunmaktadır. Ulusal düzeyde bu örgütlere üye olan üretici sayısı

ise yaklaşık 10 milyon düzeyindedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021). Ancak bu örgütlerin büyük çoğunluğu kuruluş amaçları doğrultusunda çeşitli nedenlerden dolayı faaliyet gösterememektedir. Örgütlerin en çok bilenen ve bir türlü aşılamayan sorunlarının başında; finansmana erişim sorunu, yönetsel sorunlar, mevzuat, denetim, üst örgütlenme, yetersiz altyapı ve kaynak sorunları gelmektedir (İnan, 2008: 260-270; Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012: 34-49; Tan ve Karaönder, 2013: 87-94; Semerci, 2015: 65-73; Topuz ve diğerleri, 2017: 140-161).

Samsun'daki tarımsal üretici örgütlerinin yaşamış oldukları sorunlar da ulusal düzeyde örgütlerin yaşamış oldukları sorunlara benzerlik göstermektedir. Ancak uygulamada bu yapısal sorunların yanı sıra sektörün yönetiminde üretici örgütlerinin bir aktör olarak görülmemesi, beklentilerinin dikkate alınmaması ve söz sahibi olamamaları gibi önemli sorunlar da bulunmaktadır. Hâlbuki örgütler sahada üreticilerin en önemli temsilcileri ve görünün yüzleri konumundadır. Dolayısıyla örgütlerin tarım sektörünün yönetim sürecine aktif olarak katılması ve beklentilerinin karşılanması için İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'na ihtiyaç bulunmakta ve örgütlerin bu kurul içerisinde aktif olarak yer alması gerekmektedir.

3.3. Tarımda Özel Sektör

Tarım sektörünün yönetiminde özel sektör, tarımsal kamu kurumları ve üretici örgütleri gibi doğrudan sektörün yönetiminde etkili olarak yer almamakta ancak sektörün sürdürülebilirliğinde özel sektör yatırımlarının ve desteklerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Özel sektör kuruluşları, tarım sektörüne yatırım yapma ve faaliyet gösterme yaklaşımlarını geliştirmede katalizör bir rol oynamakta ve tarımsal kalkınmada özel sektör bilgisinden, uzmanlığından ve yenilikçiliğinden yararlanılması gerekmektedir (FAO, 2021). Diğer taraftan özel sektör tarafından yapılan tarımsal araştırma geliştirme çalışmaları sektörün gelişmesinde önemli bir rol oynamakta ve kamu kurumlarıyla özel sektör iş birliğinin geliştirilmesi kilit bir konu olarak ortaya çıkmaktadır (Fuglie, 2016: 29-38). Dolayısıyla özel sektörün tarımsal kalkınmadaki rolünün desteklenmesi ve illerin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmesi gerekmektedir.

Özel sektörün tarımdaki en önemli fonksiyonları arasında her ne kadar yatırımlar ön plana çıksa da 1980'li yıllardan sonra sektörde, tarımsal kamu yönetiminin düzenleyici ve denetleyici bir konuma çekilmesiyle neredeyse her alanda özel sektöre yer açılmıştır. Özellikle tarımsal girdi temininde, pazarlamada, işlemede, kredi alımında, üreticilerin yönlendirilmesinde, tarımsal teknolojiye ve daha birçok alanda özel sektörü görmek mümkün olmuştur. Ancak Türkiye'de örgütsüz küçük aile üreticilerinin varlığı dikkate alındığında devletin piyasadan tamamen çekilmesi tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Bu süreçte devlet küçük aile üreticilerini desteklemeye devam etmiş fakat özellikle girdi maliyetlerinin aşırı yükselmesinden dolayı verilen destekler yetersiz kalmış ve üreticiler, özel sektör karşısında bir varlık gösterememiştir. Dolayısıyla bu sonuç, özel sektörün de içerisinde yer aldığı ve üreticilerin beklentilerinin karşılandığı

İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nu gerekli kılmıştır.

Uygulamada kamu kurumları, üretici örgütleri ve özel sektör arasındaki bağın gelişmesi ve kurulun bu anlamda düzenleyici bir role sahip olmasının sektörün geleceği bakımından hayati bir öneme sahip olduğu belirtilebilir. Samsun'a bakıldığında da özel sektör ile üniversitelerin tarımsal Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, araştırma enstitülerinin altyapılarının diğer kuruluşlara açılması ve kamu-özel sektör iş birliğinde Ar-Ge projelerinin yapılması gerektiği "Samsun İli Tarım ve Kırsal Kalkınma Eylem Planı'nda (2018-2023)" bir hedef olarak belirtilmiştir (Bozoğlu, 2018: 67). Diğer taraftan tarımsal üretici örgütleriyle özel sektör temsilcilerinin sözleşmeli tarım temelinde buluşması ihtiyacı da bulunmaktadır.

3.4. Tarımsal Üreticiler

Türkiye'de Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre tarım sigortalı üretici sayısı 556 bin kişidir (SGK, 2021). Yine sektörde 4 milyon 870 bin kişi istihdam edilmektedir (TÜİK, 2021). Tarımsal üreticiler, sektörün üretim kısmını-temelini oluşturmaları bakımından sektörün yönetiminde oldukça önemli bir yere sahiptirler. Nitekim tarımsal üretimin yeterli düzeyde yapılmaması, ülkeleri gıda güvenliği konusunda karşı karşıya bırakmakta ve ulusal bağımsızlığı oldukça olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda tarımsal arzın talebi karşılamaması durumunda ise gıda fiyatları artmakta ve bu durumdan da tüketiciler oldukça olumsuz etkilenmektedir (Eren, vd., 2017: 1-16). Dolayısıyla tarımsal üreticiler, üretim yaparak sadece kendilerine ekonomik gelir sağlayıcı bir iş yapmamakta, ülke sınırları içerisinde yaşayan herkesin beslenmesi gibi önemli bir fonksiyonu da yerine getirmektedir. Bu durum üreticilerin, üretim sürecinde yaşamış oldukları sorunların sadece kendilerini değil bütün ülke vatandaşlarını da yakından ilgilendirdiğini göstermektedir.

Türkiye'de tarımsal üreticilerin günümüzde yaşamış oldukları sorunları dörde ayırarak incelemek mümkündür: (1) tarımsal yapı, (2) piyasa yapısı, (3) örgütlülük düzeyi ve (4) kamu hizmetlerine erişim. Türkiye'de üreticilerin tarımsal yapıyla ilgili karşılaştıkları sorunların başında; tarım arazilerinin küçük ölçekli, parçalı ve dağınık olması gelmektedir. Nitekim tarımsal işletme başına düşen ortalama arazi varlığı bakımından Türkiye ile OECD'deki diğer ülkeler karşılaştırıldığında, Türkiye'nin en düşük ortalama arazi varlığına (işletme başına 5,9 hektar) sahip olduğu dikkat çekmektedir (Birişik, 2019: 89). Bu yapı, üreticilerin ekonomik olarak yeter gelire sahip olamamasına, geleneksel yöntemler kullanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan girdi maliyetleri artmakta ve kalite ve verimliliği artırıcı uygulamaların hayata geçmesi zorlaşmaktadır.

Üreticilerin karşı karşıya kaldığı diğer bir sorun alanı ise piyasa yapısıdır. Tarımsal üretimde, özellikle girdilerin ve pazarlama sürecinin serbest piyasaya bırakılması, üreticileri oldukça zor durumda bırakmıştır. Bunda devletin tarım sektörünün yönetiminden alternatifini koymadan çekilmesinin büyük etkisi bulunmaktadır (Önal, 2019: 62-74; Kayhan, 2018: 15). Hâlbuki Türkiye'de üreticilerin tarımsal

yapılarından kaynaklı olarak gerek girdi temininde gerekse de ürün fiyatlarının belirlenmesinde her zaman devletin müdahalesine ihtiyaç bulunmaktadır. Uygulama sonuçlarına bakıldığında, özel sektör karşısında üreticiler, girdi maliyetlerini karşılamakta zorlanmakta ve bunun bir sonucu olarak üreticiler üretimden çekilmek zorunda kalmaktadır. Üreticilerin bu yapı içerisinde üretimi sürdürebilmelerinin en etkili yolu örgütlenmeden geçmektedir. Ancak üreticilerde örgütlenme bilincinin yeterli olmaması ve örgütlerin kurumsal kapasitelerinin düşük düzeyde olması bu yolu da kapatmaktadır. Yine kırsal kesimde temel kamu hizmetlerinin sunumunun yetersiz olması, kır-kent arasındaki farklılıkların artması, üreticileri üretim sürecinden uzaklaştıran diğer bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Samsun'a bakıldığında da ulusal düzeyde üreticilerin yaşamış oldukları sorunların benzerlerinin bu ilde de yaşandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla illerde kurulması önerilen İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nda sorunların doğrudan kaynağı olan üreticilerin de yer alması hayati bir öneme sahiptir. Nitekim üreticilerin sorunlarından ve beklentilerinden bağımsız olarak oluşturulan tarım politikalarının amaçlarına ulaşması mümkün değildir.

3.5 Aktörler ve Aktörler Arası İlişkiler

İllerin yönetiminde tarım sektöründeki aktörlerin öngörülebilir bir planlama içerisinde hareket etmesi sürdürülebilir tarım politikalarının hayata geçmesinde, kırsal yoksulluğun azaltılmasında ve geçim kaynaklarının sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Sektör yönetiminin iyileştirilmesi, üreticilere daha az risk ve koşullar altında üretim yapmalarını, rekabet güçlerini geliştirmelerini ve sektöre yapılan yatırımların ve desteklerin amaçlarına ulaşmasını sağlayabilir. Etkili bir sektör yönetiminin önündeki temel zorluklar, sektörün ihtiyaçları hakkında sınırlı bilgi, sektör bileşenlerinin sınırlı katılımı ve yetersiz kaynaklardır. Güçlü bir sektör yönetiminin yokluğu, koordinasyonsuz bir şekilde sektörün yönetiminde yer alan bileşenlerin güçlerinin dağılmasına ve sonuç olarak da sektörün kapasitesinin gelişmemesine neden olmaktadır. Tarım sektörü yönetiminin iyileştirilmesi için ise güçlü ve vizyoner liderlik, siyasi irade ve destek, kapsayıcılık ve temsil, bilgi yönetimi, ekonomik sürdürülebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerini kapsayacak yönetsel bir mekanizmanın olması gerekmektedir (Bizimana, 2019: 1-2).

Bir önceki başlıkta da görüldüğü üzere kamu kurumları-üretici örgütleri-özel sektör ve üreticiler illerde tarım sektörünün yönetiminde olması gereken önemli bileşenler olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak mevcut durumda bu aktörleri bir araya getirecek olan kurumsal mekanizmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Türkiye'de tarım sektöründeki aktörler arası ilişkilere bakıldığında, her ne kadar üretimden tüketime kadar olan süreçte özel sektör varlık gösterse bile özellikle sektörün yönetimi bağlamında halen kamu yönetiminin etkin olduğu görülmektedir. Nitekim sektörün planlanmasında, yönlendirilmesinde, koordinasyonun sağlanmasında ve tarımsal destek ve yatırımlarda bunu görmek mümkündür. Ancak tarımsal kamu yönetimi, her ne kadar sektörün yönetimiyle ilgili politikaların oluşturulmasından sorumluysa da

ulusal politikaların, stratejilerin ve programların uygulamaya geçmesinde özel sektör de yer almaktadır. Bu ilişki, tarımsal kamu yönetimiyle, özel sektör arasındaki ilişkiyi doğurmakta ve sektörün sürdürülebilirliği için önemli bir etkileşim olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarımsal üretici örgütleri ile kamu kurumları arasındaki ilişkinin varlığı ise örgütlerin, üreticilerin temsilcileri olmalarından ve kamunun denetiminde olmalarından kaynaklanmaktadır. Yine örgütlerin pazarlama kanallarının geliştirilmesinde, eğitilmesinde ve desteklenmesinde kamu ile örgütler arasında somut ilişkiler bulunmaktadır. Üretici örgütleri ile özel sektör arasındaki ilişkinin temeli ise örgütler ile özel sektör arasında yapılan sözleşmeli tarım anlaşmalarına, ürünlerin pazarlanmasına, saklanmasına, işlenmesine ve tarımsal girdilerin tedarik edilmesine dayanmaktadır. Üreticiler ile diğer üç bileşen arasındaki ilişki ise sektörün temelini oluşturur tarımsal üretimi gerçekleştirmelerine bağlıdır. Üreticiler ekimden hasata kadar kamu kurumları-üretici örgütleri ve özel sektör ile etkileşim halinde olmaktadır. Dolayısıyla bu dört temel aktörün bir araya geldiği ve güçlerinin birleştirildiği bir kurumsal mekanizmaya olan ihtiyaç ortaya çıkmış olmaktadır. Bir sonraki kısımda bu ihtiyacı gidermeye yönelik önerilen kurumsal mekanizmanın işleyişine yer verilmektedir.

3.6 Kurumsal Yapılanmaya Doğru: İl Tarımsal Kalkınma Kurulu

İllerde tarım sektörünün yönetimine bakıldığında sektörün yönetiminde etkili olan aktörleri etkin bir şekilde çalıştıracak yeterli bir kurumsal mekanizmanın olmadığı görülmektedir. Başta kamu kurumlarının kendi aralarında olmak üzere, üretici örgütleri, özel sektör ve üreticiler arasındaki ilişkilerde de bunu hissetmek mümkündür. Bu ihtiyacı gidermeye yönelik ulusal düzeyde girişimler olmuşsa da il düzeyinde sektörün yönetiminde iş birliğini ve koordinasyonu geliştirmeye ve güçlendirmeye yönelik yeterli girişimlerde bulunulmamıştır⁴. Var olan yapıların etkisizliği ise yeni bir kurumsal mekanizma ihtiyacını meydana çıkarmıştır. Çalışma kapsamında önerilen mekanizma; üreticilerin sorunlarını-beklentilerini, tarımsal yapıyı, yatırım ve destekleri önceleyen aktörlerin katılımını ve karar sahibi olabileceği bir yapıyı esas almaktadır. Buradaki temel amaç illerdeki tarım sektörüyle ilgili aktörlerin bir takım sinerjisi şeklinde çalışmasına katkı sunmaktır.

Önerilen kurul tüzel bir kişilik olarak düşünülebileceği gibi önceleri bir sosyal girişim platformu olarak da tasarlanabilir. Kurulun kurumsallaşma yapısına, yapılan

4 Özellikle UKKS'de tarım sektörünü doğrudan ilgilendirmese de kırsal kesime sunulan hizmetlerde iş birliği ve koordinasyon ihtiyacı açıkça belirtilmiş ve "Kırsal Kalkınma Planı İzleme Komitesi" kurulmuştur. Ulusal düzeyde komite, bakanlık bünyesinde ve Tarım Reformu Genel Müdürlüğü sekreteryasında yapılırken yerel düzeyde ise valilikler ve kaymakamlıklar sorumlu tutulmuştur. Ancak uygulamaya bakıldığında 11. Kalkınma Planı'nda "Tarım ve kırsal kalkınma alanında oluşturulan konsey, komite, komisyon ve kurul gibi yapılarda kamu dışı kuruluşların üyeliği artırılmalıdır" hedefi ortaya konulmuş ve kurulan komitenin yapısında eksiklikler görülmüştür. Diğer taraftan illerin yönetiminde komitenin nasıl işleyeceği açıkça belirtilmemiş ve sonuç olarak illerde tarım sektörü yönetiminde etkili olan aktörler arasında iş birliği ve koordinasyon yeterli düzeyde gelişmemiştir.

toplantılar neticesinde karar verilmeli ve bu işin sahiplenicisi belediyeler olmalıdır. Bu çerçevede özellikle büyükşehir belediyelerinin hizmet sunum alanının 6360 sayılı yasayla birlikte il sınırlarına kadar genişletilmesinden dolayı başkanlar, sadece kent merkezinde yaşayan vatandaşlardan değil, ildeki bütün seçmenlerin beklentilerini karşılamak ve sorunlarıyla ilgilenmek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan valiler, kaymakamlar ve diğer kamu yöneticileri atanarak göreve geldikleri için, yönetici-vatandaş arasındaki ilişki tam olarak gelişmemekte ve vatandaşların kamu yöneticilerinin hizmet sunum kapasitelerini değerlendirmeye yönelik herhangi bir tasarrufları bulunmamaktadır. Ancak belediye başkanları doğrudan o yörede yaşayan vatandaşlar tarafından seçilerek göreve geldiği için başkanlar, bir sonraki seçimi de düşünerek, seçildiği dönem içerisinde ildeki bütün vatandaşların beklentilerine cevap vermek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla belediye koordinasyonunda her yıl en az bir kez düzlenecek olan “İl Tarımsal Kalkınma Buluşmaları” gerçekleştirilmeli ve sektörün yönetiminde etkili olan tüm aktörler sürece aktif olarak katılmalıdır. Bu toplantılar, tarımsal kamu yönetiminin, üretici örgütlerinin, özel sektörün ve üreticilerin doğrudan yer alabildiği bir platform haline dönüşmelidir. Alınacak olan kararların müzakere temelinde alınması gerekmektedir. Kurulun yapacağı işlerin başında; ilin tarımsal yapısının ortaya çıkarılması, üreticilerin sorunlarının ve beklentilerinin tespit edilmesi, sektörün ihtiyacı olan yatırım ve desteklerin belirlenmesi, tarımsal üretimin planlanması ve pazarlama kanalları üzerine durum analizi yapmak gelmektedir. Bu ve buna benzer çalışmaların yapılması için kurulda alt çalışma gruplarının da oluşturulması gerekmektedir. Önerilen İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nun, düzenleme kurulu, tarımsal kalkınma kurulu, sekretarya ve alt çalışma gruplarından oluşması önerilmektedir. Aşağıdaki şekilde kurulun yapısına yer verilmektedir.

Şekil 2. İl Tarımsal Kalkınma Kurulu

Düzenleme kurulunda belediye başkanı, vali ve kaymakamlar bulunmalıdır. İl ve ilçe mülki amirlerinin düzenleme kurulunda yer almasının önemi ildeki ve ilçedeki kamu kurumlarının amiri olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylece belediye başkanı, vali ve kaymakam arasında bir iş birliği ortaya çıkmış olacak ve kurulun sürdürülebilirliği sağlanmış olacaktır. Tarımsal kalkınma kurulu ise sektörün yönetiminde etkili olan aktörlerin kendi aralarında verecekleri karara bağlı olarak onların temsilcilerinden oluşmalıdır. Sekretarya ise kurulda alınan kararları kayıt altına almalı, kurul tarafından

belirlenen politikaların uygulanmasını ve izlenmesini takip etmelidir. Sekreteryanın oluşturulmasında alanında uzman kişilerin görevlendirilmesi gerekmektedir. Çalışma alt grupları da tarımsal kalkınma kurulu tarafından oluşturulmalı ve istenilen çalışmalar rapor halinde toplantılarda tartışılmalıdır.

4.TARTIŞMA

Tarım sektörünün yönetiminde yaşanan en dikkat çekici zorluk, aktörler arasında koordinasyonun ve iş birliğinin yeterli düzeyde sağlanamamasıdır. Sektörde koordinasyon işlevi tam olarak yerine getirilmediği takdirde; oluşturulan politikalar gerçeklerle bağdaşmamakta, uygulamaya geçmemekte, tekrarlanmakta ve kaynak ve zaman kaybı gibi israflar yaşanmaktadır (Beschel vd., 2018: 147). Hâlbuki sektördeki aktörler arası koordinasyonun ve iş birliğinin geliştirilmesinin sektörün geleceğiyle ilgili önemli olduğuna yönelik literatürde oldukça fazla kanıt bulunmaktadır (Lio ve Liu, 2008: 511; Mishra ve Dey, 2018: 143; Rijswijk ve Brazendale, 2017: 260; Poole ve Lynch, 2003: 117; Dias ve Franco, 2018: 36; Nettle vd., 2017: 193). Ancak kamu kuruluşlarının birlikte daha etkin bir şekilde çalışmasını sağlamaya yönelik sayısız çabaya rağmen, koordinasyon sorunlarını çözmek için hâla standart bir yöntem bulunmamaktadır. Koordinasyonu sağlamaya yönelik araçların ülke koşullarına uygun olması gerektiği gibi, koordinasyon ihtiyacı da ülkeler ve politika alanlarında farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla koordinasyon girişimlerinin başarısının ve başarısızlığının çoğunun bağlama göre değişebileceğini söylemek mümkündür (Peters, 2018: 9).

İllerde tarım sektörü yönetiminin iyileştirilmesi konusu II. Tarım Şurası'nda (2004: 592), III. Tarım Şurası'nda (2019), 11. Kalkınma Planı'nda (2019: 92-96), Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda (2018: 59-292), 2014-2020 Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi'nde (UKKS) (2021: 23) ve Kırsal Kalkınma Eylem Planı'nda (2015-2018) (2015: 12-15) bir ihtiyaç olarak belirtilmektedir. Uygulamada da tarım sektörü bağlamında illerde koordinasyon ihtiyacının olduğu tespit edilmiştir (Şener ve Aydoğan, 2012: 124; Demirtaş ve arkadaşları, 2016: 1171; Bozoğlu, 2018: 67). Bu durumun ortaya çıkmasında illerde tarım sektörünün yönetiminden formel olarak sorumlu bir mekanizmanın olmaması ve var olan yapıların da yeterli olmaması etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, illerde tarımsal kamu kurumlarını, üretici örgütlerini, özel sektörü ve üreticileri bir araya getirecek olan kurumsal bir mekanizma ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiş ve bu süreci yürütecek olan İl Tarımsal Kalkınma Kurulu önerilmiştir.

SONUÇ

Tarım sektöründe kamu kurumları, üretici örgütleri, özel sektör ve üreticiler arasındaki ilişkilerin gelişmiş olması, özellikle politika yapıcılarının doğru ve sürdürülebilir politikalar yapmaları ve bunların düzenli bir şekilde hayata geçirilmesi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda günümüzde her ne kadar illerin yönetiminde

valiler, ilçelerin yönetiminde ise kaymakamlar bu konuda yetkili amir olsa da tarım sektörünün temel bileşenini oluşturan üreticiler, illerde atanmış kişilerden ziyade seçilmiş kişileri daha çok tanımakta ve onlardan beklentileri daha yüksek olmaktadır. Bu durum hâlihazırda 6360 sayılı kanunla büyükşehir belediyelerine verilen tarım sektörünü destekleme göreviyle somutlaşmış durumdadır. Diğer taraftan kentsel bir yönetim birimi olan belediyelerin bu görevi tek başlarına sürdürmesi mümkün değildir. Ancak belediyeler yerel halka en yakın yönetim birimleri olmaları nedeniyle illerde tarım sektörünün yönetiminin iyileştirilmesinde kendi kaynaklarını da kullanarak katalizör görevi görebilir ve tarımsal kalkınmanın sağlanmasında etkin bir rol oynayabilir. Bu sürecin kurumsallaşması için İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'na gerek duyulmaktadır. Bu kurul ile illerde tarım sektörünün yönetiminde etkili olan kamu kurumları, üretici örgütleri, özel sektör ve üreticiler belediye ev sahipliğinde düzenlenecek olan toplantılarda ortak bir paydada buluşturulabilir. Böylece sektörün yönetimine yapılan yatırım ve destekler daha etkili kullanılabilir. Üretici örgütlerinin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesine katkı sunulabilir. Özel sektörün bilgi, tecrübe ve yatırım olanaklarından faydalanabilir ve üreticilerin beklentileri yeterli düzeyde karşılanabilir. İllerde oluşturulacak olan bu kurumsal mekanizmayla yerel kalkınmaya ve oradan ulusal kalkınmaya katkı sunulabilir. Bu çerçevede İl Tarımsal Kalkınma Kurulu'nun etkililiğini görmek içinse atanmış ve seçilmiş kamu görevlilerinin bu süreci üstlenerek işe başlamaları yeterli olacaktır.

THOUGHTS ON NECESSITY OF PROVINCIAL AGRICULTURAL DEVELOPMENT BOARD

1.INTRODUCTION

There are many organizations related to the agricultural sector in the provinces. These are the provincial and district administration, the regional and provincial organization of the ministry, development agencies, regional development administrations, local governments, universities, agricultural producer organizations, professional organizations, private sector, and producers. Provincial and district administrations are the most essential administrative structure that will provide coordination among the organizations related to the agricultural sector in the administration of provinces. However, it can be claimed that the provincial and district administrations are not effective in this regard. This ineffectiveness creates the need to improve the administration of the sector within provinces and reveals the need for an institutional structure. This study aims to convey thoughts on the necessity of the Provincial Agricultural Development Board, which will ensure the administration of the agricultural sector within the framework of predictable planning in the administration of the provinces. The present study tries to give answers to questions about why the provincial agricultural development board is necessary and what the function of the board is.

2.METHODOLOGY

The study is exploratory research based on a literature review. Because there is no systematic study to improve the administration of the agriculture sector in provinces. To achieve this aim, the study focused on the guide of the European Commission (2008) “Analyzing and Addressing Governance in Sector Operations” (European Commission, 2008: 5-59). The study consists of four phases: (1) analysis of current administration, (2) analysis of actors, (3) relations between actors, and (4) towards institutional structuring. This is provincial-level research and was conducted over in the province of Samsun. In the study, actors who are effective in the administration of agricultural sector in provinces were determined as agricultural public institutions, producer organizations, private sector, and producers.

3.RESULTS

In the study, it has been determined that public institutions, producer organizations, private sector, and producers are essential components that should be in the administration of agricultural sector in provinces. However, there is no currently institutionalized mechanism to bring these shareholders together. Public institutions have a critical role in the administration of the agricultural sector in provinces. The agricul-

tural public administration is responsible for the administration of the sector, but the private sector is also involved in the implementation of national policies, strategies, and programs. The relationship between producer organizations and the private sector bases on contractual agricultural agreements between organizations and the private sector, marketing, storage, processing of products, and supply of agricultural inputs. The relationship between producers and the other three components is dependent on producers achieving the agricultural output that forms the basis of the sector. Therefore, there should be an institutional mechanism where those four main actors and their strengths come together.

The proposed board should be a legal entity or design as a social enterprise platform. Meetings of the provincial agricultural development board should do at least once a year under the coordination of municipalities, and all stakeholders in the administration of the sector should actively take part in this process. These meetings should consider as a platform where direct participation of agricultural public administration, producer organizations, private sector, and producers. The proposed provincial agricultural development board should consist of the regulatory board, executive board, secretariat, and sub-working groups. The regulatory board ought to include the mayor, governor, and district governors. The agricultural development board should consist of representatives of the actors who are effective in the administration of the sector. The secretariat should consist of experts in the field. The agricultural development board should establish working subgroups, and the desired studies should present in a report.

4.DISCUSSION

There is a great deal of evidence in the literature for improving the administration of agricultural sector and improving coordination and cooperation between actors in the sector (Lio and Liu, 2008: 511; Mishra and Dey, 2018: 143; Rijswijk and Brazen-dale, 2017: 260; Poole and Lynch, 2003: 117; Dias and Franco, 2018: 36; Nettle et al., 2017: 193). However, despite numerous efforts to make public institutions work together more effectively, there is still no standard method for solving coordination problems (Peters, 2018: 9). The question of improving the administration of agricultural sector in Turkey is mentioned as a requirement in many policy documents. In practice, it was also reported that there is a need for coordination in provinces in the context of the agricultural sector (Şener and Aydoğan, 2012: 124; Demirtaş et al., 2016: 1171; Bozoğlu, 2018: 67). The most crucial factor in the emergence of this situation is the absence of a sufficient formal mechanism to administer the agriculture sector in the provinces. Therefore, in this study, it has been determined that there is no effective institutional mechanism to administer the agricultural sector in provinces, and the Provincial Agricultural Development Board has been proposed as the executive of this process.

CONCLUSION

Municipalities can act as catalysts by using their resources to improve the administration of agricultural sector in provinces and play an active role in ensuring agricultural development. The provincial agricultural development board is a crucial element to institutionalize this process properly. Thanks to this board, public institutions, producer organizations, private sector, and producers that are effective in the administration of agricultural sector in provinces can bring together on common ground at the meetings hosted by the municipality. Thereby, it can contribute to the more effective use of investments and supports made in the sector, improve the institutional capacities of producer organizations, benefit from the knowledge, experience, and investment opportunities of the private sector, and meet the expectations of the producers. It may also contribute to local and national development. Within this framework, to see the effectiveness of the provincial agricultural development board, it will be enough for appointed and elected public officials might start the work by undertaking this process.

KAYNAKÇA

- Beschel, R. P., Cameron, B. J., Kunicova, J. and Myers, C. B. (2018). Improving Public Sector Performance: Through Innovation and Inter-Agency Coordination (English). Global Report Public Sector Performance Washington, D.C.: World Bank Group. Erişim: 17.06.2021, <http://documents.worldbank.org/curated/en/833041539871513644/Improving-Public-Sector-Performance-Through-Innovation-and-Inter-Agency-Coordination>.
- Birişik, N. (2019). *Küresel ve Ulusal Ölçekte Tarım ve Gıda Politikaları "Gerçekler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. DH Basın Yayın Matbaacılık: Ankara.
- Bizimana, C. (2019). *Agricultural Sector Governance*, Knowledge Compendium for Malabo Domestication 1, Published by African Union Commission-Department for Rural Economy and Agriculture (AUC-DREA) and African Union Development Agency – NEPAD.
- Bozoğlu, M. (2018). *Samsun İli Tarım ve Kırsal Kalkınma Eylem Planı*, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, Erişim: 18.06.2021, <https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/tarim-ve-kirsal-kalkinma-eylem-plani-39-77.pdf>.
- Demirtaş, M., Demirtaş, R. ve Subaşı, O. S. (2016). "Türkiye'de Araştırmacı-Yayımcı-Çiftçi Bağının Güçlendirilmesi Çalışmaları", *XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 25-27 Mayıs 2016, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. 1163-1172.
- Dias, C. and Franco, M. (2018). "Cooperation in Tradition or Tradition in Cooperation? Networks of Agricultural Entrepreneurs", *Land Use Policy*, 71, 36-48.
- Eren, O., Kal, S.H. ve Özmen, M. U. (2017). "Türkiye'de Gıda Enflasyonunun Belirleyicileri", *TCMB Ekonomi Notları*, Erişim: 20.07.2021, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e7f4cbd3-9c82-4889-9aee-35532bc580ff/en1715eng.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e7f4cbd3-9c82-4889-9a>

- ee-35532bc580ff-m52grL-.
- European Commission (2008). *Analysing and Addressing Governance in Sector Operations*. Tools and Methods Series. Reference Document No. 4.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2021) Private Sector, Erişim: 18.06.2021, <http://www.fao.org/partnerships/private-sector/en/>.
- Fuglie, K. (2016). “The Growing Role of the Private Sector in Agricultural Research and Development World-Wide”, *Global Food Security*, 10, 29-38.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015). Kırsal Kalkınma Eylem Planı 2015-2018, Erişim: 24.07.2021, <https://kcp.tarim.gov.tr/KKEP2015-2018.pdf>.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2012). *Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016*. Erişim: 18.06.2021, [https://www.gtb.gov.tr/data/51c7eb1d487c8e-0a98f15f9b/t%C3%BCrkiye%20kooperatif%C3%A7ilik%20stratejisi%20ve%20eylem%20plan%C4%B1%20\(2012-2016\).pdf](https://www.gtb.gov.tr/data/51c7eb1d487c8e-0a98f15f9b/t%C3%BCrkiye%20kooperatif%C3%A7ilik%20stratejisi%20ve%20eylem%20plan%C4%B1%20(2012-2016).pdf).
- Gümüšoğlu, S., Kellevezir, I. ve Gümüšoğlu, N. H. (2020). “Yerel Yönetimlerin Tarımsal Politikalarının Ekonomik Kalkınmaya Etkisi ve Dijital Teknoloji Destekli Bir Model Önerisi”, *İzmir İktisat Dergisi*, 35 (3), 647-660.
- İnan, İ. H. (2008). *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli*. 2. Baskı. İstanbul Ticaret Odası Yayınları Yayın No: 73.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2018-2023) Tarım ve Gıdada Rekabetçi Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 22.06.2021, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf.
- Kayhan, M. (2018). Türkiye Hayvancılık Raporu, Erişim: 14.06.2021, <https://www.istanbulveterinerhekimleri.com/2018/11/09/bir-ilk-turkiye-hayvancilik-raporunun-tamamini-yayinliyoruz/>.
- Keskin, N. ve Yıldırım C. (2019). “İzmir’de Tarımsal Kalkınma ve Büyükşehir Belediyesi”, *İzmir Belediyesi’nin 150. Kuruluş Yıldönümünde Uluslararası Yerel Yönetimler Demokrasi ve İzmir Sempozyumu*, 15-17 Kasım 2018. İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, İzmir. 196-213.
- Lerman, Z. and Parliament, C. (1991). “Size and Industry Effects in the Performance of Agricultural Cooperatives”. *Agricultural Economics*. 6, 15-29.
- Lio, M. and Liu, M. C. (2008). “Governance and Agricultural Productivity: A Cross-National Analysis”, *Food Policy*, 33 (6), 504-512.
- Mishra, P. K. and Dey, K. (2018). “Governance of Agricultural Value Chains: Coordination, Control and Safeguarding”, *Journal of Rural Studies*, 64, 135-147.
- Nettle, R., Klerkx, L., Faure, G. and Koutsouris, A. (2017) “Governance Dynamics and the Quest for Coordination in Pluralistic Agricultural Advisory Systems”, *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 23 (3), 189-195.
- Önal, N. E. (2019). “Tarımsal Ürün Fiyat Artışlarının Türkiye Tarımının Yapısal So-

- runlarına Dair Gösterdikleri”, *Beykoz Akademi Dergisi*, 2019; 7(1), 62-74.
- Peters, B. G. (2018). “The Challenge of Policy Coordination”, *Policy Design and Practice*, 1(1), 1-11.
- Poole, N. D. and Lynch, K. (2003). “Agricultural Market Knowledge: Systems for Delivery of a Private and Public Good”, *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 9 (3), 117-126.
- Rijswijk, K. and Brazendale, R. (2017). “Innovation Networks to Stimulate Public and Private Sector Collaboration for Advisory Services Innovation and Coordination: The Case of Pasture Performance Issues in the New Zealand Dairy Industry”, *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 23 (3), 245-263.
- Semerci, A. (2015). “Türkiye’de Çiftçi Örgütleri: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12(1). 65-73.
- Sosyal Güvenlik Kurumu, (2021). SGK Veri Uygulaması, Erişim, 25.07.2021. <https://veri.sgk.gov.tr/>.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Erişim: 25.06.2021, <https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>.
- Şener, Ü. ve Aydoğan, R. E. (2012). “Kırsal Kalkınmada Yönetişim ve Koordinasyon: Şanlıurfa Örneği”, *7. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 13-14 Aralık 2012, TEPAV, Ankara. 113-130.
- Tan, S. ve Karaönder, İ. (2013). “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1 (1). 87-94.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2004). *II. Tarım Şurası Sonuç Raporu*, Ankara. Erişim: 18.06.2021, https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/pdf_goster?file=a64bd-d30766fc5591bb1d473eca9815e#book/5.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019). *III. Tarım Orman Şurası*, Ankara. Erişim: 18.06.2021, https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/pdf_goster?file=95103b6e8f3e-eaa08c79424061920f05&search=III.+Tar%C4%B1m+%C5%9Furas%C4%B1#book/7.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023)*, Erişim 26.07.2021. [https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/UKKS-Strateji Belgesi.pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/UKKS-Strateji%20Belgesi.pdf).
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). *Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Üretici Örgütleri*, Erişim: 26.07.2021. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Link/55/Uretici-Orgutleri>.
- Topuz, B. K., Bozoğlu, M. ve Başer, U. (2017). “Güncel Gelişmeler Kapsamında Türkiye’deki Çiftçi Örgütlerine Yönelik Mevzuatın Değerlendirilmesi”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 Özel Sayı. 140-161.
- TÜİK, (2021). *İşgücü İstatistikleri*, II. Çeyrek: Nisan - Haziran, 2021, Erişim:

28.07.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran,-2021-37546>.

TÜİKb, (2021). Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, I. Çeyrek: Ocak - Mart, 2021, Erişim: 28.07.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2021-37181>.

Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu, (2020). 2020 Dış Ticaret Verileri, Erişim: 23.07.2021, <https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2021/04/2020-Dis-Ticaret-Verileri-HD.pdf>.

Yavuz, F. ve Dilek, Ş. (2019). *Türkiye Tarımına Yeniden Bakış*. SETA Yayınları: İstanbul.

Yıldırım, C. (2021). *Tarım Sektörünün Yönetiminde Kapasitenin Geliştirilmesi: Samsun Örneği*, TÜBİTAK: Ankara

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	Cuma YILDIRIM
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	Cuma YILDIRIM
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	Cuma YILDIRIM
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	Cuma YILDIRIM
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	Cuma YILDIRIM

- ARAŞTIRMA MAKALESİ -

**BİRİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI
GÖÇMENLERİNİN SOSYO-EKONOMİK SORUNLARI:
BAKÜ BİNEGEDİ İLÇESİ ÖRNEĞİ¹**

Gafar SHAMİLOV² & Canan Öykü DÖNMEZ KARA³

Öz

Araştırma konusu olan göç olgusu; insanların, ister sosyal, ekonomik isterse de siyasi nedenlerden dolayı yaşadığı yerleşim yerlerini değiştirmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu eylem, hem zorunlu hem de bireylerin kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, yerleşim yerlerini değiştiren bireyler, göç ettikleri yeni yerlerde birçok sosyo-ekonomik sorunlarla karşılaşabilmektedir. Araştırma, 1991-1993 yılları aralığında Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası zorunlu göçe maruz bırakılan göçmenlerin karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırma alanı olarak zorunlu göçmenlerin bir arada yaşadığı Bakü'nün Binegedi İlçesi'ne bağlı Ağasadık Geraybeli Mahallesi seçilmiştir. Yapılan araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış ve desen olarak örnek olay deseni uygulanmıştır. Bu amaçla, zorunlu göçmenlerin bir arada yaşadığı Ağasadık Geraybeyli Mahallesi'nde on beş zorunlu göçmen ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve veriler elde edilmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşme sürecinde, 14 sorudan oluşturulmuş yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı kullanılmıştır. Yapılan görüşmeler; katılımcıların izni çerçevesinde kayıt altına alınmış ve daha sonra 2010 Microsoft Office Word programına aktarılarak doküman şeklinde oluşturulmuştur. Elde edilen veriler; MAXQDA Analytics 20 Programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen verilere göre, zorunlu göçmenlerin, göç sonrası yaşadıkları yeni yerleşim yerlerinde sosyo-ekonomik sorunlarla karşılaştığı ortaya

- 1 Bu çalışma 2021 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda tamamlanan, danışmanlığını Dr. Öğr. Üyesi Canan Öykü Dönmez Kara'nın yaptığı, "Birinci Dağlık Karabağ Savaşı Göçmenlerinin Sosyo-ekonomik Sorunları: Bakü Binegedi İlçesi Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmış; 05-06 Temmuz 2021 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansında sözlü olarak sunulduktan sonra makale haline getirilmiştir. Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.
- 2 İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD, Doktora Programı Öğrencisi, qafar.shamil@gmail.com, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0897-5067.
- 3 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, oykudonmez@comu.edu.tr, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0002-7825-3652.

çıkmuştur. Göçmenlerin, karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunların genellikle barınma, beslenme, istihdam, işgücü piyasası, eğitim ve sağlık alanlarında olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Zorunlu Göç, Zorunlu Göçmen, Dağlık Karabağ.

JEL Kodları: D74, J15, J18.

Başvuru: 20.07.2021

Kabul: 23.08.2021

SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF FIRST NAGORNO-KARABAKH WAR MIGRANTS: CASE OF BAKU BINEGEDİ DISTRICT⁴

Abstract

The phenomenon of migration, which is the subject of research, is defined as the fact that people change the settlements in which they live, whether for social, economic or political reasons. This action is carried out both by necessity and at the request of individuals themselves. In this context, individuals who have changed their settlements may face many socio-economic problems in the new places they have migrated to.

The research was carried out to identify the socio-economic problems faced by immigrants subjected to forced migration after the first Nagorno-Karabakh war between Azerbaijan and Armenia in the December 1991-1993 Dec. In this context, Aghasadik Geraybeli District of Binegedi District of Baku, where forced immigrants coexist, was chosen as decontamination area. The research was carried out using qualitative research methods and case study methods as a pattern. For this purpose, fifteen mandatory immigrants were interviewed and data were obtained in the decadent Geraybeyli neighborhood of Agasadik, where mandatory immigrants coexist. During the interview process with the participants, a semi-structured interview form approach consisting of 14 questions was used. The interviews were recorded within the framework of the permission of the participants and then transferred to the 2010 Microsoft Office Word program and created in the form of documents. The data obtained was analyzed through the MAXQDA Analytics 20 program. According to the data obtained as a result of the study, it was revealed that forced immigrants faced socio-economic problems in new settlements where they lived after migration. It has been observed that the socio-economic problems faced by immigrants are usually in the areas of housing, nutrition, employment, the labor market, education and health.

Keywords: Migration, Forced Migration, Forced Migration, Nagorno-Karabakh.

JEL Codes: D14, J15, J18.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”.

4 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

1. GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlar çeşitli nedenlerden dolayı yerleşim alanları değiştirerek kendilerine yeni yerleşim alanları aramaktadır. Göç hareketi, ister zorlu ister gönüllü olsun olumlu ve olumsuz sonuçları doğurabilir. Bu bağlamda göç tanımları da çeşitlilik göstermektedir (Yetkin, 2019: 27).

1.1.Kavramsal Çerçeve

Akkayan'a (2002: 37) göre; göç kavramı, bireylerin, bir sonraki yaşamlarını kısmi veya uzun süreli olarak farklı coğrafi alana taşınmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra göç, insanların kişisel nedenlerden dolayı göç edebildiği gibi toplumsal nedenlerden dolayı göç edebilmesi olarak nitelendirilmektedir.

Kaygalak (2009: 9) tarafından yapılmış tanıma göre göç kavramı; insanoğlunun yaşamı boyunca karşılaştığı sosyal, siyasi ve ekonomik çatışmaların sonucu olarak gerçekleşmektedir. Bu çatışmalar sonucu insanlar daha güvenli bölgelere doğru göç etmekte ve yerleşim yerlerini değiştirmektedir. İnsanlar tarafından yapılan göç hareketi sadece daha iyi yaşam koşulları elde etmek amacıyla değil, bunun yanı sıra doğal afetler ve savaşlar sonucu da gerçekleşebilmektedir.

Dünya üzerinde birçok insan, farklı nedenlerden dolayı yerleşim yerlerini değiştirerek göç etmektedir. Göç eylemini gerçekleştiren bireylere "göçmen" statüsü verilmektedir. Fakat son yıllarda "mülteci" ve "sığınmacı" kavramları, "göçmen" kavramı ile karıştırılmaktadır.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM, 2009) tarafından yapılmış tanıma göre "göçmen", kendi ülke toprakları içerisinde ya da uluslararası sınırı aşarak yerleşim yerlerini değiştiren bireydir. Birleşmiş Milletler tarafından "göçmenler", göç etme nedenleri ve bireyin kendi isteğine bağlı olup olmaması gibi faktörler göz önünde bulundurularak yaşadığı toplumdaki göç eden ve yeni yerleşim yerinde en az bir yıl ikamet eden bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, turist ya da işçi gibi kısa süreliğine kendi ülkesini terk ederek başka bir ülkeye göç eden kişiler göçmen niteliğini taşımamaktadır.

Zaman zaman göçmen kavramı ile "mülteci" ve "sığınmacı" kavramları karıştırılmaktadır. Bireylerin, kendi istekleri doğrultusunda yerleşim yerlerini terk etmesi "göç", fakat bu eylem zorunlu nedenlerden dolayı yapılırsa "iltica" olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde illtica eden bireyler, "mülteci" ve "sığınmacı" olarak adlandırılmaktadır. Fakat bu iki kavram arasında da belli bir fark mevcuttur. Sığınmacılar ve mülteciler, kendi ülkelerinden zulüm korkusu, can güvenliğinin olmaması, çevresel baskılar gibi sebeplerle göç etmeye zorlanan bireylerdir (Graham, 2000: 188). Sığınmacı kişi sığındığı ülkenin korumasından yararlanmak için mülteci statüsüne başvuranlara verilen addır. Sığınma başvuruları uluslararası hukuk ve sığınılan ülke mevzuatına göre değerlendirilir, karara bağlanır. Başvuruları kabul edilmeyenler ülkeden ayrılma durumunda iken insani gerekçelerle zulüm göreceği yere göndermemek için sığınmacılara ikamet izni verilebilir. Mülteci ise, 1951

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi belirtilen nedenlerden bir ya da birkaçı nedeni ile zulüm tehlikesi altında bir ülkeye kaçan ve talebi haklı bulunarak mülteci olarak kabul edilmiş kişilerdir (Acer ve Diğerleri, 2010: 13-14). 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre; ırkı, dini tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkan bu sebeple vatandaşı olduğu ülkeden ayrılan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan, ya da korkusu sebebiyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında yaşayan, oraya dönemeyen ya da korku sebebiyle dönmek istemeyen kişiler mülteci olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası düzenlemelerde “sığınmacı” tanımı kullanılmamakta ve buna karşılık olarak “mülteci” tanımı kullanılmaktadır (Çalışkan, 2013: 12-13).

Azerbaycan Türkçesi'nde mülteci kavramının karşılığı “kaçkın” olarak kullanılmaktadır. 1988 yılında Ermeniler tarafından şimdiki Ermenistan topraklarından zorunlu göçe maruz kalarak Azerbaycan'a doğru göç eden etnik kökenleri Azerbaycan Türkleri'ne bağlı olan kişiler “kaçkın” olarak nitelendirilmektedir (Özkul ve Vermez, 2009: 147).

1991-1993 yılları arasında Azerbaycan ile Ermenistan arasında meydana gelen Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve ardından bölgenin Ermenistan tarafından işgal edilmesi sebebi ile bir milyona yakın Azerbaycan vatandaşı kendi ülkelerinde göçe zorlanmış ve Azerbaycan'ın farklı bölgelerine yerleşmiştir. Aslı itibari ile iç göç hareketlerine giren bu yer değiştirme mecburi ve can güvenliği sebebi ile yapıldığı için aynı zamanda zorunlu göç kapsamındadır. Azerbaycan Türkçesi'nde ise zorunlu göçmen kavramı “mecburi göçgün” olarak ifade edilmektedir (Yeşilot, 2010: 296).

Göç kavramı; nedenler, göç etme kararı, göç süresi gibi birçok faktörler göz önünde bulundurularak sınıflandırılmaktadır. Göç hareketi, göç türleri açısından; düzenli ve düzensiz göç, iç ve dış göç, gönüllü ve zorunlu göç şeklinde ayrılmaktadır (Bimay, 2019: 28).

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı zorunlu göçmenleri, göç türleri açısından “zorunlu göç” türüne dahildir. *Gönüllü* göç, bireylerin hiçbir baskı altında kalmadan kendi istekleri doğrultusunda yerleşim yerlerini terk ederek başka bir alana göç etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. “Zorunlu göç” kavramı ise bireyin, kendi iradesi dışında gerçekleşen nedenlerden dolayı yerleşim yerini terk etmek zorunda kalması şeklinde tanımlanmaktadır. Bahsi geçen bu nedenler doğal ve insan kaynaklı nedenler olabilmektedir. İnsan kaynaklı nedenler savaş, terör eylemi, fiziki şiddet gibi faktörlerdir (Gönülaçan, 2016: 400).

Göç kavramı, 19. yüzyıldan itibaren birçok bilim insanı tarafından incelenerek kuramlar oluşturulmuştur. Literatürde sadece bir göç kuramından bahsetmek söz konusu değildir (İnce, 2019: 2581). Birinci Dağlık Karabağ Savaşı göçmenleri ile ilgili yapılmış bu çalışma, Petersen'in zoraki göç tipleri kuramına dayandırılmıştır.

Petersen (1958: 258-259), “bütün insanların aynı olduğunu varsayarsak, neden bazı

insanlar göç ederken diğerleri göç etmiyor” diye sorarak göç ile ilgili çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca, insanları göçe tetikleyen faktörlerin başında ekonomik nedenlerin olduğunu da belirtmiştir. Petersen, ortaya çıkardığı kuramında göçü; ilkel, zoraki, yöendirilmiş, serbest ve kitlesel tiplere ayırmıştır. Zoraki göçler; güçlü bir yönetimin, zor kullanması sonucu bir toplumu yaşadığı yerden göçe zorlaması veya yerinden etmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Yalçın, 2004: 34-35). Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ile Azerbaycan Türklerinin Ermeniler tarafından zor kullanılarak göçe zorlanması ve yaşadıkları Dağlık Karabağ Bölgesi’ni terk etmek zorunda kalması zoraki göç tipine girmektedir.

Göç hareketleri, kısa ve uzun süreli olup hem göç eden hem de göç alan toplum için bir sıra olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Olumlu sonuçlar arasında yeni ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşma, sosyal hareketlilik vb. sıralanabilir. Bununla birlikte yoksulluk, işsizlik, dışlanma vb. olumsuzlukla da sonuçlanabilmektedir (Taş ve Özcan, 2013: 291).

Göç hareketinin, beraberinde getirdiği önemli sorunlardan birisi de ekonomik sorunlardır. Göç edenler geçimlerini sağlamak için bir iş bulmak durumundadır. Fakat vasıfsız işgücü ve istihdam düzeyinde oluşan sorunlar göç edenlerin iş bulma sürecini zorlaştırmakta ve kısa süreli işlere yönelmektedirler. Göç eden bireylerin, göç ettikleri toplumda iş bulamaması sonucu karşılaştığı işsizlik durumu, yoksulluk sorununu beraberinde getirmektedir. Yoksulluk sadece göç etme nedeni olmayıp, göç sonrası meydana gelen sorun olarak da belirtilebilir (Taşçı, 2009: 192-193).

Göçün neden olduğu sorunlardan biri de güvenlidir. Zorunlu göçe maruz kalan birey veya toplum, göç ettiği yerde hem kendileri hem de göç ettikleri toplum için ciddi güvenlik sorunları meydana getirmektedir. Bunun en önemli sebebi zorunlu göçe maruz kalan kişilerin göç ettikleri yeni toplumda yaşadığı uyum sorunudur. Göç eden bireyler, göç ettikleri yeni yerlerde eski alışkanlıklarıyla hayatlarına devam etmektedirler. Giyinme ve yemek yeme alışkanlıkları gibi birçok kültürel farklılıklar, göç eden toplumla yerli halk arasında kültür çatışmasına ve dışlanmaya yol açmaktadır (Tamer ve Birvural, 2018: 15-17). Kendi ülkelerinde zorunlu göçe maruz kalan Azerbaycan vatandaşları kültür çatışmasından kaynaklı sorunları nispeten yaşamamışlarsa da işsizlik, yoksulluk, uyum ve dışlanma sorunlarını yaşamışlardır. Dağlık Karabağ Bölgesi, Azerbaycan topraklarında olmasına rağmen ülkenin ulusal egemenliğine yapılan saldırı ve ilhak neticesinde Ermenistan’ın işgaline uğramıştır. Bu bölgedeki Azerbaycan vatandaşları ise kendi ülkelerinde mülteci konumuna düşmüştür.

Uluslararası hukukta “devlet”, belirli bir toprak bütünlüğüne sahip, bu bölge üzerine yerleşim kurmuş ve egemenliğe sahip insan topluluğu şeklinde tanımlanmaktadır. Bir devleti oluşturan temel unsur ise ülke, siyasal otorite ve egemenlik olarak bilinmektedir. Bir devlet, herhangi bir devletin egemenlik haklarına müdahalede bulunamaz. Uluslararası hukukta bu bir suç eylemidir. Bir ülke başka bir ülkenin topraklarını işgal, ilhak ve fetih gibi yöntemlerle elde ederek o ülkenin egemenlik haklarına müdahale

edebilir. Başvurulan yöntem işgal ise bir devletin başka bir devlete ait toprakları güç kullanarak kendi topraklarına katması veya mevcut topraklarda kendi hakimiyetini sağlaması durumu söz konusudur. Fetih, bir devletin kuvvet kullanma yöntemi ile bir başka ülkenin topraklarını kazanmasıdır. İlhak ise bir devletin, başka bir devletin topraklarına müdahale ederek bir parçasında veya bütününde kendi hakimiyetini sağlamasıdır. Her üç yöntemde uluslararası hukuk açısından suç olarak nitelendirilir ve yasal değildir (Acer ve Kaya, 2010: 219; 112-114).

Bir ülkenin, başka bir ülkenin egemenlik hakkına yapmış olduğu müdahale barışı ve huzuru bozar. Bir ülkeye karşı gerçekleştirilen savaşlar sivilleri hedef aldığı zaman suç olarak adlandırılır. 1991-1993 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına müdahalesi ve işgali bir ülkenin, diğer ülkeye karşı uyguladığı kuvvet kullanımının örneklerindedir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi hem bir ülkenin egemenlik haklarına saldırı hem de sivilleri hedef alması bir suç niteliğindedir. Dağlık Karabağ Bölgesi'nin Ermenistan ordusu tarafından işgal edilmesi bir milyona yakın Azerbaycan Türk'ünün Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine doğru zorunlu göç etmesi ile sonuçlanmıştır. Zorunlu göç hareketinde bulunan bireyler, göç ettikleri yeni yerlerde barınmadan eğitime kadar bir dizi sosyo-ekonomik sorunla karşılaşmıştır.

1.2. Dağlık Karabağ Savaşının Kısa Geçmişi ve Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları

Dağlık Karabağ, tarihin her döneminde coğrafi bir önem arz etmektedir. Hem maddi, manevi hem de doğal kaynaklardan dolayı sadece Azerbaycan için değil, Kafkasya için de büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle Kafkasya'da yer alan diğer güçler Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ Bölgesi'ni elde etmek için sürekli mücadele içerisinde olmuştur. Karabağ Bölgesi'nin stratejik önemi her dönem bölge devletleri ve Azerbaycan için sorun yaratmıştır (Aras, 2010: 257-258).

Şekil 1: 1991-1994 Yılları İçerisinde Ermenistan Tarafından İşgal Edilmiş Dağlık Karabağ ve Çevresindeki Bölgeler

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu. www.stat.gov.az (Erişim Tarihi: 01.03.2021).

Şekil 1’de Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan tarafından işgal edilmiş Dağlık Karabağ Bölgesi ve onun etrafındaki yedi şehir görülmektedir. Ermenistan’ın “Etnik Temizlik” siyaseti sonucu kendi topraklarındaki Azerbaycan Türklerini sınır dışı etmesi ile 1988 yılında başlayan sorun Ermenistan ordusunun Azerbaycan’a ait olan Dağlık Karabağ Bölgesi’ne silahlı saldırılarda bulunması ile devam etmiştir. 1 Aralık 1989 tarihinde “Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a Birleştirilmesi Hakkında Karar” Ermenistan Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu karar uluslararası düzlemde hiçbir hukuki gerekçeye sahip değildir. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmasına rağmen yeni kurulan bir devlet olması sebebi ile Ermeni ve Rus orduları tarafından 1991 yılından başlayarak Azerbaycan’ın köyleri ve Dağlık Karabağ Bölgesi silahlı saldırılara maruz kalmıştır. Bu bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı terör eylemlerinde bulunulmuştur (Özyılmaz, 2013: 200-201). 1991 yılında başlayan silahlı saldırılar Mayıs 1994 tarihinde ateşkes antlaşmasıyla durdurulmuştur. Sonuç olarak Azerbaycan’ın %20’si; Dağlık Karabağ ve onun çevresinde yer alan Laçın, Kelbecer, Cebrayıl, Ağdam, Zengilan, Gubadlı, Fizuli şehirleri Ermeniler tarafından işgal edilmiş; işgal bölgesinde yaşayan bir milyona yakın Azerbaycan Türk’ü ise başkent Bakü başta olmak üzere Azerbaycan’ın çeşitli yerlerine doğru göç etmek zorunda kalmıştır (Ekici, 2017: 74). Birinci Dağlık Karabağ Savaşı’nın üzerinden 28 yıl geçmesinin ardından bu kriz 27 Eylül 2020 tarihinde her iki ülkenin birbirlerini ateşkesi bozmakla suçlaması üzerine yeniden başlayan savaş 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İ. Aliyev, Ermenistan Başbakanı N.V.Paşinyan ve Rusya Cumhurbaşkanı V.V.Putin arasında imzalanan anlaşmayla sonlandırılmıştır. Anlaşmaya göre, 10 Kasım 2020 tarihinde saat 00.00’den itibaren çatışmaların durdurulması, tarafların da tuttıkları mevzilerde kalması öngörülmüştür (www.president.az). Bu yeni dönem ve Azerbaycan’ın bölgedeki hakimiyeti göçmenlerin geleceği için de yeni bir dönem başlatabilir.

Dağlık Karabağ Bölgesi’nin işgali sonucu yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalan Azerbaycan, yaşanan krizle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrası kendi topraklarında mülteci durumuna düşen zorunlu göçmenler, göç sonrası yeni yerleşim yerlerinde barınma, beslenme, işsizlik, eğitim gibi bir sıra sorunlarla karşılaşmıştır (Eğrifesoğlu, 2019: 35-36).

Savaş sonrası tüm mal varlığına kaybederek göç etmek zorunda kalan göçmenlerin, göç ettikleri yerlerde en büyük sorunları barınma ile ilgilidir. Devlet tarafından meskunlaştırma politikaları, zorunlu göçmenlerin Bakü’nün dışında tutulması şeklinde uygulanmıştır. Fakat politikaların başarılı olduğu söylenemez. Çünkü zorunlu göçmenlerin, hedef olarak başkent Bakü’yü tercih etmelerindeki en temel neden yaşam ve iş imkânı açısından daha uygun bir konumda yer almasıdır. Savaş sonrası zorunlu göçe maruz kalan bu kişiler, okul yurt, pansiyon ve devlete mahsus sosyal evlere yerleştirilmiştir. Bazı göçmenler ise akraba ve tanıdık evlerine yerleştirilmiştir. Geçici sığınma evlerinde yaşayan zorunlu göçmenler kanalizasyon, elektrik, temiz içme suyu ihtiyacı gibi altyapı sorunları ile sıkça karşılaşmıştır (Ogan: 2010).

Zorunlu göçmenlerin karşılaştığı bir diğer sorun ise eğitim alanındaki sorunlardır. Göçmenler için kurulan çadır kentlerde çocukların ve öğrencilerin eğitiminin aksamaması amacıyla geçici okullar kurulmuş; tren vagonları okula dönüştürülmüştür. Geçici olarak kurulan bu okullarda elektrik, temiz su, kanalizasyon ve ısınma gibi altyapı sorunlarının olması eğitimin aksamasına sebep olmuştur. Göçmenlerin yaşadığı maddi sorunlar çocuklarına yeterli eğitim sağlamalarını zorlaştırmıştır. Okul malzemelerinden harç ödemelerine bir çok masrafı karşılayamayan aileler olmuştur. Göçmen çocukların bazıları okula gitmek yerine buldukları ilk işte çalışarak ailelerinin maddi sıkıntısını gidermeyi seçmiştir (Yeşilot, 2006: 89-90).

Sorunlardan biri de sağlık alanında yaşanan sorunlardır. Zorunlu göçmenler, göç ettikleri yeni bölgelerde temel insani ihtiyaçlardan mahrum kalmış; temiz su, ısınma, gerekli sağlık kurumlarına ve ilaçlara erişememe gibi olumsuz durumlardan dolayı sıklıkla salgın hastalıklarına yakalanmışlardır. Bunun yanı sıra büyük sorunlardan birisi de göçmenler arasında yetersiz beslenme durumudur. Bu durum özellikle göçmen çocukların hayatında ciddi bir tehlike arz etmektedir. Ciddi sağlık sorunları ile karşı karşıya kalan göçmen çocukların neredeyse %35'i başta anemi hastalığı olmak üzere birçok hastalığa maruz kalmışlardır. Geçici olarak kurulan çadır kentlerinde ve göçmenlerin yaşadıkları bölgelerde onlar için aynı zamanda sağlık çadırları kurulmuş ancak yetersiz kalmıştır. Göçmenler arasında fiziki hastalıklara maruz kalanlar yanında savaşın ve savaş sonucu karşılaşılan kötü yaşam koşullarının neden olduğu psikolojik rahatsızlıklara da sıklıkla rastlanmıştır(Oğan, 2010).

90'lı yılların başında başlayan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ülke genelinde ciddi ekonomik sıkıntılara sebep olmuştur. Savaş, beraberinde işsizlik, yoksulluk ve ülkesinde sorunu göçe uğramış göçmen nüfusu getirmiştir. Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası zorunlu göçe maruz kalan kişilerin ekonomik alanda karşılaştığı en temel sorunlar işsizlik ve yoksulluk olarak bilinmektedir. Genellikle, başkent Bakü'de yaşayan göçmenlerin piyasaya erişmeleri kırsal alanlarda yaşayan göçmenlerle kıyaslandığı zaman daha iyi konumda oldukları görülmektedir. Göçmenlerin büyük bir kısmı geçimlerini ticaretle ve şahsi arabaları olan kesimler ise taksi şoförlüğü yaparak sağlamıştır. Bazıları ise halk arasında "kul pazarı" adı verilen emek pazarlarında düşük ücret karşılığında amele olarak çalışmıştır. Erkeklerden farklı olarak kadınların büyük bir kısmı çalışmamaktadır. Göçmen kadınların az bir kısmı kamu sektöründe ve özellikle öğretmen, doktor, hemşire olarak çalışmaktadırlar. Diğer çalışan göçmen kadınlar ise pazarlarda ticaretle veya hademelik gibi işler yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar (Aliyeva ve Hüseyinov, 2011: 20).

1.3.Azerbaycan'ın Zorunlu Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikaları

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası kendi topraklarında zorunlu göçe maruz kalan göçmenlerin göç sonrası karşılaştığı sorunları en aza indirmek amacıyla Devlet bir dizi çalışma yürütmüştür (Memmedov ve Diğerleri, 2016, 162-163).Savaş sonrası

yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kalan toplumun karşılaştığı sorunların tek merkezden kontrol edilebilmesi amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı 5 Ocak 1993 tarihli 396 sayılı Kararnamesi'ne esasen "Kaçkınların ve Zorunlu Göçmenlerin İşleri üzere Devlet Komitesi" oluşturulmuştur (www.idp.gov.az).

Barınma sorunlarına yönelik sosyal politikalarda ilk çalışma 17 Eylül 1998 tarihinde "Kaçkın ve Zorunlu Göçmenlerin Sorunlarının Halli Üzere Devlet Programı" adlı programdır. "Devlet Programı" kapsamı altında Ermenilerin işgalinden kurtarılmış bölgelerde, tarımsal alanların insanlar için uygun olduğu ve insanlar için geniş iş imkanları bulunan şehirlerde "Göçmen Kasabalar"ı yapılması ve savaş sonucu zorunlu göçe maruz kalan bu insanların bu kasabalarda oluşturulan evlerde ikamet etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda zorunlu göçmenlerin durumlarını iyileştirmek amacıyla yeni işyerlerinin açılması planlanmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen, 2000 yılına kadar zorunlu göçmenlerin sorunlarının giderilmesi yönünde planlanmış olan iki yıllık devlet programı yeterince başarılı olamamıştır. Bunun başlıca nedeni, işgal sürecinin 2000 yılında biteceği ve göçmenlerin kendi topraklarına yeniden göç etmeleri varsayımlarıdır (Ogan, 2003). Ancak Karabağ'ın Azerbaycan topraklarına katılması 2020 Eylül ayında başlayıp Kasım ayında ateşkes imzalanması ile mümkün olmuştur. Karabağ Bölgesi'nin yeniden yaşanabilir bir duruma kavuşturulması için Bölge'nin "smart city", "smart village", bir başka ifade ile "akıllı şehir", "akıllı kasaba" konseptine uygun olarak yeniden kurulması ve turzimin canlandırılması planlanmaktadır. Şuşa şehri ilk pilot çalışmanın yapılacağı yerdir. bu kapsamda Şuşa'da elektronik bilgi panolarının kurulması, turizmle ilgili mobil uygulamalar, robot rehberler ve akıllı ulaşım sisteminin oluşturulması amaçlanmaktadır. "Akıllı şehir", "akıllı kasaba" konseptinin tersine göç sürecinde zorunlu göçmenlerin tarımsal faaliyetlerini de kolaylaştıracığı düşünülmektedir (İmanquliyev, 2021).

Beslenme sorunlarına yönelik politikalar bağlamında Bakü, Sumgayıt ve Abşeron bölgeleri dışında, ülke genelinde geçici sığınma evlerinde yaşayan zorunlu göçmen ailelerin 146 bini devlet tarafından gıda yardımı almıştır (Özsoy ve Sipahi, 2017: 1628). Karabağ zorunlu göçmenlerine, devlet tarafından aynı ve nakdi yardımlar da yapılmaktadır. Özellikle, ekonomik durumu iyi olmayan vatandaşlara yönelik erzak yardımlarının sunulmuştur. Bu amaçla 06.12.1999 tarihli 184 Sayılı "Mecburi Göçmenlere Yönelik Tek Seferlik Parasal Yardımlar, Erzak ve Sanayi ürünleri İle Temin edilmesi Kurallarının Belirlenmesi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı" alınmıştır. Kararname kapsamında zorunlu göçmenlerin erzak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik parasal yardımlar devlet bütçesi aracılığıyla karşılanmaktadır. Bu amaçla, işgal altında olan bölgelerin İl İcra Kurumu tarafından oluşturulan nüfus bilgileri tertip edilerek, Kaçgın ve Zorunlu Göçmenlerin İşleri ile İlgili Devlet Komitesi'ne bildirilmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti 184 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, m:1-10).

Ekonomik sorunlara yönelik politikalarından ilki, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 21 Mayıs 1999 tarihinde imzaladığı 669 Sayılı "Zorunlu Göçmenlerin ve Onlara

Eşit tutulan Kişilerin Sosyal Güvenliği Hakkında Kanun”dur. 669 sayılı Kanun’un 6. maddesine göre; zorunlu göçmenlere, savaş sonrası yaşadıkları bölgelerde tarım sektöründe çalışmaları için devlet kurumlarına ait topraklardan geçici olarak pay ayrılmakta ve aynı zamanda bu insanlara düşük faizle krediler verilmektedir. Zorunlu göçmenlere yapılan bu ayrıcalıklar, onların ekonomik sorunlarını gidermeyi amaçlamıştır (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığının 669 Sayılı Kanunu; m.6).

2004-2008 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti Zorunlu Göçmenlerin Kalkınma Fonu tarafından 6 bin zorunlu göçmene istihdam yaratmaları amacıyla küçük çaplı işletmelerin oluşturulmasında mikro krediler verilerek destek sağlanmıştır. Ülke içerisinde zorunlu göçmenlerin istihdamını artırmak ve onları girişimciliğe yöneltmek amacıyla 11 bin kişiye de 7,7 milyon manat (tahmini 4,5 milyon dolar) değerinde düşük faizli mikro krediler verilmiştir. Girişimciliğe Destek Milli Fonu tarafından girişimcilik faaliyetinde bulunan ve uygun şartları kabul eden 2 bin kişiye de 40 milyon manat değerinde (tahmini 23,5 milyon dolar) kredi sağlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar, ülke içerisinde 3600 yeni iş yerinin açılması ve istihdamın artırılması ile sonuçlanmıştır. Son 13 yılda 380 bin çalışma gücüne sahip zorunlu göçmenlerden 161 bini devlet kurumlarında ve özel işletmelerde kalıcı olarak, 200 bin zorunlu göçmen ise geçici süreliğine ve mevsimlik işlerde istihdam edilmektedir (Kamal, 2017).

1.4. Literatür Taraması

Literatür taraması neticesinde zorunlu göçmenlerin iç göçe maruz kalarak bir sonraki yaşamlarında karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunları doğrudan ele alan çalışmalara rastlanılmamıştır. Yapılmış çalışmalar genellikle, göçmenlerin zorunlu dış göçe maruz kalarak göç ettikleri yerlerde karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunlar ve göç ettikleri yerlerdeki uyum süreci ile ilgilidir.

Özkul ve Vermez (2009: 155) tarafından Dağlık Karabağ göçmenlerinin ekonomik durumları incelenmiştir. Çalışmada zorunlu göçmenler arasında çalışabilir işgücüne sahip nüfusun göçmenlerin %49.7’sini oluşturduğu ortaya çıkarılmıştır. Bahsi geçen kesim arasında çalışabilir nüfusun sadece %33.9’unun iş bulabildiği anlaşılmıştır. Çalışan göçmenlerin 1/3’ünün vasıfsız işgücü statüsünde olduğu görülmüştür. Sigma Araştırma Merkezi tarafından zorunlu göçmenler arasında yapılmış kamuoyu yoklamasında zorunlu göçmenlerin %92.5’inin en az bir yıldır iş aradıkları ortaya çıkmıştır.

Yeşilot (2006: 89-90) Karabağ göçmenlerine yönelik yaptığı çalışmada zorunlu göçmenlerin, göç sonrası ciddi ekonomik sıkıntılar yaşadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Araştırma çerçevesinde zorunlu göçmen aileleriyle yapılmış olan görüşmelerde, bu kişilerin ciddi ekonomik sıkıntılar yaşadığı ve bu ailelerin çocuklarının okul masraflarını karşılayamadığı için eğitim hayatına devam edemediği ortaya çıkmıştır. Eğitim hayatına devam edemeyen göçmen çocuklar ilk buldukları işlerde çalışmak zorunda kalarak genç yaşta çalışma hayatına dahil olmuştur.

Aydın (2017: 307-310) tarafından göçmenlerin karşılaştığı sorunlarla ilgili yapılmış çalışmada göçmenlerin, göç ettikleri yeni yerleşim yerlerinde psikolojik sorunlarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır. Göç sonrası karşılaşılan psikolojik sorunların, özellikle zorunlu göçe maruz kalan bireyler üzerinde daha travmatik etkisi olduğu belirlenmiştir. Yapılmış çalışmada göçmenlerin karşılaştıkları psikolojik sorunların içerisinde göç ettikleri yeni yerleşim yerlerinde uyum sorunu, suçluluk ve yabancılaşma duygusu ve ötekileşme sorunu gibi psikolojik travmaların olduğu tespit edilmiştir.

Oğan'ın (2010) çalışmasında Dağlık Karabağ Bölgesi'nden savaş nedeniyle zorunlu göçe maruz kalan bireylerin sosyo-ekonomik sorunlarını incelemeye çalışmıştır. Zorunlu göçmenlerin barınma, beslenme, eğitim, sağlık ve ekonomik sorunlarının olduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda zorunlu göçmenlerin sadece %7'sinin asgari yaşam standartlarına uygun yerlerde yaşadığı; ailelerin 2/3'ünün gıda yardımı almasına rağmen yeterli beslenemediği ve ailelerin sadece %25'lik bir kısmının kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ekonomik imkanlara sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Aliyeva ve Hüseyinov'un (2011: 15-25) Dağlık Karabağ zorunlu göçmenleri ile ilgili yaptığı çalışmada göçmenlerin barınma, sağlık, eğitim, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaştıkları belirtilmiştir. Zorunlu göçmenlerin %42.5'inin tek odalı evlerde ortalama 36 metrekarelik alanlarda, yerli halkın ise %9.1'inin tek odalı evlerde ortalama 74 metrekarelik alanlarda yaşadığı olarak görülmüştür. Zorunlu göçmenlerin %73'ünün devletten ve yurt dışında yaşayan akrabalarından aldıkları maddi yardımlarla, %15'inin ise devlet veya özel sektörde çalışarak geçimlerini sağladıkları ortaya çıkmıştır. Çalışmada belirtilen sorunlardan bir diğeri ise zorunlu göçmenlerin sağlık alanında karşılaştığı zorluklardır. Zorunlu göçmenlerin yaşadığı evlerin rutubetli, harabe oluşu ve yaşam koşullarının elverişsiz olması sebebi ile romatizma gibi birçok hastalık yaşadıkları da belirtilmiştir.

Aydın (2017)'in çalışması göçmenlerin yaşadığı psikolojik sorunları genel olarak değerlendirmiş teorik bir çalışmadır. Aliyev ve Hüseyinov (2011), Oğan (2010), Özkul ve Vermez (2009) ve Yeşilot (2006) çalışmalarında daha önce yapılan çalışmaların bulgularını ve istatistikî verileri analiz ederek bir sonuca varmıştır. Yapılan çalışmalarda zorunlu göçmenlerin yaşadığı sorunların düzeyi yerine yaşam kalitelerinin artırılmasına yönelik yapılabilecekler ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak çalışmalar bire bir göçmenlerle yapılmış görüşmelerden elde edilmemiştir. Bu çalışma yöntem bakımından literatür çalışmalarından farklıdır.

2.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın yöntemi ele alınmıştır. Araştırma yöntemi, problemi, amaç ve önemi daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Veriler zorunlu göçmenlerin bir arada yaşadığı Bakü'nün Binegedi ilçesine bağlı Ağasadık Geraybeyli mahallesinde yapılan görüşmeler sonucu elde edilmiştir.

2.1. Problem ve Sorular

90'lı yılların başında Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı uyguladığı işgal politikaları Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın başlamasına neden olmuş ve yaklaşık 1 milyona yakın Azerbaycan Türk'ü kendi ülkesinde zorunlu göçmen konumunu alarak yerlerinden edilmiştir. Tüm mal varlıklarını kaybederek Azerbaycan'ın farklı bölgelerine doğru göç etmek zorunda kalan bu insanlar, göç ettikleri yerlerde bir sıra sosyo-ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Savaşın üzerinden 28 yıl geçmesine rağmen göçmenler hala sosyal ve ekonomik alanda birçok zorluk yaşamaktadır. Çalışma problemini, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası zorunlu göçe maruz kalan göçmenlerin karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunlar oluşturmaktadır. Çalışma problemine yönelik olarak;

- Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ekonomik alanda ne tür sorunlarla karşılaşmışlardır?
- Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ne tür sosyal sorunlarla karşılaşmışlardır?
- Zorunlu göçe maruz kalan bireyler devletin onlar için sunduğu imkanları yeterli buluyorlar mı?

sorularına cevap aranmıştır.

2.2. Amaç ve Önem

90'lı yılların başında başlayan savaş ve savaş sonucu göçmenlik 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan ortak anlaşma ile sorunun sona erdirilmesi planlanmıştır. Çalışma 1992-2020 dönemi arasında zorunlu göçmen statüsünü almış Dağlık Karabağ göçmenlerinin sosyo-ekonomik sorunlarına odaklanmaktadır. Yapılan çalışmanın amacı; zorunlu göçe maruz kalan Azerbaycan Türklerinin göç ettikleri yeni bölgelerde yaşadıkları sosyo-ekonomik sorunları ve bu sorunlara yönelik devletin sunduğu imkanları tespit ederek değerlendirmektir.

Karadağ göçmenleri ile ilgili literatürde yer alan çalışmalarda göçmenlerin sorunlarına genel olarak değinilmiştir. Göçmenlerin yaşadığı sorunlar istatistiki veriler ve daha önce hazırlanan raporlardan derlenerek ortaya konmuştur. Verilerin dayandığı kaynaklarda ise nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Ancak Karadağ göçmenlerinin göç ettikleri ilk yıllarda, sonrasında ve günümüzde yaşadığı sorunların tespiti için sorunların bizzat yaşayan bireylerle görüşülmesi daha doğru verilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılması tercih edilmiştir. Böylece sorunu bizzat yaşayan göçmenler hem kendi ortamlarında gözlemlenmiş hem de görüşmeler ile yaşanan sorunlar ve beklentiler ortaya konmuştur. Bu noktada nitel araştırma yöntemleriyle yeni bir çalışmanın ortaya konulması çalışmaya özgünlük kazandırmakta ve ileriki çalışmalara zemin oluşturmaktadır.

2.3. Evren ve Örneklem

1991-1993 yılları arasında Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası zorunlu göçe maruz

kalan kişiler çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma ile ilgili 1991-1993 yıllarında Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonucu göç etmek zorunda kalan bireylere ulaşmak zaman, maliyet ve Covid-19 Pandemisi açısından zor olduğu için araştırma ile ilgili uygun bir örneklem seçilmiştir. Bu nedenle araştırma örnekleme olarak evrenden daha küçük bir grup olacak şekilde Bakü'nün Binegedi İlçesi'nde bulunan zorunlu göçmenlerin yoğun olarak bir arada yaşadığı Ağasadık Geraybeyli Mahallesi seçilmiştir.

Araştırmada örneklem seçimi olarak amaçlı örneklem yöntemlerinden “Zincir (Kartopu) Örnekleme” yaklaşımı seçilmiştir. Zincir örnekleme yaklaşımı, çalışmanın problemi ile ilgili daha çok bilgiye sahip birey veya durumların ortaya çıkmasında etkilidir. Bu süreç basit bir “Bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir?” sorusuyla başlamaktadır. Çalışma ile ilgili süreç ilerledikçe veriler birer kartopu şeklinde büyümeye devam eder, belli bir süre geçtikten sonra belirli bulgular öne çıkmaya başlar ve en son olarak araştırmacının görüşme yapmak istediği kişi sayısı veya ilgilenmesi gereken durumların sayısı azalır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 122). Bu bağlamda çalışmaya 15 zorunlu göçmen katılım sağlamıştır.

2.4. Veri Toplama Aracı

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan “görüşme tekniği” yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bir araştırma tekniği olan görüşme, araştırmacı ve katılımcı arasında kontrollü ve amaçlı bir şekilde ilerleyen sözel iletişim biçimidir.

Bu çalışmada uygulanan görüşme tekniği yaklaşımı, görüşme formu yaklaşımdır. Bahsi geçen görüşme tekniğinin temel özelliklerine uygun olacak şekilde daha önceden 13 soruluk soru formu oluşturulmuştur. Esas sorulara sadık kalınarak görüşme esnasında daha açıklayıcı cevaplar almak amacıyla ek sorular da sorulmuştur. Çalışma soruları genel olarak iki bölümden ibarettir. İlk bölümde zorunlu göçmenlerin demografik bilgileri, ikinci bölümde Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası zorunlu göçe maruz kalan bireylerin karşılaştıkları sosyo-ekonomik sorunlar ile ilgili sorular yer almaktadır. Bu başlıklar altında barınma, beslenme, sağlık, eğitim, ekonomik yetersizlikler, eğitim gibi alanlar incelemeye alınan alt başlıklardır.

Karabağ göçmenleri ile görüşmeler yapılmadan önce görüşmeye dahil olabilecek katılımcılar tespit edilmiş, ön görüşme yapılarak görüşmeyi kabul edenlerle randevular oluşturulmuştur. Görüşmeler katılımcıların kendilerini rahat hissetmesi ve Covid-19 Pandemisi'nin kısıtlayıcı önlemleri dahilinde açık havada veya sosyal mesafe kullarına uygun olarak kendi evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 15 Şubat-25 Şubat 2021 tarihleri arasında 20-30 dakika arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların izni ile görüşmelerde ses kaydı alınmıştır. Alınan ses kayıtları Microsoft Office Word 2013 Programı aracılığı ile yazılı metinlere dönüştürülmüştür.

2.5. Model ve Desen

Araştırma, nitel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; gözlem,

görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olayların doğal ortamda gerçekçi bir şekilde yansımaya yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Karataş, 2015: 63). Desen olarak ise nitel araştırma çalışmalarında sık kullanılan “durum çalışması” deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl ilerlediği hakkında daha detaylı ve sistematik bilgi toplamak amacıyla daha çok veri toplanarak o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir (Subaşı ve Okumuş, 2017: 420). Yazılı hale getirilen görüşme metinleri içerik analizine tabi tutularak derinlemesine analiz edilmiştir.

Araştırma sonucu elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde, toplanan veriler daha derin bir işlem içerisine alınır ve betimsel yaklaşımla farkedilmeyen kavram ve temalar bu analiz tekniği sonucunda ortaya çıkarılabilir. Çalışma için gerekli 15 katılımcı ile görüşme yapılmış ve daha sonra yukarıda belirtildiği gibi gerekli kavramsallaştırma, kodlama ve temalaştırma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bütün bu işlemlerden sonra MAXQDA 20 analiz programı ile analiz gerçekleştirilmiştir.

3.BULGULAR

Bulgular bölümünde öncelikle araştırmaya katılanların demografik özellikleri ile ilgili verilere yer verilecektir. Ayrıca görüşmeler sonucunda zorunlu göçmenlerin karşılaştıkları sosyo-ekonomik sorunların analizi ve yorumları yapılacaktır.

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

15 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tablo 1’de katılımcıların büyük çoğunluğunun 50 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Bu kişilerin, 50 yaş ve üzeri olmalarındaki sebep ise 28 sene öncesindeki 1991-1993 yılı Birinci Dağlık Karabağ Savaşı’na tanıklık etmeleridir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyeti	Göç Ettiği Bölge	Eğitim Seviyesi	Gelir Durumu
K1	64	Kadın	Ağdam	Lisans	300 manat (1200 TL)
K2	66	Kadın	Ağdam	Lise	600 manat (2400 TL)
K3	59	Kadın	Cebrayil	Lise	300 manat (1200 TL)
K4	65	Erkek	Fuzuli	Lisans	350 manat (1400 TL)
K5	72	Kadın	Laçın	Lise	290 manat (1160 TL)
K6	60	Erkek	Fuzuli	Lise	450 manat (1800 TL)
K7	66	Kadın	Ağdam	Lisans	290 manat (1160 TL)
K8	56	Kadın	Kelbecer	Lise	290 manat (1160 TL)
K9	64	Erkek	Ağdam	Lise	350 manat (1400 TL)
K10	48	Erkek	Fuzuli	Lise	290 manat (1160 TL)

K11	55	Kadın	Ağdam	Lise	350 manat (1400 TL)
K12	55	Erkek	Ağdam	Lise	240 manat (1000 TL)
K13	66	Erkek	Ağdam	Lisans	300 manat (1200 TL)
K14	61	Kadın	Ağdam	Lise	300 manat (1200 TL)
K15	67	Erkek	Ağdam	Lise	350 manat (1400 TL)

Katılımcıların ortalama gelir düzeyleri 336 manat olarak görülmektedir. Katılımcıların %53'ü kadın, %47'sini ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcılar seçilirken herhangi bir bölge kriteri aranmamış ve karma bir şekilde seçilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun lise mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Gelir Kaynakları, Barınma Şekli ve Hanehalkı Verileri

Katılımcı	Gelir Kaynağı	Barınma Şekli	Hanehalkı
K1	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	6 Kişi
K2	Aylık maaş ve devlet desteği	Kendi evi	4 Kişi
K3	Aylık maaş ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	Tek kişi
K4	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	2 Kişi
K5	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	Tek kişi
K6	Aylık maaş ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	4 Kişi
K7	Emekli maaşı ve devlet desteği	Kendi evi	7 Kişi
K8	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	Tek kişi
K9	Yakınların ve devletin desteği	Geçici sığınma evleri	10 Kişi
K10	Aylık maaş ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	3 Kişi
K11	Aylık maaş ve devlet desteği	Kendi evi	2 Kişi
K12	Devlet desteği	Geçici sığınma evleri	4 Kişi
K13	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	3 Kişi
K14	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	7 Kişi
K15	Emekli maaşı ve devlet desteği	Geçici sığınma evleri	3 Kişi

Tablo 2'de her bir katılımcının devlet desteği aldığı görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu geçici sığınma evlerinde barınırken, sadece üç katılımcı kendi evinde yaşamaktadır. Tabloya göre katılımcılar yaşadıkları yerlerde kalabalık hanehalkına sahip olmaktadır.

3.2. Zorunlu Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-ekonomik Sorunları ile İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde MAXQDA 2020 Analytics programı aracılığıyla “Kod Matrisi Tarayıcı” sekmesi kullanılarak oluşturulan tema ve alt kodlar yer almaktadır. Belirlenen temalar, kodlar ve bu kodların frekans aralıkları Şekil 2'de sıralanmıştır. Şekilde “Devletin Sunduğu Hizmetlerin Yeterliliği”, “Zorunlu Göçün Sosyal Etkileri”,

“Zorunlu göçün Ekonomik Etkileri” gibi temalar yer almıştır. Temalar ve kodlamalar şeklin sol tarafında, frekans sıklıkları ise sağ tarafta yer almaktadır. Toplamda kod frekans sayısı ise 459 olarak belirtilmektedir.

Şekil 2. Belirlenen Temalar ve Kodlar

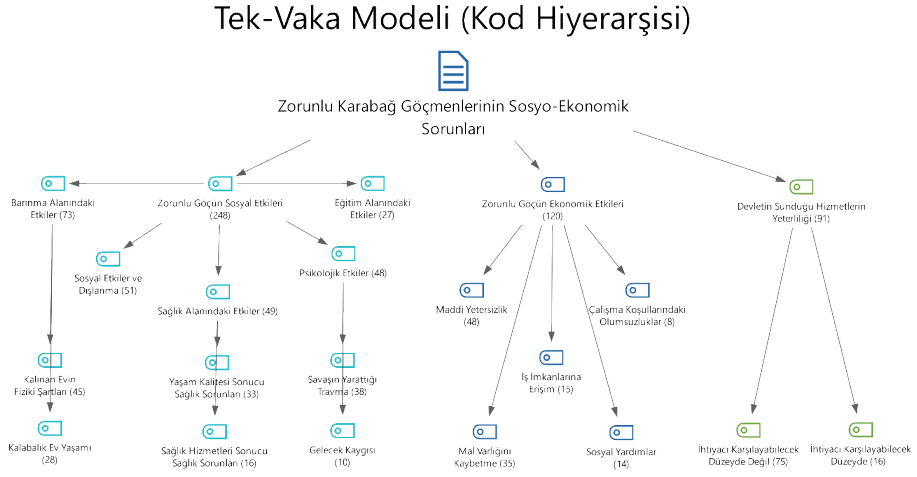
Kod Sistemi	Mülakatlar-Tek Dosya	TOPLAM
Devletin Sunduğu Hizmetlerin Yeterliliği		0
İhtiyacı Karşılatabilecek Düzeyde Değil	75	75
İhtiyacı Karşılatabilecek Düzeyde	16	16
Zorunlu Göçün Sosyal Etkileri		0
Eğitim Alanındaki Etkiler	27	27
Sağlık Alanındaki Etkiler		0
Yaşam Kalitesi Sonucu Sağlık Sorunları	33	33
Sağlık Hizmetleri Sonucu Sağlık Sorunları	16	16
Barınma Alanındaki Etkiler		0
Kalabalık Ev Yaşamı	28	28
Kalınan Evin Fiziki Şartları	45	45
Psikolojik Etkiler		0
Gelecek Kaygısı	10	10
Savaşın Yarattığı Travma	38	38
Sosyal Etkiler ve Dışlanma	51	51
Zorunlu Göçün Ekonomik Etkileri		0
Maddi Yetersizlik	48	48
Mal Varlığını Kaybetme	35	35
Çalışma Koşullarındaki Olumsuzluklar	8	8
Sosyal Yardımlar	14	14
İş İmkanlarına Erişim	15	15
TOPLAM	459	459

Şekil 2’de en fazla kodlamaların olduğu kısım “Devletin Sunduğu Hizmetlerin Yeterliliği” tema başlığıdır. Bu tema altında katılımcıların büyük çoğunluğu “İhtiyacı Karşılatabilecek Düzeyde Değil” alt koduna 75 kere değinmiştir. Kodlamaların çok olduğu diğer bir kısım ise “Zorunlu Göçün Ekonomik Etkileri” teması altında yer almaktadır. Katılımcılar 48 kez “Maddi Yetersizlik”, 35 kez “Mal Varlığını Kaybetme”, 15 kez “İş İmkanlarına Erişim”, 14 kez “Sosyal Yardımlar”, 8 kez ise “Çalışma Koşullarındaki Olumsuzluklar” alt kodlarına vurgu yapmıştır. Katılımcıların bu alt kodlara değinmelerinin nedeni zorunlu göçün ekonomik etkileri konusunda daha fazla sorun yaşamalarıdır. Son olarak “Zorunlu Göçün Sosyal Etkileri” teması altında katılımcıların 51 kere “Sosyal Etkiler ve Dışlanma”, 45 kere “Kalınan Evin Fiziki Şartları”, 38 kere “Savaşın Yarattığı Travma”, 33 kere “Yaşam Kalitesi Sonucu Sağlık Sorunları”, 28 kere “Kalabalık Ev Yaşamı”, 10 kere ise “Gelecek Kaygısı” gibi alt kodlarına vurgu

yapmıştır. Katılımcıların bu alt kodlara yoğunlaşmalarının sebebi göçün sosyal etkileri ile ilgili sorunlar yaşamalarıdır.

Araştırmada MAXQDA Programının MAXMAPS sekmesi içerisinde “Tek Vaka Modeli” kullanılarak katılımcıların sosyo-ekonomik sorunlarına yönelik algıları modellenmiştir.

Şekil 3: Zorunlu Karabağ Göçmenlerinin Barınma-Sosyal- Eğitim Sorunları Açısından Tek-Vaka Modeli

Şekil 3’de analiz sonuçlarında katılımcıların en çok zorunlu göçün sosyal etkileri alanında sorunları olduğu belirtilmiştir.

Zorunlu göçün sosyal etkileri; altında katılımcılara yöneltilen “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ne tür sosyal sorunlarla karşılaşmışlardır?” sorusuna aşağıdaki cevaplarla karşılık verilmiştir.

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası göç etmek zorunda kalan göçmenler, daha önce tanıdıkları Azerbaycan’ın farklı yerlerinde hayatlarına devam etmişlerdir. Yaşadıkları yeni yerleşim yerlerinde birçok sosyal sorunlarla karşılaşmışlardır. Zorunlu göçmenlerin, en sık yaşadıkları sorun ise barınmadır. Barınma başlığı altında karşılaştıkları en büyük sorunlar; evin fiziki şartlarının kötülüğü ve kalabalık ev yaşamıdır. Bu bağlamda yöneltilen sorulara katılımcılar farklı şekillerde yanıtlamışlardır:

Odanın dört bir yanı sırf beton. Orada insan 1-2 ay yaşarsa soğuktan ve nenden böbrekleri veya herhangi bir yerinde sorunlar olurdu. Ama biz yaşamaya devam ettik. K1

Yaşadığım daire giriş kat olduğu için aşırı rutubet var. Dolabın Kapısını açık bırakmazsam elbiselerim küfleniyor. Kış aylarında daha çok sıkıntı yaşıyo-

rum. Ev soğuk olduğundan bazen evdeyken mont giyip oturduğum günler bile oluyor. K3

İlk dönemlerde çok kötü yaşam şartlarında yaşadık. Yaşadığımız bu ev harabeydi, ortak kullanım alanı olan mutfak ve banyo kötü durumda, ev için gerekli eşyalar yok, temiz su bulamama vb. gibi birçok sorunla karşılaştık. K4

İlk geldiğimizde elektrik yoktu, temiz içme suyumuz yoktu. Mahallenin ortak çeşmesinden su dolduruyorduk. Doğalgaz da hiç yoktu ve hala da yok. K13

Katılımcılardan elde edilen örnekler doğrultusunda, zorunlu göçmenlerin barınma alanında büyük sıkıntılar yaşadığı ortaya çıkmıştır. Yaşadıkları evin fiziki şartları elverişli olmaması zorunlu göçmenleri özellikle çeşitli sağlık problemleri ile karşı karşıya bırakarak zorlamıştır. Göçmenlerin, barınma alanında karşılaştıkları bir diğer sorun ise yaşadıkları evlerde gerekli eşyaların olmamasıdır.

Katılımcıların, zorunlu göçmenlerin sosyal etkieri başlığı altında en çok vurgu yaptığı bir diğer sorun ise göç ettikleri yeni yerlerde yerli halk tarafından dışlanmaları durumudur. Konuyla ilgili olarak katılımcılar aşağıdaki cevapları vermiştir:

Kızım daha küçüktü. Tahminen 7 yaşlarındaydı. Bakü'ye ilk geldiğimiz yıllarda ve kızım çocuklarla oynamak için dışarıya çıkmıştı. Üzerinden beş dakika geçmeden eve geldi ve bana ilk sorusu bu oldu: "Anne göçmen ne demek?". Sen nereden duydun bu lafı sorduğumda ise "dışarıda arkadaşlar bana göçmen deyip alay ediyorlar" cevabını verdi. K2

Bakü'ye yeni gelmiştik ve hiç kimseyi tanımıyoruz bile. Yerli insanlar sanki bizi bir sığıntı gibi görüyorlardı. İlk geldiğimizde insanlar tarafından çok dışlandık. Bizi gören herkes "siz topraklarınızı bırakıp korkunuzdan kaçıp Bakü'ye gelmişsiniz, bir sığıntı gibi yaşamaktansa orada kalıp savaşıyorsunuz" gibi ifadeler kullanıyorlardı. K4

Şimdi eskisi gibi olmasa da ama yine de bazı yerlerde dışlandığımızı görüyoruz. Örneğin oğlum şimdi bu durumları yaşamaktadır. Okulda arkadaşlarıyla sohbet ederken nerelisin sorduklarında Karabağlıyım dediği zaman: "Zorunlu göçmensin yani" diye cevap veriyorlar. Eskisi gibi olmasa da ama günümüzde yine ayrımcılık söz konusudur. K12

Veriler sonucu göçmenlerin, göç ettikleri yeni toplumda yerli halk tarafından dışlandıkları gerçeği ortaya çıkmıştır. Göçmenler sadece ilk dönemlerde dışlanmaya maruz kalmamışlar, günümüzde halen dışlanma ile karşılaşmaktadırlar. Toplum tarafından dışlanma durumu, yetişkin insanlarla kıyaslandığında çocukları psikolojik olarak daha çok etkilemiştir. Zamanla göçmenler ile yerli insanlar arasında kurulan hemşehrilik ilişkileri dışlanmayı azaltmıştır.

Birçok alanda olduğu gibi göçmenler sağlık alanında da birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Görüşme sürecinde katılımcılara göç sonrası savaşa bağlı sağlık

sorunlarıyla ilgili sorular yöneltilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların cevapları aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

Ayrıca kaldığımız evde rutubet var. K1

Savaş, savaş sonucu göç etmemiz ve içinde bulunduğumuz zor durum sağlığımızda fiziksel ve ruhsal sorunlar yarattı. K2

Devlet, bizlerden ilk dönemlerde sağlık hizmetleri için herhangi bir ücret talep etmiyordu. Fakat şimdi öyle değil. Sadece yaşadığımız bölgede yer alan sağlık ocağında sağlık hizmetleri ücretsizdir. Ama oradakiler bile belli bir para karşılığında muayene ediyor. Yani para vermezsek doğru düzgün bakmazlar. Devletin bu yönde yaptığı çalışmaları daha göremedik. K6

Evimizde rutubet var ve ailede herkesin bu sebepten dolayı ciğerleri hasta. K10

Torunlarımın sık sık hastalanmalarının sebebi de düzgün bir şekilde beslenmemeleridir. Ayda sadece 1 kilo et almaya gücümüz yetiyor. İyi bir şekilde beslenmemelerinden dolayı çok çabuk hastalanıyorlar. K11

Savaş başladığı dönemlerde insanlar artık evde oturamaz, uyuyamaz oldular. Bu yüzden sürekli dışarıda kalıyorlardı veya arabası olanlar arabalarında, çadırlarda geceliyorlardı. Bir çadır ne kadar sıcak olabilir ki. Onun sonuçlarıdır ki biz hala böbreklerimizde oluşan hastalıklarla yaşıyoruz. K13

Katılımcılar, göç sonrası kaldıkları evin fiziki şartlarının kötü olması nedeniyle göçmenler sağlık sorunları yaşamıştır. Özellikle evin harabe oluşu ve evlerdeki rutubet, göçmenlerde ciddi sağlık sorunlarına neden olmuştur. Bazı katılımcıların açıklamalarına göre; ekonomik durumların kötü olması ve yetersiz beslenme de ciddi sağlık sorunları oluşturmaktadır.

Zorunlu göçün ekonomik etkileri; savaş nedeniyle zorunlu iç göçe maruz kalan göçmenler sadece sosyal alanlarda değil ekonomik alanlarda da bir hayli zorlanmıştır. Bu bağlamda katılımcılar, ekonomik alanda karşılaşılan sorunlarla ilgili yönetilen “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler, göç sonrası ekonomik alanda ne tür sorunlarla karşılaşmışlardır?” sorusuna aşağıdaki şekilde açıklamışlardır.

İlk geldiğimizde en çok karşılaştığımız sorunların başı ekonomik sorunlar ve maddi yetersizlikti. Mesela 3 torunum var ve elimdeki çok az parayla hangi birine yiyecek, içecek alayım, hangisinin özel ihtiyaçlarını karşılayayım. Küçük torunum daha bebek ve günümüzde bebeklerin özel ihtiyaçları çok pahalı. K1

Göçten önce maddi durumumuz çok iyiydi. K2

Savaştan sonra çok büyük ekonomik sorunlar yaşadık. Eğitim, sağlık ve birçok alandaki hizmetlere ulaşamamızdaki sebep ekonomik sorunlarımız-

di diyebilirim. Şimdi aldığım 300 manat (1200 TL) maaş aylık yeme, içme masrafıma yetmiyor. Sağlıklı bir şekilde beslenemiyorum. İşsiz topluma biz de eklendik ve iş bulma konusunda çok büyük sıkıntılar yaşadık. Genellikle vasıfsız işlerde çalışıyorum. K3

Yerli insanlar bile iş bulma konusunda zorlanırken bizler için bu durum daha da zorlaştı. K4

Şimdi kazandığım gelir ailemin ihtiyaçlarına zar zor yetmektedir. Bir ayda sadece 2 kilo et almaya gücüm yetiyor. Ki bazen onu bile alamıyoruz. K6

Bizim aileye giren para ikinci dereceli masraflara yetmiyor. Çocuklarımızı okutmaya çalışırsak aç kalmak zorundayız. K7

Katılımcılar ekonomik sıkıntılardan dolayı yetersiz beslenme, eğitim, sağlık gibi alanlarda da ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Bazı göçmen katılımcıların açıklamasına göre maddi durumun iyi olmaması ve kendi ailesinin ihtiyaçlarını karşılayamaması bireyin, ailesi karşısında mahcup duruma düşmesi ile sonuçlanmaktadır.

Zorunlu göç sonrası ekonomik alanda karşılaşılan en büyük sorunlardan biri de işsizlik ve yoksulluk durumudur. Bazı katılımcıların istihdam konusunda büyük sorunlarla karşılaştıklarını ve ilk buldukları işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda iş bulamayan göçmenlerin genellikle vasıfsız işlerde çalıştığı gerçeği ortaya çıkmıştır.

Savaş nedeniyle zorunlu göçmen konumunu alan bireyler, devlet tarafından bir dizi yardım almaktadır. Fakat devletin göçmenler için yarattığı bu imkanlar yetersiz bulunmuştur. Bu yönde katılımcılara bir sıra sorular yöneltilmiş ve bu kişilerin verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Devletin, bizlere yaptığı en büyük destek, 3-4 yıldan bir evleri tamir etmeleridir. Bütün bunlara rağmen halen kötü koşullarda yaşamaktayız. K1

Devlet tarafından verilen maddi yardımla aylık asgari gıda ihtiyaçlarımızı bile karşılayamıyoruz. K2

Eğer çalışmazsam ve sadece devletin verdiği sosyal yardımla yaşamaya çalışırsam geçinmek imkansızdır. Yani kısacası verilen sosyal yardım ödenekleri yeterli miktarda değildir. K3

Fakat bir diğer durum ise şöyle ki 28 senedir zorunlu göçmen konumundayız ve buna rağmen henüz bizim aileyle ilgilenen yok. Yetkili kurumlara ve sorumlu kişilere gittiğimizde ise bize sadece: “Devlet tarafından verilen evler, zorunlu göçmenlere sırayla dağıtılmaktadır” deyip geçiştiriyorlar. Benim her 2 evladımın ailesi var. Her ikisi de sığınmacı evinde aileleri ile birlikte kalıyor. Biz 3 aile 28 senedir zorunlu göçmeniz ve en azından 2 odalı bir ev benim hakkımdır diye düşünüyorum. K4

Bunun yanı sıra devlet, ilk geldiğimizde gıda yardımları da yapmaktaydı.

Mesela, ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan zorunlu göçmenlere devlet, aylık erzak kartları dağıtıyordu. Bu erzak kartları sayesinde her ay yeterli miktarda ekmek, et, tavuk, makarna vb. birçok erzak alabiliyorduk. Şimdi o gıda yardımları da kesildi ve sadece 60 manat sosyal yardım almaktayım. K5

Covid-19 salgını sürecinde bile yeterli bir yardım etmediler. K9

Veriler doğrultusunda, katılımcıların çoğu, devlet tarafından zorunlu göçmenlere yapılan yardımları yetersiz bulmuştur. Devlet tarafından göçmenlere yapılan yetersiz yardımların, daha çok barınma ve bunun yanı sıra beslenme, eğitim, sağlık ve ekonomi alanında olduğu belirtilmiştir. Katılımcıların, özellikle barınma konusunda büyük sorunlarla karşılaştıkları gerçeği ortaya çıkmıştır. K4 numaralı katılımcı, devlet tarafından 28 sene önce geçici sığınma evine yerleştirildiğini, fakat hala orada yaşadığını belirtmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere göre devlet, savaş sonrası göçün ilk dönemlerinde zorunlu göçmenler ile yakından ilgilenmiş ve ihtiyaçlarını gidermiştir. Devlet, barınma ve beslenme konusunda ciddi çalışmalar ileri sürmüştür. Fakat göçmenlere gösterilen bu ilginin sadece göçün ilk dönemlerinde yapılmış olduğu ve daha sonra yapılan yardımların aksadığı görülmüştür.

4.TARTIŞMA

1991 yılında başlayan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı bir milyona yakın Azerbaycan Türkü'nün kendi topraklarında zorunlu göçmen statüsü alması ile sonuçlanmıştır. Başta başkent Bakü olmakla birlikte Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine doğru göç eden zorunlu göçmenler, yeni yerleşim yerlerinde birtakım sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Literatürde göçmenlerin sosyo-ekonomik sorunları ile ilgili çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılmış çalışmalar genellikle; zorunlu göçmenlerin, sosyal refah düzeylerinin artırılmasına yönelik devletin yaptığı çalışmalardan elde edilen verilerle derlenmiştir. Literatürde göçmenlerin sosyo-ekonomik sorunları ağırlıklı olarak nicel veri analizi ile elde edilen mevcut istatistikler ve raporlar üzerinden (Aliyev ve Hüseyinov (2011), Oğan (2010), Özkul ve Vermez (2009) ve Yeşilot (2006)) değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise zorunlu göçü ve sonrasındaki sıkıntıları yaşayan göçmenlerle bizzat görüşülmüş ve nitel yöntem kullanılmıştır. Çalışma bu yönü ile literatürdeki çalışmalardan farklı bir katkı sağlamaktadır. Ancak çalışmanın zaman, maliyet ve Covid-19 Pandemisi sebepleri ile durum çalışması deseni seçilerek yalnızca Bakü'de yaşayan 15 katılımcı ile sınırlandırılması eksik yönlerindedir. Ayrıca 2020 yılında yaşanan savaş sonrası Azerbaycan'ın bölgede yeniden egemenlik sağlaması ve göçmenlerin beklentileri ile ilgili bulgular durum çalışması deseninin seçilmesi sebebi ile görüşmelere dahil edilememiştir. Göçmenlerin sayısının artırılarak, devlet yetkililerinin dahil edildiği nitel ve nicel araştırma yöntemlerini kapsayan karma bir çalışma hem sorunların tespiti hem de yeni politikaların belirlenmesi açısından daha iyi olacaktır. Bu çalışma göçmenlerin gelecek beklentilerinin de ortaya konması şeklinde tasarlanarak genişletilebilir.

Araştırmada, “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ne tür sosyal sorunlarla karşılaşmışlardır?”, “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ekonomik alanda ne tür sorunlarla karşılaşmışlardır?”, “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası devletin sunduğu hizmetleri yeterli buluyorlar mı?” sorularına cevap aranmıştır.

Katılımcıların sosyal alanda en fazla karşılaştığı sorunların içerisinde barınma, beslenme, sosyal dışlanma, eğitim, sağlık ve psikolojik sorunlar gelmektedir. Bu noktada zorunlu göçmenlerin, barınma alanında karşılaştığı sorunlar; 28 senedir geçici sığınma evinde yaşamaları, evin küçük olması, gerekli eşyaların olmaması, evin yaşam standartlarına uygun olmaması, yaşanılan evin sağlık sorunu oluşturması şeklinde sıralanmaktadır. Bütün bu etkenler, göçmenlerin barınma alanında ciddi sorunlarla karşılaştığını göstermektedir. Bunun yanı sıra eğitim, sağlık ve birçok alanda da sorunlarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ne tür sosyal sorunlarla karşılaşmışlardır?” sorusuna zorunlu göçmenlerin, sosyal alanda birçok sorunla karşılaştığı cevabı alınmış ve araştırma sorusu doğrulanmıştır.

Araştırma sonucunda savaş sonrası zorunlu göçmenlerin büyük bir kısmının tüm mal varlıklarını kaybederek göç ettikleri ve bu nedenle ekonomik anlamda çok zorlandıkları tespit edilmiştir. Göçün ilk yıllarında buldukları ilk işe giren ve vasıfsız işgücünün bir parçası olan göçmenlerin çok az bir kısmı vasıflı işgücü olarak çalışmaktadır. Ayrıca ekonomik sorunlar sebebi ile eğitimlerini yarıda bırakarak genç yaşta çalışma hayatına atılan bireyler de bulunmaktadır. Katılımcılardan elde edilen cevaplar doğrultusunda “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası ekonomik alanda ne tür sorunlarla karşılaşmışlardır?” araştırma sorusu doğrulanmıştır.

Araştırma sonucu katılımcıların büyük çoğunluğunun, devletin sunduğu hizmetleri yeterli bulmadıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle barınma, beslenme ve ekonomik alanlarda yapılan yardımların yetersiz olduğu görülmüştür. Katılımcılardan elde edilen verilere göre; devletin, zorunlu göçmenler için yaptığı maddi yardımların sadece kısa süreli yeterli olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra zorunlu göçmenlerin hala 28 senedir geçici sığınma evlerinde yaşamaları, devletin barınma alanında da yeterli hizmetleri sunmadığını göstermektedir. Katılımcıların cevapları doğrultusunda “Zorunlu göçe maruz kalan bireyler göç sonrası devletin sunduğu hizmetleri yeterli buluyorlar mı?” sorusu araştırma sorusu doğrulanmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Dağlık Karabağ Türklerinin yirmi sekiz yıldır devam eden göçmenlik durumu, bireylerin sosyal ve ekonomik alanda birçok sorunla karşılaşmalarına neden olmuştur. Tüm mal varlıklarını kaybeden göçmenler hayata sıfırdan başlamak zorunda kalmıştır. Zorunlu göçmenlerin en sık yaşadığı sorunların içerisinde barınma, beslenme ve ekonomik sorunlar gelmektedir. Göçmenler kendi ülkelerinde yabancı gibi algılanmaları ve kendi ülkesinin vatandaşları tarafından dışlanmaya maruz kalmaları sebebi ile de toplumsal sorunlar yaşamışlardır. Göçmenler onca yıl geçmesine rağmen

araştırmanın yapıldığı mahallede tek odalı, mutfaksız ve ortak banyo ve tuvaletli evlerde yaşamlarına devam etmektedirler. Barınma sorunları beraberinde sağlıksız bir yaşam ve sağlık sorunlarını da ortaya çıkartmaktadır.

Karabağ Bölgesi'nde göç etmeden önce kendilerine ait malları, mülkleri olan bu insanlar bölgenin işgali ile zorunlu göçmen konumuna düşerek ekonomik açıdan zorluklar yaşamışlardır. Ülkelerinde vasıfsız işçi olarak çalışma hayatının bir parçası olmuşlardır. Ancak 2020 yılında bölgenin yeniden Azerbaycan topraklarına katılması bu göçmenler için de eski yaşamlarına geri dönme konusunda bir umut olmuştur.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 2020 yılının Eylül ayında başlayıp Kasım 2020'de biten savaş sonrasında bir ateşkes imzalanmıştır. Antlaşma gereği Dağlık Karabağ'ın büyük bir kısmı yeniden Azerbaycan Devleti'nin egemenliğine geçmiştir. Savaş sonrası devlet zorunlu göçmenlerin, tersine göçünü planlamaya başlamış ve bölgenin yeniden kalkındırılması ve ekonominin canlandırılması amacıyla yeni yerleşim alanları ve ekonomik faaliyetler sağlanması için 04.01.2021 tarihinde "Karabağ Kalkındırma Fonu Kararnamesi" çıkartmıştır. Bölgenin kalkındırılması ve tarımsal alanların yeniden işlevsel hale getirilmesi ile geriye göç edilmesi planlanabilir ve göçmen konumundaki kişiler yeniden eski mal ve mülklerine kavuşarak kendi topraklarında yaşamaya devam edebilir.

Karabağ Bölgesi'nin yeniden yapılandırılmasında "smart city", "smart village", bir başka ifade ile "akıllı şehir", "akıllı kasaba" konseptinin uygulanması ve böylece turizm sektörünün de canlandırılması amaçlanmaktadır. Şuşa şehri pilot şehir olması, şehirde elektronik bilgi panolarının, robot rehberlerin, akıllı ulaşım sistemlerinin kurulması amaçlanmaktadır. Karabağ Bölgesi'ne göçün teşvik edilmesi devletin tersine göç sürecinde göçmenlere destek programlarını geliştirmesi kendi ülkelerinde dışlanan ve mülteci konumuna düşen göçmenlerin normal hayatlarına geri dönebilmeleri için gereklidir.

SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF FIRST NAGORNO-KARABAKH WAR MIGRANTS: CASE OF BAKU BINEGEDI DISTRICT

1. INTRODUCTION

Nearly one million Azerbaijani Turks living in the Nagorno-Karabakh region, which Armenia occupied after the First Nagorno-Karabakh War between Azerbaijan and Armenia between 1991-1993, were subjected to forced migration. After the war, people living in the occupied region lost all their assets and migrated to various regions of Azerbaijan. The socio-economic problems experienced by immigrants due to forced internal migration due to political reasons constitute the problem of the study.

Nagorno-Karabakh and the problem of forced immigrants have been of great importance for Azerbaijan both socially and politically since 1990. This study aims to evaluate and identify the problems faced by nearly 1 million forced immigrants who were subjected to forced migration as a result of the First Nagorno-Karabakh War in social, economic, and social areas. In addition, since there are few studies on this subject in the literature, it will contribute to the literature.

2. METHODOLOGY

Forced migrants who settled in Baku after being subjected to forced migration after the First Nagorno-Karabakh War, which took place in 1991-1993, were included in the scope of the research. The reason for this is that immigrants are mainly concentrated in and around Baku. The research was carried out with qualitative research methods. The case study design was chosen as the research design. This method provides access to data in a systematic way and is based on interpreting the results.

The data were obtained by interview technique. Before the interviews were conducted, an interview form consisting of 13 questions was prepared. However, additional questions were asked during the interviews in order to get explanatory answers. The interviews were selected from 15 forced immigrants living in Agasadık Geraybeyli District of Binegedi District of Baku due to the First Nagorno-Karabakh War between 1991-1993. Since it is difficult to reach all immigrants due to time, cost, and the COVID-19 Pandemic, it was found appropriate to select a sample group among the immigrants, and the interviews were held between February 15 and February 25, 2021, for approximately 20-30 minutes. Audio recordings taken with the permission of the interviewees were converted into written text using the Microsoft Office Word 2013 program.

After the research data were written down, they were analyzed by content analysis technique. Thus, it was ensured that the obtained data were interpreted more profoundly

and that the concepts and themes that were not noticed with the sections taken from the interviews were determined. After the necessary concepts, themes and coding were done, the interviews were analyzed with the MAXQDA 20 analysis program.

In the analyzes, the demographic characteristics of the 15 participants—age, gender, education, region of migration, source of income, type of housing, and household—are indicated. With the MAXQDA 20 Program, the “Single Case Model” analysis was made, and socio-economic problems and the state’s policies towards immigrants were analyzed.

3.RESULTS

While evaluating the research findings, interviews were evaluated within the scope of the themes of “Adequacy of Services Provided by the State,” “Social Effects of Forced Migration” and “Economic Effects of Forced Migration.” Under these themes, the most emphasis was placed on the sub-code that the aid provided by the state was not at a level to meet the needs. The participants stated that the state aids were not sufficient and that although the aid was provided regularly in the first years of migration, it decreased over the years. In the social effects of forced migration, problems related to housing came to the fore. Immigrants mentioned the physical inadequacies of the places where they live and stated that they had health problems because of this. One of the health problems experienced was the trauma suffered due to the war. Immigrant Azerbaijanis also stated that they were exposed to exclusion as citizens of another country, despite being forced to migrate in their own country. The financial inadequacies experienced in the economic effects of forced migration have been the most emphasized subcode in economic terms. Immigrants who left their goods and savings in the lands they migrated from stated that they had difficulties because of this and started to work in the first job they found. Generally, the first immigrants stated that they worked in unskilled jobs. It was also emphasized that many young people could not complete their education to work and left their education unfinished because they could not afford their education expenses.

4.DISCUSSION

In this study, the socio-economic problems experienced by the Azerbaijani Turks, who were forced to migrate in their own country due to the First Nagorno-Karabash War between 1991-1993, were investigated. There are not many studies on the socio-economic problems of immigrants in the literature. In the literature, socio-economic problems of immigrants have been evaluated mainly through the available statistics and reports obtained as a result of quantitative data analysis (Aliyev and Hüseyinov (2011), Oğan (2010), Özkul and Vermez (2009) and Yeşilot (2006)). In this study, the immigrants who experienced the forced migration and the problems after it were personally interviewed, and the qualitative method was used. With this aspect, the study provides a different contribution from the studies in the literature. However,

it is one of the study's shortcomings: it was limited to 15 participants living in Baku by choosing a case study design due to time, cost, and COVID-19 Pandemic reasons. By increasing the number of immigrants, a mixed study including qualitative and quantitative methods involving state officials would be better in terms of both identifying problems and determining new policies.

In line with the aims of the study, answers to the “What kind of social problems did the individuals who were subjected to forced migration face after migration?”, “What kind of problems did the individuals who were subjected to forced migration face in the economic field after migration?”, “Do the individuals who were subjected to forced migration find the services provided by the state after migration sufficient?” questions were sought.

It has been determined that forced immigrants face social housing, nutrition, social exclusion, education, health, and psychological problems. It has been observed that some of the immigrants still live in temporary shelters with inadequate physical conditions and poor health and are excluded by the citizens of their own country. In line with the participants' answers, the question of “What kind of social problems did the individuals who were subjected to forced migration face after migration?” was confirmed.

Many displaced people have become part of the unskilled labor force by entering the first job they find, and the number of skilled workers among them is small. One of the most important reasons for this is the inability of migrant children to meet the expenses or to join the working life by leaving their education in order to earn income for the family. In line with the participants' answers, the question of “What kind of economic problems did the individuals who were subjected to forced migration face after migration?” was confirmed.

Immigrants stated that they found the state's housing, nutrition, and economic aid insufficient. They stated that while they received more aid in the first years, the services and aids of the state decreased over the years and were not sufficient to meet their needs. In this context, it can be said that the state has ignored the grievances of immigrants over time. According to the participants' answers, the question of “Do individuals who have been subjected to forced migration find the services provided by the state after migration sufficient?” was confirmed.

CONCLUSION

The immigration situation, which has been going on for 28 years, has caused individuals to encounter many problems in the social and economic field. Immigrants who lost all their assets had to start life from scratch. They have faced and are facing many problems, including both social and economic fields. Housing, nutrition and economic problems are among the most common problems faced by forced migrants.

Another war between Azerbaijan and Armenia started in September 2020 and ended

with the ceasefire signed in November 2020. According to the treaty, a large part of Nagorno-Karabakh was again under the sovereignty of the Azerbaijan State. After the war, the state started to plan the reverse migration of forced migrants and issued the “Karabakh Development Fund Decree” on 04.01.2021 to provide new settlements and economic activities in order to re-develop the region and revive the economy. With the region’s development and the re-functionalization of agricultural areas, migration can be planned, and immigrants can regain their old properties and continue to live in their own lands.

KAYNAKÇA

- Acer, Y., ve Kaya, İ. (2010). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma. D. Aydemir (Dü.) içinde, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, Birinci Baskı, s. 219-236. Uşak Yayınları: Ankara.
- Acer, Y., Kaya, İ. ve Gümüş, M. (2010). *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, USAK Yayınları: Ankara.
- Aliyeva, Y., ve Hüseyinov, T. (2011). *İyirmi İl Məcburi Köçkün mü Olar? Azərbaycanca Məcburi Köçkünlər Və Yerli Əhalinin Ehtiyaclarının Məcburi Köçkünlük Probleminə Olan Münasibətin Müqayisəli Təhlili*. Brukinqs İnstitutu və London İqtisadiyyat İnstitutu. Bakü.
- Aras, O. (2010). Azərbaycan Ekonomisine Etkileri Bakımından Karabağ Sorunu. Mənbə: R. Yılmaz, *Qarabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz Şərq-Qərb Nəşriyyatı*, Bakü. 257-293.
- Aydın, C. (2017). Göçmenlerin Karşılaştıkları ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 305-316.
- Azərbaycan Respublikası Kaçkınlığın və Zorunlu Göçmenlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi (2019) Kaçkınlığın və Zorunlu Göçmenlərin Yaşam Koşullarının İyiləştirilməsi və İstihdamlarının Artırılması Üzrə Dövlət Programı. Erişim: 04.06.2020. <http://idp.gov.az/az/activity/2/parent/25>.
- Azərbaycan Respublikası Kaçkınlığın və Məcburi Göçmenlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi (2019) Kaçkınlığın və Zorunlu Göçmenlərin Yaşam Koşullarının İyiləştirilməsi və İstihdamın Artırılması üzrə Dövlət Programı. Erişim: 04.06.2020. <http://idp.gov.az/az/content/1/parent/1>.
- Bimay, M. (2019). *Göçün Kentleşme Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Etkileri: Batman Örneği*. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çalışkan, E. (2013). *Mülteciler ve Sığınmacılar Hakkında İdarenin Görevleri-Yetkileri ve Yargısal Denetim*. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- David T. Graham, D.T. (2000). *The People Paradox: Human Movements and Human*

- Security In A Globalising World. *Migration, Globalisation and Human Security*, Ed: David T. Graham ve Nana K. Poku, USA: Taylor and Francis Group, Routledge.
- Eğrifesoğlu, H. (2019). *Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan'da Göçmenlere Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1); 63-77.
- Gönülaçan, A. (2016). İç Göç Üzerine Sözlü Tarih Çalışması. *Göç ve Kültür Sempozyum Bildiriler Kitabı1*, Amasya Üniversitesi, Kibatek Yayınları, Ankara. 309-405.
- İmanquliyev, B. (2021, 02 11). Karabağ Savaş Meydanından İnşaat Meydanına Çevrilmekte. Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesi, Erişim:18.03.2021, <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-savas-meydanından-tikinti-meydancasına-cevrilir-1612989731>.
- İnce, C. (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2581-2615.
- IOM. (2009, 02 21). *Glossary on Migration, International Migration Law Series*. Erişim: 14.02.2021, <https://www.iom.int/key-migration-terms#Immigrant>.
- Kamal, R. (2017, Ocak 25). *Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesi*. Erişim: 08.06.2020, Zorunlu Göçmenler Devlet İmtiyazlarını Daha Etkin Kullanma Fırsatı Kazandılar: <http://www.azerbaijan-news.az/view-114489/mecburi-kockunler-dovletin-guzes-tinden-daha-semereli-istifade-etmek-imbani-qazandilar>.
- Karataş, Z. (2015, Ocak). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Memmedov, R., Süleymanlı, S., ve Abbasov, H. (2016). Azerbaycanlı Kaçkın ve Mecburi Köçkünlerin Problemleri Beynelhalk Teşkilatlar Müstevisinde. Seda Neşriyat. Baku.
- Ogan, S. (2003, Bahar). Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu. *Ermeni Araştırmaları*, (9), <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=69>.
- Oğan, S. (2010). Yüzyılın Dramı... Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu. Erişim: 10.02.2021, <http://turksam.org/yuzuilin-drami-azerbaycan-da-gocmen-kackin-sorunu>.
- Özkul, O., ve Vermez, H. (2009). Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı* (51), 139-170.
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.

- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23 (3), 256-266.
- Subaşı, M., ve Okumuş, K. (2017, Haziran). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2), 419-426.
- Tamer, M., ve Birvural, A. (2018). Zorunlu Göçün Toplumlarda Oluşturduğu Problemler. V. Özpolat, (ed.) *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, 9-20.
- Taş, H., ve Özcan, S. (2013). Türkiye’de İç Göçün Yoksulluğa ve İstihdama Etkileri. *International Conference on Eurasian Economics*, 289-298.
- Taşçı, F. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç. *Kamu-İş Dergisi*, 10(4), 177-204.
- Yalçın , C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık Ertem Matbaası. Ankara.
- Yeşilot, O. (2006). Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 86-92.
- Yeşilot, O. (2010). Karabağ Savaşının Sessiz Ve Mağdur Tanıkları Kaçkın Ve Mecburi Göçkünlerin Problemleri. R. Yılmaz (ed), *Karabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz* (294-306). Şərq-Qərb Nəşriyyatı. Bakü, 294-307.
- Yetkin , P. (2019). *Ezidilerin Zorunlu Göç Deneyimi: Batman Uğurca Köyü Örneği*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık. 11. Baskı, Ankara.

KATKI ORANI/ CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA/ EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR/ CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form theresearchhypothesisor idea	Gafar SHAMİLOV Canan Öykü Dönmez KARA
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designingmethod, scaleandpattern	Gafar SHAMİLOV Canan Öykü Dönmez KARA
Veri Toplama ve İşleme / Data CollectingandProcessing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizingandreportingdata	Gafar SHAMİLOV
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Takingresponsibility in evaluating and finalizing the findings	Gafar SHAMİLOV Canan Öykü Dönmez KARA
Literatür Taraması / LiteratureReview	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	Gafar SHAMİLOV Canan Öykü Dönmez KARA

- DERLEME MAKALE -

COVID-19 SÜRECİNDE YÜKSELEN SOSYAL BELEDİYESİCİLİK: ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ¹

Şerif ÖNER² & Barış ÇAM³

Öz

Bütün olarak tüm toplumları sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel vb. pek çok açıdan etkisi altına alan distopik bir süreç olarak Covid-19 pandemisi kurumsal yapılara mevcut durum analizi yapma fırsatı tanımıştır. Bu kurumlardan biri de genel olarak yerel nitelikli hizmetlerle odaklanan belediye yönetimleridir. Covid-19 sürecinde ülkemizde belediye yönetimleri bir kez daha hemşehrilere/insana dokunma özelliğini test etme, mevcut potansiyelini sahaya yansıtma fırsatı yakalamışlardır. Sürecin kısa bir özeti olacak biçimde korku ve panik eşliğinde ortaya konulan izolasyon tedbirlerinin kent hizmetlerinin sunumu açısından hemşehriiler arasında ortaya çıkardığı yoksunluklar ve erişim yetersizlikleri sosyal belediyeçilik olgusunu yeniden güçlü biçimde gündeme getirmiştir. Refah devleti anlayışının yerel ölçekteki yansımaları olarak görülen sosyal belediyeçilik anlayışının neo-liberal politika araçları ve devasa etkileri açısından küreselleşme olgusunun tazyikleri altında kaybettiği ilgi Covid-19 süreci ile yeniden bu defa “daha güçlü şekilde” gündeme gelmiştir. Sosyal belediyeçilik anlayışının gelişimini analiz ettiğimiz çalışmanın örnek alanı olarak “Covid-19 sürecinde sosyal belediyeçilik açısından örnek teşkil edecek çalışmaları ile kamuoyunun dikkatini çekmiş olması nedeniyle” Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB) seçilmiştir. Çalışmanın içeriğinde; salgın sürecinde ABB yönetimi ile merkezi idare arasında yaşanan siyasi ve idari çekişmelerin etkisi altında gerçekleştirilen başta halk sağlığı olmak üzere sosyal belediyeçilik girişimleri, sosyal yardım ve destek projelerine yer verilecek; ABB'nin sosyal belediyeçilik girişimlerinin değerlendirilmesi çerçevesinde elde edilen sonuçlar ele alınacaktır.

- 1 Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından 05-06 Temmuz 2021 tarihlerinde çevrimiçi olarak düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda sunulan “Covid-19 Sürecinde Yükselen Sosyal Belediyeçilik: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği” başlıklı bildiri den üretilmiş ve Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.
- 2 Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye, serifoner@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9446-7394.
- 3 Yüksek Lisans Tez Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye, bbariscam55@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9262-3093.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Belediye, Sosyal Belediye, Sosyal Yardım, Ankara Büyükşehir Belediyesi.

JEL Kodları: R1, R2, R3.

Başvuru: 19.07.2021

Kabul: 24.08.2021

RISING SOCIAL MUNICIPALITY DURING COVID-19: THE CASE OF ANKARA METROPOLITAN MUNICIPALITY⁴

Abstract

All societies as a whole are socio-economic, political, cultural, etc. as a dystopian process that affects many aspects, the Covid-19 pandemic has given institutional structures the opportunity to analyze the current situation. One of these institutions is municipal governments, which generally focus on locally qualified services. During the Covid-19 process, municipal governments in our country once again had the opportunity to test the ability to touch citizens/people and reflect their current potential on the field. As a brief summary of the process, the deprivation and lack of access caused by the isolation measures introduced in the company of fear and panic among the citizens in terms of the provision of city services have again strongly raised the phenomenon of social municipality. The interest lost under the pressure of the phenomenon of globalization in terms of neoliberal policy tools and its huge effects, which is seen as a reflection of the understanding of the welfare state on a local scale, has been raised “more strongly” again with the Covid-19 process. Ankara Metropolitan Municipality (ABB) was selected as an example area of study in which we analyzed the development of the understanding of social municipality “due to the fact that it attracted the attention of the public with its work that will serve as an example from the point of view of social municipality in the Covid-19 process”. In the context of our study; the pandemic with the rivalries between the central administration in the process of political and administrative management ABB primarily performed under the influence of social municipality, including public health initiatives, outreach projects and support will be given; the results obtained within the framework of the initiative of the municipality’s social ABB evaluation will be discussed.

Keywords: Covid-19, Municipality, Social Municipality, Social Aid, Ankara Metropolitan Municipality

JEL Codes: R1, R2, R3.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

4 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

1. GİRİŞ

Beklenildiği gibi başta ekonomi olmak üzere toplumsal, sosyal, siyasal, yönetsel, teknolojik, psikolojik vb. etkileri açısından Covid-19 insanlık tarihinin en büyük kriz dönemlerinden biri olarak anılacaktır. Sosyal devlet kavramıyla ilişkisi açısından neo-liberal politikaların sorgulanmaya başlandığı günümüzde Covid-19 Pandemisi, viral yönetsel değişim çağının ayak sesleri sayılabilir. Bilim adamları, yöneticiler, siyasetçiler, akademisyenler ve sorumluluk sahibi kesimler Covid-19 sonrasına ilişkin “bundan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” beklentisini mottolaştırıp etrafında kümelenmekle birlikte, aynı çevrelerin yakın gelecekte temel sosyo-ekonomik, siyasal ve yönetsel değerlerin belirlenmesinde hangi parametrelerin nasıl ve ne şekilde etken olacağı ne tür sonuçlar çıkaracağı konusunda büyük belirsizlik yaşadıkları da görülmektedir.

Bu dönemde görünürlüğü artan sosyo-ekonomik sorunlardan etkilenen toplumsal kesimlerin çeşitliliği ve niceliği devlet erkine anayasal görev tanımı olan sosyal devletin gereklerini kesintisiz biçimde yeniden hatırlatmak durumunda kalmıştır. Bunun yansıması olarak kurumların aldığı tedbirler ve kampanyalar (Biz Bize Yeteriz Türkiye’im; Maaşımı Paylaş Kardeşinle Yakınlaş; Askıda Fatura; Altı Milyon Tek Yürek Bayram Etsin vb.) dikkat çekmiştir. Sosyal devletin ülke genelindeki kapsayıcılığı yanında yerel ölçekte özellikle büyükşehir belediyelerinin başlattığı ihtiyaç sahibi hemşehrilere yönelik nakdi sosyal destek ve yardım girişimlerinin ise siyaset ve hukuk ekseninde dalgalanması ülkemiz açısından tarihi yönetsel sorunlardan biri olan merkezi idare-yerel idare çekişmesini hatırlatmıştır.

Neo-liberal politika araçlarının yerel ölçeğin sosyo-ekonomik ve politik süreçlerine dayattığı “yerelleşme” olgusu kuşkusuz bu değişimden etkilenenektir veya bu yönde öngörüler geliştirme ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu çerçevede gerek teorik düzeyde gerekse süreç içinde ortaya çıkan tartışma akslarının gölgesinde sosyal belediyecilik olgusu “yerelleşme” bağlamında gelecek yönelimli temel politika konularından olmaya aday konuma yükselmiştir. Refah devleti alışkanlıklarıyla neo-liberal politika refleksleri arasında sıkışmış sosyal devlet olgusunun yerel ölçekteki yansıması olan sosyal belediyecilik konusunda yaşanan olumlu gelişmeler çalışmanın motivasyonunu oluşturmuştur. Bu açıdan çalışmada küresel değer algıları arasında varlığını sürdürmeye çalışan sosyal belediyecilik olgusunun mevcut potansiyeli ve Covid-19 süreci içinde kaydettiği gelişmeler “literatür ve mevzuat incelemesine dayalı tarama yöntemi” kullanılarak yansıtılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından ilgili süreçte gerçekleştirilen sosyal belediyecilik uygulama örnekleri ele alınacaktır.

1.1. Literatür Taraması

Covid-19 tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yerel yönetimlerin kurumsal potansiyellerinin hemşehrilere nezdinde test edilmesine öncülük etmiştir. TÜİK 2020 verilerine göre ülkemiz nüfusunun %77.92’sinin (65.156.232 kişi) topraklarımızın

%51.5'ini oluşturan (401.447 km²) büyükşehir sınırlarında ikamet ettikleri gerçeği pandemi sürecinde büyükşehirlerdeki sosyal belediyeçilik uygulamalarının taşıdığı önemi arttırmaktadır. Aşağıda başta Covid-19 süreci olmak üzere sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik konularında literatüre yansıyan çalışmaların özetleri yer almaktadır:

Gülcan Urhan ve Sinem Arslankoç (2021) “Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler: İstanbul İlçe Belediyeleri Örneği” adlı çalışmada; belediyeler kent sakinlerine refah sağlayan temel kurumsal yapılar olarak açıklanırken, salgının meydana getirdiği sorunların devletlerin ve yerel yönetimlerin sosyal politika konulu sorumluluk ve uygulamalarını olumsuz yönde etkilediği tespiti yapılmıştır. İstanbul metropol ölçeğindeki beş ilçe belediyelerinin ilgili dokümanları üzerinde yapılan çalışma sonucunda; salgın sürecinde ilgili belediyelerin başlangıçta yerel nitelikli temel hizmetlere odaklanmakla birlikte salgının ilerleyen aşamalarında özellikle teknolojik altyapı kullanımı ile psikolojik danışmanlık, salgın tedbirleri, bilgilendirme vb. konulara yoğunlaştıkları belirlenmiştir.

Hasan Çimen (2021) “Dünyayı Sarsan Pandemi (Covid-19) Sürecinde Türkiye’de Sosyal Yardımların Önemini Yeniden Düşünmek” adlı çalışmada; toplumsal yaşamda önceden beri var olan sosyal yardım olgusunun modern devletin yansıması olarak sosyal devlet kavramı etrafında şekillendiği belirtilmiş, sosyal devlet gereklerinin Covid-19 salgınıyla tüm dünyada yeniden gündeme geldiği ve günümüz liberal devlet uygulamalarının, sosyal devlet ve sosyal yardım konusunda olumsuz etkiler meydana getirdiği vurgulanmıştır. Salgın sürecinde merkezi yönetimin gerçekleştirdiği sosyal yardımlara yer verilen çalışmada, sürecin ayrımcı özelliğinin, yaşlı, kimsesiz, engelli, vb. kategoride olanların yanında salgına bağlı kısıtlama ve kapatmalar nedeniyle işini ve gelirini kaybeden bireylere yönelik sosyal tedbirlerin alınmış olması olduğu vurgulanmıştır.

H. Burçin Henden Şolt (2021) “Covid-19 Pandemisinde Kentlerde Yaşanan Değişimler ve Kentsel Hizmetler” adlı çalışmada; kırdan kente göçle kentlerde artan baskının kent hizmetlerinin sunumunda eşitsizlikler ortaya çıkardığı, sorunların salgınla çeşitlendiği belirtilmiştir. Çalışmada kentsel yaşamı tercih edilir kılan unsurlardan birinin sunulan hizmetlerin çeşitliliği olduğu ve bu hizmetlerin özellikle salgın vb. olağandışı kriz dönemlerinde de sürdürülebilir kılınmasına ilişkin tedbirlere yoğunlaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede belediyelerin sağlıklı kentsel fiziki çevre altyapısının inşasına yönelik planlama girişimleri içinde olurken aynı zamanda ve eşit önem verilmek suretiyle, kentsel alandaki ihtiyaç sahibi kesimlere erişim sağlamaya yönelik sosyal belediyeçilik uygulamalarına ağırlık vermeleri gereği belirtilmiştir.

Mustafa Çöpoğlu (2020) “Sosyal Belediyeçilikten Sosyal Politikaya Geçiş Bağlamında Sakarya Büyükşehir Belediyesi Hizmetlerinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmada; yerel yönetimlerin ve özelde belediyelerin sosyal politika uygulayıcıları olarak yerel halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında üstlendiği rollerin önemi sosyal belediyeçilik açısından ele alınmıştır. Sakarya büyükşehir belediyesinin sosyal

belediyecilik çalışmalarına ilişkin yapılan araştırma kapsamında belediyenin bu yöndeki gayretlerinin sosyal yardım, sosyal hizmet ağırlıklı gerçekleştiği tespiti paylaşılmıştır. Belediyenin sosyal belediyecilik çalışmalarında; engelli, bakıma muhtaç kişilere erişime öncelik verildiği, çalışmalarda profesyonel ve uzmanlardan destek alındığı özellikle bu girişimin sosyal belediyecilik göstergesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Asmin Kavas Bilgiç (2020) “Covid-19 ile Mücadele Sürecinde Yerel Yönetimlerin Genel Görünümü” başlıklı çalışmada; salgınla mücadelede uluslararası düzeyde yerel yönetimlerin sağlık, eğitim, sosyal yardım, kültür-sanat faaliyetlerinin sürdürülmesi bakımından üstlendiği rol vurgulanmış; kent ölçeğinde vatandaşa en yakın hizmet birimi olan yerel yönetimlerin salgınla mücadeledeki rolüne değinilmiş, salgınla mücadele sürecinde hizmet sunum biçimlerinin ve yeteneklerinin geliştirilerek salgının yayılımının azaltılmasının hedeflendiği belirtilmiştir. Çalışmada ülkemizdeki büyükşehir belediyelerinin salgındaki hizmetleri: kamuoyunu bilgilendirme ve farkındalık artırma faaliyetleri; dezenfekte ve temizlik çalışmaları; maske üretimi-dağıtımı; sağlık hizmetlerinin desteklenmesi; sosyal yardım hizmetleri; sürece ilişkin denetim çalışmaları; kültür, sanat, spor ve psikolojik hizmetler ve diğer hizmetler olarak belirlenmiştir.

1.2. Covid-19 Süreci ve Türkiye

Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) Çin ofisince Wuhan'da 31 Aralık 2019'da bildirildikten (Lewnard & Lo, 2020: 631) sonra, 30 Ocak 2020'de Küresel Halk Sağlığı Acil Durum (PHEIC), 11 Mart 2020'de pandemi ilan edilmiştir. WHO karar mekanizmalarının hastalığı hafife aldığı ve pandemi ilan etmede geç kaldığı eleştirilerinin yanında (Freedman, 2020: 25) salgının toplumsal yaşamımızda oluşturacağı travmaların yansımaları olarak ilk vakayı bildiren Dr. Wenliang Covid-19 pandemisi'nden hayatını kaybetmiştir.

Covid-19, ekonomik-politik, sağlık, eko-sistemlerimiz dahil günlük yaşamın her yönünü etkilemeye devam edecek dünya çapında tarihi olay olarak (Cabañas vd., 2021: 8) salgınla mücadele konusunda tedbirler açıklanmasını gerektirmiştir. Pek çok ülke, halkın katılımına açık etkinliklerin yasaklanması, işyerlerinin kapatılması, sokağa çıkma yasakları, ulaşım kısıtlamaları gibi sert tedbirleri uygulamaya koymuşlardır (Aristovnik, 2020: 2). Türkiye'de 16 Mart 2020'den itibaren eğitime ara verilmiş, 14 günlük pozitif vaka tedavisi ve temaslı izolasyonu, hizmet sektöründeki işyerlerinde kapanma, açık alanlarda maske kullanımı zorunluluğu, seyahatlerde kısıtlama (HES kodu uygulaması), kademeli mesai uygulaması, hafta sonu sokağa çıkış kısıtlamasına gidilmiştir. 1 Mart 2021'de kontrollü normalleşme sürecine geçilmiş, 1 Temmuz 2021'de kontrollü normalleşme tedbirleri tüm sektörlerde kaldırılmıştır. 14 Ocak 2021'den itibaren Çin'den getirilen CoronaVac aşısı sağlık çalışanlarına uygulanmaya başlanmış, yaş, meslek, nüfus gruplarına yapılan aşılama önemli mesafe alınmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre bugün itibarıyla (11 Temmuz) nüfusumuzun

%60.7'sine 1. doz, %27.6'sına 2. doz aşı uygulanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2021a). Sağlık Bakanlığı 2 Temmuz 2021'den itibaren toplam vefat sayılarını açıklamayı bırakmıştır. Bakanlık verilerine göre vefat sayısı 49.874 olarak gerçekleşmiştir. 11 Temmuz 2021 verileri şöyledir: Test: 222.068, Vaka: 5.261, Vefat: 37, İyileşen: 5.242 (Sağlık Bakanlığı, 2021b).

1.3. Sosyal Devlet (Refah Devleti) Kavramsal Çerçeve

Sosyal devlet (refah devleti) 1941'de İngilizce'de yer aldıktan sonra İngiltere'yi Nazi Almanyası'ndan farklılaştırmak için kilise tarafından kullanılmıştır. Kavram literatüre; "devlete, kişinin beşikten mezara kadar refahı için sorumluluk yükleyen" Beveridge Raporu'yla (1942) geçmiştir (Gough, 2008: 1). Sosyal devlet kavramının anayasal düzeyde ele alınması kavramın yaygın kullanımından önce gerçekleşirken kavrama anayasasında ilk yer veren ülke Fransa olmuştur. İzleyen süreçte Almanya'da Weimar Anayasası (1919); "ekonomik yaşamın adalet ilkesine göre ve herkese insanlığına yararlı şekilde düzenlenmesi" ilkesine yer verirken (Fransız anayasasıyla benzer) eğitim, çalışma, sağlık hakkını güvence altına almıştır (Bulut, 2003: 176-177).

Toplumların karşılaştıkları sosyo-ekonomik sorunlar çözüm odaklı reflekslerin sergilenmesiyle sonuçlanmıştır. Daha iyi yaşam koşullarının tesisi ve sürdürülebilir kılınması temel hedefinde endeksleyeceğimiz girişimler yönetim-yönetilen ilişkilerinin seyri açısından belirleyici olmuştur. Genel literatürde refah devleti veya ülkemizde daha çok sosyal devlet olarak açıklanan perspektif hem sosyo-ekonomik sorunları çözmeye ilişkin refleks hem de yöneten-yönetilen ilişkilerinin niteliğini belirleyen bir araçsal mekanizmadır. Öncelikle, az önce ifade ettiğimiz refah devleti-sosyal devlet kullanımı açısından kavramsal ifade olarak fark bulunmakla birlikte literatürel genel kabuller açısından her iki kavramında aynı anlamda kullanılmasının yanlısına olmadığını ifade edelim. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti döneminde, devletin üstlendiği sorumlulukların fazlalığına ve artan kurumsal etkinliğini vurgulamak açısından olumsuz anlamda "Wohlfahrstaat" (refah devleti) terimi kullanılmış daha sonra Sozialstaat (sosyal devlet) kavramı tercih edilmiştir (Gümüş, 2010: 93). Bu çerçevede ikinci olarak çalışmanın genelinde ülkemizde kabul gören "sosyal devlet" kavramını kullanmayı tercih ettiğimizi belirtelim. Üçüncü olarak sosyal devlet kavramı; toplumsal refah koşullarını iyileştirme amacına yönelik olarak sosyal güvenlik kurumları tesis etme ve adaleti yaygın kılma temelinde şekillenmiş olmasının yanında (Aydın & Çakmak 2017: 1) genel olarak toplumsal kesimlerin temel yaşamsal beklentileri ve gelecek tasavvurlarının erişilebilir kılınmasına sağladığı perspektif nedeniyle araçsal mekanizma olarak görülmektedir.

Sosyo-ekonomik özelliği ağır basmakla birlikte; keynesyen ekonomi-politik yaklaşımın ideolojik yansıması ve yaşamın her alanında müdahaleci devlet kurumsal yapısını öngörmesiyle ilişkili biçimde sosyal devlet; devletin vatandaşlarının refah artışını sağlama ve bunu kalıcı kılma niyet ve kararlılığını gösteren uygulamalar bütünüdür (Pierson, 2006: 102). Bizim etkin devlet kurumsal yapısı olarak

adlandırdığımız ve her alanda müdahaleci devlet retoriğini esas alan yaklaşımda sosyal devlet düşüncesi; liberal ekonomi uygulamalarının sonucu ortaya çıkan adaletsiz gelir dağılımı gerçeğinin devletin müdahalesini seçenek olarak ön plana çıkarması olarak açıklanmıştır (Aydın & Çakmak, 2017: 4). Benzer biçimde başka bir tanımda sosyal devlet: sosyal kamu mallarını sağlamak (ve finanse etmek), gelir dağılımını değiştirmek, ekonomik ilişkileri demokratikleştirmek ve serbest piyasa işlemlerine müdahale etmek için tasarlanmış politikaların toplamıdır (Heise & Khan, 2019: 222). Birey ve toplumsal kesimler odaklı çerçevede üstlendiği roller bakımından sosyal devlet; ekonomik, sosyal-kültürel, biyolojik-psikolojik olarak kendi imkân ve çabalarıyla insanca yaşam imkânına sahip olmayan veya çeşitli nedenlerle geçici olarak zor durumda olan, bu nedenle özel ihtiyaçlarını karşılayamayan topluluklara yönelik kurumlar, programlar, önlemler, profesyonel faaliyetler, uzmanlaşmış birey ve grup odaklı koruma hizmetlerinden oluşan girişimdir (Androniceanu, 2017: 69-70). Uygulama açısından eşitlik ilkesini öne çıkaran yaklaşımda ise sosyal devlet; kişi ve ailelere sosyal statü ve sınıflarına bakılmaksızın sahip oldukları gelir ve mülklerden bağımsız olarak minimum gelirin garanti edilmesi, bireysel ve ailevi krizlere yol açabilecek hastalık, yaşlılık, işsizlik, doğal afet gibi sosyal riskleri karşılayabilecek duruma getirilmeleri amacıyla piyasa güçlerinin işleyişine müdahaleyi içeren politikaları uygulayan devlettir (Gough, 2008: 1). Ekonomik paylaşımın kamusal belirleyiciliği açısından sosyal devlet; devlet veya kamu kurumu tarafından organize edilen vatandaşlar veya haneler arasındaki gelir transferleri sistemi devletin konumlandırılması açısından; vatandaşların yaşam beklentilerinin meta olmaktan çıkarılmasını amaçlayan uygulamaların toplamıdır (Epstein vd., 2003: 2).

Söz konusu yaklaşımlar çerçevesinde sosyal devlet kavramını içselleştiren devlet mekanizmasında bulunması gereken temel özellikleri şu şekilde belirlemek mümkündür: Bireysel refah düzeyinin piyasa koşullarından bağımsız şekillendirilmesi; Sağlık sorunları ve işsizliğin neden olduğu/olacağı riskleri en alt düzeye indirerek aile içi sosyo-ekonomik, psikolojik vb. krizlerin engellenmesi; Temel insani değerlere ilişkin ayırım yapmaksızın herkesin eşit, adil sosyal hizmet erişiminin sağlanması. Bu noktada eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik ve kişisel sosyal hizmetler sosyal devletin yoğunlaştığı alanlar olarak öne çıkarılmaktadır (Aydın & Çakmak, 2017: 4; Gümüş, 2010: 91). Sosyal devletin söz konusu uygulama araçlarıyla ayrıca, bireyler ve hassas gruplar için ekonomik, kültürel, psikolojik, ahlaki açıdan stresli, dengesiz yaşam tarzının önlenmesine yönelik bazı faaliyetlere yer verilmektedir. Bu çerçevede sosyal devlet araçları, ihtiyaç sahibi kişilerin kendi özerkliklerini yeniden kazanmalarına ve onları yerel topluluğa entegre etmelerine yardımcı olarak mevcut eşitsizliklerin kısmen hafifletilmesini sağlamaktadır (Androniceanu, 2017: 68). Söz konusu niteliklerin toplumsal yaşama uyarlanması için devletlerin uyguladıkları istihdam, vergilendirme, teşvik, işsizlik ve sağlık sigortası, adil ücret dağılımı, konut desteği vb. gibi politikaların varlığı az önce ifade ettiğimiz sosyal devletin araçsal niteliğiyle güçlü ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal devlete ilişkin sosyo-ekonomik perspektif ve araçsal yapılar diğer politik

taleplere yön veren eylemler gibi görülmelidir. Kaldı ki sosyal devletin özellikleri ve varlığı tarihsel süreçte belirli mücadeleler sonrasında ortaya çıkmıştır (Epstein vd., 2003: 2). Fransız devrimi ulus devlet inşası açısından nasıl ki bir değişimin tetikleyicisi olmuştur, sanayi devrimi de sosyal devletin ilk ayak seslerinin duyulması (hiç değilse araçsal gerekliliklerin fark edilmesi) için aynı tarihsel kırılmayı oluşturmuştur. Artan emek yoğun kalkınma girişimleriyle, çalışan ve sermaye sahibi arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı sorunlar, sanayi devrimiyle ideolojik sosyal arka-planların oluşmasına yol açmakla birlikte aynı zamanda sosyal devlet gereklerini devlet erkine hatırlatan tarihsel rol üstlenmiştir. Kırılma noktalarından bir diğeri ABD merkezli ortaya çıkan ve Avrupa’da önemli etkiler meydana getiren 1929 Ekonomik Buhranı’dır. New Deal çerçevesinde çıkarılan 1935 Sosyal Güvenlik Yasası’ndaki düzenlemeler (muhtaç çocuklar, yaşlılar ve körler için hibe; bebek-anne sağlığı, mesleki kurslar için fonlar) Amerikan sosyal devletinin doğuşu ve büyümesi için temel oluşturmuştur (Pierson, 2006: 116).

Büyük buhran sonrasında olduğu gibi sosyal devlet argümanlarının özellikle Avrupa ölçeğinde sergilenmesi yine bir kriz dönemi sonrasına denk gelmiş ve 2. Dünya Savaşı kırılma noktası olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemin koşullarında özellikle batılı devletlerin sosyal refah harcamalarında milli gelirin üçte birinden fazla artış yaşanmıştır (Heise & Khan 2019: 220). Bireylere kendi istihdam kazançlarının yanında sosyal devlet gereği olarak aktarılan kaynakların varlığı toplam gelir ve yaşam standartlarında görece olumlu sonuçları ortaya çıkarmıştır (Heisig, 2015: 30). 2. Dünya Savaşı sonrası İngiltere’de İşçi Parti hükümetinin ilk yıllarında çıkarılan Sosyal Sigorta Raporu’nun tavsiyelerinin kısmen uygulanmasıyla yaygın olarak ortaya konulan sosyal devlet perspektifinin diğer ülkeleri de etkileyen boyutlar içermesiyle ilgili dönem sosyal devletin yükselme dönemi ve altın çağı (Pierson, 2006: 99; Gümüş, 2010: 85; Acar, 2017: 250) olarak adlandırılmıştır. 1970’lere kadar süren bu dönemde genel olarak; ortak vatandaşlık fikrine dayalı çok daha kapsamlı ve evrensel bir sosyal devleti yaratmak için hızlı başlangıç reformlarının uygulanması; genişletilmiş sosyal devlet sistemi içinde elde edilen faydaların ve kapsamın hızla genişlemesi; karma ekonomi ve genişletilmiş sosyal refah sistemi lehine geniş tabanlı siyasi fikir birliğinin sağlanmasıyla ekonomik büyüme ve tam istihdam politikaları öne çıkmıştır (Pierson, 2006: 122). Sosyal devlet uygulamaları kaçınılmaz biçimde devletin harcama kalem ve miktarlarını çeşitlendirip arttırırken, sosyal faydanın yayılmasına yönelik olarak, yaşam sürelerinin uzaması ölüm oranlarının düşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır (Pierson, 2006: 109-110) İkinci sonucun birincisi üzerinde baskıyı arttırması kaçınılmaz biçimde devlet yönetiminde mali sıkışıklığa yol açmıştır.

Devletin yaptığı gelir transferi çerçevesinde gerçekleşen sosyal güvenlik primleri, sübvansiyonlar, sigorta harcamaları, istihdam sağlayıcı tedbirler eşitlikçi ve paylaşımcı değerleri öne çıkaran sosyal devlet politikaları ve araçsal çözümleri zamanla devlete ağır sosyal maliyetler doğurmaya başlamıştır (Acar, 2017: 252; Gümüş, 2010: 87). Özellikle 1970 petrol krizinin etkisiyle gelişmiş ülkelerde artan kalıcı işsizliğe bağlı

büyüme oranlarının düşmesi, nüfusun yaşlanmaya başlaması ve artan küreselleşme eğilimleri ulusal ekonomik ve sosyal kurumları baskı altına almıştır (Heise & Khan, 2019: 226). Yaşanan pejoratif tablo sosyal devlete yönelik “altın çağ” aforizmasının sonuna gelindiğinin temel göstergesini teşkil etmiştir. Yükselen kriz dalgası sosyal devlet mutabakatı üzerinde aşınmaya yol açarken beraberinde; “çalışkan ve kabiliyetli kişilerin elde ettiği gelirlerden alınan vergilerin adil olmayan biçimde tembel kişilere aktarıldığı” şeklinde özetlenen liberal söylemin yükselmesine neden olmuştur. İzleyen süreçte İngiltere’de Thatcher (1979) ve ABD’de Reagan (1981) öncülüğünde politik uygulamalarla karşılık bulan liberal söylemle sosyal devlete yönelik aşınma ve tasfiye girişimleri başlarken (Aydın & Çakmak, 2017: 15) sürece ilişkin temel liberal düşünce sistematığına ilişkin ekonomi-politik kurumsal çözümleme argümanı olarak Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management) kavramı ve buna bağlı gerçekleşen kurumsal, yapısal dönüşüm girişimleri öne çıkarılmıştır. 1980’lerden itibaren yükselen neo-liberal söylemler sosyal devlet argümanını ciddi biçimde örseletmiştir. Özellikle küreselleşme genel retoriği çerçevesinde şekillenen yeni kamu yönetimi anlayışı, devletin küçültülmesi, özelleştirme politikaları sosyal devlet olgusunun gereklerinin yerine getirilmesinde kamu erkinin yükünü önemli ölçüde hafifletmiştir. Hatta neo-liberalizm sosyal devletin merkez odaklı paylaşım politikalarının, sosyal güvenlik, sağlık, sosyal yardım araçlarının bazı durumlarda tümünden ortadan kalkmasına neden olmuştur (Watts & Hodgson, 2019: 69).

1.4. Sosyal Belediyecilik: Kavramsal Çerçeve ve Yerel Toplumsal Kesimlerle İlişkisi

Merkezi yönetimin sosyal devlet politikalarıyla arasına koyduğu (zoraki ve/veya gönüllü) mesafe yükselen yerelleşme iklimi çerçevesinde yerel halkın ilgili ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel yönetimleri öne çıkarmaya başlamıştır. Sosyal devletin araçsal mekanizmalarının işler kılınmasına dair merkezden yerele gerçekleşen bu yöneliş soyut bir sistem veya toplumsal kesimleri önemsemek yerine (Koch & James, 2020: 11) daha mikro ölçeklerde yerel yönetimlerin (ülkemizde özellikle belediyelerin) öncülüğünde hemşehri dayanışmasının güçlendirilmesi üzerinde etki oluştururken aynı zamanda belediye yönetimlerinin klasik kent hizmeti sunumu (kanalizasyon, içe suyu, atık toplama vb.) perspektiflerini genişletme arayışlarına neden olmuştur. Hiç kuşkusuz Covid-19 süreci, sosyal belediyecilik gereklerinin sahaya yansımaları ve hemşehrilere dokunur hale getirilmesinde etkin olmuştur. Kent yerleşimleri, insanların çoğunlukla tarım dışı etkinliklerde bulunduğu, toplu, uygar ve yerel ihtiyaçlarının karşılandığı, iş bölümü, örgütlenme, uzmanlaşma ve heterojen unsurların öne çıktığı mekânsal ölçek (Ertan, 2008: 2) veya insan sosyal yaşamının inşa edildiği ortam olarak (Andrade & Franceschini, 2017: 2) tanımlanır. Belediye modeli ve kurumsal yapısı yerel halkın ihtiyaçlarının karşılanması açısından ilk akla gelen kent yönetim modelidir. Tarihsel süreç açısından bakıldığında belediye yönetimleri genel olarak yerel halkın temel altyapı, ulaşım, temizlik hizmetlerinin karşılanmasıyla görevlendirilmiştir. Tarihsel süreçte toplumların yaşadıkları düşünsel,

ideolojik, sosyo-ekonomik değişkenlere bağlı olarak belediye yönetimlerine ilişkin temel beklentilere, sosyal devlet ilkesinin gereklerinin karşılanmasının eklenmesiyle sosyal belediyeçilik şekillenmiştir. Fonksiyonları itibarıyla sosyal belediyeçilik; sosyal devletin, halka sunmakla görevli olduğu sosyal politikalara belediyelerin dâhil olması; kent yönetiminde sosyal konularda planlama ve düzenleme sorumluluğu çerçevesinde yerel kamu kaynaklarının konut, sağlık, eğitim alanlarına, işsiz, kimsesiz ve ihtiyaç sahibi olanlara destek olunması yoluyla dayanışma ve entegrasyonun tesis edilmesine yönelik faaliyetlerdir (Keleş, 2008: 51; Pektaş, 2010: 13; Toprak & Şataf, 2017: 65). Bu şekliyle sosyal belediyeçilik, belediyelerin fonksiyonlarını arttıran ve hemşehrilerin sosyal yaşam beklentilerini etkin şekilde karşılamalarını sağlayan anlayışı yansıtmaktadır. Sosyal devlet ilkesinin yaşama etkin şekilde yansıtılmasından, sosyo-ekonomik koşulların gereği olarak süreli-geçici şekilde yalnızlaşan ve başkaca sorunlara temel oluşturma ihtimali güçlenen “öteki”lerin sorunlarının çözümlenmesinden sadece merkezi yönetim değil yerel yönetimler (özellikle belediyeler) de görevlidir. Yeni bir tartışma eksenini açmadan ilk kez Foucault tarafından “kendine iktidar alanı tanımlayan sistemin oluşturduğu toplumsal gruplar ve hâkim iktidar yapısının sistem dışına ittiği alt gruplar” (Giddens, 2000: 27) olarak tanımlanan öteki kavramı içinde konumlandırılan toplumsal kesimleri günümüz kentlerindeki sosyal belediyeçilik pratiklerine öncelikle ihtiyaç duyan kesimler olarak algıladığımızı ifade edelim.

Avrupa düzeyinde uluslararası bazı metinlerde sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik uygulamalarına atıflar içeren hükümlere yer verilmiştir. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde (1948), “herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır, herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir” (md.25/1) hükmü doğrudan sosyal devlet ve kurumsal açıdan sosyal belediyeçilik uygulamalarına ilişkin ilkeler bütünü oluşturmaktadır. Ayrıca dönemselsel olarak Avrupa özelinde uygulanan güçlü desantralizasyon politikası yerel yönetimlerin daha fazla yetki ve sorumluluk almasına yer vermiş bu çerçevede yerel yönetimler sosyal politikaların en önemli tamamlayıcı aktörü konuma gelmişlerdir (Ersöz, 2005: 770). Bununla birlikte uluslararası metinlere sosyal belediyeçilik perspektifini yansıtan hükümler eklenmiştir. Bu çerçevede Avrupa Konseyi’nce yayınlanan Avrupa Sosyal Şartı’nda (1961) medeni hak ve özgürlükleri güvence altına almanın yanı sıra sosyal haklardan yararlanmanın ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi görüş, vb. ayrımcılık yapılmaksızın güvence altına alınması konusunda fikir birliği içinde bulunduğu ayrıca uygun kurumlar ve eylemlerle yaşam standardını iyileştirmek ve hem kentsel hem de kırsal nüfusun sosyal refahını artırmak için her türlü ortak çabayı göstermeye kararlı olduklarını teyit etmişlerdir (Ertan, 2008: 5-6). BM, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nde (1966) yer alan herkesin kendisi ve ailesi için yeterli yiyecek, giyecek ve barınma dahil olmak üzere yeterli bir yaşam standardı ve yaşam koşullarının sürekli iyileştirilmesi hakkı (md.11/1) yine BM’in sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik uygulamalarına yönelik olarak ele alınabilir, ayrıca Avrupa Özerklik Şartı (1985) ile belirlenen temel ilkeler

içinde yer alan özerklik ilkesiyle (md.3/1) yerel yönetimlerin sosyal belediyecilik girişimlerine yönelik bir kolaylaştırıcı olarak görülebilir (European Charter of Local Self-Government, 1985: 1). Avrupa’da çağdaş kent toplumunu etkileyen güncel sorunlarına çözüm üretmek amacıyla Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından açıklanan (1982) Kentsel Rönesans İçin Avrupa Kampanyası (European Campaign For Urban Renaissance Final Report, 1982: 8) metinlerinde ve devamında (1992) Avrupa Kentsel Şartı’nda (1996 ve 2008) sosyal belediyecilik konusunda ilke ve hükümlere yer verilmiştir. Bu çerçevede Avrupa Kentsel Şartı’nda yer alan; sağlıklı çevre, istihdam, konut, beden ve ruh sağlığının korunması, spor ve dinlenme, kültürler arası kaynaşma, ekonomik ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma başlıkları doğrudan sosyal belediyecilik perspektifini yansıtmaktadır (Manifesto for a new urbanity, 2009: 13).

1.5. Türkiye’de Sosyal Belediyecilik: Yasal Çerçeve

Sosyal devlet olgusunun zorluklarla karşılaşan grupların yanı sıra insanların ihtiyaç ve sorunlarına cevap olarak ortaya çıktığını (Androniceanu, 2017: 69) dikkate aldığımızda bu kesimin yerel ölçekte ele alınması sosyal belediyecilik vizyonunu pekiştirmektedir. Toplumlar için önemli deneyimlerden biri karşılaştıkları kolektif krizlerle nasıl mücadele ettikleri ve neler öğrendikleridir. (Rudnick, 2020: 2). Covid-19, böyle bir krizdir ve beraberinde çeşitli sorunları ortaya çıkarmıştır. Salgında yaşanan sosyal belediyecilik taleplerindeki artışın karşılanması ve saha pratiklerindeki yükselişin gerçekleşmesini sağlayan faktörlerden birinin belediye yasal altyapısının olduğunu söylemek gerekir. Örneğin Belediye Kanunu’nda (5393) hizmette yerellik (subsidiyarite) ilkesine yer verilerek, belediye hizmetlerinin vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulması düzenlenmiştir (md.14). Ayrıca, “hizmet sunumunda özürsüz, yaşlı, düşkün ve dar gelirli olanların durumuna uygun yöntemler uygulanır” hükmüyle sosyal belediyecilik belediyelerin görev ve sorumlulukları içine alınmıştır. Bu çerçevede Belediye Kanunu’nda yer alan; “Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü faaliyet ve girişimde bulunmak” (md,15/a) hükmü uyarınca belediyeler sosyal devletin gereklerini yerel ölçekte uygulamakla görevli kılınmışlardır.

Belediye Kanunu’nun (5393) mahalli-müşterek olmak şartıyla yerel ölçekte birincil yerel nitelikli hizmet kurumu olarak belediyeleri işaret etmesi yerelde ihtiyaç duyulan (veya çeşitli nedenlere bağlı olarak ihtiyaç duyulacak) mahalli-müşterek nitelikli hizmetlerin sorumluluğunun yerel otoriteye ait olduğunun belirtilmesi, belediyelerin geleneksel kentsel hizmetlerin yanında sosyal ve kültürel hizmetleri gerçekleştirme konusunda da öne çıkmasını sağlamaktadır (Negiz, 2011: 325). Belediye Kanunu’nda (5393) sosyal belediyecilik konusundaki görev, yetki ve imtiyazlar şunlardır:

1. Hemşehrilerin, belediye idaresinin yardımlarından yararlanmalarını sağlamak; belediye yardımlarının insan onurunu zedelemeyecek şekilde sunulması (md.13/1).

2. Hemşehrilere sosyal ilişkilerin geliştirilmesi çalışmalarında belediye; üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler almakla görevlidir (md.13/3).
3. Belediyeler, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; sosyal hizmet, yardım, meslek-beceri kazandırma faaliyetlerinde bulunacaklardır (md.14/a).
4. Belediyeler, gıda bankacılığı yapabileceklerdir (md.14/b).
5. Büyükşehir belediyeleri ve nüfusu 50.000'i geçen belediyeler, kadın ve çocuk koruma evleri açabilecekler (md.14/a).
6. Belediye hizmetlerinin sunumunda yaşlı, düşkün, dar gelirlilere uygun yöntemler uygulanacak (md.14).
7. Büyükşehir, il ve 10.000'den fazla nüfuslu belediyeler, sosyal hizmet içerikli projelere amaca yönelik olarak kullanılmak üzere arsa tahsisi yapabileceklerdir (md.15).
8. Belediyeler, dar geliri, yoksul, muhtaç ve kimsesizlere yönelik sosyal hizmet ve yardımlar (md.60/i) ile sosyo-kültürel etkinlikler için bütçeye ödenek koyup harcama yapabilecektir (md.60/n).
9. Belediyeler, dar geliri kişilerle afete maruz kalanlara arsa tahsisi yapılabileceklerdir (md.69/3). Belediyeler sosyal belediyeçilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygulayabileceklerdir (md.77/1). Kanunda belediye başkanının belde halkının huzur, esenlik, sağlık ve mutluluğu için gerekli önlemleri almak (md.38/m) görevi bulunması, doğrudan sosyal belediyeçilik hizmetleriyle ilişkilidir.

Kanunda özürülere kentsel yaşama adaptasyonuna yönelik olarak belediyelere görevler verilmektedir. Örneğin, başkanın özürülere yönelik hizmetleri yürütmek ve özürülere merkezini oluşturmak görevi bulunmaktadır (md.38/n). Belediyeler, engellilere yönelik çalışmalar için harcama yapabileceklerdir (md.60/i).

Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda (5216) belediyelerin sosyal belediyeçilik vizyonuna ilişkin düzenleme 7. madde de yapılmıştır. Buna göre sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal-kültürel hizmetleri yürütmek, sosyal tesisler kurmak, meslek, beceri kursları açmak, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle iş birliği yapmak (md.7/v) büyükşehir belediyelerinin görevleri arasındadır. Büyükşehir belediyeleri toplumdaki tüm dezavantajlı gruplar için her türlü sosyal-kültürel hizmeti yerine getirebileceklerdir. Kanunun büyükşehir belediye başkanının görev ve yetkilerini düzenlediği maddede; bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturmak (md.18/m) görev

ve yetkisi büyükşehir belediye başkanına verilmiştir. Öte yandan engellilerle ilgili bilgilendirme, bilinçlendirme, danışmanlık, sosyal-mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek üzere engelli hizmet birimleri oluşturulması düzenlenmiştir. Bu birimlerin faaliyetlerini engellilere hizmet amacıyla kurulmuş vakıf, dernek ve bunların üst kuruluşlarıyla iş birliği hâlinde sürdürebilmelerine yer verilmiştir (ek md.1).

2. YÖNTEM

Araştırmanın konusunu oluşturan temel kavramsal çerçeve, sosyal devlet ve sosyal belediyeciliktir. İlgili kavramsal çerçeve distopik süreç olarak göreceli biçimde devam Covid-19 etkisi altında ele alınmaktadır. Covid-19 süreciyle sosyo-ekonomik yaşam başta olmak üzere insan hayatını doğrudan etkileyen kısıtlama, kapatma, maske, mesafe vb. gibi tedbirlerin toplumsal kesimlerde meydana getirdiği kırılma ve artan erişim imkanlarının giderilmesi açısından belediye yönetimlerince sosyal belediyecilik girişimlerindeki artış dikkat çekmiştir. Bu durum çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Araştırma konusu akademik literatür ayrıntılı olarak incelenerek ele alınmıştır. Kavramsal çerçeveye ilişkin güncel yayınlara (makale, dergi, tebliğ) yoğun literatür taramasıyla erişilmiştir. İnternet üzerinden kaynakçada belirtilen üniversite kütüphaneleri, yabancı kuruluşlarının web sayfaları, konuyla ilgili analistlerin erişime açık paylaşımlarına ulaşılarak literatür araştırması yapılmış, veriler kaynak gösterilerek kullanılmıştır. Kaynaklara ilişkin incelemeleriz ve akademik birikimlerimiz eşliğinde sosyal devlet ve sosyal belediyecilik olgusuna ilişkin analiz ve örnek belediye (Ankara Büyükşehir) uygulamasının sonuçları ortaya konulmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmanın teorik çerçevesinin oluşturulması ve kavramsal perspektifin yansıtılması amacıyla bu kısımda çalışmanın bütününe ilişkin bulgularımızı tamamlayıcı mevcut durum analizi ve değerlendirmelere Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği ile devam edilmektedir.

3.1. Sosyal Belediyecilik Uygulama Bulguları: Ankara Büyükşehir Belediyesi

13 Ekim 1923'de başkent ilan edilen Ankara'da 417 sayılı Kanun'la (1924) Şehremaneti (belediye) kurulmuştur (Pekşen, 2014: 93). 1984'de Büyükşehir statüsüne geçen Ankara'daki belediye hizmetleri 6360 sayılı Kanun uyarınca (2012) mülki sınırları kapsayacak biçimde Ankara Büyükşehir Belediye (ABB) yönetimi tarafından sağlanmaktadır. Ankara, 26.897 km² yüzölçümü, mülki sınırları içindeki 25 ilçesinde ikamet eden 5 milyon 663 bin 322 nüfusuyla Türkiye'deki en kalabalık ikinci il'dir. Çalışmanın bu kısmında ABB'nin Covid-19 sürecinde sosyal belediyecilik açısından öne çıkan uygulamaları ele alınacaktır.

3.2. Pandemi Sürecinde Ankara Büyükşehir Belediyesi Hizmet Anlayışı

Türkiye’de ilk vakanın görülmesiyle tüm ülkede acil durum ilan edilmiş ve bu tarihten itibaren salgın süreciyle mücadele Türkiye için resmen başlamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Salgın seyrini kontrol altına alabilmek ve süreçten olumsuz etkilenen hemşehirlere gerekli hizmetleri sağlayabilmek için özellikle büyükşehir yönetimleri etkin faaliyet göstermişlerdir. ABB, çeşitli sosyal yardımlar yaparak sürecin zorluklarından hemşehirlilerin minimum düzeyde etkilenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Covid-19 süreci bir anlamda 31 Mart 2019 yerel seçimlerde ABB’de yaşanan yönetim değişikliğiyle başkanlığa seçilen Mansur Yavaş ve CHP için önemli test alanı oluşturmuştur.

İlgili literatürü incelediğimizde bu süreçte ABB’nin siyasi çatışmaların önüne geçebilecek bir yönetim politikası benimseyerek “şeffaf belediyecilik” anlayışı çerçevesinde belediye yönetimi görevini sürdürmeyi hedeflediği izlenimi edinilmiştir. Aşağıda yer vereceğimiz örneklerde olduğu üzere ABB yönetimi salgının olumsuz etkilerinin minimal düzeye çekilmesine yönelik olarak hemşehirlere yönelik sosyo-ekonomik tedbirler başta olmak üzere bir dizi sosyal belediyecilik faaliyetlerine öncülük etmiştir. ABB örneğinde sosyal belediyecilik faaliyetlerinin yükselişine ilişkin 2 temel kurumsal gelişmeden söz etmek mümkündür. Birincisi, daha önce 4 olan ve 2019 seçimlerinden sonra 19’a çıkarılan Sosyal Yardım Başvuru Merkezi sayısının Haziran 2021 itibarıyla 37’e çıkarılmış olmasıdır (Başkente sosyal belediyecilik anlayışı geliyor, 2021). İkincisi, Ankara Büyükşehir Belediyesi sosyal yardım yönetmeliğinde yapılan değişikliğin ardından ilk kez online başvuru döneminin başlatılarak ihtiyaç sahibi vatandaşların pandemi sürecinde sosyal yardım alabilmek için başvuru merkezlerinin yanı sıra <https://sosyalhizmetler.ankara.bel.tr> adresi üzerinden online başvuruda bulunabilmelerinin sağlanmış olmasıdır (Sosyal yardım alanlarda online başvuru dönemi, 2021).

3.3. Pandemi Sürecinde Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Belediyecilik Faaliyetleri

Kaçınılmaz biçimde pandemi süreci Ankaralı hemşehirliler için de sosyo-ekonomik açıdan çeşitli olumsuzluklar meydana getirmiştir. ABB yönetiminin distopik pandemi koşulları altında sunduğu (bir kısmı halen devam eden) sosyal belediyecilik örneklerinden bazıları aşağıda yer almaktadır.

Pandemi sürecinde eğitimde fırsat eşitliği anlayışı ve öğrenci dostu uygulamalar

ABB, pandemi sebebiyle uzaktan eğitim görmek mecburiyetinde kalan ancak bilgisayarı ya da interneti bulunmayan ihtiyaç sahibi çocukların teknolojik altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik uygulamayı hayata geçirilmiştir. Özellikle

kırsal mahallelerdeki öğrencilerin EBA sistemine erişim sağlanmaları ve eğitimde fırsat eşitsizliğinin önüne geçilmesinin hedeflendiği uygulamayla geliştirilen randevu sistemiyle ABB'deki 47 birimdeki toplam 869 bilgisayar ihtiyacı olan çocukların hizmetine sunulmuştur. Ekim-Aralık döneminde sürdürülen proje kapsamında 914 mahalleye internet erişimi sağlanmıştır (ABB, 2020a).

İyilik bulaşıcıdır sloganıyla dayanışma çağırısı

ABB Başkanı Mansur Yavaş'ın kişisel sosyal medya hesabından 4 Nisan 2020 tarihinde "Hastalığı değil iyiliği bulaştıralım!" sloganıyla yaptığı çağrı kapsamında; Ankara ilinde market, bakkal, kasap vb. gibi vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği esnafın veresiye defterlerinin kapatılması yani vatandaşların borçlarının maddi durumu iyi olan diğer vatandaşlar tarafından ödenmesi projesi başlatılmıştır (Yavaş, 2020).

İftar ver ve 6 milyon tek yürek kampanyaları

Covid-19 vakalarında görülen artış sebebiyle birçok kısıtlamaya gidilmiş ve vatandaşlar bu süreçte evlerinde kalmak zorunda kalmışlardır. Merkezi yönetimle ABB arasında siyasi çekişmelere ve hukuki tedbirlere uzanan tartışmaların gölgesinde iki proje dikkat çekmiştir. Birincisi, ABB tarafından 2020 yılı Ramazan ayında başlatılan ve bu yılda devam eden İftar ver! kampanyasıdır. ABB'nin İktisadi Teşebbüsü (BİT) olan BEL-PA aracılığıyla gerçekleştirilen kampanya çerçevesinde 5.892.400 Türk lirası karşılığı 235 bin 692 iftar paketi yardımı toplanmıştır (Ankara'da bir iftarda benden, 2021). İkincisi, salgın döneminde 13 Mayıs 2020 tarihinde başlatılan "6 Milyon Tek Yürek" kampanyası 2021 yılı ramazan ayında 1 Nisan itibarıyla bu defa "6 Milyon Tek Yürek Tekrar Bayram Etsin" sloganıyla tekrar başlatılmıştır. Bu çerçevede hayırsever vatandaşların ankaratekyurek.com adresi üzerinden "Su Ver", "El Ver", "Bilet Ver", "İftar Ver" ve "Afiyet Ver" uygulamalarıyla ihtiyaç sahiplerine ulaşmalarına ABB tarafından aracılık edilmiştir (Ankara'da iyiliğin ikinci dalgası başladı, 2021). Çalışmayı hazırladığımız dönem itibarıyla kampanya kapsamında 26.834.223 TL yardım toplanmıştır. Toplanan yardımlarla ihtiyaç sahiplerine ait 82,423 su faturası ödenmiş, 3,524 Ankara Karta bilet yüklenmiş, 29,159 kişiye nakit yardım yapılmış ve 44,665 yardım kolisi hazırlanmıştır (6 Milyon Tekrar Bayram Etsin, 2021). Pandemi sürecinde Türkiye ölçeğinde resmi rakamlara göre işsizlik oranları 2019 yılında, %13.7; 2020 %13.2 ve 2021'in ilk 6 ayı için %13.2 olarak açıklanmıştır. Ankara'da bu oran 2021 verilerine göre %14.8'dir (TÜİK, 2021a; TÜİK, 2021b). Bu şartlar çerçevesinde çalışmalarını yeniden düzenleyen ve sosyal yardımlarının kapsamını genişletmek zorunda kalan ABB yönetimi, 13 Kasım tarihinde başlattığı ve muhtarlar aracılığıyla yürütülen "afiyet ver" kampanyasıyla 163 bin aileye konserve kavurma, kıyma ve diğer gıdaları içerisinde barındıran gıda paketleri ve bunların yanı sıra 300 TL'lik alışveriş kartı dağıtmıştır (ABB, 2020c).

Yeni evli çiftlere ve 65 yaş üzeri vatandaşlara kira/konut yardımı

ABB, sosyal belediyecilik anlayışıyla pandemi sürecinde yoğun bulaş tehdidi altında olan ihtiyaç sahibi 65 yaş üstü vatandaşların süreçten etkilenmelerini azaltmak ve onları salgın kuralları gereğince izole etmeye yönelik olarak 29 Ekim 2020 tarihinde bir proje başlatmıştır. Pandemi sürecinde yeni evlenen ihtiyaç sahibi çiftler de proje kapsamına dahil edilmiştir. Proje kapsamında 18 yıldır kullanılmayan yaklaşık 400 daireli Mamak Eserkent Sosyal Konutları ABB Özel Projeler ve Dönüşüm Daire Başkanlığı tarafından yenilenmiş ve aylık 100 TL karşılığında olmak üzere kurayla ilgililere dağıtılmıştır (ABB, 2020b).

Filyasyon çalışmaları kapsamında taksicilerin kullanılması

Kent kalkınması, kentliler arasındaki dayanışma örneklerine ilişkin toplumsal duyarlılığı geliştirmek açısından bir sosyal belediyecilik uygulaması olarak Ekim 2020'de uygulamaya geçen projede ABB, 300 taksiciye sosyal yaşamın kısıtlandığı ve dolayısıyla işlerin ve gelirlerin azaldığı salgın dönemde istihdam sağlamayı hedeflemiştir. İl Sağlık Müdürlüğü ve Valilik ile koordineli uygulanan proje kapsamında, karantinada olan vatandaşlara Filyasyon ekiplerinin (hastalara evlerinde kontrole giden sağlık çalışanları) daha hızlı ulaşması amaçlanarak, taksicilere 150 TL yevmiye ve 50 TL'lik benzin yardımı yapılması ve böylece taksicilerin de bu süreçte gelir elde edebilmesi amaçlanmıştır (Filyasyon ekibine destek, 2020). ABB'nin ulaşım sektörüne ilişkin bir başka desteği 1 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla başlatılan çalışma minübüsçü esnafına yönelik gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Ramazan ayında gerçekleşen 17 günlük tam kapanma süreci öncesinde 2.850 minibüs esnafına gıda kolisi yardımı yapılmıştır (Büyükşehir belediyesinden minübüsçü esnafına destek, 2021).

Pandemi sürecinde işsiz kalan terzilere iş imkânı

Salgın sebebiyle gözlenebilmekte olan işsizlik sayısındaki artış, yalnızca işçileri değil aynı zamanda işverenleri olumsuz etkilemiştir. Salgında insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği market, kasap, fırın ve paket servisle çalışan lokantalar vb. gibi haricindeki işletmelere (örneğin; fotoğrafçılar, berberler, tuhafiyeler, kahvehaneler, terziler vb. gibi) kimi zaman kısıtlı zaman dilimi içerisinde faaliyet göstermeleri ya da tamamen faaliyetlerini durdurmaları yoluna gidilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın 28 Mayıs 2020 tarihli genelgesinde yukarıda belirtilen birçok meslek alanlarının geçici çalışma süreleri veya kapanma tedbirleri ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2020). ABB, pandemi sürecinde işyerlerini kapatmak zorunda kalan esnaflardan terzilere yönelik başlattığı girişimle 120 terziye ABB'nin tesislerinde maske dikiminde/üretiminde çalışma imkânı sağlanmıştır (ABB TV, 2020).

Başkent kart uygulaması

ABB'nin pandemi süreci içerisinde sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde yapmış olduğu gıda kolisi yardımlarının, yine pandemi sürecinde sosyal yardıma ihtiyaç

duyan aile sayısında yaşanan artış neticesinde farklı bir formatla; ‘başkent kartları’ ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Başkent Kart sistemi ile ABB, yapılan gıda kolisi yardımlarında kolilerin içinde bulunan gıdalara ailelerin acil olarak ihtiyaç duymadığı sebebiyle birtakım gıdaların israf olmasını önlemek ve bizzat evlere teslim olan kolilerin vatandaşlar açısından gurur kırıcı olabileceği düşüncesinin önüne geçebilmek arzusu taşımaktadır. İlk olarak 13 Kasım 2020’de ABB, Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı’na duyurulan projenin uygulaması 23 Haziran 2021’de başlamıştır. Proje kapsamında ABB’den sosyal yardım alan 112 bin 785 ailenin başkent kartlarına nakdi olarak 400’er lira ve toplamda 45 milyon 114 bin tutarında yükleme yapılmıştır (Kolçak, 2021: 10). 2021 yılında projenin içeriği genişletilerek uygulanmaya devam etmektedir. Bu çerçevede, 26 Nisan 2021’de sosyal yardım alan vatandaşlar ile pandemi sürecinde işini kaybeden veya gelirinden olan sektör çalışanlarına yönelik 232 bin 351 aileyi kapsayan 100 milyon TL’lik destek paketini açıklanmıştır (İyiliğin başkenti Ankara, 2021).

AŞTİ esnafına yardım ve Lezzet Ankara yemek portalı projesi

Ankara ölçeğinde pandemi koşullarından en fazla etkilenen esnaf gruplarından biri de AŞTİ (Ankara Şehirlerarası Terminal İşletmesi) olmuştur. Yaşanan maddi kayıpların telafisine destek olmak amacıyla ABB iştiraklerinden olan BUGSAŞ (Başkent Ulaşım Gaz Dağıtım Sanayi Anonim Şirketi) tarafından destek paketi açıklanmıştır. Buna göre, AŞTİ esnafına 2021 yılının ilk altı ayı olmak suretiyle yüzde elli kira indirimi yardımı yapılması; kira tahsilatına Temmuz 2021’de başlanması ve eski kira borçlarının 2022 yılına ertelenmesi kararı alınmıştır. Böylelikle pandemi döneminde alınmış olan seyahat kısıtlamalarıyla gelirleri azalan ve mağdur olan işletmelere ve seyahat firmalarına kolaylık sağlaması amaçlanmıştır (ABB, 2020d).

ABB, Ankara esnafının pandemi sürecinde yaşadığı gelir kayıplarının peyderpey ve bir nebze telafisini sağlayabilmek ve de Ankara’nın birden fazla bölgesinde; süreç içerisinde kısıtlamalara tabii olan birçok lokanta, kafe ve restoranların geçiş yaptığı çevrimiçi ticarete (online alışveriş, e-alışveriş) dair güvenilir, şeffaf ve komisyonuz bir alışveriş gerçekleştirilebilmek amacıyla uygulamanın ABB eliyle hayata geçirildiğini açıklamıştır. Türkiye genelinde salgının seyrine göre değişiklik gösteren çeşitli kısıtlamaların yaşanması (sokağa çıkma yasakları, bazı hizmet sektörünün sipariş yoluyla devamı) neticesinde e-ticaret gelişme göstererek birçok alanda vatandaşların tercihi haline dönüşmüştür (Güven, 2020:251). Lezzet Ankara Projesi, 11 Haziran 2021 tarihinde başvuruları almaya başlayarak faaliyete geçmiştir. Esnaf ve müşteriler için sıfır komisyon içeren ve yalnızca esnaf için sıfır üyelik aidatı ilkeleriyle uygulanan Lezzet Ankara Projesi, günümüz verilerine göre (16 Temmuz) 811 üye restoran sayısına ulaşarak toplamda 6591 üye müşteriye hizmet vermektedir (Lezzet Ankara, 2021).

4. TARTIŞMA

Çalışmada öne çıktığı üzere kurumsal yapılara ve toplumsal yaşama etkileri açısından sosyal devlet retoriği; sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan gerçekleşen tarihsel kırılmaların önde gelenlerinden biri olan keynesyen ekonomi-politik perspektifin temel çıktısıdır. Dönemsel açıdan siyasal erkin toplumsal yaşamdaki belirleyici konumunu güçlendirici etkisi bir yana sosyal devlet ilkesi, ötekileştirilmiş ve/veya yaşamsal gerekler sonucu bu noktaya konumlanmış toplumsal kesimler açısından refah dönemini yansıtmaktadır. Ancak modelin devletin finansal ve kurumsal yükünü arttırmış olması başta olmak üzere küresel etkiler eşliğinde kaydedilen sosyo-ekonomik, siyasal, konjonktürel irtifa kayıpları neo-liberal politika araçlarının devreye girmesine ve refah devleti anlayışının örselenmesine yol açmıştır. Ancak söz konusu makas değişiminin toplumsal kesimler nezdinde ortaya çıkan ve farklı parametrelerle çeşitlenen (kentleşme, teknoloji, çevresel şartlar vb.) ihtiyaç taleplerinin görmezden gelinmesini gerektirmediği/gerektirmeyeceği gerçeğini hatırlatması sosyal devlet anlayışının neo-liberal politika modeli içinde konumlandırılmasını ortaya çıkarmıştır. Neo-liberal politika anlayışının kurumsal devlet yapılanması içinde retorik ve uygulama açısından yerel ölçüğe aktarımını sağlayan kavramsal çerçeve “sosyal belediyeçilik” olmuştur. Klasik kent hizmetlerinin yanında sosyo-ekonomik açıdan yetersizlikler içinde bulunan kent yerleşiklerinin desteklenmesi olarak tanımlanabilecek olan sosyal belediyeçilik gerekleri, tarihsel sürecin dinamikleri çerçevesinde klasik kent hizmetlerinin yanına eklenmiştir.

Sosyo-ekonomik (psikolojik-kültürel vb.) pek çok açıdan olumsuz sonuçlarıyla distopik Covid-19 süreci sosyal belediyeçilik hizmetlerinin klasik kent hizmetleriyle sunumunu zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. Ülkemizde ve dünya’da pek çok ülkede merkezi ve yerel idareler Covid-19 sürecinde sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik faaliyetleriyle aslında önemli bir kurumsal varlık testiyle karşılaşmışlardır. Yerel ölçekteki pek çok girişim örneklerinden biri de Ankara Büyükşehir Belediyesi olmuştur. Başkent belediyesi olması, merkezi idareden farklı bir siyasal parti tarafından yönetiliyor olması gibi faktörlerin etkisi altında Covid-19 temalı olarak belediyenin gerçekleştirdiği sosyal belediyeçilik faaliyetleri kamuoyunda ilgi çekmiş, merkezi idare ile yaşanan (özellikle nakdi yardım kampanyaları) siyasi çekişmelerin hukuki zeminde sürmesi bu ilgiyi arttırmıştır. Her ne kadar Covid-19 sürecindeki sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik faaliyetlerine ilişkin etki analizini gerçekleştirmek mümkün görünmemekle birlikte sahadaki yansımalar bu konudaki gayretleri ortaya koymak açısından bir gösterge teşkil etmiş bulunmaktadır.

SONUÇ

Tarihsel kırılma dönemlerinin (Sanayi devrimi, 1929 Buhranı, 2. DS) sonuçları arasında yer alan sosyal devlet kavramı ve içeriğinin uygulanması toplumsal kesimlerin yaşam koşullarında önemli iyileşmeler sağlamıştır. Öyle ki 2. DS sonrası uygulamalarının oluşturduğu toplumsal refah artışı nedeniyle ilgili dönem sosyal

devlet uygulamalarının altın çağı olarak adlandırılmıştır. Sosyo-ekonomik özelliği ağır basmakla birlikte; keynesyen ekonomi-politik yaklaşımın ideolojik yansıması ve yaşamın her alanında müdahaleci devlet anlayışını ortaya çıkardığı bu dönem, Türkiye'nin de (1961) aralarında olduğu ülkelerin anayasalarında sosyal devlet ilkesine yer vermeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren artan kamusal harcamalar ve bunların karşılanmasında ortaya çıkan güçlükler, yaşanan petrol ve enerji krizi keynesyen ekonomi anlayışının terkedilmesine ve neo-liberal politikaların yeni kamu yönetimi ilkeleri (new public management) çerçevesinde uygulanmasına yol açmıştır. Bu dönem sosyal devlet uygulamalarının gerilmeye başladığı kırılma anını oluşturmuştur. Bir başka kırılma anı olan Covid-19 süreci, neo-liberal politikalar nedeniyle gerilemeye başlayan sosyal devlet ve yerelde sosyal belediyecilik uygulamalarının yeniden yükselmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

WHO'nun 11 Mart 2020'de salgın ilanı sonrasında pek çok ülkede, sokağa çıkma yasakları, kamu ve özel işyerlerinin kapatılması, okulların kapatılması, seyahat kısıtlamaları, maske kullanım zorunluluğu vb. pek çok tedbir alınmıştır. Türkiye'de söz konusu tedbirleri 16 Mart 2020'den itibaren hızla uygulamaya geçirmiştir. Özellikle aşı konusunda sağlanan ilerlemelere bağlı olarak, 1 Mart 2021'de önce kontrollü normalleşme aşamasına geçilirken 1 Temmuz 2021'den itibaren sektörel kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu dönemde görünürlüğü artan sosyo-ekonomik sorunlardan etkilenen toplumsal kesimlerin çeşitliliği ve niceliği Devlet erkini Anayasal görev tanımı olan sosyal devletin gereklerini kesintisiz biçimde yeniden hatırlatmak durumunda kalmıştır. Bunun yansıması olarak kurumların aldığı tedbirler ve başlatılan destek kampanyaları (Biz Bize Yeteriz Türkiye'm; Askıda Fatura; Altı Milyon Tek Yürek Bayram Etsin vb.) dikkat çekmiştir. Sosyal Devletin ülke genelindeki kapsayıcılığı yanında yerel ölçekte özellikle büyükşehir belediyelerinin başlattığı ihtiyaç sahibi toplumsal kesimler başta olmak üzere hemşehrilere yönelik nakdi sosyal destek ve yardım girişimlerinin ise siyaset ve hukuk eksenini arasında dalgalanması ülkemiz açısından kadim yönetsel sorunlardan biri olan merkezi idare-yerel idare çekişmesini hatırlatmıştır.

Neo-liberal politika araçlarının yerel ölçeğin sosyo-ekonomik ve politik süreçlerine bir anlamda dayattığı/zorladığı "yerelleşme" olgusu kuşkusuz bu değişimden etkilenecektir veya bu yönde öngörüler geliştirme ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu çerçevede gerek teorik düzeyde gerekse süreç içinde ortaya çıkan tartışma akşlarının gölgesinde sosyal belediyecilik olgusu "yerelleşme" bağlamında gelecek yönelimli temel politika konularından olmaya aday konuma yükselmiştir. Ülkemizde merkezi idarenin sosyal devlet gerekleri olarak adlandırabilecek çeşitli girişimler içinde olmasının (Kısa çalışma ödeneği, vergi, sigorta ve kira alacaklarının ertelenmesi, esnafa yönelik nakdi yardımlar vb.) yanında, belediye yönetimleri de klasik kent hizmeti dışında (kanalizasyon, içe suyu, atık toplama vb.) sosyal belediyecilik gereklerini genişletmek ve işler kılmak durumunda kalmışlardır. Sosyal belediyecilik olarak adlandırılan girişimler bütünü aslında belediye yönetimlerinin hemşehrilere olan yakınlığının bir gereği ve uygulama kolaylığının sonucu olarak da görülmektedir.

Bu noktada göç, nüfus artışı, yaşam sürelerinin uzaması vb. nedenlerle kentlerde oluşan yoğunluk kaçınılmaz biçimde başta istihdam olmak üzere, eğitim, sağlık, konut, çevre vb. sorunları ortaya çıkarmıştır. Üstelik kentsel hizmetlere kalıcı/geçici olarak tam ve/veya kısmi erişim gücünü yaşayan ihtiyaç sahibi bireylerin ve toplumsal kesimlerin varlığında oluşan artış sosyal belediyeçilik konusunu sürekli hale getirmiştir. Covid-19 sürecinde oluşan kırımlar ve özellikle gelir kayıplarına bağlı ortaya çıkan erişim sorunları daha adil bir kent yaşam alanının tesisi noktasında belediyelerin önüne yeni görev ve sorumluluklar yüklemiştir.

Covid-19 sürecinde özellikle büyükşehir belediyeleri kanunda kendilerine verilen sosyal belediyeçilik görev-sorumlulukları yerine getirmek noktasındaki gayretleri kamuoyunda ilgi görmüşlerdir. Bunlardan biri de çalışmada incelediğimiz Ankara Büyükşehir Belediyesi olmuş ve sosyal belediyeçilik açısından önemli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler, halka gıda kolisi yardımı, iyilik hastalıktan daha bulaşıcıdır kampanyası, taksicilere ve terzilere iş imkanı, tüm mahallelere internet temini, yeni evli çiftlere ve 65 yaş üzeri vatandaşlara kira/konut yardımınıdır.

Covid-19 süreci pek çok açıdan oluşturduğu farkındalıkların yanında her düzeyde kamusal hizmetlere erişim gücünü yaşayan bireyler ve toplumsal kesimlerin varlığı gerçeği ile de yüzleşmemizi sağlamıştır. Elde edilen deneyim sosyal devlet ve sosyal belediyeçilik olgusunun pro-aktif bir analizle ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

RISING SOCIAL MUNICIPALITY DURING COVID-19: THE CASE OF ANKARA METROPOLITAN MUNICIPALITY

1. INTRODUCTION

All societies as a whole are socio-economic, political, cultural, etc. as a dystopian process that affects many aspects, the covid-19 pandemic has given institutional structures the opportunity to analyze the current situation. One of these institutions is municipal governments, which generally focus on locally qualified services. During the COVID-19 process, municipal governments in our country once again had the opportunity to test the ability to touch citizens/people and reflect their current potential on the field.

COVID-19 wasn't the first pandemic humanity has faced. Similar to the measures taken in the past epidemic experiences and the problems experienced, it was also encountered in the COVID process. As in past epidemics, during COVID, almost everyone faced socio-economic problems, especially fear, caused by the epidemic. The isolation measures taken by governments during the epidemic, the closure of workplaces, the use of computers in education and work, etc. alienated individuals from social life.. The crisis environment has affected all service sectors. Already existing socio-economic, political, regional, cultural, administrative, etc. The problems increased exponentially in the process. Difficulties in accessing basic services and consumer goods forced central governments and municipalities to take additional measures. The epidemic has brought to light some pre-existing understandings in the relations between the ruler and the ruled. The first of these is the social state, and the second is the social municipality. The COVID-19 process has brought the issue of social state and social municipality to the agenda again. Various studies have been carried out in the literature on social municipality. However, these studies have gained a new content with the Covid-19 outbreak.

2. METHODOLOGY

The increase in social municipality initiatives in the COVID-19 process has been the main motivation of our work. In this context, our research was carried out with the academic literature research and document review method.

Ankara Metropolitan Municipality (ABB) was selected as an example area of our study in which we analyzed the development of the understanding of social municipality "due to the fact that it attracted the attention of the public with its work that will serve as an example from the point of view of social municipality in the COVID-19 process". In the context of our study; the pandemic with the rivalries between the central administration in the process of political and administrative management

ABB primarily performed under the influence of social municipality, including public health initiatives, outreach projects and support will be given; the results obtained within the framework of the initiative of the municipality's social ABB evaluation will be discussed. In our study conducted by screening method based on literature review, projection on the possible course of social municipality phenomenon related to post-Covid will be revealed.

3. RESULTS

In this part of our study, the theory of the civil state and the results of the COVID-19 process are encompassed. After the historical knowledge related to the epidemic process, the epidemic process is summarized. The civil state ideational framework is discussed and conceptual analysis is made. In addition, the findings we obtained from the literature regarding the civil state are included. Complementary analyzes of our research findings continue under the title of Ankara Metropolitan Municipality Example.

The first COVID-19 case was recorded in China/Wuhan on 31 December 2019 and was declared a pandemic by WHO on 11 March 2020. Following the detection of the first case in Turkey, isolation and closure measures have been taken in every sector (transportation, education, workplaces, cinema, cafe, etc.) as of March 16, 2020. Measures were taken by the central administration and local administrations regarding masks, distance, and cleaning, and the public was intensively informed about the measures. The implementation of the HES code, which is among the measures taken, has expanded a new dimension to social life. A controlled normalization process was entered in Turkey on March 1, 2021, and all measures (except for the use of masks) were lifted as of July 1, 2021. In the meantime, as of January 14, 2021, the first doses of the CoronaVac vaccine have been applied to healthcare workers. According to the data of the Ministry of Health, as of today (July 11), 60.7% of our population has been given the first dose and 27.6% the second dose.

4. DISCUSSION

The concept of the welfare state, which came to the fore too with the COVID-19 process, first entered English in 1941. Nevertheless, the emergence of the idea dates back to the industrial revolution. The civil nation is a set of exercises that show the intention and decision of the state to boost the welfare of its citizens and to make it durable. The new deal model applied in the USA after the 1929 economic crisis is an example of the social state. Nonetheless, the welfare state is a reflection of the Keynesian economic model. As a requirement of the Keynesian model, the welfare state has introduced a state practice that intervenes in all regions of life. Due to the increase in public payments and periodic conditions, the social state and the Keynesian model have led to discussions.

CONCLUSION

The implementation of neo-liberal policies pushed the social state model into the background. However, this situation did not eliminate the existence of segments in need among the social segments. In this respect, COVID-19 has had an impact on reminding the needy. The equivalent of this in the field has been the social state and social municipality practices.

In Turkey, during the COVID-19 process, besides the central government (especially municipalities), they have made important initiatives on social assistance Ankara Metropolitan Municipality (ABB), which is the subject of our study, is one of them. Some of the work titles on social municipality that ABB has done in the process are as follows: ring food aid box, goodness is more contagious than sickness campaign, job opportunities for taxi drivers and tailors, Internet access to all neighborhoods, Rental/housing assistance for newly married couples and citizens over 65, helping students and helping tradesmen etc.

KAYNAKÇA

- 6 Milyon Tek Yürek Tekrar Bayram Etsin. (2021). <https://ankaratekyurek.com/>, (Erişim Tarihi:17.07.2021).
- ABB TV. (2020). Başkentli terziler başkan yavaş'ın çağrısına büyük ilgi gösteriyor. <https://www.ankara.com.tr/izle/baskentli-terziler-baskan-yavas-39-in-cagrisi-na-buyuk-ilgi-gosteriyor-867>, (Erişim Tarihi:17.07.2021).
- ABB, Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2020a). Ankara'da 914 köy ücretsiz internete kavuştu. <https://www.ankara.bel.tr/haberler/ankarada-914-koy-ucretsiz-internete-kavustu/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- ABB, Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2020b). Başkan yavaş bir sözünü daha tuttu: aylık 100 tl'ye konut. <https://www.ankara.bel.tr/haberler/mansur-yavas-bir-sozunu-daha-tuttu-aylik-100-tlye-konut/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- ABB, Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2020c). Büyükşehir iyi günde de kötü günde de ihtiyaç sahibi ailelerin yanında. <https://www.ankara.com.tr/izle/buyuksehir-iyi-gunde-de-kotu-gunde-de-ihtiyac-sahibi-ailelerin-yaninda-1848>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- ABB, Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2020d). Büyükşehir'den Aşti esnafına can suyu: kira ücretlerinde yüzde 50 indirim. <https://www.ankara.bel.tr/haberler/buyuksehirden-asti-esnafina-can-suyu-kira-ucretlerinde-yuzde/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve sosyal refah devleti ekseninde üçüncü yol yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. ICEB-SS-Özel Sayı. Vol. 18 No. 1, e-ISSN 2147-6012, 248-263.
- Andrade, A.E. & Franceschini, M. C. T. (2017). The right to the city and international

- urban agendas: a document analysis. *Science & Collective Health*. Vol. 22. DOI: 10.1590/1413-812320172212.24922017
- Andronicceanu, A. (2017). Improving citizens' satisfaction concerning the social welfare services at urban level. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, Vol. 12 No. 4, 67-82.
- Ankara'da iyiliğin ikinci dalgası başladı. (2021). <https://www.ankara.bel.tr/haberler/mansur-yavas-duyurdu-ankarada-iyiligin-ikinci-dalgasi-baslad1/> (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomaževič, N. & Ume, L. (2020). Impacts of the covid-19 pandemic on life of higher education students: a global perspective. *Sustainability*, Vol.12 No.8438, 2-34, Doi:10.3390/su12208438
- Aydın, M.K. & Çakmak, E.E. (2017). Sosyal devletin temelleri. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 34, ISSN 1302-1761, 1-19.
- Başkentte Sosyal Belediyecilik Anlayışı Gelişiyor. (2021). <https://www.ankara.bel.tr/haberler/baskentte-sosyal-belediyecilik-anlayisi-gelisiyor/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Bilgiç, K.A. (2020). COVID-19 ile mücadele sürecinde yerel yönetimlerin genel görünümü. *Kent Araştırmaları Dergisi*, Vol.31 No.11, ISSN: 1307-9905, 2084-2112, DOI: 10.31198/idealkent.817322
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme sosyal devletin sonu mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol.52 No. 2, 173-197, DOI: https://doi.org/10.1501/Huk-fak_0000000533
- Büyükşehir Belediyesinden Minübüsçü Esnafına Destek. (2021) <https://www.ankara.bel.tr/haberler/buyuksehir-belediyesinden-minibuscu-esnafina-destek/>, (Erişim Tarihi: 17 07.2021).
- Cabañas, J. G., Williams, J.G., Gallagher, J.M. & Brice, J. H. (2021). COVID-19 pandemic: the role of ems physicians in a community response effort. *Prehospital Emergency Care*, Vol.25 No.1, 8-15, Doi:10.1080/10903127.2020.1838676
- Çimen, H. (2021). Dünyayı sarsan pandemi (covid-19) sürecinde Türkiye'de sosyal yardımların önemini yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol. 22 No.2, ISSN 2687-184X, 15-38, DOI: 10.53443/anadoluibfd.93446
- Çöpoğlu, M. (2020). Sosyal belediyecilikten sosyal politikaya geçiş bağlamında Sakarya büyükşehir belediyesi hizmetlerinin değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol. 18 No.37, 685-704, DOI: <https://doi.org/10.35408/comuybd.722401>.
- Epstein, N.L., Kaplan A. & Levanon A. (2003). Distributive justice and attitudes toward the welfare state. *Social Justice Research*, Vol. 16 No. 1, 1-27, DOI:10.1023/A:1022909726114
- Ersöz, Y.H. (2005). Sosyal politika-refah devleti-yerel yönetimler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Vol. 55 No. 1, 759-775.

- Ertan, K.A. (2008). Kentli hakları ve kente karşı suç bağlamında kentli etiği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Vol. 20 (Bahar). 1-22.
- European Campaign For Urban Renaissance Final Report. (1982). Council of Europe Conseil De L'euope Committee of Ministers CMD001239, (Strasbourg) 1-121, <https://rm.coe.int/0900001680911660>, (Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- European Charter of Local Self-Government. (1985). Council of Europe, European Treaty Series-No. 122, <https://rm.coe.int/168007a088>, (Erişim Tarihi:25.04.2021).
- Filyasyon Ekibine Destek. (2020). <https://www.ankara.bel.tr/haberler/baskan-yavas-tan-hizli-mudahale-icin-filyasyon-ekibine-destek/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Freedman, L. (2020). Strategy for a pandemic: The UK and Covid-19. *Survival Global Politics and Strategy*. Vol. 62 No.3, 25-76, DOI: 10.1080/00396338.2020.1763610
- Giddens, A. (2000). Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori. (Çev. Tuncay Birkan). ISBN: 9789753422635. (Birinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul).
- Gough, I. (2008). Refah Devleti. (Çev. Kamil Güngör). <https://paperzz.com/doc/5065767/ian-gough--refah-devleti--%C3%A7ev--kamil-g%C3%BCng%C3%B6r->, (Erişim Tarihi: 07.07.2021).
- Gümüş, A.T. (2010). Küreselleşme ve sosyal devlet. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol. 18 No.1, 85-146, DOI: <https://doi.org/10.15337/SUHFD.2017.106>
- Güven, H. (2020). Covid 19 Pandemik Krizi Sürecinde E-Ticarette Meydana Gelen Değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7 No. 5, e-ISBN 2148-9963, 251-268.
- Heise, A. & Khan, A.S. (2019). The welfare state and liberal democracy: a political economy approach. *World Review of Political Economy*, Vol. 10 No. 2, 220-245. DOI: 10.13169/worlrevipoliecon
- Heisig, J.P. (2015). Comparing germany and the united states since the 1980s. (Amsterdam University Press), eISBN: 978-90-485-2365-8, <https://www.jstor.org/stable/j.ctt16vj264.5>, (Erişim Tarihi: 07.07.2021).
- İçişleri Bakanlığı. (2020) 15 İlde 29.05.2020 Saat 24.00 ile 31.05.2020 saat 24.00 arasında uygulanacak olan Sokağa çıkma kısıtlaması. <https://www.icisleri.gov.tr/15-ilde-29052020-saat-2400-ile-31052020-saat-2400-arasinda-uygulanacak-olan-sokaga-cikma-kisitlamasi/>, (Erişim Tarihi: 15.07.2021).
- İyiliğin Başkenti Ankara. (2021). <https://www.ankara.bel.tr/haberler/iyiligin-baskenti-ankara-mansur-yavas-100-milyon-tlik-destek/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Keleş, S. (2008). Türkiye’de sosyal belediyeçilik uygulamaları ve Ankara büyükşehir belediyesi örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyonkarahisar.
- Koch, I. & James, D. (2020). The state of the welfare state: advice, governance and care in settings of austerity. *Ethnos*, ISSN: 0014-1844 (Print), 1-21. DOI: 10.1080/00141844.2019.1688371.

- Kolçak, M. (2021). Büyükşehirden Yardım Eli: Başkent Kart. *Sosyal Hizmetler Bülteni*, V.3, 9-11, (ABB Yayını, Ankara) https://www.ankara.bel.tr/files/2216/2572/7497/sosyal_hizmetler_dergisi-sayi3_bask_web.pdf/, Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Lewnard, J. A. & Lo, C. N. (2020). Scientific and ethical basis for social-distancing interventions against COVID-19. *Lancet Infect Dis*, Vol. 20 No. 6, 631-633, DOI: 10.1016/S1473-3099(20)30190-0
- Lezzet Ankara (2021). Ankara Esnafına Destek Olacak Sosyal Bir Proje: Lezzet Ankara. <https://www.ankara.bel.tr/duyurular/ankarali-esnafa-destek-olacak-sosyal-b-r-proje-lezzet-ankara/>, (Erişim Tarihi: 16.07.2021).
- Manifesto for a New Urbanity European Urban Charter II. (2009). Council of Europe, March, ISBN:978-92-871-6538-1, pp. 1-58, <https://rm.coe.int/urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity-publication-a5-58-pages-/168095e1d5>, (Erişim Tarihi: 30.04.2021).
- Negiz, N. (2011). Sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri açısından ısparta belediyesi: farkındalık, yararlanma ve değerlendirme açısından bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol. 16 No. 2, ISSN 1301-0603, 323-341.
- Pekşen, S.N. (2014). Sosyal belediyecilik çerçevesinde engellilere sunulan hizmetler: ankara büyükşehir belediyesi örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Pektaş, E.K. (2010). Türkiye’de sosyal belediyecilik uygulamaları ve temel sorunlar. *Akademik İncelemeler Dergisi*. Vol. 5 No. 1, 4-22.
- Pierson, C. (2006). Origins and Development of the Welfare State 1880-1975. *Population Council*, Vol. 33 No.3, 616-627.
- Rudnick, A. (2020), Social, psychological, and philosophical reflections on pandemics and beyond. *Societies*, Vol. 10 No. 42, 2-4, DOI:10.3390/soc10020042
- Sağlık Bakanlığı. (2020). Koronavirüs alacağımız tedbirlerden güçlü değildir. <https://www.saglik.gov.tr/TR,64383/koronavirus-alacagimiz-tedbirlerden-guclu-degidir>, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).
- Sağlık Bakanlığı. (2021a). Covid-19 Güncel Verileri. covid19.saglik.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 11.07.2021).
- Sağlık Bakanlığı. (2021b). Covid-19 Güncel Verileri. covid19.saglik.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 11.07.2021).
- Sosyal Yardım Alanlarda Online Başvuru Dönemi. (2021). <https://www.ankara.bel.tr/haberler/sosyal-yardim-alanlarda-ilk-kez-online-basvuru-donemi-baslad/>, (Erişim Tarihi: 17.07.2021).
- Şolt, H.B.H. (2021). Covid-19 pandemisinde kentlerde yaşanan değişimler ve kentsel hizmetler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol.8 No.15, ISSN:2148-1415, 39-47.
- Toprak, D. & Şataf, C. (2017). Türkiye’de sosyal belediyecilik çerçevesinde sosyal

- harcamalar üzerine genel bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, Vol. 106, ISSN: 1300-1981, 63-86.
- TÜİK. (2021a). İşsizlik Rakamları. <https://www.tuik.gov.tr/#ankara-6>, (Erişim Tarihi:17.07.2021).
- TÜİK. (2021b). Ankara İşsizlik Rakamları. <https://cip.tuik.gov.tr/?il=6#>, (Erişim Tarihi:17.07.2021).
- Urhan, G. & Arslankoç, S. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde sosyal politika ve yerel yönetimler: İstanbul ilçe belediyeleri örneği. *Çalışma ve Toplum*. Vol. 2 No.69, ISBN: 1305-2837, 945-980.
- Watts, L. & Hodgson, D. (2019). *Social Justice Theory and Practice for Social Work*, (Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2019). ISBN 978-981-13-3620-1 (eBook). DOI: 10.1007/978-981-13-3621-8_7
- Yavaş, M. (2020). Hastalığı değil, iyiliği bulaştıralım. <https://twitter.com/mansurya-nas06/status/1246383972189437952>, (Erişim Tarihi:17.07.2021).

KATKI ORANI CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Nation</i>	Araştırma hipotezini oluşturmak veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Şerif ÖNER Barış ÇAM
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Şerif ÖNER Barış ÇAM
Veri toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlemek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Şerif ÖNER Barış ÇAM
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Şerif ÖNER Barış ÇAM
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Şerif ÖNER Barış ÇAM

- ARAŞTIRMA MAKALESİ -

**BİST 100'DE YER ALAN FUTBOL KULÜPLERİNİN
SPORTİF BAŞARILARI VE FİNANSAL PERFORMANSLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ¹**

Nevzat GÜNGÖR² & Emre Selçuk SARI³

Öz

Futbol ekonomisi, özellikle küreselleşmenin de etkisiyle birlikte son 20 yılda sürekli olarak büyümüş ve günümüzde sadece Avrupa futbol pazarının yıllık gelirleri yaklaşık 29 Milyar Dolara ulaşmıştır. Bu derece büyük bir ekonomide yapılan yatırımların geri dönüşünün de aynı büyüklükte olması beklenmektedir. Futbol kulüplerinin yaptıkları yatırımlardan elde edecekleri gelirleri en fazla etkileyen unsur ise sportif başarıdır. Bu çerçevede Türkiye Süper Lig'inde yer alan ve hisseleri BİST 100 endeksinde işlem gören Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinin 2009-2019 yılları arasında yayınlanmış finansal raporları incelenerek, bu raporlardan elde edilen finansal performans göstergeleri belirlenmiştir. Bu kulüplerin aynı döneme ait sportif başarıları da hesaplanarak sayısal olarak ifade edilmiştir. Panel veri analizi uygulanarak 2009-2019 dönemine ait finansal performans göstergeleri ile sportif başarı sonuçları analiz edilmiştir. Bu analiz ile amaçlanan Türkiye'de dört büyükler olarak kabul edilen ve hisseleri BİST 100'de işlem gören bu kulüplerin elde ettikleri sportif başarıların finansal açıdan bir geri dönüş yaratıp yaratmadığının tespitidir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Performans, Sportif Başarı, Panel Veri Analizi.*

JEL Kodları: *C23, L83, M40.*

Başvuru: *12.07.2021* **Kabul:** *25.08.2021*

- 1 Bu çalışma 5-6 Temmuz 2021 Tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda özet olarak sunulmuş olan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.
- 2 Arş.Grv.Dr., İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, nevzat.gungor@istanbul.edu.tr, İstanbul/Türkiye, ORCID No: 0000-0001-9883-1985
- 3 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, emresari@istanbul.edu.tr, İstanbul/Türkiye, ORCID No: 0000-0001-6675-3214

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SPORTIVE SUCCESS AND FINANCIAL PERFORMANCES OF THE FOOTBALL CLUBS IN BIST 100

Abstract

The football economy has grown continuously in the last 20 years, especially with the effect of globalization, and today the annual revenues of the European football market have reached approximately 29 billion dollars. In such a large economy, the return on investment is expected to be of the same magnitude. The factor that most affects the incomes of football clubs from their investments is sportive success. In this context, the financial reports of Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe and Trabzonspor clubs, which are in the Turkish Super League and whose shares are traded in the BIST 100 index, are examined and the financial performance indicators obtained from these reports are determined. The athletic achievements of these clubs in the same period are also calculated and expressed numerically. By applying panel data analysis, financial performance indicators and sportive success results for the period of 2009-2019 are analyzed. The aim of this analysis is to determine whether the sportive achievements of these clubs, which are considered to be the big four in Turkey and whose shares are traded in the BIST 100, create a financial return.

Keywords: *Financial Performance, Sportif Success, Panel Data Analysis.*

JEL Kodları: *C23, L83, M40.*

“Bu çalışma, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1.GİRİŞ

Futbol günümüzde tüm dünyada en fazla ilgi gösterilen spor dallarından biri olmakla birlikte ekonomik açıdan da çok büyük bir sektör haline gelmiştir. Bu sektör sadece futbol kulüpleri ve bu kulüplerin futbolcularını, çalışanlarını, yöneticilerini ve taraftarlarını kapsamanın çok ötesine geçmiştir. Futbol sektörünün paydaşları arasında tekstil şirketleri, karasal ve dijital yayın yapan şirketler, turizm şirketleri, futbol kulüpleri ile sponsorluk ilişkisi içinde olan şirketler gibi çok sayıda farklı sektörde faaliyet gösteren şirketler de bulunmaktadır. Futbol sektöründe özellikle küreselleşme ile birlikte ciddi değişimler yaşanmıştır. Futbolun ekonomik olarak yaşadığı değişimde en önemli etkenlerden biri 1995 yılında Avrupa Adalet Mahkemesi'nin aldığı ve Bosman Kararları olarak bilinen kararlardır. Bu kararlar ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşı olan futbolcuların kulüplere transferleri çok kolaylaşmış ve bunun sonucu olarak da futbolculara ödenen ücretlerde ciddi düzeyde artışlar ortaya çıkmıştır (Andreff ve Staudohar, 2000: 258). Bosman kararlarının bir etkisi de sözleşmesi bitmiş olan oyuncular için bonservis ödenmesi gerekliliğini ortadan

kaldırılmış olmasıdır. Bu durum oyunculara yüksek ücret ödeme gücü olan kulüplerin bonservis ödemediği oyuncular ile sözleşme imzalamaya imkanı elde etmesine sebep olmuştur. Böylelikle elindeki oyuncuları bonservis elde edemediği kaybeden daha düşük bütçeli kulüpler ile bu oyunculara sözleşme imzalatabilen daha yüksek bütçeli kulüpler arasındaki makas da finansal güç açısından açılmıştır. Futbol ekonomisini etkileyen başlıca olaylardan biri de futbol kulüplerinin şirketleşmeye gitmesidir. Bu süreç 1990'lı yılların başında İngiltere Premier Ligi'nin kurulması ve çok sayıda İngiliz futbol kulübünün şirketleşerek hisselerinin satışa sunulması ile başlamıştır (Bell vd., 2012: 34-35).

Avrupa futbol pazarının 2018/2019 sezonu sonu itibarıyla toplam gelirleri 28,9 milyar Euro'dur. Bu gelirin büyük bir kısmı beş büyük lig olarak kabul edilen İngiltere, İspanya, Almanya, İtalya ve Fransa'nın en üst liginde yer alan futbol kulüpleri tarafından yaratılmaktadır. 2018/2019 sezonu sonu için elde edilen finansal verilere göre İngiltere Premier Ligi kulüplerinin gelirleri toplamı 5,85 milyar Euro, İspanya La Liga kulüplerinin gelirleri toplamı 3,38 milyar Euro, Almanya Bundesliga kulüplerinin gelirleri toplamı 3,35 milyar Euro, İtalya Serie A kulüplerinin gelirleri toplamı 2,49 milyar Euro ve Fransa Lig 1 kulüplerinin gelirleri toplamı 1,90 milyar Euro'dur. Beş büyük lige ait kulüplerin gelirleri toplam Avrupa futbol pazarı gelirlerinin yaklaşık %59'unun oluşturmaktadır. Beş büyük ligde yer alan futbol kulüplerinin gelirlerinin üç temel birleşeni vardır; yayın gelirleri, sponsorluk gelirleri ve maç günü gelirleri. Bu birleşenler içinde en büyük pay İngiltere'de %59, İspanya'da %54, Almanya'da %44, İtalya'da %59 ve Fransa'da %47 ile yayın gelirleridir. Futbol kulüplerinde de diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde olduğu gibi yapılan yatırımların finansal olarak geri dönmesi beklenmektedir. Futbol kulüpleri için en büyük gider unsuru ücretlerden oluşmaktadır. Beş büyük lig ele alındığında, 2018-2019 sezonunda İngiltere, İspanya, Almanya, İtalya ve Fransa da en üst ligde yer alan kulüplerin ortalama ücret giderleri sırasıyla 179 milyon Euro, 105 milyon Euro, 100 milyon Euro, 88 milyon Euro ve 69 milyon Euro'dur. Ücretlerin elde edilen gelirlere oranı ise aynı sırayla %61, %62, %54, %70 ve %73'tür. İngiltere'de toplam ücret giderleri 3,58 milyar Euro, İspanya'da 2,09 milyar Euro, Almanya'da 1,80 milyar Euro, İtalya'da 1,76 milyar Euro, Fransa'da ise 1,39 milyar Euro'dur (Deloitte – Annual Review of Football Finance 2020, 2020). Beş büyük ligde elde edilen başlıca gelir ve gider rakamları incelendiğinde futbol endüstrisinin büyüklüğü net bir şekilde görülmektedir.

Türkiye'de en üst düzey futbol ligi Türkiye Süper Ligi olarak adlandırılmaktadır. Avrupa'nın beş büyük ligi içinde yer almayan Türkiye Süper Ligi'ne ilişkin finansal veriler incelendiğinde 2018-2019 sezonunda elde edilen toplam gelirin 748 milyon Euro olduğu görülmektedir. Bu gelirlerin dağılımı 384 milyon Euro yayın gelirleri, 230 milyon Euro sponsorluk ve reklam gelirleri, 89 milyon Euro maç günü gelirleri ve 45 milyon Euro diğer gelirler şeklindedir. Türkiye Süper Ligi kulüplerinin ortalama gelirleri 42 milyon Euro, ücret giderlerinin gelirlere oranı ise %79'dur (Deloitte – Annual Review of Football Finance 2020, 2020). Beş büyük lig ile karşılaştırıldığında ücretlerin elde edilen gelire oranının Türkiye Süper Ligi'nde çok daha yüksek olduğu

gözlenmiştir. Hem Avrupa'nın beş büyük liginin hem de Türkiye Süper Ligi'nin ekonomik büyüklüğüne bakıldığında futbol sadece bir spor olmaktan çıktığı ve bir endüstri kolu haline geldiği görülmektedir (Akşar, 2011).

Türkiye'de futbol kulüplerinde şirketleşme süreci 1990'lı yıllarda başlamış ve 1994 yılında Trabzonspor, 1998 yılında Fenerbahçe, 2000 yılında Galatasaray ve 2001 yılında Beşiktaş kulüpleri şirketleşmişlerdir. Ülkemizde dört büyük futbol kulübü dışında şirketleşen çok sayıda kulüp olmasına rağmen günümüzde sadece Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor'un hisse senetleri Borsa İstanbul'da (BİST) işlem görmektedir (Ergül, 2017: 97-98). Bu kulüplerin halka açılmaları ise 2002 yılında Beşiktaş ve Galatasaray ile başlamış, onları 2004 yılında Fenerbahçe ve Trabzonspor izlemiştir (Aslan, 2018: 350). Şirketleşmiş olan futbol kulüpleri için farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerde olduğu gibi firma değerinin maksimize edilmesi, bu amaçla yapılan yatırımların finansal açıdan geri dönüşünün olması büyük önem taşımaktadır. Yapılacak olan yatırımlar için futbol kulüplerinin fon bulmaları gerekmektedir ve en uygun maliyet ile fon bulma ihtiyacı Türkiye'deki dört büyük futbol kulübünün sermaye piyasalarına açılmaları ile sonuçlanmıştır. Futbol sektörünün büyüyen ekonomik boyutu neticesinde meydana gelen şirketleşme süreci spor kulüpleri için finansal raporlamayı da daha önemli hale getirmiştir. Spor şirketlerinin finansal raporlaması özellikle futbol kulüplerinin paydaşı olan yatırımcılar, kredi kuruluşları, medya, sponsorlar gibi menfaat grupları için çok büyük önem arz etmeye başlamıştır (Ergül, 2017: 98). Sportif başarının bu kadar geniş çevreleri etkilemesinin nedeni ise elde edilecek sportif başarının finansal açıdan kültürelere ve onların ilişkili oldukları çevrelere geri dönüş yaratacağının düşünülmesidir.

Günümüze kadar futbol kulüplerinin sportif başarıları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların özellikle futbol endüstrisinin giderek büyüdüğü son 30 yıllık süreçte sayıca arttığı da gözlenmiştir. Türkiye'deki futbol endüstrisinin de yaşadığı büyüme ve paydaş artışı göz önüne alındığında sportif başarı ile finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesi gereklilik haline gelmiştir. Yapılan ulusal çalışmalar incelendiğinde; literatürde panel veri yöntemi kullanan çalışmaların hisse senedi performansı ile sportif başarı arasındaki ilişkiye odaklandığı belirlenmiştir. Bu çalışma finansal performans göstergeleri ile sportif başarı arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile inceleyen ilk ulusal çalışmadır (bkz. Tablo 1). Gerek yurt dışında gerek ise ülkemizde konuya ilişkin yapılan başlıca araştırmalar ve elde edilen bulgular çalışmanın bu bölümünde özetlenecektir.

1.1. Literatür Taraması

Futbol kulüplerinin finansal performansları ve sportif başarıları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların örneklem, yöntem ve sonuçları Tablo 1.'de özetlenmiştir:

Tablo 1: Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Yazar(lar)	Örneklem	Araştırmanın Yönetimi	Sonuç
Arnold, 1991	1905-1985 yılları arası İngiliz Kulüpleri	Regresyon analizi	Kulüplerin gelirleri ile sportif başarıları arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Szymanski, 1998	1978-1997 yılları arası İngiliz futbol kulüpleri	Korelasyon analizi	Sportif başarı artışı veya azalışı ile VÖK artışı veya azalışı arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Szymanski & Kuypers, 1999	1978-1997 yılları arası İngiliz futbol kulüpleri	Korelasyon analizi	Yüksek futbolcu ücretleri ile yüksek sportif başarı ve yüksek gelir arasında ilişki tespit edilmiştir.
Murphy, 1999a,1999b	İngiliz ve İskoç Futbol Kulüpleri	Korelasyon analizi	Ekonomik kaynakların sportif başarı ile yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
Renneboog & Vanbrabant, 2000	1992-1997 yılları arası İngiliz futbol kulüpleri	Regresyon analizi	Galibiyetlerden sonra hisse senedi fiyatlarında %1 oranında pozitif anormal getiri, beraberlik ve mağlubiyet halinde ise sırasıyla %0,6 ve %1,4 negatif anormal getiri tespit edilmiştir.
Noll, 2002	İngiliz Futbol Kulüpleri	Ekonometrik analiz	Ligden düşmenin finansal performansına olumsuz etkilediği, üst lige yükselmenin finansal performansı olumlu etkilediği tespit edilmiştir.
Barajas vd., 2005	1998-2002 yılları arası İspanyol futbol kulüpleri	Regresyon analizi	Gelir ile sportif başarı arasında bir ilişki tespit edilememiştir.
Samagio vd., 2009	1995-2007 yılları arası İngiliz futbol kulüpleri	Regresyon analizi	Finansal performans ve sportif sonuçların hisse senedi getirilerine etki ettiği tespit edilmiştir.
Garcia-del-Barrio & Szymanski, 2009	1994-2004 yılları arası İngiliz ve İspanyol futbol kulüpleri	Panel veri analizi	Galibiyet maksimizasyonu ile kâr maksimizasyonu arasında ilişki belirlenmiştir.
Bollen, 2010	2004-2009 yılları arası Hollanda futbol kulüpleri	Regresyon analizi	Beklenen gelirler ile sportif başarı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.
Barajas & Rodriguez, 2010	2008 yılı İspanyol futbol kulüpleri	Panel veri analizi	Futbolculara yapılan harcamaların elde edilen toplam gelir ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.
Bell vd., 2012	2000-2008 yılları arası İngiliz futbol kulüpleri	Panel veri analizi	Önemli maçlarda hisse senedi getirilerinin daha fazla etkilendiği ayrıca kulübün maçtan elde etmeyi beklediği puan ile elde ettiği puan arasındaki farkın ve attığı gol sayısının da hisse senedi getirisi üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Aygören vd., 2008	2001-2007 yılları arası Türk futbol kulüpleri	Olay çalışması	Derbi maçları ve Avrupa kupası maçlarının oynandığı gün ile oynandıktan sonraki gün arasında istatistiksel olarak anlamlı anormal getiriler tespit edilmiştir.
Göllü, 2012	2002-2009 yılları arası Türk futbol kulüpleri	Korelasyon analizi	Lig derecesi üzerinde finansal performans ve finansal performans üzerinde de lig derecesinin bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Güngör, 2014	2007-2012 yılları arası Türk futbol kulüpleri	Yapay sinir ağları modeli	Sportif başarı ile elde edilen gelir arasında güçlü, sportif başarı ile reklam ve sponsorluk gelirleri arasında orta düzeyde ilişki saptanmıştır.
Fındıkçı & Tapşın, 2015	2010-2015 yılları arası Türk futbol kulüpleri	Panel veri analizi	Puan ortalamasının maç sonucuna göre hisse senedi getirisini daha fazla etkilediği, beklenmedik galibiyet veya mağlubiyetlerin hisse senedi getirisi üzerine etkisi olduğu ve yatırımcıların atılan gol sayısı karşısında da tepki verdiği neticesine ulaşılmıştır.
Kırkulak vd., 2016	2009-2010 ve 2012-2013 sezonu Türk futbol kulüpleri	Olay çalışması	Yenilgilerin beraberliğe göre getirileri daha fazla etkilediği ve yatırımcıların tuttukları takıma göre farklı tepkiler verebileceği yani rasyonel davranmadıkları sonucuna varılmıştır.
Çatı vd., 2017	2009-2014 yılları arası Almanya, İspanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Türkiye futbol kulüpleri	Entropi ve TOPSİS yöntemleri	Gelire oranla yüksek bonservis harcamasının sportif başarıyı olumsuz etkilediği, maç başı seyirci sayısının da hem sportif hem finansal başarıdan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Ergül, 2017	2005-2015 yılları arası Türk futbol kulüpleri	TOPSİS yöntemi	Sportif başarının finansal tabloları olumlu etkilediği tespit edilmiştir.
Aslan, 2018	2014-2016 yılları arası Türk futbol kulüpleri	Oran analizi	Spor kulüplerinin finansal oranlarının standart oranların altında olduğu belirlenmiştir.

Arnold 1991 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında İngiliz futbol kulüplerini incelemiş ve 1905 ile 1985 yılları arasında kulüplerin gelirleri ile sportif başarıları arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Szymanski 1998 yılında sportif sonuçlar ile vergi öncesi kârın (VÖK) korelasyonunu 40 tane İngiliz futbol kulübünün 20 yıllık verilerini kullanarak analiz etmiş ve sportif başarı artışı veya azalışı ile VÖK artışı veya azalışı arasında %54 oranında bir ilişki tespit etmiştir. Szymanski ve Kuypers (1999) 40 tane İngiliz futbol kulübünün 1978-1997 yılları arası verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada yüksek futbolcu ücretlerinin yüksek sportif başarı ve dolayısıyla daha yüksek gelir yarattığını belirlemişlerdir. Murphy (1999a, 1999b) gerçekleştirdiği iki çalışmada İngiltere ve İskoçya futbolunda yaptığı analiz sonucunda ekonomik kaynakların sportif başarı ile yakından ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Renneboog ve Vanbrabant (2000) sportif başarı ile hisse senedi fiyatı arasındaki ilişkiyi analiz etmişler, galibiyetlerden sonra hisse senedi fiyatlarında %1 oranında pozitif anormal getiri, beraberlik ve mağlubiyet halinde ise sırasıyla %0,6 ve %1,4 negatif anormal getiri belirlemişlerdir. Noll 2002'de gerçekleştirdiği çalışmada ligden düşmenin kulüplerin finansal performansına olumsuz etkisi, üst lige yükselmenin ise olumlu etkisi olduğunu belirlemiştir. Üst lige çıkma halinde gelirler ve maçlara gelen seyirci sayısı anlamlı şekilde yükselmektedir. Barajas vd., (2005) ise çalışmalarında gelirler ile sportif başarı arasında bir ilişki tespit edememişler ancak sportif başarının daha yüksek bir yatırım geri dönüşü ve finansal kaynak yarattığını savunmuşlardır. Yazarlar, İspanyol Futbol kulüplerinin sportif başarıları ile gelirleri ve net kârları

arasındaki ilişkiyi 1998-2002 dönemi için incelemişlerdir. Gelir düzeyinde artış ile sonraki futbol sezonunda daha iyi futbolcular alınması ve bunun sonucunda da sportif başarı artışı arasında ilişkiyi tespit etmişlerdir. Samagio vd., 2009 yılında yaptıkları çalışmada sportif başarı ve finansal performans ilişkisine bakarken hisse senedi performansını da ele almışlardır. 1995 ve 2007 yılları arasında İngiliz kulüplerine yaptıkları analizde hem finansal hem sportif sonuçların hisse senedi getirilerine etki ettiğini tespit etmişlerdir. Garcia-del-Barrio ve Szymanski (2009) İspanya ve İngiltere liglerinde 1994-2004 arası verileri kullanarak yaptıkları çalışmada galibiyet maksimizasyonu ile kâr maksimizasyonu arasında ilişki belirlenmiştir. Bollen (2010) çalışmasında Hollanda'daki futbol kulüplerinin beklenen gelirleri ile sportif başarıları arasında ilişki olduğunu belirlemiştir. Barajas ve Rodriguez (2010) İspanya Ligi'nde taraftarlara sunulan eğlencenin önemi ve bunun en önemli etkeninin de futbolcular olduğunu belirlemiş ve oyunculara yapılan harcamaların elde edilen toplam gelir ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bell vd., 2012 yılında, İngiliz futbol kulüplerinde maç sonuçları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda önemli maçlarda hisse senedi getirilerinin daha fazla etkilediği ayrıca kulübün maçtan elde etmeyi beklediği puan ile elde ettiği puan arasındaki farkın ve attığı gol sayısının da hisse senedi getirisi üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aygören vd., 2008 yılında yaptıkları çalışmada Türkiye'de futbol maçlarının sonuçları ile futbol kulüplerinin hisse senedi fiyatları ilişkisini analiz etmişlerdir. 2001-2007 dönemini kapsayan bu çalışmada derbi maçları ve Avrupa kupası maçlarının oynandığı gün ile oynandıktan sonraki gün arasında istatistiksel olarak anlamlı anormal getiriler tespit edilmiştir. Göllü 2012 yılında gerçekleştirdiği çalışmada Türkiye'deki halka açık futbol kulüplerinin 2002-2009 verilerini kullanarak sportif başarı ile finansal performans ilişkisini incelemiştir. Lig derecesi üzerinde finansal performansın ve finansal performans üzerinde de lig derecesinin bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Güngör (2014) 2007-2012 dönemince Türkiye'de halka açık futbol kulüplerinin finansal performansı ile sportif başarı ilişkisini analiz ederek; sportif başarı ile elde edilen gelir arasında güçlü, sportif başarı ile reklam ve sponsorluk gelirleri arasında orta düzeyde ilişki saptamıştır. Sportif başarı ile isim hakkı, lisans geliri ve ticari gelirler arasında ise güçlü bir ilişki bulunamamıştır. Fındıkcı ve Tapşın (2015) Türkiye'deki halka açık futbol kulüplerinin 2010-2015 verilerini kullanarak lig performansı ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda puan ortalamasının maç sonucuna göre hisse senedi getirisini daha fazla etkilediği, beklenmedik galibiyet veya mağlubiyetlerin hisse senedi getirisi üzerine etkisi olduğu ve yatırımcıların atılan gol sayısı karşısında da tepki verdiği neticesine ulaşılmıştır. Kırkulak vd., 2016 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada sportif başarının hisse senedi getirilerine etkisini Türkiye'de incelemişlerdir. 2009-2010 ve 2012-2013 sezonu lig ve kupa verilerinin kullanıldığı çalışmada yenilgilerin beraberliğe göre getirileri daha fazla etkilediği ve yatırımcıların tuttıkları takıma göre farklı tepkiler verebileceği yani rasyonel davranmadıkları sonucuna varılmıştır. Çatı vd.,

(2017) yaptıkları çalışmada Almanya, İspanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Türkiye’de en başarılı olan kulüplerden 23 tanesinin 2009-2014 yılları arasında sportif başarıları ile finansal performansları arasındaki etkiyi incelemişlerdir. Gelire oranla yüksek bonservis harcamasının sportif başarıyı olumsuz etkilediği, maç başı seyirci sayısının da hem sportif hem finansal başarıdan etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Ergül 2017 yılında yaptığı çalışmada futbol kulüplerinin sportif başarıları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Borsa İstanbul (BİST)’da işlem gören futbol kulüplerinin 2005-2015 yılları arası verilerinin kullanıldığı çalışmada sportif başarının finansal tabloları olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Aslan (2018) çalışmasında Türkiye’de hisseleri borsada işlem gören futbol kulüplerinin finansal performans ve sportif başarı ilişkisi oran analizi ile incelemiş ve spor kulüplerinin finansal oranlarının standart oranların altında olduğunu belirlemiştir.

Bu çalışmada amaçlanan Türkiye Süper Ligi’nde yer alan dört büyük futbol kulübünün sportif başarıları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi inceleyerek ülkemizde sportif başarı ile finansal performans arasında ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın metodoloji bölümünde sportif başarı ile finansal başarının nasıl belirlendiği ve çalışmada kullanılan yöntem açıklanacaktır. Devam eden bölümlerde ise bulgular ile sonuç ve tartışmaya yer verilecektir.

2. YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye’de dört büyükler olarak kabul edilen ve hisseleri BİST 100’de işlem gören Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinin elde ettikleri sportif başarıların finansal açıdan bir geri dönüş yaratıp yaratmadığını tespit etmek amacıyla, ilgili kulüplerin 2009-2019 yılları arasında yayınlanmış finansal raporları incelenerek, finansal performans göstergeleri hesaplanacaktır. Ayrıca, bu kulüplerin aynı döneme ait sportif başarıları da hesaplanarak sayısal olarak ifade edilecektir. Bu amaçla; Eviews12 programı ile Panel veri analizi uygulanarak 2009-2019 dönemine ait finansal performans göstergeleri ile sportif başarı arasındaki ilişki analiz edilecektir.

2.1.Sportif Başarının Ölçümü

Çalışmanın literatür incelemesi kısmında aktarıldığı üzere; futbol kulüplerinin finansal performansı ile sportif başarısı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, sportif başarıyı ölçebilmek için takımların galibiyet sayısı, lig derecesi, yurt dışı organizasyonlara katılımı ve bu organizasyonlardaki başarıları vb. ölçütler dikkate alınmıştır.

Sportif başarının ölçülmesi bazı zorluklar içermektedir. Bunun nedenleri; kulüplerin birden fazla kupada yer almaları ve kupa formatlarının da yıllar içinde değişiklik gösterebilmesidir. Literatürde sportif başarının ölçümünde farklı yöntemler kullanan çalışmalar mevcuttur. Atılan gol sayısı, galibiyet yüzdesi, averaj gibi çeşitli sportif başarı ölçüm yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar görülmektedir (Pereira, 2018: 12).

Bu çalışmada sportif başarı ölçülürken dört büyüklerin katıldığı tüm kupalar dikkate alınacak ve bu kupaların uluslararası önemi de göz önünde bulundurulacaktır. Dört büyüklerin sportif başarısı ölçülürken dikkate alınacak olan kupalar; Ulusal Lig, Ulusal Kupa, Şampiyonlar Ligi ve Avrupa Ligi olacaktır. Sportif başarının ölçümü yapılırken Pereira'nın 2018 yılında gerçekleştirdiği çalışma temel alınmıştır.

Ulusal ligde sportif başarının ölçümünde Szymanski ve Kuypers tarafından 1999 yılında geliştirilen ölçüm modeli uygulanmıştır. Model aşağıdaki gibidir.

$$U(C_i) = -\log\left(\frac{p}{n+1-p}\right)$$

Modelde “n”, ligde yer alan takım sayısını, “p” ise sportif başarısı ölçülmek istenen kulübün ligi bitirdiği sırayı ifade etmektedir.

Ulusal kupada sportif başarının ölçümünde Barajas vd. tarafından 2005 yılında geliştirilen model kullanılmıştır. Modele göre kupa galibi 39 puan, finalist takım 33 puan, yarı finalistler 27 puan, çeyrek finalistler 21 puan, son 16'ya kalanlar 15 puan, son 32'ye kalanlar 9 puan, son 64 takım arasına kalanlar 6 puan, son 128 takım arasına kalanlar 3 puan olacaktır.

Şampiyonlar Ligi ve Avrupa Liginde ise sistem ulusal lig ve ulusal kupadan daha farklıdır çünkü burada hem grup hem eleme turları bulunmaktadır. Grup aşaması öncesi elemelerde oynanmış ise eleme turlarında alınan her galibiyet için 1, beraberlik için ise 0,5 puan verilmiştir. Grup aşamasına kalındıktan sonra takımlara galibiyetleri için 3 puan, beraberlik için ise 1 puan verilmiştir. Gruplardan çıkıp son 16 turuna kalınması karşılığında 6 puan, çeyrek final için 7 puan, yarı final için 8 puan, final için ise 9 puan verilmiştir. Ayrıca grup sonrası eleme turlarında alınan galibiyet veya beraberlik de ayrıca puanlanmış, galibiyete 3, beraberliğe 1 puan verilmiştir (Pereira, 2018: 14).

Ulusal lig, ulusal kupa ve Avrupa kupası mücadeleleri birbirlerinden farklı kupalar olduğu için yaratacakları etkiyi tek bir sportif başarı derecesine çevirebilmek için Barajas vd. (2005) tarafından geliştirilen Bileşik İndeks kullanılmıştır. Bu indeksin sportif başarıyı hesaplama şekli aşağıdaki gibidir.

$$IND = \sum_{i=1}^4 \alpha_i P_i$$

“P_i”, “i” turnuvasından alınan puanı ve “α_i” ilgili turnuvanın ağırlığını ifade etmektedir. Ekonomik etkinliği de dikkate alınarak turnuvalar ağırlıklandırılmış ve Şampiyonlar Ligi'nin ağırlığı 3, Avrupa Ligi ile Ulusal Ligin ağırlığı 2, lig kupasının ağırlığı ise 1 olarak belirlenmiştir (Pereira, 2018: 14-15).

2.2.Finansal Performansın Ölçümü

Futbol ekonomisinin büyümesi sonucunda sportif başarı ile finansal başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların da sayısı artmıştır. Bu çalışmada sportif başarı ile

finansal performans arasındaki ilişki incelenirken finansal performansın ölçümünde dikkate alınacak olan bağımsız değişkenler; yıllık futbolcu ücretleri, net kâr marjı, cari oran, borç/öz kaynak oranı, aktif kârlılık oranı ve aktif devir hızı olacaktır. Söz konusu bağımsız değişkenler Türkiye'deki sektörel durum, uluslararası ve ulusal akademik çalışmalar göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

Tablo 2'de araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler sunulmuştur.

Tablo 2: Araştırmanın Değişkenleri

Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Adı	Değişkenin Türü
SB	Sportif Başarı	Bağımlı Değişken/Spor
YÜ	Yıllık Ücret	Bağımsız Değişken/Ekonomik
NKM	Net Kâr Marjı	Bağımsız Değişken/Finansal
CO	Cari Oran	Bağımsız Değişken/Finansal
BÖÖ	Borç Öz kaynak Oranı	Bağımsız Değişken/Finansal
AK	Aktif Kârlılık	Bağımsız Değişken/Finansal
ADH	Aktif Devir Hızı	Bağımsız Değişken/Finansal

Futbolcu ücretleri futbol kulüplerinin bilançolarındaki en önemli borç unsurlarından biridir. Dimitropulos ve Limperopulos 2014 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında Yunan futbol kulüplerinde ücretler ile sportif başarı arasındaki ilişkiyi incelemişler ve futbolcu ücretlerindeki artışların sportif başarıyı da olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Öte yandan futbolculara yapılan yatırımın yükselmesi ile kârlılığın düştüğünü de tespit etmişlerdir. Benzer sonuçlara Hall vd. (2002) ile Morrow (1999) tarafından yapılan çalışmalarda da ulaşılmıştır. Ancak sportif başarı ile futbolcu ücretleri arasındaki ilişkinin değişkenlik gösterebileceğini ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (bkz. Fort ve Quirk (1995)). Doğrudan ücretlerin logaritması yerine ücret cirosu (wage turnover ratio) kullanan çalışmalar da mevcuttur. Keesenne (2010)'a göre bu oranın %67'yi aşması kulübün kâr elde etmesini engelleyecektir. Bu oranın düşmesi futbolcu ücretlerine yapılan yatırımın karşılığında elde edilen gelirin arttığını ifade etmektedir. Futbolcu ücretleri ile sportif başarı arasındaki ilişkinin analizi için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Futbolcuların yıllık ücretleri ile sportif başarı arasında ilişki vardır.

H2: Futbolcuların yıllık ücretleri ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.

Çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir diğer bağımsız değişken de net kâr marjıdır. Literatürde kârlılık ile sportif başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların kısa ve orta vadede ilişkiyi inceleyenler olarak ayrıldığını görmek mümkündür. Örneğin Arnold (1991) İngiliz futbol kulüplerinde sportif başarıdaki azalışın daha fazla kârlılık yarattığını tespit etmiştir ancak bu kısa süreli bir dönem için elde edilen veriler ile ulaşılan sonuçtur. Szymanski (1998) İngiliz futbol kulüpleri üzerinde yaptığı çalışmasında orta vadede daha yüksek sportif başarının kârlılık artışı olarak sonuç verdiğini

belirlemiştir. Benzer sonuca Szymanski ve Kuypers 1999 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında da ulaşmışlardır. Öte yandan Szymanski'de (1998) çalışmasında Arnold'ın (1991) sonuçlarına benzer şekilde sportif başarının kısa vadede kârlılıkta azalış yarattığını tespit etmiştir. Net kâr marjı ile sportif başarı arasındaki ilişkinin analizi için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H3: Net kâr marjı ile sportif başarı arasında ilişki vardır.

H4: Net kâr marjı ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.

Cari oran işletmenin dönen varlıklarının kısa vadeli yabancı kaynaklarına bölünmesi ile hesaplanır. Cari oran, sportif başarı ile finansal performans ilişkisinin analizinde Uluçol (2014), Ergül (2017), Aslan (2018), Pereira (2018), vb. yazarlar tarafından kullanılan bir oran olmuştur. Cari oran ile sportif başarı arasındaki ilişkinin analizi için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H5: Cari oran ile sportif başarı arasında ilişki vardır.

H6: Cari oran ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.

Kullanılan bir diğer finansal performans oranı borç/özkaynak oranıdır. Bu oran yükseldikçe kaldıraç derecesi ve ilgili finansal risk de o kadar yükselmektedir. Ferri, vd. (2017) çalışmalarında borç/özkaynak oranını sportif başarı ile finansal performans ilişkisinin analizinde kullanmışlar ve bu oran ile sportif başarı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki tespit etmişlerdir. Aynı oranı çalışmasında kullanan Pereira'da (2018) bu oranın yükselmesi sonucunda sportif başarının da olumlu yönde etkilendiğini tespit etmiştir. Bu oranın yükselmesi ile daha yüksek yatırımlar yapıldığı ve bu yatırımların sportif başarı olarak geri döndüğü ortaya konmuştur. Borç/özkaynak oranı ile sportif başarı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H7: Borç özkaynak oranı ile sportif başarı arasında ilişki vardır.

H8: Borç özkaynak oranı ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.

Aktif kârlılığı (ROA) da sıklıkla kullanılan bir finansal performans oranı olmuştur. Bu oran ile sahip olunan varlıkların yarattığı kâr ifade edilmektedir. Özkaynak kârlılığı yerine aktif kârlılığının tercih edilme nedeni bu oranın sermaye yapısı kararlarından ziyade esas olarak faaliyet sonuçlarını yansıtmasıdır (Elsayed, 2007: 1210). Aktif kârlılığının artmasının daha iyi transferler yapılması ve bunun da sportif başarıda artış yaratması beklenmektedir ancak bunun tersi görüşlerde mevcuttur. Sportif başarı yerine kâr maksimizasyonunu öncelikli hedef yapan kulüplerin kârlılığı yükselse bile sportif başarılarının bu yükseliş ile orantılı olarak artmadığı görülebilmektedir (Pereira, 2018: 20). Aktif kârlılığı ile sportif başarı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H9: Aktif kârlılık ile sportif başarı arasında ilişki vardır.

H10: Aktif kârlılık ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.

Aktif devir hızı yıllık satışların ortalama varlıklara bölünmesi ile elde edilen bir orandır. Oranın yüksek olması tam kapasiteye yakın çalışıldığını ve ek yatırım gerekebileceğini ifade eder (Brealey vd., 2001: 143). Aynı zamanda işletmelerin varlıklarını ne kadar efektif kullandığının da göstergesidir. Oranın yüksek olması aktiflerin gelir yaratmada etkin kullanıldığı, düşük olması ise etkin kullanılmadığı anlamına gelir (Ross vd., 2003: 37). Yüksek aktif devir hızı futbol kulüplerinde yapılan yatırımların etkin bir şekilde değerlendirildiği ve yüksek gelir yarattığı şeklide değerlendirilebilir. Sportif başarı ile aktif devir hızı arasında pozitif bir ilişki olması beklenmektedir. Bu ilişkiyi analiz etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H11: Aktif devir hızı ile sportif başarı arasında ilişki vardır.

H12: Aktif devir hızı ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.

Çalışmanın amacı ve hipotezler doğrultusunda oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$SB_{it} = \alpha + \beta_1 YÜ_{it} + \beta_2 NK_{Mit} + \beta_3 CO_{it} + \beta_4 BÖO_{it} + \beta_5 AK_{it} + \beta_6 ADH_{it} + \varepsilon$$

3.BULGULAR

Panel veri analizi gerçekleştirilmeden önce birtakım varsayımların sınanması, kullanılan veri seti ve modellerin analize uygun olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Panel veri analizini gerçekleştirilmeden önce test edilmesi gereken varsayımlar aşağıda sunulmuştur (Yaman vd., 2017: 192-193; Ün, 2015: 71; Tatoğlu, 2013: 199):

- Serilerde birim kök olup olmadığının tespiti
- Yatay kesit bağımlılığı
- Değişen varyans
- Otokorelasyon

Panel veri regresyon analizini sonuçlarının güvenilir olması için serilerin durağan olması gereklidir. Serilerde birim kök olmaması varsayımını test etmek için Levin, Lin & Chu (LLC) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) birim kök testleri uygulanmıştır. Sportif başarı bağımlı değişkenin ve yıllık ücret bağımsız değişkeninin durağan hale gelmesi için değişkenlerin birincil farkları hesaplanmıştır. Daha sonrasında yapılan analiz sonucunda kullanılan veri setinde ortak birim kök ve her bir birim için birim kök bulunmadığı tespit edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığını sınamak için Pesaran CD testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre, Model için olasılık değeri $0.3774 > 0.05$ olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, çalışmada kurulan model için de yatay kesit bağımlılığı söz konusu değildir.

Modelin değişen varyans varsayımını sınamak için BPG heteroskedasite testi

yapılmıştır. Testin sonuçları incelendiğinde, tüm dönem modeli için ki-kare olasılık değeri $0.8174 > 0.05$ olarak elde edilmiştir. Bu durumda, modelde de heteroskedasite sorununun bulunmadığı, sabit varyans varsayımının geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Modelin otokolerasyon problemi olup olmadığını tespit etmek için Breusch-Godfrey LM testi kullanılmıştır. Testin sonuçları incelendiğinde, Model için Ki-Kare olasılık değeri 0.3647 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre modelin otokorelasyon problemi taşımadığı anlaşılmıştır.

Modele ilişkin panel veri analiz sonuçları bir bütün halinde değerlendirildiğinde, model için finansal performans göstergeleri ile sportif başarı arasında ilişki ve/veya ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Anlamlı ilişkilerin bulunduğu model'in R^2 değeri %31'dir. Dolayısıyla söz konusu modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri %31 oranında açıklayabildikleri belirlenmiştir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Modele İlişkin Panel Veri Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t istatistiği	P-değeri
C	-3.741311	1.261536	-2.965679	0.0053***
YÜ	0.502524	0.149261	3.366739	0.0018***
NKM	-0.344341	0.125274	-2.748700	0.0092***
CO	-0.021478	0.017783	-1.207782	0.2348
BÖO	0.195263	0.104451	1.869419	0.0695*
AK	0.941629	0.311749	3.020471	0.0046***
ADH	-6.062218	14.77515	-0.410298	0.6840
R²	0.31	Düzeltilmiş R ²	0.19	
F-İstatistiği	2.680186	p (F- İstatistiği)	0.02**	
Durbin-Watson	1.727606			

*** işaretleri %1, ** işaretleri %5, *%10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Panel veri analizi sonuçları değişkenler özelinde incelendiğinde, sportif başarı ile Model'de yer alan yıllık ücret, net kâr marjı ve aktif kârlılık değişkenleri arasında %1 anlamlılık düzeyinde; borç/özkaynak değişkeni ile %10 düzeyinde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

4.TARTIŞMA

Bu bağlamda çalışmada yer alan H1, H2, H3, H7, H8, H9, H10 hipotezleri kabul edilmiştir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4: Kabul Edilen/Reddedilen Hipotezler

	Hipotez	Değişken	Katsayı	Bulgular
H1	Futbolcuların yıllık ücretleri ile sportif başarı arasında ilişki vardır.	YÜ	0.5048	Kabul P<0.01
H2	Futbolcuların yıllık ücretleri ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.		0.5048	Kabul P<0.01
H3	Net kâr marjı ile sportif başarı arasında ilişki vardır.	NKM	-0.3303	Kabul P<0.02
H4	Net kâr marjı ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.		-0.3303	Red P<0.02
H5	Cari oran ile sportif başarı arasında ilişki vardır.	CO	0.4236	Red P>0.05
H6	Cari oran ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.		0.4236	Red P>0.05
H7	Borç özkaynak oranı ile sportif başarı arasında ilişki vardır.	BKO	0.1831	Kabul P<0.10
H8	Borç özkaynak ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.		0.1831	Kabul P<0.10
H9	Aktif kârlılık ile sportif başarı arasında ilişki vardır.	AK	0.9080	Kabul P<0.01
H10	Aktif kârlılık ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.		0.9080	Kabul P<0.01
H11	Aktif devir hızı ile sportif başarı arasında ilişki vardır.	ADH	-4.9440	Red P>0.05
H12	Aktif devir hızı ile sportif başarı arasında pozitif ilişki vardır.		-4.9440	Red P>0.05

Çalışma sonuçlarına göre sportif başarı ile futbol kulüplerinin futbolcularına ödedikleri ücretler arasında ilişki görülmüştür ve bu ilişkinin pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Dimitropulos ve Limperopulos'un sonuçları ile paralellik göstermektedir ve futbolcu ücretlerindeki artışın sportif başarıyı olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmamızda net kâr marjı ile sportif başarı arasında ilişki olduğu ancak bunun negatif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da Dimitropulos ve Limperopulos'un elde ettiği sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Oyunculara yapılan yatırımın artması sportif başarıyı getirmekte ancak net kârda azalış yaratmaktadır. Elde ettiğimiz sonuçlar Hall, vd., ile Morrow'un çalışmalarında elde ettiği sonuçlar ile de uyumludur. Türkiye'de futbol kulüplerinin ücret giderlerinin gelirlerine oranının %79 olduğu daha önce belirtilmiştir. Bu durum ve analiz sonucu elde edilen sonuçlar Keesenne'in ücret giderlerinin gelirlere oranının %69'u aşması halinde kulüplerin kâr elde edemeyeceği görüşü ile de paralellik göstermektedir. Sportif başarı ile net kâr marjı arasındaki ilişkinin negatif yönlü olması Szymanski ve Kuypers'in çalışmasında elde ettikleri sonuçlar ile zıtlık göstermektedir. Szymanski ve Kuypers orta ve uzun vadede sportif başarının net kâr marjını olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşımlardır ancak uzun vadeyi kapsayacak şekilde 11 yıllık veriler ile

yaptığımız analiz sonucunda Türkiye'deki futbol kulüpleri için Szymanski ve Kuypers'in tersi sonuçlar elde edilmiştir.

Sporif başarı ile finansal performans arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiye sahip bir diğer finansal oran ise borç/özkaynak oranıdır. Elde edilen sonuçlar Ferri vd., ve Zampella'nın ve Pereira'nın çalışmasında elde edilen bulgular ile uyumludur. Türkiye'deki futbol kulüpleri yatırımlarını yükselttiklerinde sportif başarı olarak geri dönüş yaşanmaktadır. Aktif kârlılığı sportif başarı ile pozitif yönde ilişkili olan bir diğer finansal oran olarak çalışmamızda belirlenmiştir. Aktif kârlılığının yükselmesi elde edilen gelirlerin yükseldiği ve varlıklar kullanılarak daha fazla gelir yaratıldığını göstermektedir. Dolayısıyla sportif başarı ile elde edilen gelir arasında olumlu bir ilişki olduğunu ve bunun aktif kârlılığına olumlu olarak yansıdığını söylemek mümkündür.

Literatürde yer alan ulusal çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemi ve değişkenler incelendiğinde; bu çalışmaların TOPSİS, korelasyon analizi, olay çalışması gibi yöntemlerle gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda panel veri analizi kullanılan bu çalışmanın sonucu ile, ulusal literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarıyla doğrudan bir karşılaştırma yapılması mümkün görünmemektedir. Ancak Güngör (2014) ve Ergül (2017) yaptıkları çalışmalarda sportif başarı ile finansal performans arasında ilişki tespit etmişlerdir. Sonuçlar bu çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzün en fazla ilgi gösterilen spor dallarından biri olan futbol özellikle 1990'lı yıllardan başlayarak gittikçe büyüyen ve büyümeye devam eden bir sektör haline gelmiştir. Futbolun büyük bir sektör haline gelmesi ile birlikte bu sektöre yatırımcılar, kreditorler, medya, sponsorlar gibi yeni paydaşlarda katılmıştır. Futbol sektörü ile ilişkili olan çevrelerin artması sonucunda futbol kulüplerinin sportif başarılarını finansal performanslarına da yansıtmaları ve paydaşlarının beklentilerini finansal olarak karşılayabilmeleri de bir gereklilik haline gelmiştir.

Futbol sektöründe yaşanan ekonomik büyüme ülkemizi ve ülkemizdeki futbol kulüplerini de etkilemiş, bu sürecin sonucunda dört büyükler olarak adlandırılan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor ilk olarak şirketleşmeye daha sonra ise halka açılmaya gitmişlerdir. Bu çalışmada amaçlanan Türkiye'deki dört büyük kulübün elde ettikleri sportif başarılar ile finansal performansları arasında bir ilişki olup olmadığını analiz etmek ve yapılan yatırımların finansal açıdan geri dönüş yaratıp yaratmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 2009-2019 döneminde dört büyük kulübün sportif başarıları hesaplanarak finansal performans göstergeleri ile aralarındaki ilişki incelenmiştir. Kullanılan finansal performans göstergeleri konuya ilişkin literatür de dikkate alınarak; yıllık ücret, net kâr marjı, cari oran, borç/özkaynak oranı, aktif kârlılık oranı ve aktif devir hızıdır.

Yapılan analiz sonucunda sportif başarı ile yıllık ücret, net kâr marjı, borç/özkaynak oranı ve aktif kârlılığı arasında ilişki tespit edilmiştir. Ancak bu ilişkilerin tamamı

pozitif yönde değildir. Sportif başarı ile yıllık ücret, borç/özkaynak oranı ve aktif kârlılığı arasında pozitif, net kâr marjı ile ise negatif ilişki belirlenmiştir. Futbolculara ödenen yıllık ücretlerin artışının sportif başarı açısından geri dönüş yarattığı görülmektedir. Bu durum kulüplerin futbolculara yaptıkları yatırımın artmasının sportif başarı yarattığını da göstermektedir ve literatürde yer alan diğer çalışmalara benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna ek olarak ücretlerin artışı bir diğer finansal performans göstergesi olan borç/özkaynak oranını da etkilemektedir. Futbolcu ücretlerinin artmasının borçluluğu arttırdığı ve bu durumda borç/özkaynak oranına yansıdığı görülmektedir. Dolayısıyla borç/özkaynak oranı arttıkça sportif başarının da arttığı analiz sonucunda elde edilen bir diğer bulgudur. Bu sonuç literatürde yer alan diğer çalışmalar ile de paralellik göstermektedir. Sportif başarı ile finansal performans arasında anlamlı ve pozitif ilişkiye sahip bir diğer oran da aktif kârlılığıdır. Bu durumu sportif başarının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun nedeni sportif başarının gelir artışı olarak kulüplere yansımalarıdır. Kulüplerin temel gelir unsurları yayın gelirleri, ürün satış gelirleri ve maç günü gelirleridir. Sportif başarının söz konusu bu gelirleri olumlu yönde etkileyeceği düşünüldüğünde aktif kârlılık oranının sportif başarıya bağlı olarak neden yükseldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kulüplerin yaptıkları her bir varlık yatırımı sportif başarı elde edildiğinde gelir olarak geri dönmektedir. Sportif başarı ile ilişki içinde olan ancak bu ilişkinin negatif yönde olduğu finansal performans göstergesi ise net kâr marjıdır. Bu durumu da futbolcu ücretleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Futbolcu ücretlerinde yaşanacak artışlar sportif başarıyı sağlamaktadır ancak bir gider kalemi olarak da net kârı olumsuz etkilemektedir. Bunun sonucunda sportif başarı elde edilse dahi net kâr marjı olumsuz olarak etkilenmektedir. Ancak bu sonucun Türkiye'deki kulüpler için geçerli olacağını ve genellenemeyeceğini öngörmek de mümkündür. Bunun nedeni Türkiye'de futbolcu ücretlerinin toplam gelire oranının Avrupa'nın diğer ligleri ile kıyaslandığında daha yüksek bir orana sahip olmasıdır. Ülkemizde futbolcu ücretlerindeki artışa paralel düzeyde gelir artışı yaşanmadığı için net kâr marjı sportif başarının artışına rağmen düşmektedir.

Gelecek çalışmalarda Türkiye'deki finansal tabloları kamuya açıklanan futbol kulüpleri ile Avrupa'da yer alan ve kamuya finansal tabloları açıklanan kulüplerin karşılaştırılması ile ana kütle genişletilebilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda finansal performans göstergelerine ek olarak maç günü gelirleri, futbolcu ücretleri dışındaki ücretler ve hisse senedi fiyatı gibi performans göstergeleri de çalışmanın değişkenleri arasına eklenebilir.

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SPORTIVE SUCCESS AND FINANCIAL PERFORMANCES OF THE FOOTBALL CLUBS IN BIST 100

1.INTRODUCTION

Today, football is one of the most popular sports branches all over the world, but it has also become a very big industry in terms of economy. This sector has gone far beyond covering only football clubs but also their players, employees, managers, and fans. The stakeholders of the football sector consist of companies that operating in the textile, broadcasting, and tourism sectors. In addition, companies that make sponsorship agreements with football clubs are among these stakeholders. In recent years, there have been serious changes in the football industry, especially with globalization. One of the most important factors in the economic change of football is the decisions taken by the European Court of Justice in 1995, known as the Bosman Rulling. The other main events affecting the football economy is the incorporation of football clubs. This process started with the establishment of the English Premier League in the early 1990s and the incorporation of many English football clubs and the sale of their shares (Bell et al., 2012: 34-35).

The total revenues of the European football market as of the 2018/2019 season are 28.9 billion Euros. A large part of this income is generated by football clubs in the top league of England, Spain, Germany, Italy, and France, which are considered to be the five major leagues. The revenues of the five major leagues constitute approximately 59% of the total European football market revenues. The highest level football league in Turkey is called the Turkish Super League. When the financial data regarding the Turkish Super League is analyzed, it is seen that the total income obtained in the 2018-2019 season is 748 million Euros. (Deloitte – Annual Review of Football Finance 2020, 2020). The incorporation process of football clubs in Turkey started in the 1990s. Today, the shares of Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray and Trabzonspor are traded on Borsa Istanbul (BIST) (Ergül, 2017: 97-98).

The aim of this study is to determine whether there is a relationship between sportive success and financial performance in our country.

2.METHODOLOGY

In order to determine whether the sportive successes of Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe and Trabzonspor clubs create a financial return, financial performance indicators will be calculated by examining the financial reports of these clubs published between 2009-2019. In addition, the sportive achievements of these clubs for the same period will be calculated and expressed numerically. For this purpose,

by applying panel data analysis with Eviews12 program, the relationship between financial performance indicators for the period 2009-2019 and sportive success will be analyzed.

The independent variables are determined as wage expenses, net profit margin, current ratio, debt/equity ratio, return on assets and asset turnover. The following hypotheses have been developed for the analysis of the relationship between financial performance and sportive success:

- H1:** There is a relationship between the wage expenses and sportive success.
- H2:** There is a positive relationship between the wage expenses and sportive success.
- H3:** There is a relationship between net profit margin and sportive success.
- H4:** There is a positive relationship between net profit margin and sportive success.
- H5:** There is a relationship between current ratio and sportive success.
- H6:** There is a positive relationship between current ratio and sportive success.
- H7:** There is a relationship between debt-to-equity ratio and sportive success.
- H8:** There is a positive relationship between debt-to-equity ratio and sportive success.
- H9:** There is a relationship ROA and sportive success.
- H10:** There is a positive relationship between ROA and sportive success.
- H11:** There is a relationship between asset turnover and sportive success.
- H12:** There is a positive relationship between asset turnover and sportive success.

The model created in line with the purpose of the study and hypotheses is as follows:

$$SB_{it} = \alpha + \beta_1 Y\ddot{U}_{it} + \beta_2 NKM_{it} + \beta_3 CO_{it} + \beta_4 B\ddot{O}O_{it} + \beta_5 AK_{it} + \beta_6 ADH_{it} + \varepsilon$$

3.RESULTS

When the panel data analysis results of the model are evaluated as a whole, it has been determined that there is a relationship and/or relationships between financial performance indicators and sportive success for the model. The R² value of the model is 31%. Therefore, it was determined that the independent variables included in the model could explain the changes in the dependent variable by 31%.

Variables	Coefficient	Standard deviation	t statistics	P-Value
C	-3.741311	1.261536	-2.965679	0.0053***
YÜ	0.502524	0.149261	3.366739	0.0018***
NKM	-0.344341	0.125274	-2.748700	0.0092***
CO	-0.021478	0.017783	-1.207782	0.2348

BÖÖ	0.195263	0.104451	1.869419	0.0695*
AK	0.941629	0.311749	3.020471	0.0046***
ADH	-6.062218	14.77515	-0.410298	0.6840
R²	0.31	Adjusted R²	0.19	
F-Statistics	2.680186	p (F- Statistics)	0.02**	
Durbin-Watson	1.727606			

***, ** and * stand for significance at the levels of $p < \%1$, $p < \%5$ and $p < \%10$, respectively.

4. DISCUSSION

When the results of the panel data analysis are analyzed, there is 1% significance level between the sportive success and the wage expenses, net profit margin and return on assets variables in the Model. Also, a significant relationship at the level of 10% was determined with the debt/equity variable.

In this context, the hypotheses H1, H2, H3, H7, H8, H9, H10 in the study are accepted.

CONCLUSION

The aim of this study is to analyze whether there is a relationship between the sportive achievements of the four big clubs in Turkey and their financial performance and to determine whether the investments made create a financial return. For this purpose, the sportive achievements of the four big clubs in the 2009-2019 period were calculated and the relationship between them and the financial performance indicators was examined.

According to the results of the study, there is a relationship between sportive success and the wage expenses, and it is determined that this relationship is positive. At the same time, it is concluded that there is a relationship between net profit margin and sportive success, but this is in the negative direction. Another financial ratio that has a significant and positive relationship between sportive success and financial performance is debt/equity ratio. Finally, return on assets was determined in our study as another financial ratio that is positively related to sportive success.

KAYNAKÇA

- Akşar, T. (2011). Spor Kulüplerinin Mali Yönetişim Sorunları ve Bunlara İlişkin Çözüm Önerilerine İlişkin Oturum Meclis Tutanakları. Erişim: 1. Haziran 2021 <http://futolekonomi.com>.
- Andreff, W. Ve Staudohar, P. (2000). "The Evolving European Model of Professional Sports Finance" *Journal of Sports Economics*, 1(3), 257-276.
- Arnold, A.J. (1991). "An Industry in Decline? The Trend in Football League Gate Receipts", *The Service Industries Journal*, 11, 179-188.
- Aslan, T. (2018). "Futbol Kulüplerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi: BİST'de İşlem Gören Futbol Kulüpleri Üzerine Bir Uygulama", *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 349-362.
- Aygören, H., Uyar, S. & Sarıtaş, H. (2008). "Yatırımcılar Futbol Maçlarının Sonuçlarından Etkilenir mi? İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir Uygulama", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 121-137.
- Barajas, A. & Rodriguez, P. (2010). "Spanish Football Clubs' Finances: Crises and Player Salaries", *International Journal of Sport Finance*, 5, 52-66.
- Barajas, A., Fernandez-Jardon, C. & Crolley, L. (2005). "Does Sports Performance Influence Revenues and Economic Results in Spanish Football?", *SSRN Electronic Journal*, 3234, 1-19.
- Bell, A.R., Brooks, C., Matthews, D. & Sutcliffe, C. (2012). "Over the Moon or Sick as a Parrot? The Effects of Football Results on a Club's Share Price", *Applied Economics*, 44, 3435-3452.
- Bollen, P. (2010). "Influence of Sports Performance on Financial Performance in Dutch Football", Master Thesis. Tillburg, Nederland: Tillburg School of Economics and Management.
- Brealey, R.A., Myers, S.C. & Marcus, A.J. (2001). *Fundamentals of Corporate Finance*. McGraw-Hill:USA. 3rd Edition.
- Çatı, K., Eş, A., & Özevin, O. (2017). «Futbol Takımlarının Finansal ve Sportif Etkinliklerinin Entropi ve Topsis Yöntemiyle Analiz Edilmesi: Avrupa'nın 5 Büyük Ligi ve Süper Lig Üzerine Bir Uygulama», *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 199-222.
- Deloitte. (2020). Annual Review of Football Finance 2020.
- Dimitropoulos, P.E. & Limperopoulos, V. (2014). "Player Contracts, Athletic and Financial Performance of the Greek Football Clubs", *Global Business and Economics Review*, 16(2), 123-141.
- Elsayed, K. (2007). "Does CEO Duality Really Affect Corporate Performance?", *Corporate Governance: An International Review*, 15(6), 1203-1214.
- Ergül, N. (2017). "Spor Kulüplerinin Futboldaki Başarıları ile Spor Şirketlerinin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi" *Hacettepe Üniversitesi İkti-*

- sadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35(3), 95-125.
- Ferri, L., Macchioni, R., Maffei, M. & Zampella, A. (2017). "Financial Versus Sports Performance: The Missing Link", *International Journal of Business and Management*, 12(3), 36-48.
- Fındıkcı, M. & Tapşın, G. (2015). "A Panel Data Analysis of the Relationship Between League Performance and the Shares of the Publicly-Traded Football Clubs", *4th International Scientific Forum*, Proceedings Book Vol.1. Oxford. United Kingdom, 334-349.
- Fort, R. & Quirk, J. (1995). "Cross-subsidization, Incentives and Outcomes in Professional Team Sports Leagues", *Journal of Economic Literature*, 33(3), 1265-1299.
- Garcia-del-Barrio, P. & Szymanski, S. (2009). "Goal! Profit Maximization Versus Win Maximization in Soccer", *Review of Industrial Organization*, 34(1), 45-68.
- Göllü, E. (2012). "Impact of the Financial Performances of Incorporations of Football Clubs in the Domestic League on Their Sportive Performances: A Study Covering Four Major Football Clubs in Turkey", *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 3(1), 20-29.
- Güngör, A. (2014). "Futbol Endüstrisinde Sportif Başarı ile Finansal Performans Arasındaki İlişkinin Analizi ve Türkiye Uygulaması", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014(1), 16-36.
- Hall, S., Szymanski, S. & Zimbalist, A.S. (2002). "Testing Causality Between Team Performance and Payroll the Cases of Major League Baseball and English Soccer", *Journal of Sports Economics*. 3(2), 149-168.
- Kesenne, S. (2010). "The Financial Situation of the Football Clubs in the Belgian Jupiler League: Are Players Overpaid in a Win-Maximization League?", *International Journal of Sport Finance*, 5, 67-71.
- Kırkulak Uludağ, B. & Sigali, S. (2016). "Futbol Maç Sonuçlarının 4 Büyüklerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi", *Ege Akademik Bakış*, 16(4), 575-585.
- Morrow, S. (1999). *The New Business of Football: Accountability and Finance in Football*, Springer. Palgrave Macmillan: UK, 1st Edition.
- Murphy, P. (1999a). *Banking on Success: Examining the Links Between Performance and the Increasing Concentration of Wealth in English Elite Football*, Singer & Friedlander. Review 1998-1999 Season
- Murphy, P. (1999b). *For Richer, for Poorer North of the Border: Examining the Link Between Resources and Performance in Scottish Elite Football*, Singer and Friedlander. Review 1998-1999 Season.
- Noll, R.G. (2002). "The Economics of Promotion and Relegation in Sports League: The Cases of English Football", *Journal of Sport Economics*. 3(2), 169-203.
- Pereira, T.M.V. (2018). "The Relation of Financial Performance and the Sports Performance in Football Clubs", Master Thesis. Portugal: Faculdade de Economia Universidade do Porto.

- Renneboog, L.D.R. & Vanbradant, P. (2000). “Share Price Reactions to Sporty Performances of Soccer Clubs Listed on the London Stock Exchange and the AIM”, *CentER Discussion Paper*, 2000(19), 1-28.
- Ross, S., Westerfield, R. & Jaffe, J. (2003), *Corporate Finance*, McGraw-Hill:USA. 4th Edition.
- Samagio, A., Couto E. & Caiado, J. (2009). “Sporting, Financial and Stock Market Performance in English Football: An Empirical Analysis of Structural Relationships”, *CEMAPRE Working Papers Number 0906*, 1-41.
- Szymanski, S. (1998). “Why is Manchester United so Successful?”, *Business Strategy Review*. 9, 47-54.
- Szymanski, S. & Kuypers, T. (1999). *Winners and Losers - The Business Strategy of Football*, Penguin Group: England.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. Beta Basım: İstanbul.
- Uluyol, O. (2014). “Süper Lig Futbol Kulüplerinin Finansal Performans Analizi”, *Journal of Yaşar University*, 9(34), 5716-5731.
- Ün, T. (2015). “Stata ile Panel Veri Analizi”, S. Güriş (ed) içinde *Stata ile Panel Veri Modelleri.*, (s. 39-80), Der Kitabevi: İstanbul.
- Yaman, S., Korkmaz, T., & Açıkgöz, E. (2017). “Pay Getirilerine Etki Eden Finansal Oranların Panel Veri Analiz Yöntemi ile Tespiti: BİST Gıda Firmaları Üzerine Bir Uygulama”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,10(4), 187-204.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Nevzat GÜNGÖR/Emre Selçuk SARI
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Nevzat GÜNGÖR/Emre Selçuk SARI
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Nevzat GÜNGÖR/Emre Selçuk SARI
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Nevzat GÜNGÖR/Emre Selçuk SARI
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Nevzat GÜNGÖR/Emre Selçuk SARI

- ARAŞTIRMA MAKALESİ -

ÜRETİM YÖNETİMİNDE YEŞİL İNOVASYON:
(S)SCI DERGİLERİNDE YAYIMLANAN MAKALELERİN
İÇERİK ANALİZİ¹

Zehra Binnur AVUNDUK²

Öz

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinden dolayı doğal kaynakların sürdürülebilir ve etkin kullanımına ilişkin yenilikçi yöntemler geliştirmek işletmeler için kaçınılmaz hale gelmiştir. Dünya'nın geleceğini etkileyen bu acil durumun üstesinden gelmek, sadece işletmelerin değil tüm ülkelerin ortak sorumluluğundadır. Sanayileşmenin son yüzyılda küresel düzeyde baş döndürücü bir şekilde gelişmesi sera gazı emisyonlarını arttırarak küresel ısınmanın ivme kazanmasına neden olan en önemli faktörlerden biri olarak ifade edilebilir. İşletmelerin çoğunluğu doğal kaynakları sürdürülebilir yöntemlerle kullanmamakta ve üretimleri sonucunda çevre kirliliğine sebep olan atıklar üretmektedir. Bu nedenle üretim yönetiminde yeşil inovasyon konusunun incelenmesi önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, üretim yönetiminde zaman içerisinde gelişen yeşil inovasyon alanındaki güncel konuları ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla, (Social) Science Citation Index [(S)SCI] dergilerinde yayımlanan makaleler incelenerek sanayi firmaları ve kurumların geliştirdiği politikalar ve yönetim stratejilerini etkilemesi muhtemel konular, değişiklikler ve eğilimler belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini olarak, (S)SCI dergilerinde yayımlanan makalelerin seçilmesinin nedeni bu dergilerin bilhassa güncel literatürün nabzını tutma ve küresel konular hakkında yeni fikirler sunmasıdır. Bu çalışmada, 2018-2020 döneminde üretim yönetimi konularını ele alan makalelerde yeşil inovasyonla ilgili konuların belirlenmesine yönelik bir içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, dünyadaki en fazla sera gazı emisyonuna Çin'in neden olduğu ve içerik analizi sonucuna göre yeşil inovasyonla ilgili en fazla araştırmanın da Çin tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. (S)SCI kapsamındaki dergilerde 2018-2020 döneminde en çok araştırılan güncel konular sırasıyla "yeşil teknoloji inovasyonu", "çevresel düzenlemeler ve devlet teşvikleri" ve "tedarik zinciri yönetimi" olmuştur.

1 Bu makale, 5-6 Temmuz 2021 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda özet olarak sunulan tebliğin gözden geçirilmiş tam metnidir.

2 Dr., Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, zehrabinnur.avunduk@iuc.edu.tr, İstanbul, Türkiye, ORCID No: 0000-0001-6627-6454

Bu çalışma, araştırmacılara ve yöneticilere üretim yönetiminde yeşil inovasyonla ilgili güncel kavram ve yöntemlerin neler olduğu sorusunu yanıtlayarak, literatüre, sanayi sektörüne ve politika yapıcılara öngörü sunarak katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yeşil İnovasyon, Üretim Yönetimi, İçerik Analizi.*

JEL Kodları: *O30, M11, Q01.*

Başvuru: 26.07.2021

Kabul: 25.08.2021

GREEN INNOVATION IN PRODUCTION MANAGEMENT: CONTENT ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED IN (S)SCI JOURNALS³

Abstract

Due to global warming and climate change, it has become inevitable for businesses to develop innovative methods for the sustainable and effective use of natural resources. To deal with this emergency, which affects the future of the world, is the common responsibility of all countries, not just businesses. The dizzying development of industrialization globally in the last century can be expressed as one of the most important factors that cause the acceleration of global warming by increasing greenhouse gas emissions. The majority of enterprises do not use natural resources with sustainable methods and produce wastes that cause environmental pollution as an outcome of their production. For this reason, it is significant to examine the issue of green innovation in production management. This research aims to reveal the current issues in the field of green innovation in production management over time. For this purpose, the articles published in the (Social) Science Citation Index [(S)SCI] journals were examined and the issues, changes, and trends that are likely to affect the policies and management strategies developed by industrial companies and institutions were determined. The reason why the articles published in (S)SCI journals were chosen as the sample of the research is that these journals keep the pulse of current literature and present new ideas about global issues. In this research, a content analysis was conducted to determine the issues related to green innovation in the articles dealing with production management issues in the 2018-2020 period. According to the findings of the research, China causes the most greenhouse gas emissions in the world, and to the content analysis result, also most research on green innovation has been carried out by China. The most researched current topics in the journals within the scope of (S)SCI in the 2018-2020 period were respectively “green technology innovation”, “environmental regulations and government subsidies” and “supply chain management”. This study contributes to researchers and managers by answering the question of “what are the current concepts and methods of green

3 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

innovation in production management?”, and by providing insights into the literature, industry sector, and policymakers.

Keywords: *Green Innovation, Production Management, Content Analysis.*

JEL Codes: *O30, M11, Q01.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1.GİRİŞ

Zaman içinde üretim yönetimi alanında önemli gelişmeler olmuştur. İş ortamının değişen ihtiyaçlarına yanıt olarak bu alanda tartışılan konular farklılaşmaya, büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir. Günümüzün en önemli konularının başında gelen sürdürülebilirliğin sağlanması için doğal kaynakları koruma hususunda duyarlı olan işletmeler, üretim süreçleri ve operasyonlarını daha çevreci ve yalın hale getirmektedir. Çevreci üretim şekli olan üretim modeli ve sistem, “yeşil işletme, yeşil girişim, yeşil üretim, temiz üretim, yeşil tedarik” gibi çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır (Tekin, 2019: 30). Benzer şekilde, çevre dostu üretimin gerçekleştirilmesi için önemli bir mihenk taşı olan inovasyon türü ise; sürdürülebilir inovasyon, eko-inovasyon, çevresel inovasyon ve yeşil inovasyon gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmekte ve bu kavramların çoğunlukla aynı anlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yeşil inovasyon kavramını açıklamadan önce literatürde birbirinin yerine kullanılan ve aslında her birinin kendine özgü anlamı olan diğer kavramlardan bahsetmek konuyu aydınlatmaya katkı sağlayacaktır.

Schiederig ve arkadaşlarına göre (2012: 182) sürdürülebilir inovasyon, ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutları içermektedir. Diğer üç inovasyon türü ise ekonomik ve ekolojik boyutu içerdiğinden birbirinin yerine kullanılabilir. Charter ve Clark (2007:09), sürdürülebilir inovasyonun çevresel, finansal ve sosyal boyutlara ek olarak etik boyutu da kapsadığını belirtmiştir. Böylece sürdürülebilir inovasyon ekonomik ve ekolojik boyutların yanı sıra sosyal ve etik boyutları da içerdiğinden daha geniş kapsamlı olarak değerlendirilebilir. Franceschini ve arkadaşlarının (2016: 76) araştırmasına göre bilim insanları sürdürülebilir inovasyonu, aktör ağ teorisi, kullanıcı odaklı inovasyon, çok boyutlu yaklaşım gibi daha çok sosyolojik teori veya yaklaşımlarla ilişkili olarak kullanırken, yeşil inovasyonu ise yönetim ve rekabetle ilişkili konularla kullanmıştır. Zhang ve arkadaşları (2019: 1702) da yeşil inovasyonu ampirik veya deneysel olarak ele alan araştırmaların çoğunlukla işletme yönetimi alanında olduğunu ifade etmiştir. Ekins (2010:269) çevresel inovasyonu, “çevreye bir şekilde fayda sağlayan değişiklikler” olarak tanımlamaktadır. Huppel ve arkadaşlarına göre (2008: 29) eko-inovasyon, “inovasyonun bir alt sınıfı, ekonomik ve çevresel inovasyon arasındaki kesişimdir ve ekonomik faaliyetlerde toplumun hem ekonomik hem de çevresel performansını iyileştiren bir değişikliktir. Bahsi geçen çalışmalarda tanımlar incelendiğinde eko-inovasyon terimindeki “eko” ön ekinin hem “eko-nomik” hem de “eko-lojik” kavramlarını temsil ettiği anlaşılabilir. Buradan hareketle eko-inovasyonun hem

ekonomik hem de ekolojik boyutu kapsayan yenilikleri ifade eden bir kavram olduğu ifade edilebilir.

Geleneksel inovasyon, rekabet üstünlüğü elde etmek için yeni ürünlerin, malzemelerin, süreçlerin, hizmetlerin ve organizasyon süreçlerin geliştirilmesiyle ilgiliyken yeşil inovasyon; çevresel sorunlarla başa çıkmak için kullanılabilir yeni fikirlerin, ürünlerin, hizmetlerin, süreçlerin ve yönetim sistemlerinin üretilmesini ifade eder (Li et al., 2017:41; Saunila et al., 2018: 632). Yeşil inovasyon, yeşil ürün tasarımları, enerji tasarrufu, atık geri dönüşümü, kirlilik önleme veya kurumsal çevre yönetimiyle ilgili teknolojilerdeki inovasyonlar da dâhil olmak üzere yeşil ürünler veya süreçlerle ilgili donanım veya yazılım inovasyonudur (Chen et al., 2006: 332). Yeşil inovasyon, işletmeler tarafından karbon emisyonunu azaltmak için uygulanır ve bir işletmenin üretim veya yeniden üretim süreci boyunca kirliliği azaltma kabiliyetini ifade eder (Zhang et al., 2019: 1702). Yukarıda açıklanan sürdürülebilir, çevresel ve ekoinovasyon tanımlarından farklı olarak yeşil inovasyonun daha çok işletmelere özgü bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir.

Akademisyenler ve profesyoneller, fikir ve bilgilerini profesyonel dergilerde yaymak suretiyle alana katkıda bulunmakta ve hizmet vermektedir. Böylece, prestijli dergilerde yayımlanan makaleler gözden geçirilerek üretim yönetimi kavramları, süreçleri ve faaliyetlerinde yeşil inovasyon uygulamaları üzerindeki güncel eğilimler belirlenebilir. Dergilerde yayımlanan makalelerin içeriği de belirli bir dönemde popüler olan araştırma türleri ve konuları hakkında fikir verebilir. Bu çalışmada, yeşil inovasyon alanındaki en popüler eğilimleri ortaya çıkarmak için Science Citation Index (SCI) ve Social Science Citation Index (SSCI) dergilerinde yayımlanan makalelerin içeriği analiz edilmiştir. Bu noktadan hareketle, ilgili alanda son dönemde hangi tür çalışmaların gerçekleştirildiğinin incelenmesi, literatürün genişlemesine ve konuyla ilgili araştırmacılara katkı sağlayabilecektir. Buna ek olarak, bu çalışma, Türkiye'deki yöneticilere yeşil üretimle ilgili farkındalık oluşturarak, son üç yıllık dönemde üretim yönetimi alanında yeşil inovasyon açısından en çok ve en az ele alınan konular, yeşil üretim teknikleri ve yenilikçi yöntemler hakkında bilgi sunabilecektir. Bu katkıları sağlayabilmek için çalışmanın amacı, yeşil inovasyonu üretim yönetimi açısından ele alarak 2018-2020 dönemi arasında (S)SCI kapsamındaki dergilerde yayımlanan makaleleri incelemektir. Bu kapsamda, araştırmayı gerçekleştirmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'de yeşil inovasyonu ele alan çalışmalar incelendiğinde konuyla ilgili çok az sayıda araştırma bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan bazıları anket yöntemi kullanırken bazıları ise literatür taraması gerçekleştirmiştir. İçerik analizi yöntemini kullanan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma, Türkiye'de yeşil inovasyon araştırmasını genişletirken içerik analizi yöntemini kullanmasıyla literatüre farklı bir bakış getirerek katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Makalenin tasarımı şu şekilde devam etmektedir. Konuyla ilgili teorik ve ampirik literatür özetlenmiş ve küresel öneme sahip olan sürdürülebilirliğin sağlanması için yeşil inovasyonun üretim yönetimi içerisinde hangi açılardan ele alındığını tespit

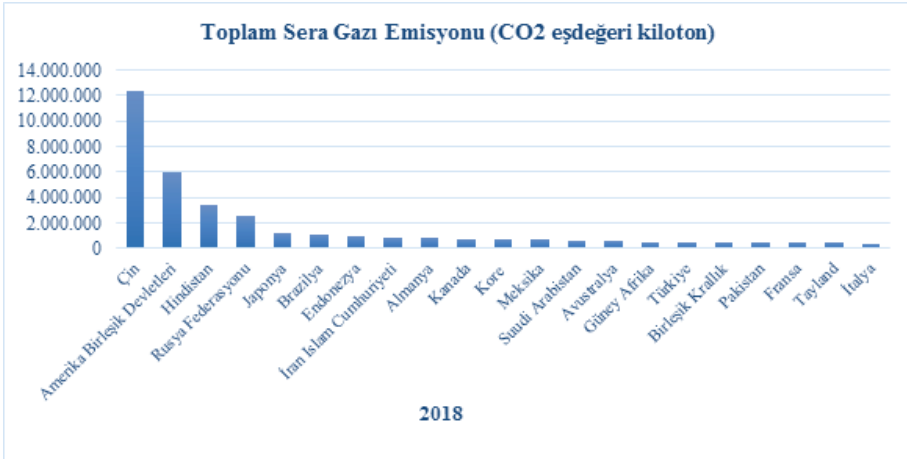
etmek amacıyla tüm dünyada tartışılan en güncel konuların neler olduğu araştırma bölümünde ortaya konmuştur. Takip eden kısımda ise içerik analizi neticesinde elde edilen bulgular sunulmuş ve tartışılmış, ardından çalışmanın sonucuna yer verilmiştir.

1.1. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde konuyla ilgili literatür incelenmektedir. Literatür taramasının ilk kısmında sanayi sektörünün sebep olduğu olumsuz çevresel etkilere ilişkin dünyadaki genel durum incelenmekte ve takip eden kısımda ise yeşil inovasyon konusuna ilişkin literatüre yer verilmektedir.

Sanayi devriminden itibaren kitlesel üretimin hızla artmasıyla birlikte doğal kaynakların yoğun bir şekilde tüketilmesi sera gazı emisyonlarını artırarak, doğal kaynakların tahribatı, ozon tabakasının incelmeye, artan çevre kirliliği, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi küresel düzeyde ciddi sorunlara neden olmuştur (Yin & Li, 2019:1). Dünya Bankası'nın yayınladığı güncel verilere göre, 2018 yılında Çin, dünyada en fazla sera gazı üretiminden sorumlu ülkedir (The World Bank, 2021). Bu bağlamda sera gazı üretiminin başında gelen Çin, dünyadaki toplam sera gazı üretiminin %27'sini oluşturmaktadır. İkinci sırada %13 ile Amerika Birleşik Devletleri ve üçüncü sırada ise %7,5 ile Hindistan dünyada en çok sera gazı emisyonuna yol açan ülkeler arasında yer almaktadır. Grafik 1'de Dünya Bankası'nın 2018 yılı verilerine göre 21 ülkenin sera gazı emisyonu gösterilmektedir.

Grafik 1. Ülkeler Bazında Toplam Sera Gazı Emisyonu

Kaynak: (The World Bank) Dünya Bankası verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Küresel sera gazı emisyonunun sektörel dağılımı ise Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Sektörlere göre Küresel Sera Gazı Emisyonu

Sektör	Küresel sera gazı emisyonu oranı (%)	Alt sektör	Küresel sera gazı emisyonu oranı (%)
Enerji	73.2	Sanayide enerji kullanımı	24.2
		Binalarda enerji (elektrik ve ısı) kullanımı	17.5
		Ulaşım	16.2
		Ayrılmamış yakıt yanması	7.8
		Enerji kaynaklı kaçak emisyonlar	5.8
		Tarım ve balıkçılıkta enerji kullanımı	1.7
Endüstriyel süreçler	5.2	Çimento	3
		Kimya ve petrokimya (endüstriyel)	2.2
Tarım, ormancılık ve arazi kullanımı	18.4	Hayvancılık ve gübre	5.8
		Tarım toprakları	4.1
		Mahsul yakma	3.5
		Ormanlık alan	2.2
		Tarım arazisi	1.4
		Pirinç yetiştiriciliği	1.3
		Otlak	0.1
Atık	3.2	Çöplükler	1.9
		Atık su	1.3
Toplam	100		100

Kaynak: (Ritchie, 2020: Our World in Data)'da yer alan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1'deki verilere göre ana sektörler içerisinde en yoğun sera gazı emisyonuna enerji sektörü neden olmaktadır. Alt sektörler açısından incelendiğinde ise sanayide enerji kullanımının en yüksek sera gazı emisyonuna yol açtığı görülmektedir. Sanayi işletmelerinin özellikle fosil yakıtlar kullanarak, çevre ve hava kirliliği, önemli ölçüde sera gazı emisyonuyla küresel ısınmayı artırma, doğal kaynaklara zarar verme gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle sanayi işletmelerinin üretim süreçlerini yeniden tasarlamaları, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını arttırmaları, temiz üretim faaliyetleri gerçekleştirmeleri küresel ısınma ve çevresel hasarları önlemede bir gerekliliktir. Üretim yönetiminde dönüşümü sağlamak için ise işletmelerin yeşil inovasyon stratejisi geliştirmeye önem vermeleri kaçınılmazdır.

İşletmeler farklı türlerde yeşil inovasyon uygulamaları geliştirebilir. Bu hususta işletmelerin çoğunlukla uyguladığı ve literatürde yer alan yeşil inovasyon türlerinin incelenmesi önemlidir. Yeşil inovasyon her bir klasik inovasyon türü için tanımlanabilir. Bunlardan en temel olanları, OECD'nin Oslo Kılavuzu'nda

belirttiği ürün, süreç, organizasyonel ve pazarlama inovasyonudur (OECD). Tseng ve arkadaşları (2013: 72) ise yeşil inovasyonun, teknoloji, yönetim işlevleri, ürün tasarımı ve üretim süreci olarak kategorize edildiğini ifade etmektedir. Yeşil ürün inovasyonu, çevreye olan olumsuz etki ve riskleri azaltan, üretiminde daha az kaynak kullanılan ve ürünün bertaraf aşamasında atık oluşumunu önleyen ürünlerin geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, yeşil ürün inovasyonu sadece doğal çevreyi korumakla kalmaz aynı zamanda geleneksel ürünlerden daha yüksek çevresel faydalar sağlar (Lin, Tan & Geng, 2013: 103).

Yeşil teknoloji inovasyonu, çevre kirliliğini, enerji ve hammadde tüketimini azaltan teknolojiler, süreçler veya ürünler geliştirilmesini kapsayan genel bir terim niteliğindedir (Braun & Wiold, 1994; Guo et al., 2018: 2). Wicki ve Hansen'e göre (2019:981) yeşil teknoloji inovasyonu geliştirmek genel olarak karmaşıktır çünkü bir inovasyon başarılı bir şekilde geliştirilmeden önce muhtemelen onun birkaç yoldan geçilmesini gerektirir. Bir inovasyon çabasında, her biri diğerinden çok farklı olan ve beraberinde kendi karmaşıklığını getiren, böylece genel karmaşıklığı güçlü bir şekilde artıran birkaç bireysel yenilik gömülüdür. Teknoloji ve pazarlar açısından mevcut işlerinden önemli ölçüde farklı oldukları ve büyük bilinmeyenler içerdiği için genellikle radikal inovasyonlardır (Wicki & Hansen, 2019: 971).

Yeşil süreç inovasyonu, malzeme alımı, üretimi ve teslimatı sırasında çevre üzerindeki olumsuz etkiyi azaltan üretim sürecine herhangi bir uyarlamadır (Chiou et al., 2011: 824) ve literatüre göre (Chiou et al., 2011; del Río González, 2005; Rennings et al., 2006) yaygın olarak temiz teknolojiler ve boru sonu teknolojileri olarak ikiye ayrılır. Temiz teknolojiler, üretim sürecinde veya ürünün tüm yaşam döngüsü boyunca (temiz ürünler) üretilen atıkların ve kirleticilerin miktarını azaltan üretim süreçlerindeki değişikliklerdir. Boru sonu teknolojileri ise, birincil emisyonları kullanımı daha kolay işlenen maddelere dönüştürmek amacıyla üretim sürecinin sonunda eklenen cihazlar veya tesisler olup, üretim süreçlerindeki değişiklikleri içermezler (del Río González, 2005: 22). Kirlilik kontrol ekipmanı kullanarak üretim sürecinin sonunda kirleticileri ve atıkları yakalamayı, işlemeyi ve bertaraf etmeyi amaçlar (Berrone & Gomez-Mejia, 2009: 106; Hart, 1995: 992). Buna ek olarak, boru sonu teknolojileri çevresel düzenlemelere (örneğin, atık bertarafı, su koruma, gürültü azaltma ve hava kalitesi kontrol teknolojileri) uyacak şekilde tasarlanmıştır ve üretim süreci için temiz teknolojiler kadar gerekli olmayabilir (Xie et al., 2016: 101).

Yeşil organizasyonel inovasyon ise; üretim ve ürünlerdeki çevresel sorunlarla (örn. kirlilik önleme planları, çevre yönetimi ve denetim sistemleri, zincir yönetimi) ilgilenmek için (Urbaniec, 2015: 184) organizasyon yapısının, yöntemlerin ve yönetim sistemlerinin yenilikçi tasarımı olarak ifade edilebilir. Yeşil inovasyonun bütünsel kavramının bir alt kümesi olarak yeşil pazarlama inovasyonu ise, gönüllü eko-etiketleme, franchising, lisanslama ve fiyatlandırma faaliyetleri gibi çevresel kriterlerin ürün tanıtımına dahil edilmesini içerir (Abu Seman et al., 2019: 117).

Yeşil inovasyon, tüketicilerin, hükümetlerin ve bir bütün olarak toplumun doğal

kaynakların tahribatı ve artan çevre kirliliğiyle ilgili endişesi nedeniyle küresel düzeyde büyük ilgi görmektedir (Zailani et al., 2015: 1115). Geleneksel inovasyonla karşılaştırıldığında, araştırmacıların yeşil inovasyona olan ilgilerinin son yıllarda artmasına rağmen, yeşil inovasyon çalışmasının akademik alanda nispeten yeni olduğu görülmektedir (Saunila et al., 2018: 631). Türkiye’de yeşil inovasyonu ele alan çalışmalar incelendiğinde konuyla ilgili birkaç araştırma bulunduğu tespit edilmiştir. Yıldız’ın (2016: 323), Türkiye’de sağlık sektöründe yeşil inovasyon uygulama örneklerini incelediği çalışmasının sonuçlarına göre, hastanelerin kuruluş aşamalarından itibaren yeşil bina olarak tasarlanmasının ve uluslararası alanda kabul edilen sertifikasyon sistemleriyle yeşil hastane olarak tescil edilmesinin, yeşile yönelik en kalıcı ve kapsayıcı seçim olduğu ifade edilmektedir. Işık ve Barlak (2018: 1, 23) yeşil inovasyonu turizm sektöründe ele alarak, İstanbul’daki 3, 4 ve 5 yıldızlı otellerde yöneticilerin yeşil inovasyon algılarını ölçen bir anket çalışması yapmıştır. 76 otel yöneticisiyle görüştükları çalışmanın bulgularına göre, yöneticilerin %35,6’sının işletmedeki yeşil inovasyon uygulamalarından kısmen haberdar, %44,7’si haberdar olduğu ve %16,2’sinin haberdar olmadığı, %3,5’i ise otel işletmesinde bu tür uygulamaların gerçekleştirilemediğini ifade etmiştir. Dilaola’nın (2019: 72, 89) Türkiye’de elektronik sektöründe faaliyet gösteren ve yeşil tedarik zinciri yönetimini uygulayan işletmelerde gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarına göre, yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarından yeşil satın alma faaliyetlerinin ürün inovasyonu, organizasyonel inovasyon, pazarlama inovasyonu ve inovasyon performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yeşil satın alma faaliyetlerinin inovasyon performansı üzerinde önemli düzeyde etkili olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, yeşil satın almanın yeşil tedarik zinciri yönetiminin kaynağı olduğu ve kaynak kontrolü yoluyla işletmelerin çevre yönetimini geliştirdiği ifade edilmektedir. Seyhan (2021: 620-621), yeşil inovasyonun evrimini yönetsel bağlamda ele alan bir bibliyometrik analiz gerçekleştirmiştir. Araştırmanın bulgularına göre en çok eser veren ilk 20 yazarın sıralamasında listenin büyük kısmının Çin kökenli yazarlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Yönetsel uygulamalarla ilişkili olarak çevresel performans, rekabetçi avantaj, çevresel yönetim, performans ve özümseme kapasitesi gibi kavramların ön plana çıktığı ifade edilmektedir.

Diğer ülkelerde ve özellikle Çin’de yeşil inovasyonu özellikle üretim yönetimi açısından inceleyen daha fazla araştırmanın olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan güncel çalışmalardan bazıları şu şekilde özetlenebilir. Song ve Yu’nun 2018 yılında Çin’de orta düzey yönetici veya daha üst ünvana sahip 135 işletme yöneticisiyle yaptıkları araştırmanın bulgularına göre, yeşil örgütsel kimlik ile yeşil yaratıcılık arasında pozitif ilişkilerin bulunduğu ve yeşil yaratıcılığın yeşil inovasyonu olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna ek olarak, yeşil örgütsel kimliğin yeşil inovasyon stratejisi ile yeşil yaratıcılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisi olduğu bulunmuştur. Yeşil kurumsal kimliğin yeşil inovasyon stratejisiyle yeşil inovasyon arasındaki ilişkide tam aracılık etkisinin olduğu da araştırmanın bir diğer bulgusudur. Bulgular, yeşil inovasyon stratejisinin yeşil inovasyonu doğrudan

etkilemediği ancak yeşil kurumsal kimlik aracılığıyla dolaylı olarak teşvik ettiği anlamına gelmektedir. Araştırmanın sonuçları, işletmelerin sürdürülebilir kalkınma kapasitesini arttırabilmeleri için yöneticilerin kuruluşlarının yeşil kimlik duygusunu geliştirmeye ve yeşil yaratıcılığı teşvik etmeye çalışması gerektiğini önermektedir. Abu Seman ve arkadaşları (2019: 115), Malezya’da ISO 14001 sertifikasına sahip 123 üretim kuruluşunda, yeşil tedarik zinciri yönetimi ve yeşil inovasyon uygulamaları arasındaki ilişkiyi ve bu uygulamaların çevresel performans üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmanın bulguları, yeşil tedarik zinciri yönetimi ile yeşil inovasyon ve çevresel performans arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak, yeşil inovasyonun çevresel performans üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. Ayrıca yeşil inovasyonun, yeşil tedarik zinciri yönetimi ile çevresel performans arasında aracı bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Özetle, bu çalışmanın sonuçları, yeşil tedarik zinciri yönetimleri ve kurumsal çevresel performanslarını iyileştirmede üreticilerin gerçekleştirdikleri yeşil inovasyonun önemini vurgulamaktadır. Sun ve arkadaşları (2019: 1), 1990 ve 2014 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 71 ülkenin enerji verimliliği performansını incelediği çalışmada, güncel enerji literatürünün çoğunda, yeşil teknolojiye geçişin düşük karbonlu veya karbonsuz (sıfır karbon) bir çevre elde etmenin sürdürülebilir bir yolu olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre hem yeşil inovasyonun hem de kurumsal kalitenin enerji verimliliğini geliştirme üzerinde önemli bir pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ülkelerin enerji verimliliği seviyelerine ilişkin olarak; ABD, Japonya, Almanya ve Avustralya ilk sıralarda yer alırken, Belize, Panama, Singapur, Malta, Sierra Leone, İzlanda, Jamaika, Bahreyn ve Gana enerji verimliliği en düşük ülkelerdir.

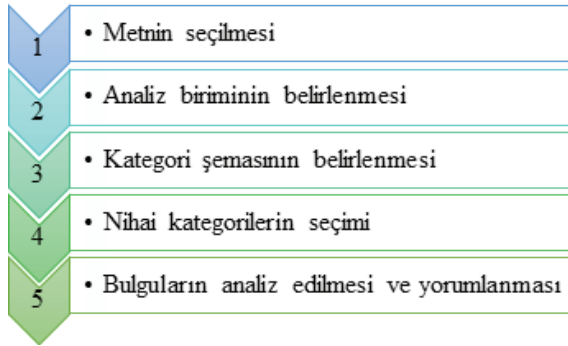
2.YÖNTEM

Üretim yönetiminde yeşil inovasyon alanındaki güncel konu ve eğilimleri ortaya çıkarmak amacıyla bu çalışmada içerik analizi yönetimi benimsenmiştir. İçerik analizi, belirli bir metinden geçerli çıkarımlar yapmak için bir dizi prosedür kullanan bir araştırma yöntemidir (Weber, 1990: 9). İçerik analizi, bir iletişimin içeriğini nesnel, sistematik ve nicel bir şekilde ortaya koymaktadır (Kolbe & Burnett, 1991:243; Malhotra & Birks, 2006: 246; Morris, 1994: 903; Nasır & Avunduk, 2011: 396). İçerik analizi, gözlemlenecek olgunun davranış veya fiziksel bir nesneden ziyade iletişim olduğu durumlarda uygun bir yöntemdir (Malhotra & Birks, 2006: 246). İçerik analizine uygun en belirgin veri kaynakları, geleneksel olarak anlamların yüklendiği; sözlü söylem, yazılı belgeler ve görsel temsiller gibi metinlerdir (Krippendorff, 1989: 404).

Bu araştırmada, içerik analizi için veri kaynağı olarak yazılı belgeler kategorisine örnek teşkil eden “makaleler” seçilmiştir. “Makaleler” geniş bir ana kütleyi oluşturduğundan araştırmanın örneklemini (S)SCI dergilerinde 2018-2020 yılları arasında yayımlanan makaleler olarak seçilmiştir. Örnekleme olarak (S)SCI dergilerinde yayımlanan makalelerin seçilmesinin nedeni bu dergilerin bilhassa güncel literatürün nabzını tutması ve küresel konular hakkında yeni fikirler sunmasıdır. Araştırmanın örneklemini,

üretim yönetimi konularını ele alan makalelerde yeşil inovasyonla ilgili temaların belirlenmesi ölçütüyle sınırlandırılmıştır. Bunun için elektronik veri tabanlarında İngilizce dilinde belirli kelimelerle arama yapılmıştır. Araştırma kapsamında arama kelimeleri; “green innovation” ve “green manufacturing or production or supply chain or quality or R&D or system or process or operation” olarak seçilmiş ve başlıklarında bu kelimeleri içeren makaleler incelenmiştir. Bu kapsamda arama neticesinde yinelenen sonuçlar kaldırıldığında 91 adet makale olduğu tespit edilmiştir. Şekil 1, bu araştırmada kullanılan içerik analizi yönteminin aşamalarını göstermektedir.

Şekil 1. İçerik Analizi Yönteminin Aşamaları

Kaynak: (Nasır & Avunduk, 2011: 396)’dan uyarlanmıştır.

2.1. Metnin Seçilmesi

Bu çalışmada incelenecek metin olarak (S)SCI dergileri kullanılmıştır. Çalışmanın ana kitlesini oluşturan ve analiz edilecek metin olarak seçilen (S)SCI dergilerinde yayımlanan makalelerin özet ve tam metinlerine çevrimiçi veri tabanlarından ulaşılmıştır. Örneklemi teşkil eden 2018-2020 döneminde (S)SCI dergilerinde 91 akademik makalenin (editör notları ve kitap incelemeleri hariç) yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada örneklem kapsamında yer alan tüm makaleler incelenmiştir.

2.2. Analiz Biriminin Belirlenmesi

Weber’e göre içerik analizi yapılırken en temel ve önemli kararlardan biri, sınıflandırılacak metnin temel biriminin belirlenmesidir. İçerik analizi literatüründe yaygın olarak kullanılan altı birim: kelime, kelime anlamı, cümle, tema, paragraf ve tam metindir (Weber, 1990: 21-23). Bu çalışmada, üretim yönetiminde yeşil inovasyon konusunda son üç yıldaki olası eğilimleri belirlemek için içerik analizi yapılırken analiz birimi olarak makaleler teması seçilmiştir.

2.3. Kategori Şemasının Belirlenmesi

İçerik analizindeki ana fikir, analiz birimlerinin yerleştirileceği kategorilerin belirlenmesidir. Bu çalışmada, bu araştırma için özel olarak geliştirilmiş bir kategori yapısı

kullanılarak tema içerik analizi yapılmıştır. Öncelikle ana temaları belirlemek için (S) SCI dergilerinde yayınlanan 91 makalenin tamamının özeti ve başlıkları okunmuştur. Daha sonra makaleler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda başlık, özet, anahtar kelimeler ve makalelerin tam metinleri okuma sürecine dahil edilmiş ve her bir makaleye ait bilgiler derlenmiştir. Bir başka ifadeyle amaç bu makalelerde hangi konuların çalışıldığını ortaya çıkarmaktır. İçerik analizinin daha kolay yönetilebilmesi için bu makalelerin temaları daha az sayıda daha geniş kategoriye ayrılmıştır. Makalelerin temaları başlangıçta 16 kategori olarak belirlenmiştir.

2.4. Nihai Kategorilerin Seçimi

Bu aşamada, bir önceki aşamada geliştirilen tüm kategori adları ve kategorilerin özel ve kapsamlı nihai listesi değerlendirilmiştir. Makaleler okuma esnasında ilgili temalara göre kodlanırken, temaların nihai sınıflandırmasının 14 ana kategoride ele alınmasının daha kapsayıcı olduğuna karar verilmiştir. Tablo 2’de, geliştirilen nihai kategoriler listelenmektedir.

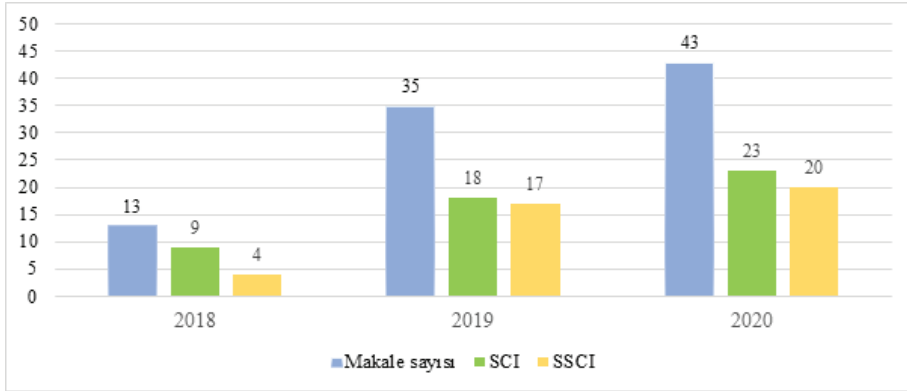
Tablo 2. Nihai kategori listesi

No.	Kategori adları
1	Yeşil teknoloji inovasyonu
2	Yeşil süreç inovasyonu
3	Yeşil ürün inovasyonu
4	Endüstri 4.0
5	Tedarik zinciri yönetimi
6	Yeşil üretim
7	Açık inovasyon
8	Organizasyonel konular
9	Kalite
10	Yenilenebilir enerji
11	Karbon emisyonu
12	Sürdürülebilir kalkınma
13	Patentler
14	Çevresel düzenlemeler ve devlet teşvikleri

3.BULGULAR

2018-2020 yılları arasında (S)SCI kapsamındaki dergilerde üretim yönetiminde yeşil inovasyon konularında yayımlanan makalelerin endekslere göre dağılımı Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. 2018-2020 Yıllarında (S)SCI Dergilerinde Yayımlanan Makalelerin Endekslere Göre Dağılımı

Araştırma sonucunda edilen veriler incelendiğinde yeşil inovasyonla ilgili çalışmaların 2018 yılından 2020 yılına kadar her yıl kademeli olarak arttığı görülmektedir. Son üç yıllık periyotta yeşil inovasyonla ilgili konuları ele alan prestijli dergilerdeki yayın sayısının 3.3 kat arttığı dikkat çekmektedir. Araştırmanın bulgularına göre, 2018 yılında yayımlanan makalelerin %69'u SCI, %31'i SSCI; 2019'da yayımlanan makalelerin %51'i SCI, %49'u SSCI; 2020 yılında yayımlanan makalelerin ise %53'ü SCI, %47'si SSCI kapsamında yer almaktadır.

Tablo 3'te (S)SCI kapsamındaki dergilerde üretim yönetimi alanında yeşil inovasyonu konu alan makalelerin sayısal ve yüzde dağılımları yer almaktadır.

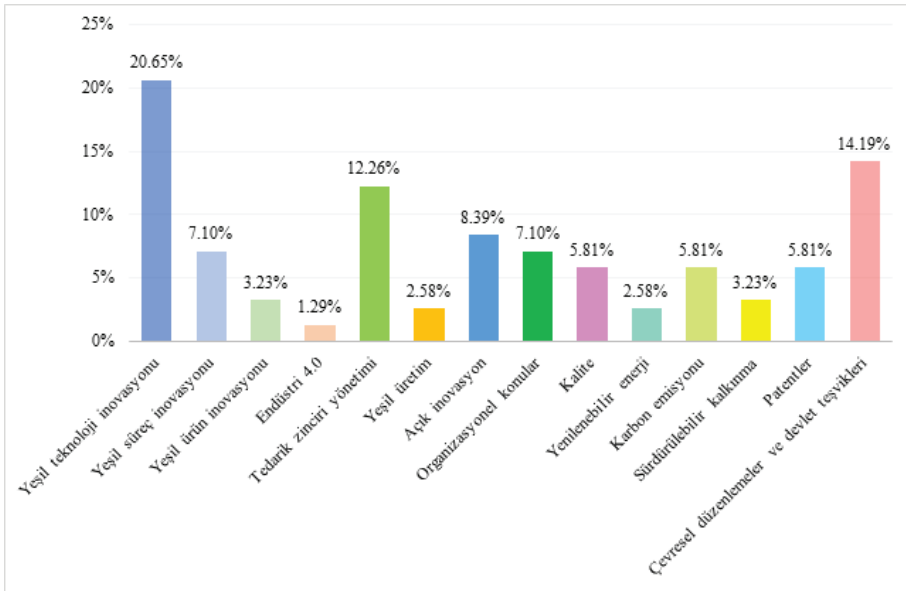
Tablo 3. Araştırmaya ilişkin İstatistik Bilgiler

<i>Dergi adı</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Dergi adı</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Annals of Operations Research	2	2.2	Journal of Coastal Research	2	2.2
Business Strategy and the Environment	10	11	Journal of Combinatorial Optimization	1	1.1
Cities	1	1.1	Journal of Environmental Management	1	1.1
Clean Technologies and Environmental Policy	1	1.1	Journal of Hospitality and Business Technology	1	1.1
Ecological Indicators	1	1.1	Journal of Knowledge Management	1	1.1
Ekoloji	6	6.6	Kybernetes	2	2.2
Empirical Economics	1	1.1	Mathematical Models in Engineering	1	1.1
Energies	1	1.1	Plos One	1	1.1
Energy Economics	1	1.1	Renewable and Sustainable Energy Reviews	1	1.1
Energy Policy	2	2.2	Research in Environmental Governance and Innovation	1	1.1
Environmental Science and Pollution Research	4	4.4	Resources, Conservation & Recycling	1	1.1
Green Chemistry	1	1.1	Sage Open	1	1.1
Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal	1	1.1	Science of the Total Environment	2	2.2
IEEE Signal Processing Magazine	1	1.1	Science Progress	1	1.1
International Journal of Environmental Research and Public Health	9	9.9	Small Business and the Environment	1	1.1
International Journal of Environmental Science and Technology	1	1.1	Sustainable Cities and Society	1	1.1
International Journal of Production Economics	1	1.1	Sustainable Development	3	3.3
International Journal of Production Research	1	1.1	Sustainable Production and Consumption	2	2.2
Journal of Business Ethics	1	1.1	Technological Forecasting and Social Change	1	1.1
Journal of Business Research	1	1.1	Technology Analysis & Strategic Management	4	4.4
Journal of Cleaner Production	12	13.2	Technology in Society	1	1.1
Journal of Computational and Applied Mathematics	1	1.1	The International Journal of Logistics Management	1	1.1
Sütun toplamı	60	66	Sütun toplamı	31	34
Toplam				91	100

<i>Ülke</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Araştırma Yöntemi</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Çin	58	64	Panel veri modeli	21	23.01
Diğer	33	36	Regresyon	14	15.39
			Yapısal eşitlik modeli	16	17.6
			Oyun modeli	8	8.8
Toplam	91	100	Toplam	91	100

Tablo 3'e göre araştırma kapsamında incelenen alanla ilgili en fazla yayın *Journal of Cleaner Production* adlı dergide yayımlanmıştır. İkinci sırada, *Business Strategy and the Environment* ve üçüncü sırada ise *International Journal of Environmental Research and Public Health* gelmiştir. Ülkelere göre dağılım incelendiğinde 2018-2020 yılları arasında (S)SCI dergileri kapsamında yayımlanan makalelerinin önemli çoğunluğunun Çin'i ele aldığı dikkat çekmektedir. Diğer ülkelerde üretim yönetimi alanında yeşil inovasyon konusunu ele alan çalışmaların frekans değerleri çok düşük olduğu için bu ülkeler “diğer” başlığı altında toplu olarak gösterilmiştir. Diğer ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Latin Amerika, OECD ülkeleri, Singapur, Almanya, Portekiz, Brezilya, Hindistan, Pakistan, Tayvan, Malezya gibi ülkeler yer almaktadır. Yayınlar araştırma yöntemine göre incelendiğinde ise çoğunlukla panel veri modeli, yapısal eşitlik modeli ve regresyon analizi yöntemlerinin kullanıldığı bulgusu elde edilmiştir.

Şekil 3. 2018-2020 Döneminde Yayımlanan Makalelerin Konularına Göre (%) Dağılımı

2018-2020 dönemi için gerçekleştirilen içerik analizinin sonuçları Şekil 3'te gösterilmiştir. (S)SCI kapsamındaki dergilerde üretim yönetiminde yeşil inovasyon alanında son üç yılda en çok araştırılan güncel konular sırasıyla “yeşil teknoloji inovasyonu”, “çevresel düzenlemeler ve devlet teşvikleri” ve “tedarik zinciri yönetimi” olmuştur. Bunun yanı sıra, araştırmadan elde edilen bulgulara göre; “endüstri 4.0”, “yeşil üretim” ve “yenilenebilir enerji” incelenen dönem boyunca prestijli dergilerde en az tartışılan konulardır.

4.TARTIŞMA

Dünyanın günümüzdeki en önemli ve acil önlem alınması gereken konularından biri küresel ısınma ve iklim değişikliğidir. Buna sebebiyet veren faktörlerin başında sanayi sektörünün neden olduğu üretim sürecinden tüketime kadarki aşamada ortaya çıkan çevre kirliliği, sera gazı emisyonu ve atıklar gelmektedir. Ülkeler, işletmeler ve tüketiciler doğal kaynakların daha fazla zarar görmesi ve dengenin bozulması neticesinde yaşamlarını sürdürebilecekleri ve gelecek nesillere miras bırakabilecekleri temiz bir dünya kalmaması tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle ülke yöneticileri sürdürülebilir politikalar geliştirmekle, işletmeler yeşil inovasyona önem veren, temiz üretim yöntemleri için Ar-Ge çalışmaları yapmakla, tüketiciler ise daha bilinçli tüketim modelleri benimseyerek doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilirliğe katkı sağlamakla yükümlüdür.

Bu çalışmada, sanayi sektöründeki durum değerlendirilerek işletmelerin olumsuz çevresel etkilerinin azaltılmasına yönelik olarak üretim yönetiminde yeşil inovasyon stratejisinin benimsenmesi konusunda farkındalık oluşturulması ve bu konuda daha fazla araştırma yapılmasına önemli bir gereklilik olduğu vurgusu yapılmaktadır. Seyhan (2021: 623) da benzer bir şekilde yeşil inovasyonun öneminin git gide artmakla beraber her açıdan incelenmiş olmaktan uzak bir konu konumunda olduğunu ifade etmektedir. Buna ek olarak, yeşil inovasyonla ilgili yapılan çalışmalarda yeşil pazarlama inovasyonu (Abu Seman, et al., 2019: 116) ve yeşil organizasyonel inovasyon konularının yeşil ürün, süreç ve teknoloji inovasyon türlerine göre literatürde yeterli ölçüde yer almadığı görülmektedir. Seyhan (2021: 624-625) da yeşil inovasyonun yönetim alanında incelenmesinin önemine dikkat çekerek organizasyon yapısının bütüncül bir şekilde ele alınmasının ve faaliyetlerin buna göre düzenlenmesinin hem işletmeler hem de toplum açısından, kaynakların etkin kullanımı sayesinde ciddi boyutlarda kazanımlara olanak sağlayacağını ifade etmektedir. Bilhassa yeşil inovasyon gibi kurum ve bireylerin ötesinde tüm çevreyi etkileme potansiyeli olan konuların her boyutuyla ele alınmasının sadece bir eğilim olmadığını aynı zamanda bir ihtiyaç olduğunun altını çizmektedir. Bu çalışmaya göre de yeşil pazarlama ve yeşil organizasyonel inovasyonlar geliştirmek, işletmelerin ürün, süreç ve teknolojik inovasyonları daha sağlıklı bir şekilde uygulayabilmeleri açısından önem arz etmekte olduğundan özellikle yeşil pazarlama ve organizasyonel inovasyon türünü ele alan araştırmaların yapılmasının alana katkı sağlayacağı önerilmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre, sanayi sektöründe sera gazı emisyonlarının yüksek oranda artışına üretimde kullanılan enerjinin sebep olduğu tespit edilmiştir. Fosil yakıtların kullanımı hava kirliliğini arttırmakta ve doğaya ciddi zararlar vermektedir. Bu nedenle işletmeler, üretim süreçlerinde yenilenebilir enerji kullanımını arttırmalıdır. Üretim sistemlerinde yenilenebilir enerji teknolojileri için Ar-Ge çalışmalarına ve teknolojik yatırımlara ağırlık verilmelidir. İçerik analizinin sonuçları da son üç yılda küresel düzeyde en fazla araştırılan iki konunun yeşil teknoloji inovasyonu ve çevresel düzenlemeler ve devlet teşvikleri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu hususta devlet,

sübvansiyonlar ve çevresel düzenlemelerle işletmeleri Ar-Ge çalışmaları yapmaya ve yeşil teknolojiler geliştirmeye teşvik ederse daha etkili ve hızlı sonuçlar elde edilebilir. Yiğit (2014: 262-263) de Türkiye’de çevre yönelimli inovasyonların arz miktarının, daha çok düzenleme ve politika faktörünün itici gücüyle artabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Yıldız (2016: 336) da yeşil hastaneleri konu alan çalışmada girişimlere yeşile önem veren çeşitli uluslararası fonlar veya kuruluşlarca verilen desteklerin sınırlı düzeyde olduğunu ve bu sebeple devletin de teşvik uygulamalarıyla yeşil teknolojileri içeren projeleri destekleyici adımlar atmasında fayda olduğunu vurgulamaktadır. Yıldız (2016: 336)’ya göre dünya genelinde bu projeler etkin bir şekilde destek görmekte ve yeşil uygulamalara geçiş teşvik edilmektedir.

Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre, Çin, Dünya genelinde en yüksek sera gazı emisyonuna neden olan ülke olmakla birlikte 2018-2020 döneminde (S)SCI dergilerinde yayımlanan makalelerde üretim yönetimi alanında yeşil inovasyon üzerine en fazla araştırmanın da Çin’de yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun en önemli sebebi, Çin’de düşük karbon oranlı ekonomik büyümeyi sağlamak için enerji yoğun sanayilerin bir öncelik olması ve son yıllarda yeşil inovasyonu desteklemek için enerji yoğun firmalara çok sayıda devlet Ar-Ge sübvansiyonu verilmesi (Bai et. al., 2019: 819) olarak ifade edilebilir. Seyhan’a göre (2021: 624) ise; Çin’in yeşil inovasyon ve yönetsel uygulamalar bağlamında bu düzeyde aktif olmasının sebepleri arasında dünyanın en büyük üreticisi ve ihracatçısı olmasından dolayı sürdürülebilirliği hususunda kuşkularının olması gösterilebilir.

Yeşil inovasyona yönelik uygulamalar geliştirmek için Ar-Ge yatırımları yapmak, başlangıçta işletmelere yüksek maliyetli olarak görünse de ilerleyen zamanlarda yatırımın getirisinin hem finansal hem de sosyal ve çevresel boyutlarda yüksek düzeyde fayda sağlayacağı aşikârdır. Bu sebeple ülke yönetimlerine, işletmelerin yeşil inovasyon ve teknoloji alt yapısını geliştirmeleri için Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmeleri hususunda önemli roller düşmektedir. Sun ve arkadaşları da (2019: 1) yeşil teknolojinin benimsenmesinin, ülkenin paradigmasını değiştirmek için güvenilir devlet kurumlarının güçlü desteğine ve finansmanına ihtiyacı olduğunu ileri sürmektedir.

Eğin, Binboğa ve Alaca (2018: 16), işletmelerin sahip olduğu sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü koruyabilmesi için yeşil temel yeteneklerini doğru tanımlamaları, devamlı bir şekilde analiz etmeleri ve geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Üretimde yeşil inovasyon felsefesinin benimsenmesi sera gazı emisyonunun azaltılarak küresel ısınmanın önlenmesine katkı sağladığı gibi işletmelere kaynak tasarrufu sağlayarak maliyetleri düşürme, kârlılığı artırma gibi faydalar da sunmaktadır. Bu da işletmelerin sürdürülebilir rekabet yeteneklerini güçlendirmeye katkı sağlamaktadır. Yeşil inovasyon uygulamalarıyla üretim maliyetlerini düşüren işletmeler, tüketicilere daha uygun fiyatlı ürün ve hizmetler sağlayabileceği gibi daha sağlıklı ve uzun ömürlü ürünler de sunabilecektir. İşletmelerin sunduğu yeşil ürünlerin tüketildikten sonra doğada daha kolay ve hızlı çözünebilir olması da çevredeki atık miktarının minimize edilmesine ve çevrenin temiz tutulmasıyla kirliliğin azaltılarak, yeşilin korunmasına

ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilecektir. Buna ek olarak, sürdürülebilirliğin sağlanması için devlet ve işletmelerden sonra tüketicilere de önemli sorumluluklar düşmektedir. Yiğit (2014:262), Türkiye’de çevre konusunda bilincinin artmakta olduğunu ancak hâlâ ürün fiyatı, geçmiş deneyimler ve çeşit sayısı ön planda olduğu için çevre dostu ürünlere talebin yeterli düzeyde olmadığını belirtmiştir. Tüketicilerin tüketim kalıplarını değiştirerek, daha bilinçli tüketim modellerini benimsemesi, çevreye dost ürünleri tercih etme, israftan kaçınma, bireysel karbon ayak izini düşüren faaliyetlerde bulunma, atıkları; cam, kâğıt, metal, plastik gibi ayrı kumbaralara geri dönüştürülmeye katkı sağlayacak şekilde ayrıştırarak atmaları gibi alışkanlıklar kazanmaları daha sürdürülebilir bir dünya için önem arz etmektedir.

SONUÇ

Günümüzün en önemli konularından biri olan sürdürülebilirliği sağlamak için doğal kaynakların korunmasına duyarlı işletmeler, üretim süreçlerini ve operasyonlarını daha yalın ve çevre dostu hale getirmektedir. Çevre dostu üretim yöntemleri geliştirmek ise doğal kaynakların geri dönüşümüne katkı sağlayan, temiz üretim ve sıfır atık felsefesine uygun Ar-Ge faaliyetleri geliştirme, yenilebilir enerji kaynakları kullanımına yönelik teknolojik ilerlemeyi, süreç ve operasyonlarda inovasyonu gerekli kılmaktadır. Yeşil inovasyon stratejileri geliştirerek daha temiz üretim gerçekleştirmek sanayi işletmeleri için en önemli önceliklerden biri olmalıdır.

Kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamaya yönelik olarak yeşil inovasyon, üretim yönetimi alanındaki en popüler konular arasında yer almaktadır. Yeşil inovasyon sürdürülebilir bir üretim modeli olmasının yanı sıra az miktarda su ve enerji kullanımıyla hammadde maliyetlerinin düşürülmesi ve atıkların minimize edilmesiyle kaynak israfını önleyerek daha fazla kâr edilmesini de sağlamaktadır. Bununla birlikte üretim tesislerindeki zararlı atıkların sebep olduğu kirliliği de önleyerek çevresel güvenliği arttırmak için yapılan harcamaların da düşürülmesine katkıda bulunmaktadır. Finansal faydalarının yanı sıra işletmeler çalışanlarına daha güvenli ve sağlıklı iş koşulları sağlarken üretilen ürünlerde kullanılan doğal hammadde, malzeme ve süreçlerle de tüketicilere daha sağlıklı, geri dönüştürülebilir, çevre dostu uzun ömürlü ürünler sunabilmektedir.

Fosil yakıt kullanımının meydana getirdiği çevresel kirlilik ve zararlar, işletmelerin hammadde, tedarik ve üretim stratejilerini yeniden tasarlamaları gerektiğinin altını çizmektedir. Sanayi işletmeleri yeşil inovasyon uygulamalarıyla, operasyonlarını doğa dostu hale getirmek üzere Ar-Ge yatırımlarını arttırmalıdır. Küresel boyutta sürdürülebilirliğin sağlanması için hem ulusal hem de küresel düzeyde yeşil tedarik zincirlerinin kurulması günümüzde bir zorunluluk haline gelmiştir. İşletmelerin yeşil operasyonlarla üreticiden tüketiciye ve tüketiciden üreticiye bir ekosistem döngüsü tesis ederek sürdürülebilir tedarik zincirleri oluşturmaları önem arz etmektedir. Bu ise; küresel düzeyde ülke yönetimlerinin iş birliği yapması, devlet sübvansiyonları ve yasal düzenlemelerle daha planlı ve düzenli

bir şekilde ilerleme kaydedilmesini, işletmelerin teşvik edilmesini, daha hızlı ve sağlıklı önlemler alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu araştırmayla üretim yönetiminde yeşil inovasyon alanında güncel olarak ne tür çalışmaların mevcut olduğu ve hangi konuların tartışıldığı analiz edilmiştir. Bu kapsamda 2018-2020 yılları arasında (S)SCI dergilerinde yayımlanan makaleler incelenmiştir. İçerik analizinin sonuçlarına göre, “*yeşil teknoloji inovasyonu*”, “*çevresel düzenlemeler ve devlet teşvikleri*” ve “*tedarik zinciri yönetimi*” dünya genelinde en fazla incelenen konular olmuştur. Bununla birlikte yeşil inovasyonda kalite konusunu inceleyen makalelerde ISO 14001 standardının ele alındığı dikkat çekmiştir. Türkiye’deki işletmelerin, çevresel performansını arttırmak için kullanabileceği bir çevre yönetim sistemi için gereksinimleri belirten ISO 14001 Çevre Yönetim Standardı belgesini almaları teşvik edilmelidir.

Endüstri 4.0 konusunun ise üretim yönetiminde yeşil inovasyonu ele alan prestijli dergilerde yayımlanan makaleler içerisinde çok az düzeyde işlendiği tespit edilmiştir. Araştırmacıların ileriki çalışmalarda, akıllı robotlar, nesnelerin interneti, bulut bilişim, eklemeli üretim gibi konularla yeşil inovasyon ilişkisini ele alan çalışmalar yapmaları literatürün bu alanda gelişmesine katkı sağlayabilir. İşletmelerin de endüstri 4.0 araçlarıyla yeşil inovasyon uygulamaları geliştirmeleri ve bu konuda ar-ge projeleri gerçekleştirmeleri önerilebilir. Buna ek olarak, 2018-2020 döneminde prestijli dergilerde yayımlanan makaleler arasında araştırılan konuyla ilgili gelişmekte bir ülke konumunda olan Türkiye’ye ilişkin bir çalışmaya rastlanmaması da literatürde bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. İleriki çalışmalara bir başka öneri olarak ise; Türkiye’deki çeşitli sektörler veya farklı büyüklükteki işletmelerde üretim yönetiminde yeşil inovasyon konusunun ele alındığı vaka analizi veya anket çalışmalarıyla işletmelerin mevcut durum ve ihtiyaçları tespit edilerek öneriler sunulabilir ve gelişmekte olan önemli bir ülke bakış açısıyla literatürün genişlemesine katkı sağlanabilir.

GREEN INNOVATION IN PRODUCTION MANAGEMENT: CONTENT ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED IN (S)SCI JOURNALS

1.INTRODUCTION

In this study, the content of articles published in Science Citation Index (SCI) and Social Science Citation Index (SSCI) journals was analyzed to reveal the most popular trends in green innovation. From this point of view, examining what kind of studies have been carried out in the related field in the 2018-2020 period, will contribute to the expansion of the literature and researchers in this field. In addition, this study will be able to provide insights about green production techniques and innovative methods, which are the most and least discussed in terms of green innovation in the field of production management in the last three years. This study contributes to researchers and managers by answering the question of “what are the current concepts and methods of green innovation in production management?”, and by providing insights into the literature, industry sector, and policymakers. To make these contributions, the study aims to examine the articles published in the journals within the scope of (S) SCI in the period 2018-2020 by considering green innovation in terms of production management.

2.METHODOLOGY

In this research, a content analysis was conducted to determine the issues related to green innovation in the articles dealing with production management issues in the 2018-2020 period.

Content analysis is a research method that uses a set of procedures to draw valid inferences from a particular text (Weber, 1990:9). This methodology reveals the content of communication in a systematic, objective, and quantitative way (Kolbe & Burnett, 1991:243; Malhotra & Birks, 2006: 246; Morris, 1994: 903; Nasır & Avunduk, 2011: 396). In this research, “articles”, which are examples of the written documents category, were chosen as data sources for content analysis. The research sample was selected as the articles published in (S)SCI journals in the period of 2018-2020. The reason why the articles published in (S)SCI journals were chosen as the sample is that these journals keep the pulse of the current literature and offer new ideas about global issues. The research sample was limited to the criteria of identifying green innovation-related themes in articles dealing with production management issues. For this purpose, certain words in English were searched in electronic databases. Search words within the scope of the research are; “*green innovation*” and “*green manufacturing or production or supply chain or quality or R&D or system or process*”

or operation” were selected and articles containing these words in their titles were examined. In this context, 91 articles were found and all of them were reviewed.

3.RESULTS

According to the findings of the research, China causes the most greenhouse gas emissions in the world, and to the content analysis results, also most research on green innovation has been carried out by China. The majority of the articles within the scope of the research were published in the *Journal of Cleaner Production*. It is followed by *Business Strategy and the Environment* and the *International Journal of Environmental Research and Public Health*.

The most researched topics in the journals within the scope of (S)SCI in the 2018-2020 period were “*green technology innovation*”, “*environmental regulations and government subsidies*”, and “*supply chain management*” respectively. Besides, “*Industry 4.0*”, “*green production*” and “*renewable energy*” were the least discussed topics in prestigious journals during the given period.

4.DISCUSSION

According to the findings of the research, energy usage causes global warming to increase significantly with greenhouse gas emissions in the industrial sector. The use of fossil fuels increases air pollution and causes serious damage to nature. For this reason, businesses should increase the use of renewable energy in their production processes. It can be suggested to increase research and development (R&D) projects and technological investments for renewable energy technologies in production systems. In this regard, more effective and faster results can be achieved whether the government encourages enterprises to conduct R&D projects and develop green technologies with R&D subsidies and environmental regulations.

CONCLUSION

According to the results of the content analysis, “*green technology innovation*”, “*environmental regulations and government subsidies*” and, “*supply chain management*” were the most studied topics worldwide. However, it was noted that the ISO 14001 standard was discussed in the articles examining the quality of green innovation. Businesses should be encouraged to obtain the ISO 14001 Environmental Management Standard certificate which specifies the requirements for an environmental management system that they can use to improve their environmental performance. On the other hand, industry 4.0 is rarely discussed in the articles published in prestigious journals dealing with green innovation in production management. It can be suggested to businesses develop green innovation practices with industry 4.0 tools and carry out R&D projects in this regard. Additionally, in future studies, researchers can contribute to the literature with studies on the relationship between green innovation and industry 4.0 topics such as smart robots, internet of things, cloud computing, and additive manufacturing.

KAYNAKÇA

- Abu Seman, N. A., Govindan, K., Mardani, A., Zakuan, N., Mat Saman, M. Z., Ho-oker, R. E., & Ozkul, S. (2019). The mediating effect of green innovation on the relationship between green supply chain management and environmental performance. *Journal of Cleaner Production*, 229, 115–127. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2019.03.211>
- Bai, Y., Song, S., Jiao, J., & Yang, R. (2019). The impacts of government R&D subsidies on green innovation: Evidence from Chinese energy-intensive firms. *Journal of Cleaner Production*, 233, 819–829. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.06.107>
- Braun, E., & Wiold, D. (1994). Regulation as a means for the social control of technology. *Technology Analysis & Strategic Management*, 6(3). <https://doi.org/10.1080/09537329408524171>
- Berrone, P., & Gomez-Mejia, L. R. (2009). Environmental Performance and Executive Compensation: An Integrated Agency-Institutional Perspective. *Academy of Management Journal*, 52(1). <https://doi.org/10.5465/amj.2009.36461950>
- Charter, M., & Clark, T. (2007). Sustainable innovation: key conclusions from Sustainable Innovation Conferences 2003–2006 organised by The Centre for Sustainable Design.
- Chen, Y.-S., Lai, S.-B., & Wen, C.-T. (2006). The Influence of Green Innovation Performance on Corporate Advantage in Taiwan. *Journal of Business Ethics* 2006 67:4, 67(4), 331–339. <https://doi.org/10.1007/S10551-006-9025-5>
- Chiou, T.-Y., Chan, H. K., Lettice, F., & Chung, S. H. (2011). The influence of greening the suppliers and green innovation on environmental performance and competitive advantage in Taiwan. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 47(6). <https://doi.org/10.1016/j.tre.2011.05.016>
- del Río González, P. (2005). Analysing the factors influencing clean technology adoption: A study of the Spanish pulp and paper industry. *Business Strategy and the Environment*, 14(1), 20–37. <https://doi.org/10.1002/BSE.426>
- Dilaola, M. (2019). *Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının İnovasyon Üzerindeki Etkisi ve Elektronik Sektöründe Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- EğİN, E., Binboğa, G., & Alaca, S. (2018). Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Yeşil Temel Yeteneğin Rolü. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 1–20. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.439413>
- Ekİns, P. (2010). Eco-innovation for environmental sustainability: concepts, progress and policies. *International Economics and Economic Policy* 2010 7:2, 7(2), 267–290. <https://doi.org/10.1007/S10368-010-0162-Z>
- Franceschini, S., Faria, L. G. D., & Jurowetzki, R. (2016). Unveiling scientific communities about sustainability and innovation. A bibliometric journey around sustain-

- nable terms. *Journal of Cleaner Production*, 127, 72–83. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2016.03.142>
- Guo, Y., Xia, X., Zhang, S., & Zhang, D. (2018). Environmental Regulation, Government R&D Funding and Green Technology Innovation: Evidence from China Provincial Data. *Sustainability*, 10(4). <https://doi.org/10.3390/su10040940>
- Hart, S. L. (1995). A Natural-Resource-Based View of the Firm. *The Academy of Management Review*, 20(4). <https://doi.org/10.2307/258963>
- Huppel, G., Kleijn, R., Huele, R., Ekins P., Shaw, B., Esders, M., Schaltegger, S. (2008). Measuring eco-innovation: framework and typology of indicators based on causal chains. Final Report of the ECODRIVE Project, CML, University of Leiden.
- Işık, C., & Barlak, S. (2018). Otel Yöneticilerinin Yeşil İnovasyon Algıları: İstanbul İli Örneği. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(1), 14–26.
- Kolbe, R. H., & Burnett, M. S. (1991). Content-Analysis Research: An Examination of Applications with Directives for Improving Research Reliability and Objectivity. *Journal of Consumer Research*, 18(2), 243–250. <http://www.jstor.org/stable/2489559>
- Krippendorff, K. (1989). Content analysis. In E. Barnouw, G. Gerbner, Schramm W., T. L. Worth, & L. Gross (Eds.), *International encyclopedia of communication* (Vol. 1, pp. 403–407). Oxford University Press.
- Li, D., Zheng, M., Cao, C., Chen, X., Ren, S., & Huang, M. (2017). The impact of legitimacy pressure and corporate profitability on green innovation: Evidence from China top 100. *Journal of Cleaner Production*, 141, 41–49. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2016.08.123>
- Lin, R.-J., Tan, K.-H., & Geng, Y. (2013). Market demand, green product innovation, and firm performance: evidence from Vietnam motorcycle industry. *Journal of Cleaner Production*, 40. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.01.001>
- Malhotra, N. K., & Birks, D. F. (2006). Marketing research: An applied orientation. (Uptaded Second European Edition). Prentice-Hall.
- Morris, R. (1994). Computerized content analysis in management research: A demonstration of advantages & limitations. *Journal of Management*, 20(4), 903–931. [https://doi.org/10.1016/0149-2063\(94\)90035-3](https://doi.org/10.1016/0149-2063(94)90035-3)
- Nasır, S., & Avunduk, Z. B. (2011). The Evolution and Transformation of Higher Education: A Content Analysis of Articles Published in Journal of Higher Education. In D. Günay & E. Öztemel (Eds.), *International Higher Education Congress: New Trends and Issues* (pp. 395–403). T.C. Yükseköğretim Kurulu.
- OECD. <https://www.oecd.org/site/innovationstrategy/defininginnovation.htm>. (2021, August 21).
- Rennings, K., Ziegler, A., Ankele, K., & Hoffmann, E. (2006). The influence of different characteristics of the EU environmental management and auditing scheme

- on technical environmental innovations and economic performance. *Ecological Economics*, 57(1), 45–59. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLECON.2005.03.013>
- Ritchie, H. (2020). *Our World in Data*. Global greengas emissions by sector. (2021, July 4). <https://ourworldindata.org/ghg-emissions-by-sector>
- Saunila, M., Ukko, J., & Rantala, T. (2018). Sustainability as a driver of green innovation investment and exploitation. *Journal of Cleaner Production*, 179, 631–641. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2017.11.211>
- Schiederig, T., Tietze, F., & Herstatt, C. (2012). Green innovation in technology and innovation management – an exploratory literature review. *R&D Management*, 42(2), 180–192. <https://doi.org/10.1111/J.1467-9310.2011.00672.X>
- Seyhan, M. (2021). Yönetimsel Bağlamda Yeşil İnovasyonun Evriminin Bibliyometrik Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 611–625.
- Song, W., & Yu, H. (2018). Green Innovation Strategy and Green Innovation: The Roles of Green Creativity and Green Organizational Identity. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(2). <https://doi.org/10.1002/csr.1445>
- Sun, H., Edziah, B. K., Sun, C., & Kporsu, A. K. (2019). Institutional quality, green innovation and energy efficiency. *Energy Policy*, 135, 111002. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2019.111002>
- Tekin, M. (2019). Yaşanabilir Bir Dünya için: Yeşil Üretim. *Satınalma Dergisi*, 7(76), 30–33. (2021, Temmuz 18). www.satinalmadergisi.com
- The World Bank. (2021, July 4). https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.GHGT.KT.CE?end=2018&most_recent_value_desc=true&start=2008.
- Tseng, M. L., Wang, R., Chiu, A. S. F., Geng, Y., & Lin, Y. H. (2013). Improving performance of green innovation practices under uncertainty. *Journal of Cleaner Production*, 40, 71–82. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2011.10.009>
- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Sage Publications.
- Wicki, S., & Hansen, E. G. (2019). Green technology innovation: Anatomy of exploration processes from a learning perspective. *Business Strategy and the Environment*, 28(6), 970–988. <https://doi.org/10.1002/BSE.2295>
- Xie, X., Huo, J., Qi, G., & Zhu, K. X. (2016). Green Process Innovation and Financial Performance in Emerging Economies: Moderating Effects of Absorptive Capacity and Green Subsidies. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 63(1), 101–112. <https://doi.org/10.1109/TEM.2015.2507585>
- Yıldız, H. (2016). Sürdürülebilirlik Bağlamında Sağlık Sektöründe İnovatif Uygulamalar: Yeşil Hastaneler. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 323–340.
- Yiğit, S. (2014). İnovasyonun Çevreci Yüzü ve Türkiye. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 251–265.

- Yin, S., & Li, B. (2019). Academic research institutes-construction enterprises linkages for the development of urban green building: Selecting management of green building technologies innovation partner. *Sustainable Cities and Society*, 48, 101555. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101555>
- Yuan, B., & Xiang, Q. (2018). Environmental regulation, industrial innovation and green development of Chinese manufacturing: Based on an extended CDM model. *Journal of Cleaner Production*, 176, 895–908. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.034>
- Zailani, S., Govindan, K., Iranmanesh, M., Shaharudin, M. R., & Sia Chong, Y. (2015). Green innovation adoption in automotive supply chain: the Malaysian case. *Journal of Cleaner Production*, 108, 1115–1122. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2015.06.039>
- Zhang, Z., Gong, B., Tang, J., Liu, Z., & Zheng, X. (2019). The joint dynamic green innovation and pricing strategies for a hybrid system of manufacturing and re-manufacturing with carbon emission constraints. *Kybernetes*, 48(8), 1699–1730. <https://doi.org/10.1108/K-06-2018-0339>

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Zehra Binnur AVUNDUK
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Zehra Binnur AVUNDUK
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Zehra Binnur AVUNDUK
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Zehra Binnur AVUNDUK
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Zehra Binnur AVUNDUK

- ARAŞTIRMA MAKALESİ -

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ULUSLARARASI
FONLAMA KAYNAĞI OLARAK SENDİKASYON
KREDİLERİ: YAPISI, SÜRECİ, BELİRLEYİCİLERİ¹**

Adnan GÜZEL²

Öz

Türk Bankacılık sektörünün en önemli fonlama kaynağı mevduatlardır. Ancak, mevduatın ortalama vadesinin düşük olması, özellikle uzun vadeli kredi taleplerinin karşılanması amacıyla bankaları uluslararası piyasalardan fon arayışına yöneltmektedir. Bankalar uluslararası piyasalardan tahvil ihracı, ikili kredi, seküritizasyon kredileri vb farklı şekillerde fon sağlamakla birlikte, en önemli finansman kaynağı sendikasyon kredileridir. Sendikasyon kredileri 2000'li yıllardan sonra Türk Bankacılık sisteminde kaynak vadesinin uzatılması, fonlama maliyetinin düşürülmesi ve vade riskinin yönetimi amacıyla başvuru alan önemli bir uluslararası finansman kaynağıdır. Bankalar yurtiçi kaynaklarının yanı sıra uluslararası piyasalardan sendikasyon kredisi yoluyla uzun vadeli ve düşük maliyetli kaynak sağlayarak yurtiçinde genellikle de büyük ölçekli kredilerin finansmanını kolaylaştırmakta, bazen de özkaynaklarının güçlendirilmesi amacıyla sermaye benzeri kredi olarak kullanılmaktadırlar. Sendikasyon kredisi, bir bankaya bir grup banka veya finansal kurum tarafından kredi riskini paylaşma amacıyla konsorsiyum oluşturularak, ortak belgeler ve aynı şartlarla sabit veya değişken faizli olarak kullanılan, borç verenler ile kredi talep eden banka arasında iletişimin ve nakit akışlarının bir lider banka tarafından sağlandığı uzun vadeli ve yüksek tutarlı bir kredi türüdür. Bu çalışmada bankaların uluslararası fonlama kaynağı olan sendikasyon kredilerinin tanımı özellikleri ve gelişimi hakkında bilgi verilmiş, sendikasyon kredisi işleminin tarafları, süreci, yönetimi sistematik olarak açıklanmış ayrıca Türk Bankacılık sektörünün 2003: Q1-2021: Q1 dönemini kapsayan veri seti esas alınarak ARDL Sınır testi yaklaşımı kullanılarak, bankacılık sektörünün geleneksel kredi yerine sendikasyon kredisi kullanma isteğini belirleyen faktörler incelenmiştir. Aslında, bankaların sendikasyon kredisi talebini etkileyen faktörler ile fonlama sağlayan konsorsiyum üyesi bankaların sendikasyon kredisi kullanacakları bankada aradıkları faktörler

- 1 Bu çalışma T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Çevrimiçi Sosyal Bilimler Konferansında, (5-6 Temmuz 2021) sunulan bildiriden türetilmiştir.
- 2 Dr.Öğr.Üyesi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, adnanguzeldr@gmail.com, Ankara, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-0055-712X.

temel olarak aynıdır. Yalnızca üstlendikleri riskler ve amaç farklıdır. Yapılan amprik çalışma sonucunda; sendikasyon kredileri ile sermaye yeterlilik rasyosu, toplam kredi ve alacakların toplam varlıklara oranı ve faiz oranları arasında negatif yönlü, özkaynak kârlılığı, kredi mevduat oranı ve döviz kuru arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüş, sendikasyon kredileri ile riskli likit varlıklar arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Sendikasyon Kredisi, Sendikasyon Süreci.

JEL Kodları: F34, G15 G21.

Başvuru: 19.07.2021

Kabul: 23.08.2021

SYNDICATED LOANS, AS AN INTERNATIONAL FUNDING SOURCE IN THE TURKISH BANKING SECTOR: STRUCTURE, PROCESS, DETERMINANTS³

Abstract

The most important funding source of the Turkish banking sector is deposits. However, the low average maturity of deposits in the Turkish banking system leads banks to seek loans from international markets in order to finance their long-term loan demands. Although banks provide funds from international markets in different ways such as bond issuance, bilateral loans, securitization loans, etc., the most important source of financing is syndicated loans. Syndicated loans are one of the most important international funding source that is applied especially after the 2000s in the Turkish Banking system for the purpose of extending the maturity of the resources, reducing the funding cost and managing the maturity risk. In addition to their domestic resources, banks demand long-term and low-cost resources from international money and capital markets and generally use this resources as subordinated loans in order to finance large-scale loans in the country or strengthen their own equity. Syndicated loan is a type of long-term and high-consistency loan with fixed or variable interest rates that provided to a bank by a group of banks or financial institutions to purpose of sharing credit risk with a common document and the same terms. In this study, firstly, information is given about the definition, characteristics and development of syndicated loans, which are the most important international funding source of banks, and the parties, process and management of the syndication loan transaction are explained. Then, the factors that determine the willingness of the banking sector to use syndicated loans instead of traditional loans were examined by using the data set covering the period 2003: Q1-2021: Q1 of the Turkish banking sector and ARDL Bound test approach. As a result of the study; It was observed that there was a negative relationship between syndicated loans and capital adequacy ratio, the ratio

3 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

of total loans to total assets and interest rates. And there was a positive relationship between return on equity, loan deposit ratio and exchange rate. And could not be done a significant relationship was found between syndicated loans and risky liquid assets.

Keywords: *Banking, Syndicated Loans, Syndicate Structure.*

JEL Codes: *F34, G15 G21.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1.GİRİŞ

Bankalar ekonomik gelişmeyi destekleyen en önemli kurumlar olup, bankacılık sektörünün gelişmişlik düzeyi ile ülkenin ekonomik ve finansal yönden gelişmesi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Diğer yandan, bankacılık sektörünün sağlıklı bir yapıya sahip olabilmesi ve piyasa değerini artırması, bankaların performansının, sermaye ve risk yapısının etkin ve doğru yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Bankalar halktan topladıkları mevduatı, ulusal veya uluslararası para ve sermaye piyasalarından borçlanma aracı ihracı veya kredi yoluyla sağladıkları kaynakları ve özkaynaklarını fon ihtiyacı olan kişi veya kurumlara kredi olarak kullandırmakta, ortalama kaynak maliyeti ile kullandırdıkları kredilerden elde ettikleri faiz gelirleri arasındaki farktan (net faiz marjı) gelir elde etmektedir. Bankalar kullandırdıkları kredilerin önemli bir kısmını mevduat kaynakları ile fonlamakla birlikte, Türkiye’de mevduatın ortalama vadesinin kısa olması nedeniyle uzun vadeli fon sağlama, fonlama kaynaklarını çeşitlendirme ve ortalama kaynak maliyetini düşürme amacıyla dış finansman talep etmekte, bazen de kredi sendikasyonlarına kreditör olarak da katılmaktadır (Strahan 2008). Bankaların fon kaynaklarını çeşitlendirmek, fonlama maliyetini düşürmek, ortalama kaynak vadesini uzatmak, faiz oranı, döviz kurları ve vade riskinden kaynaklanan riskleri en aza indirmek amacıyla başvurdukları en önemli uluslararası fonlama kaynağı sendikasyon kredileridir.

Sendikasyon kredileri, Türk bankacılık sektörü açısından fonlama kaynağı olmasının yanı sıra bir saygınlık ve itibar göstergesi olarak da algılanmaktadır. Sendikasyon kredisi kullanma ve vadesi gelen sendikasyon kredilerinin yeniden kullanılması hem yurtiçinde hem de uluslararası finans piyasasında Türk Bankacılık sektörüne ve ülkeye olan güvenin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde büyük bankalar genellikle yılda iki kez olmak üzere yurtdışından sendikasyon kredisi temin etmekte olup, 2021 yılı mart ayı itibarıyla sektörün kullandığı toplam sendikasyon kredisi tutarı 18,534 milyon USD’ye ulaşmıştır (BDDK, 2008).

Sendikasyon kredileri bankaların toplam yurtdışı borçlanma tutarları içerisinde önemli bir paya sahip olup, 2021 yılı aralık ayı itibarıyla sektör içerisindeki payı yaklaşık %20 seviyesindedir. Bankaların uluslararası piyasalardan uygun vade ve maliyetle borçlanması likidite yapıları, mevduat ve kredilerinin fiyatlaması ve rekabet gücünün artırılması yönünden önemlidir. Bankalar yurt dışından; ikili kredi, sendikasyon ve

sekürütizasyon kredileri, repo, sermaye benzeri kredi, ya da borçlanma araçlarının ihracı yoluyla kaynak sağlamaktadır.

Türk bankacılık sektöründe, sendikasyon kredisi genellikle dış ticaret işlemleri (akreditif, garanti mektupları, mal-vesaik mukabili ithalat, yurtdışı transferler vb.), hazine ve/veya sermaye piyasası işlemleri gibi alanlarda karşılıklı muhabir ilişkilerinin iyi olduğu bankaların katılımları ile gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple, yukarıda belirtilen güçlü muhabirlik ilişkileri sayesinde Türk bankalarının sendikasyon kredisi faizleri görece ülkenin kredi riskini de yansıtmamaktadır.

Bankaların yurtdışından borçlanmasında en önemli belirleyici küresel gelişmelerdir. Küresel veya konjonktürel gelişmelerin yanı sıra bankaların ortaklık yapısı, finansal performansı, geçmiş borçlanma performansları, faiz oranları vb sendikasyon kredisi alma sürecinde belirleyici olan faktörler olarak değerlendirilmektedir (Çapacıoğlu, 2018).

Gerek kreditor bankalar ve gerekse uluslararası piyasalardan sendikasyon kredisi sağlayan bankalar yönünden sendikasyon kredisi talebi veya kullandırımında etkili olan bankalara özgü değişkenler ile bazı makro ekonomik değişkenler ve ekonominin konjonktürel durumu etkili olmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle bankaların en önemli uluslararası fonlama kaynaklarından biri olan sendikasyon kredilerinin tanımı, özellikleri, tarafları, işleyişi ve yönetimi yani sendikasyon süreci sistematik olarak incelenmektedir.

Bununla birlikte, Türk Bankacılık sektörünün 2003: Q1-2021: Q1 dönemini kapsayan veri seti ve ARDL Sınır testi yaklaşımı kullanılarak, bankacılık sektörünün yurtdışından sendikasyon kredisi kullanma isteğini belirleyen faktörler analiz edilmiştir. Gerek kredi kullanan bankalar ve gerekse kredi kullandıran bankalar yönünden kredi analizinde temel alınan içsel (bankaya özgü) faktörler ile dışsal (makro ekonomik) faktörler, yani kredilendirme sürecindeki değişkenlerin aynı olduğu kabul edilebilir. Kredi alan bankalar ile kredi kullandıran bankaların işlemde ve süreçte üstlendikleri rol ve riskler farklı olmakla birlikte bu riskleri değerlendirme amacıyla dikkate aldıkları birçok değişken aynıdır. Bu çalışmada kredi talebinde bulunan bankaların yurtdışından sağladıkları sendikasyon kredisi tutarı bağımlı değişken olarak alınmış, sermaye yeterlilik rasyosu, toplam kredi ve alacakların toplam varlıklara oranı, özkaynak kârlılığı, kredi mevduat oranı, likit varlıklar gibi bankaya özgü (içsel) faktörler ile faiz oranları ve döviz kurları gibi makro (dışsal) faktörler bağımsız değişkenler olarak seçilmiş, kredi talebinde en fazla etkili olan yukarıda belirtilen bankaya özgü ve makroekonomik değişkenlerin bankaların sendikasyon kredisi talebine etkisi araştırılmıştır.

1.1. Tanımı ve Gelişimi

Sendikasyon kredisi, uluslararası finansal piyasalardan uzun vadeli kaynak sağlamak isteyen bir hükümet, banka veya firmaya, birlikte hareket eden bir grup finansal kuruluşun (Lenders) bir araya gelerek oluşturdukları fondan benzer hüküm ve koşullarla tek bir kuruluşa (Borrower) kredi vermesi veya belirli bir miktar kredi limiti belirlemesi faaliyetini içermektedir. Sendikasyon kredileri, bankalar ve fon ihtiyacı olan ekonomik kurumlarca avantajlı özellikleriyle gerek ülkemizde ve gerekse dünyada en fazla başvuru alan dış finansman kaynaklarından biridir.

Sendikasyon kredileri genellikle bir defada ve büyük miktarda sağlanan kredilerdir. Bir banka tarafından talep edilen yüksek miktardaki bir kredi tutarı, birden fazla bankanın oluşturduğu sendikasyon tarafından sağlanarak, bir kreditor bankanın tek başına büyük risk altına girmesi de önlenmektedir. Diğer taraftan kredi talep eden taraf da büyük tutardaki fon için birden fazla kredi sözleşmesi yapmadan ve her bir kredi sözleşmesi için katlanılması gereken iş yükü ve kredi takibinin gerektirdiği maliyetlerden ve zamandan tasarruf sağlamaktadır. Bu anlamda sendikasyon kredilerinde ortak dökümantasyon hazırlanmakta, bu dökümantasyon kredi verenlerin borçluya verdikleri kredinin tüm hüküm ve koşullarını içermektedir (Loan Agreement).

Kredi tutarının tek bir borç veren için çok büyük olması veya kredi verenin riski dağıtmak istemesi nedeniyle birden fazla banka veya finansal kurum bir araya gelerek birlikte finansman sağlarlar. Sendikasyon kredisinde borç veren bankalar arasında yasal bir bağ yoktur. Bu bankaların grup içerisindeki katılım payları farklılık gösterebilir. Sendikasyon kredisi olarak verilecek tutara fon sağlayan her bir banka kendi katılım payından sorumlu olup, diğer kreditor bankaların taahhütlerinden sorumlu değildir. Bu şekilde, tek başına büyük kredilere finansman sağlayamayacak olan finans kurumları da sendikasyona katılarak daha düşük riskle büyük finansman işlemlerinde görev alabilmektedirler.

Sendikasyon kredileri; uluslararası piyasalardan varlık veya alacakların menkul kıymetleştirilmesi veya doğrudan tahvil, hisse senedi gibi menkul kıymetlerin ihraç edilmesi yoluyla sağlanan uluslararası finansman kaynakları toplamının en az %35'ini oluşturmaktadır olup, bu yönüyle en önemli uluslararası finansman kaynağıdır (Bloomberg 2021).

Sendikasyon kredileri dünyada finansal küreselleşmenin hız kazanması, Türkiye'de ise dışa açık büyüme politikasının benimsenmesi ve kambiyo rejiminin serbestleşmesi ile 1980 yılından sonra hızlı bir gelişim göstermiştir. Küresel sendikasyon kredisi piyasası 2019 yılı sonunda 4.588 Milyar ABD dolarını aşmış olmasına rağmen pandemi nedeniyle bu tutar 2020 yılı sonunda toplam 8.216 kredi işleminde 3.496 Milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir (Global Syndicated Loans Review, Refinitiv, 2020).

Tablo 1: Küresel Sendikasyon Kredisi Piyasası (Milyon ABD Doları)

Bölge / Ülke	Kredi Tutarı (2020) (Milyon ABD Doları)	İşlem Sayısı (2020) (Adet)
Küresel Sendikasyon Kredisi Hacmi	3.496.495	8.216
1) Amerika	1.904.786	3.680
A) Latin Amerika	21.867	74
B) Kuzey Amerika	1.881.215	3.601
a) Amerika Birleşik Devletleri	1.749.594	3.195
b) Kanada	131.622	409
2) Avrupa	775.784	1.216
A) Batı Avrupa	39.949	85
a) Polonya	7.025	15
b) Rusya	9.124	12
c) Türkiye	15.094	33
B) Batı Avrupa	735.834	1.131
a) Fransa	144.201	213
b) Almanya	133.538	175
c) İspanya	60.760	206
d) Birleşik Krallık	137.592	159
3) Asya Pasifik	460.515	1.396
a) Avustralya	77.328	176
b) Çin	106.782	396
c) Hong Kong	103.542	224
d) Hindistan	40.948	134
4) Japonya	257.479	1.824
5) Afrika/Orta Doğu/Merkezi Asya	97.931	129
A) Orta Doğu	65.394	52
B) Kuzey ve Sahra Altı Afrika	31.238	75

Kaynak: Global Syndicated Loans Review, Refinitiv, (2020)

Avrupa’da sendikasyon kredisi, 2020 yılında 1.216 işlemde 775,8 milyar ABD dolar, Amerika’da 3.680 işlemle 1,9 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İngiltere ve Fransa’daki krediler, toplam Avrupa’nın %36’sını oluşturmaktadır. Amerika sendikasyon kredisi piyasası toplam küresel sendikasyon kredileri piyasasının %54’ünü oluşturmaktadır. Aynı dönem itibarıyla Türkiye’nin aldığı sendikasyon kredisi tutarı 15 Milyar ABD dolarının üzerindedir.

Asya Pasifik’teki sendikasyon kredisi 2020 yılında 460,5 milyar ABD dolarına, Japonya’daki sendikasyon kredileri ise 257,5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

1.2. Bankaların En Önemli Dış Finansman Kaynakları

Bankaların en fazla başvurdukları dış finansman kaynakları aşağıda belirtilmiştir.

Sendikasyon Kredisi: Fon fazlası olan birden fazla finansal kurum tarafından bir bankaya kredi riskinin paylaşılması esasına göre ve ortak kredi dokümanı ile sağlanan finansman kaynağıdır. Sendikasyon kredileri tahvil, hisse senedi gibi menkul kıymet ihraçları dahil uluslararası finansman kaynakları arasında en büyük paya sahip finansman aracıdır. Küresel sendikasyon piyasası 2020 yılı haziran ayı itibarıyla 1.833,09 milyar ABD Doları iken uluslararası menkul kıymet ihraçları tutarı 1.033,85 Milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir (LSTA, 2021).

Tablo 2: Türk Bankacılık Sektöründe Bankaların Uluslararası Para ve Sermaye Piyasalarından Sağladıkları Finansman Kaynakları (Milyon TL)

Yıllar	Sendikasyon Kredileri	Seküritizasyon Kredileri	Toplam Sendikasyon ve Seküritizasyon Kredileri	Dış Finansman (Sendikasyon + Seküritizasyon Kredileri / Toplam Kaynaklar
2002	3.490	2.235	5.725	2,69
2005	11.004	9.507	20.511	5,04
2010	21.876	14.217	36.093	3,59
2011	29.595	15.707	45.302	3,72
2012	28.481	12.371	40.853	2,98
2013	41.618	16.432	58.049	3,35
2014	43.224	23.673	66.897	3,35
2015	56.992	33.459	90.451	3,84
2016	66.875	46.701	113.576	4,16
2017	79.503	52.559	132.062	4,05
2018	100.334	72.271	172.605	4,46
2019	96.698	76.360	173.058	3,85
2020	109.885	79.041	188.926	3,09

Kaynak: BDDK, (2021)

Türk bankacılık sektörünün uluslararası para piyasalarından sağladığı sendikasyon ve seküritizasyon kredileri 2000’li yıllardan sonra hızla artmıştır.

Menkulkiymetleştirme: Bankaların likit olmayan ancak gelecekte bir nakit akışı yaratacak olan bireysel krediler, kredi kartları vb alacakları ile varlıklarının teminat gösterilmek suretiye menkul kıymet ihraç edilerek kaynak sağlanmasıdır. Bankalar ihraç ettikleri bu tür menkul kıymetler ile alacak riskini ulusal ve uluslararası piyasalarda kurumsal ve bireysel yatırımcılara aktarmakta olduğundan, bu yönüyle menkul kıymetleştirme kaynak sağlama modeli olmasının yanı sıra banka aktiflerinin

likit hale getirilmesi nedeniyle bir risk yönetimi politikası olarak da kullanılmaktadır.

Borçlanma Senedi İhracı: Bankaların sıklıkla başvurdukları fon toplama yöntemlerinden biri de tahvil ve bono gibi borçlanma araçlarının ihracı yoluyla fon sağlanmasıdır. Bankaların ihraç ettikleri bir yıldan kısa vadeli borçlanma araçları bono, bir yıldan uzun vadeli borçlanma araçları ise tahvil olarak adlandırılmaktadır. Borçlanma araçlarının ihraç sürecinin başlangıcında, yatırımcılar belirli bir süre için belirli bir miktarda parayı, öngörülen dönemlerinde standart faiz ödemesi karşılığında bankaya borç vermekte, belirlenen dönemlerde banka yatırımcılara faizini, vade sonunda ise borçlanma senedinin nominal tutarı yani yatırımcının bankaya başlangıçta verdiği tutarı (anapara) ve son dönem faizini ödemeyi taahhüt etmektedir. Bu tür menkul kıymetlerin ihracı yoluyla sağlanan kaynak özsermaye olmayıp, bankaya verilen bir borç niteliğinde olduğundan borçlanma senedi sahiplerine banka yönetimine katılma hakkı vermemektedir. Bankanın ihraç ettiği hisse senedi satın alındığında ise, yatırımcıların şirkete koyduğu pay öz sermayeye olduğundan, yatırımcılar şirket tarafından beyan edilen ve ödenen kâr paylarını almakta ve yönetime katılabilmektedirler.

Hisse senedi İhracı: Hisse senedi ihracı bir özsermaye finansmanı olup; mevcut ortakların sermaye veya yönetim kontrolünü kaybetmeden bir şirketteki paylarının belirli bir kısmını veya sermaye artırımını yapmak suretiyle artırılan sermayeyi temsil eden yeni payların halka arz veya blok satış yoluyla ulusal veya uluslararası menkul kıymet piyasalarında kurumsal veya bireysel yatırımcılara satışı sürecidir. Hisse senedi ihracı yoluyla finansman sağlamayı amaçlayan bankalar genellikle yeni bir teknolojiyi uygulamaya almayı veya yeni bir iş modeline geçmeyi amaçlayan ve uzun vadede büyüme politikalarını borç finansmanı maliyeti yaratmadan finanse etmek isteyen bankaların başvurduğu bir finansman yöntemidir.

Kurumsal ve İkili Krediler: Bankanın tek bir borç veren ile bir kredi sözleşmesi ve özel koşullarla sağladığı genellikle uzun vadeli kredilerdir. Bu tür kredilerde, taraflar kredi koşullarını karşılıklı olarak anlaşma ile belirlediklerinden sendikasyon kredilerine oranla daha az karmaşıktır. Bu krediler sendikasyon kredisinden daha küçük tutarlı ve daha kısa vadeli olduğundan borçlanan bankalar açısından daha düşük maliyetli borçlanma aracı konumundadır.

1.3. Literatür İncelemesi

Sendikasyon kredileri ile ilgili gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar, sendikasyon kredisi yoluyla borçlanmak isteyen firma veya bankaların sendikasyon kredisi kullanma tercihlerini etkileyen faktörler, sendikasyon kredilerinin firmaların borçlanma maliyetine etkisi, sendikasyonlara kreditor olarak katılan bankaların sendikasyonlara katılma amacı, sendikasyonlarda vade, faiz, ücret ve komisyonların belirlenmesinde etkili olan faktörlerin incelenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Yapılan amprik çalışmalar sonucunda; büyük yatırım bankaları tarafından kredi sendikasyonlarına faiz, ücret ve komisyon geliri elde edilmesi ve alacak riskinin paylaşılması amacıyla katılım sağlandığı, sendikasyon kredisi talep eden bankaların ise marka bilinirliği ve piyasa imajının artırılması, ortalama kaynak vadesinin uzatılması, kaynak maliyetinin düşürülmesi amacıyla başvurdukları belirlenmiştir.

1.3.1 Uluslararası Çalışmalar

Altunbaş, Kara ve Marqués-Ibáñez (2009) tarafından yapılan çalışmada; Euro bölgesi finansal olmayan kuruluşlarından oluşan geniş bir örneklem ile sendikasyon kredilerinin arkasındaki finansal faktörleri araştırılmış, bu faktörler tahvil piyasası ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş, büyük ölçekli firmaların sendikasyon kredilerini tercih etme eğiliminde olduğu, yüksek düzeyde kısa vadeli borcu olan ve piyasalar tarafından daha fazla büyüme fırsatına sahip olarak algılanan firmaların, şirket tahvilleri yoluyla finansmanı tercih ettikleri açıklanmıştır.

Armstrong (2003); 1990'lı yıllardan sonra yatırım bankacılığı ve ticari bankacılık karışımı olan sendikasyon kredisi piyasasının hızlı bir şekilde gelişmesini destekleyen etkenleri araştırmış, eski ikili banka-müşteri kredi ilişkilerinin yerini piyasa odaklı büyük kurumsal kredilerin aldığı belirlemiş, kredi riskinin dağılımı, izlenmesi ve asimetrik bilgiden kaynaklanan risk potansiyeline değinmiş, küçük ölçekli bankaların sendikasyon kredilerine katılması (finansman sağlaması) durumunda maliyetlerini düşürdükleri, bu nedenle de küçük ölçekli olsa da kredi sendikasyonlarına katılmak istediklerini tespit etmiştir.

Chu, Zhang ve Zhao (2017) tarafından banka sermayesi ile kredi verme isteği arasındaki ilişki incelenmiş, sendikasyon kredisine katılan bankaların sermaye düzeyleri ile krediye katılım isteği arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu açıklanmıştır.

Chui vd (2010) finansal kriz sırasında sendikasyon kredisi piyasalarındaki gelişmeleri incelemiş, arz kısıtlamalarının sendikasyon kredilerini keskin bir şekilde düşürdüğünü, uluslararası bankaların bilanço kısıtlamalarının sendikasyon kredilerinin çöküşünde önemli bir rol oynadığını belirlemişlerdir.

Demirgüç-Kunt, Horváth ve Huizinga (2019), uluslararası düzenleme ve kurumsal farklılıklarının sendikasyon kredisi piyasasında kredi verme davranışları üzerine etkisini incelemiş, uluslararası bankaların düzenleme ve denetimlerin daha az katıldığı ülkelere yönelme eğiliminde oldukları sonucuna varmışlardır.

Dennis ve Mullineaux (2001); sendikasyon kredi piyasasını analiz etmiş, sendikasyon kredilerinin bankaların risklerini geniş bir kesime yaydığını, kredinin vadesi, teminatı, lider bankanın itibarı, borçlu hakkındaki bilgiler vb konuların daha şeffaf hale gelmesinin, katılımcı bankaların kredi sendikasyonuna katılımını artırdığını belirtmişlerdir.

Gadanecz (2004) çalışmasında; sendikasyon kredilerinin kurumsal risk paylaşımına katkı sağladığını, büyük yatırım bankalarının ücret ve komisyon geliri elde etmek

amacıyla sendikasyon kredilerini lider banka olarak yönettiklerini, sendikasyona katılan diğer bankaların ise uluslararası deneyimi yetersiz ve küçük ölçekli bankalar olduğunu belirlemiştir.

Godlewski ve Weill (2007); 50 ülkeden alınan kredi örnekleri ile bankaların sendikasyon kredisi kararının belirleyicileri üzerine yaptıkları çalışmada; gelişmekte olan piyasalarda sendikasyon kredilerinin hacminde önemli bir genişleme olduğunu, bankaların sendikasyon kararında kredi özelliklerinin, finansal gelişmenin, bankacılık düzenlemelerinin ve yasal kurumların önemli rolü olduğunu vurgulamışlardır.

Haselmann ve Wachtel (2009) tarafından toplam 24 Avrupa ülkesindeki finansal piyasaların gelişiminde sendikasyon kredilerinin rolü incelenmiş, kredi oranlarının küçük piyasalarda piyasa büyüklüğü ile negatif, büyük finansal piyasalarda ise pozitif ilişkili olduğu, yabancı bankalar tarafından küçük ve büyük pazarlarda düzenlenen kredi sözleşmelerinin özelliklerinin önemli ölçüde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Howcrofta, Kara ve Marques (2014); Sendikasyon kredilerinin geleneksel ikili krediye alternatif olduğu, Avrupa'da sendikasyon kredisi piyasasının 2000'li yıllarda önemli ölçüde arttığı görüşü ile 4.166 Avrupa bankasından oluşan bir veri setini kullanarak, 2000-2010 döneminde bankanın geleneksel kredi yerine sendikasyon kredisi kullanma isteğini belirleyen faktörleri analiz etmişlerdir. Yapılan çalışma sonunda; bankaların hedeflediği dönemde sendikasyon kredisinin ikili kredilere bir alternatif olduğunu, sendikasyon kredilerinin bankanın kredi portföylerinin getirilerini ve kredi kalitesini iyileştirmek için de kullanıldığını, bununla birlikte büyük ölçekli bankaların, özellikle de güçlü sermaye tabanına sahip olanların, sendikasyon kredisinden kaçındıklarını belirlemiştir.

Jones vd (2005), Panyagometh ve Roberts (2002) ve Sufi (2007) sendikasyon kredisini yöneten lider bankanın görevlerini ve davranışlarını incelemişler, sendikasyon kredilerini yöneten lider bankaların borçlu banka hakkında önceden sahip oldukları bilgileri kredilendirme amacı dışında (kendilerine çıkar sağlamak amacıyla) kullanmadıklarını, hatta kredibilitesi düşük olan işlemlerde kredinin daha büyük bir kısmını kendilerinin finanse ettiğini belirlemiştir.

1.3.2. Ulusal Çalışmalar

Çukur, Eryiğit ve Duran (2008); tarafından sendikasyon ve sekürütizasyon kredilerinin borsadaki etkisi olay çalışmasıyla analiz edilmiş, banka bazında toplulaştırılmış verilerle yapılan analizlerde özellikle sendikasyon kredilerinde yüksek oranda bir kümülatif anormal getiri tespit edilmemiştir.

Eyüp Yılmaz (2003) sendikasyon kredilerine ilişkin süreci, sendikasyon kredilerinin yeterli sermaye birikiminin olmadığı gelişmekte olan ülke ekonomileri, kreditorler ve kredi talep eden finansal kuruluşlar açısından önemini, bu kredilerin risklerini vb konuları incelemiştir.

Pişkin (2016), Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar tarafından alınan sendikasyon kredilerinde faiz oranlarından bağımsız kredi risk primi olan “spread”in belirleyicilerini 2003-2012 yıllarını kapsayan dönemde Türk bankaları tarafından alınmış olan sendikasyon kredilerine ilişkin verileri kullanarak incelemiş, küresel ve Türkiye’ye özgü makroekonomik ve finansal yapıdaki gelişmelerin yanı sıra borçlu bankanın bilanço performansının ve imzalanan kredi anlaşmasının koşullarının spreadin en önemli belirleyicileri olduğu sonucunu elde etmiştir.

Şit ve Miçeoğulları (2020), Türkiye’de kamu bankaları tarafından alınan sendikasyon ve sekürütizasyon kredilerinin bankaların finansal performansları üzerindeki etkisini araştırmış, çalışmada Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testleri kullanılmış, sendikasyon/sekürütizasyon kredileri ile bankanın uzun dönemdeki finansal performansı arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olduğu, kısa vadede sendikasyon ve sekürütizasyon kredilerinin bankanın finansal performansı üzerinde etkili olmadığı ancak, uzun vadede bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Sarıgül (2015); Borsa İstanbul’da işlem gören bankaların yurtdışı piyasalardan kullandıkları sendikasyon kredileri ile sendikasyon kredisi kullanıldığına ilişkin kamuya yapılan açıklamaların borçlanan bankaların hisse senedi getirileri üzerine bir etkisinin olup olmadığı konusunun araştırılması amacıyla 14 bankaya ait 2006-2013 dönemini kapsayan 87 adet sendikasyon kredisi duyurusu ve bu dönemlerde ilgili bankanın hisse senedi getirileri incelenmiş, bankaların sendikasyon kredisi alım duyuruları ile hisse senedi getirileri arasında bir ilişkinin olmadığı açıklanmıştır.

Tekin (2020) tarafından yapılan çalışmada; sendikasyon kredilerinin tanımı, özellikleri ve gelişimi açıklanmış, etkin piyasalar hipotezine göre şirketler hakkındaki yeni bilgilerin hisse senedi fiyatlarını etkileyeceği varsayılarak, sendikasyon kredilerinin hisse senetlerinde fiyat hareketlerine yol açabileceği Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ile Borsa İstanbul’dan elde edilen veriler kullanılarak Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme analizleri ile incelenmiş, bankacılık sektörü endeksi ile sendikasyon kredileri arasında uzun dönemde negatif bir ilişki, BIST100 endeksi ile sendikasyon kredisi kullanımı arasında ise pozitif ilişki belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türk bankacılık sektörünün uluslararası piyasalardan sendikasyon kredisi tercihinde etkili olabilecek bankalara özgü içsel ve makro ekonomik faktörlerin neler olduğu, sektörün sendikasyon kredisi tercihi ile bu içsel ve dışsal değişkenler arasındaki ilişki analiz edilecektir. Ancak bunun öncesinde sendikasyon süreci sistematik bir şekilde açıklanmaktadır.

Bankalar ortak bir kredi dokümantasyonu düzenlemek, koordinatör ve ajan banka (Agent) kullanmak suretiyle aralarında sendikasyon oluşturarak yüksek tutarlı kredi havuzu oluştururlar. Kredinin temin edilmesi için koordinatör banka seçilirken, seçilecek olan kurumun; uluslararası bilinirliğinin yüksek olması, dağıtım kanallarının

geniş olması ve işlem ile ilgilenecek ekiplerinin yetkinliğinin yanında muhabirlik ilişkilerinin de güçlü olması gibi kriterler aranmaktadır.

Sendikasyon kredileri genellikle orta (367 gün – 2 yıl) vadeli, değişken faizli olup; faiz oranları LIBOR/EURIBOR faiz oranları esas alınarak bu oranın üzerine belirli bir risk primi (spread) eklenerek belirlenir.

Sendikasyon kredisi fiyatlamasında (faiz oranı ve risk priminin belirlenmesi), krediyi talep eden bankanın finansal performansı, kredinin vadesi, tutarı, piyasanın o anki durumu, rasyoları ile faiz oranları ve döviz kurlarındaki değişimlerden kaynaklanabilecek risk faktörleri (ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı temel etkenler olarak sayılabilir).

Bu çalışmada; literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak önce sendikasyon süreci sistematik olarak açıklanmakta daha sonra ise bankacılık sisteminin sendikasyon kredisi kullanma veya kullandırma tercihinde etkili olan faktörler analiz edilmektedir.

2.1. Sendikasyon Kredisi Süreci

Uluslararası piyasalardan sendikasyon kredisi alınması sürecinde, krediyi yönetecek koordinatör veya lider bankanın belirlenmesi, kredi kullandıracak bankalar konsorsiyumunun oluşturulması, kredinin fiyatlaması, kredi tahsis, kullandırım ve geri ödeme süreçlerinin yönetimi vb işlemlerin diğer kredi işlemlerinden farklı olması, kredi kullanan ve kredi veren kurumlar açısından da bir sendikasyon kredisi alma veya kullandırımının bir itibar ve saygınlık olarak değerlendirilmesi nedeniyle diğer kredi işlemlerine göre farklılıklar göstermektedir (Yılmaz 2003).

2.1.1. Sendikasyon Kredilerinin Katılımcıları

Sendikasyon kredisi sürecine katılan taraflar anlaşmanın türüne göre değişebilmekle birlikte, mutlak katılımcılar ile bunların görevleri aşağıda belirtilmiştir:

Koordinatör: Lider, yönetici veya düzenleyici olarak da bilinir. Kredinin temin edilmesi amacıyla potansiyel katılımcı bankalar ile görüşmeleri yaparak işlemin başarılı bir şekilde sonuçlandırılması için imza aşamasına kadar süreci koordine eden bankadır. Kredinin vadesi, tutarı, geri ödeme planı, faiz oranı ve krediyle ilgili diğer ücretleri detaylandırır. Koordinatör banka kredinin büyük bir kısmına katılır ve kredi anaparası ile faiz ödeme dönemlerinde nakit akışlarının diğer katılımcı kredi verenler arasında dağıtılmasından sorumlu olmaktadır. Kredi kullandırım sürecinde sendikasyonun oluşturulması, taleplerin toplanması, her bir finansal kuruluşun krediye ne oranda katılacağıın belirlenmesi görevlerini yürütmektedir.

Acenta: Sendikasyon kredisinde, borçlu ile borç verenler arasında bir bağlantı veya temsilcilik görevine sahip olup, kredi işleminin sonuçlanması yani kredi anlaşmasının imzalanması için gerekli dökümanların hazırlanması ve kredi süresince borç verenler (Lenders) ile krediyi alan (borrower) arasındaki iletişimi sağlayarak sistemin doğru işlemlerini sağlamak amacıyla tüm idari işlemleri yürütür. Kredi ile ilgili parasal akış, anapara ve dönem faizlerinin ödenmesi ve kredilere ilişkin diğer yönetim işleri acente

banka tarafından yerine getirilir. Acenta bankanın temel görevi idari olduğundan borçluya veya borç verenlere öneride bulunması veya görüş belirtmesi mümkün değildir.

Borç Verenler (Katılımcılar): Uluslararası piyasalardan kredi talep eden bankalara kendi belirledikleri tutarı aşmamak üzere ve talep toplama süreci sonunda oluşacak olan faiz oranı üzerinden kredi veren banka veya finansal kurumları ifade etmektedir.

Borç Alan: Kredi talep eden ve krediyi kullanmak için gerekli koşulları yerine getirmekle yükümlü olan finansal kurumdur.

2.1.2. Sendikasyon Kredilerinin Özellikleri:

a) Bankaların bir defada sağladıkları büyük miktarda ve uzun vadeli kaynak niteliğinde olması nedeniyle, kendi kredi müşterilerinin enerji, ulaşım, satın alma finansmanı gibi uzun vadeli ve büyük tutarlı fon talebini karşılayabilirler.

b) Kredi talep eden banka ile koordinatör banka, kredi koşulları üzerinde anlaşmaya vardıktan sonra koordinatör banka tarafından sendikasyona katılım çağrısı yapıldığından işlem kısa zamanda sonuçlanabilmektedir. Bu süreçte kredi talep eden bankanın sendikasyona katılan tüm banka veya finansman sağlayan finansal kurumlarla tek tek görüşme yapmasına gerek bulunmamaktadır.

c) Sendikasyon kredileri borçlunun ihtiyacı veya durumuna göre yapılandırılabilir. Borçlunun durumu veya talebine göre, sabit veya değişken faizli, sabit vadeli veya rotatif (belirli süreler içinde kredi ödendikçe açılan limitin borçlunun ihtiyacı oldukça kredinin vadesi içinde yeniden kullanılabilmesi), kredinin farklı para birimleri üzerinden kullanılabilmesi gibi esneklikler sağlanabilmektedir.

d) Birden fazla borç veren katılımcı banka veya finansal kuruluşun bir bankaya, uzun vadeli ve yüksek tutarlı kredi vermesi borçlunun piyasa saygınlığını olumlu etkilemektedir. Özellikle geçmişte kullanılan sendikasyon kredilerinin vadesinde ödenmiş olması, borçlanan bankaların kredi veren kurumlar nezdinde olumlu algısı bu bankaların gelecekte finansman olanaklarına erişmelerini kolaylaştırmaktadır.

2.1.3. Sendikasyonun Oluşturulması ve Katılım Tutarlarının Belirlenmesi:

Koordinatör banka ile kredi talep eden bankanın; kredinin tutarı, vadesi, faiz oranı, risk primi (spread), faiz ödeme dönemleri ile diğer koşullarda anlaşmaları sonrasında, koordinatör banka korsorsiyuma katılım için diğer finansal kuruluşlara çağrıda bulunarak, acenta banka ile birlikte talep toplama sürecini başlatacaktır.

Bu süreçte, koordinatör banka lider yönetici olarak tek başına veya konsorsiyuma katılan diğer bazı bankalarla (eş liderler) birlikte kredinin tamamını veya bir kısmını vermeyi önceden taahhüt ederek (aracılık yüklenimi) işlemi başlatabileceği gibi borçluya kullanılacak kredinin taahhüt edilmeksizin talep toplama süreci sonunda (en iyi gayret aracılığı) belirlenmesi de mümkündür.

Konsorsiyuma katılan lider banka veya diğer konsorsiyum üyeleri kredi sendikasyonuna yüklenim (underwriting) vererek veya vermeksizin talep toplam sürecine katılabilmektedir.

Aracılık Yüklenimi; Koordinatör banka veya kredi sendikasyonuna katılan bir grup bankanın her birinin kredi talep eden bankaya talep toplama süreci sonunda kredi tutarının tamamını veya belirli bir kısmının kullanılacağını taahhüt etmesi, konsorsiyum oluşum ve talep toplama süreci sonunda diğer katılımcı bankaların taahhüt etmediği veya oluşmayan kredi tutarını yüklenim veren koordinatör banka veya katılımcıların eksik kalan kredi tutarını karşılamaları yoluyla borcunun planladığı kredi miktarının tamamının kullanılmasını ifade etmektedir. Sendikasyona katılan bankalar kredi faizinden ayrı olarak, taahhüt verdikleri tutar için yüklenim komisyonu, kullandırdıkları tutar için ise aracılık komisyonu alacaklardır.

En iyi gayret aracılığı; Koordinatör banka veya sendikasyona katılan diğer finansman sağlayıcılar tarafından kredi tutarının tamamı taahhüt veya garanti edilmeksizin talep toplama süreci başlatılır, talep toplama süreci sonunda yeterli katılımın olmaması durumunda borçluya daha az kredi kullanılır veya işlem iptal edilir. Kredi talep eden bankanın piyasa saygınlığı yönünden tüm bankalar en iyi gayret aracılığı ile işlemi başlatmayı tercih etmektedirler. Vadesi dolan kredilerin yeniden kullanılması amacıyla başlatılan süreç de genellikle en iyi gayret aracılığı tercih edilmektedir.

2.1.4. Dökümantasyon

Uluslararası piyasalardan sendikasyon kredisi almayı planlayan banka, sözkonusu borçlanma işlemini yürütmesi amacıyla potansiyel bankalara çağrıda bulunur. Çağrıya olumlu cevap veren lider banka adayları ile talep edilen sendikasyon kredisinin miktarı, vadesi, fiyatlama esasları, faiz ödeme dönemleri, ödenecek ücret ve komisyonlar ile diğer koşullar müzakere edilerek anlaşma sağlanır.

Kredi talep eden banka tarafından seçilen koordinatör veya lider banka kredinin genel şartlarını içeren bir “İzahname” (Term Sheet) taslağı hazırlanarak, krediyi sağlayacak olan bankalar, acenta (ajan) banka ve borçlu banka arasında mutabakat ile oluşturulur.

Kredi kullandırım sürecinde tüm tarafların hak ve yükümlülüklerini düzenleyen bilgilerin (Conditions Precedent) gerektirdiği dökümanların tamamı kredinin imzalanmasından önce hazır olacak şekilde tamamlanır. Bu dökümantasyon işlemi genellikle standart olup, süreçte borçlu banka tarafından hazırlanan en temel dökümanlar aşağıda belirtilmiştir:

- a) Bankanın Kuruluş Ana Sözleşmesi ve Konsolide finansal raporlar
- b) Sözkonusu borçlanma işleminin uygun bulunduğu ve süreçte yetkili olacak olan kişilerin belirtilmesine ilişkin bankanın yetkili organ (yönetim kurulu) kararı
- c) Anlaşmayı imzalayacak olan banka görevlilerinin imza sirküleri

Kredi anlaşması tarafların hukukçuları tarafından da incelenir ve kredi anlaşmasının imzalanacağı tarih itibarıyla onaylanır.

2.1.5. Kredinin Fiyatlaması

Sendikasyon kredisi faiz oranının nasıl belirleneceği kredi sözleşmesinde açıklanmaktadır. Sendikasyon kredileri, genellikle LIBOR/EUROBOR gibi genel kabul görmüş, güvenilir bir faiz belirleme sistemine dayalı olarak sabit veya değişken (çoğunlukla değişken) faizli olarak belirlenebilmektedir. LIBOR, İngiltere bankalararası para piyasasında 16 bankanın faiz kotasyonları dikkate alınarak İngiltere Bankalar Birliği tarafından günlük olarak ilan edilmekte olan bir referans faiz oranıdır.

Uluslararası piyasada borçlanma ve kredi işlemlerinde değişken faiz uygulaması yaygındır. Kredinin faiz oranları faiz ödeme dönemlerinde piyasa faiz oranlarına göre değişmektedir. Para piyasalarında faiz oranları değiştiğinde kredinin faiz oranı ve buna bağlı olarak bankaların fonlama maliyeti de değişmektedir. Kredinin faiz oranı sabit olmamakla birlikte kredi faiz oranı üzerine eklenen risk primi (spread) sabit olarak belirlenmektedir.

2.1.6. Kredinin Kullanılması

Tüm dokümanlar hazırlandıktan sonra belirlenen tarihte kredi anlaşması imzalanır. İmza gününden bir sonraki iş günü faiz oranları acenta banka tarafından fikslenerek borçlu bankaya bildirilir.

Kredi borçlu bankanın kullanım talebinde (Utilization Request) belirtilen tarihte acenta banka tarafından borçlu bankanın hesaplarına aktarılır.

Kredi kullandırmından sonra ise, kredi anlaşması doğrultusunda 3 veya 6 aylık dönemlerde uygunluk belgesi (Compliance Certificate) hazırlanarak kredi izlenir. Hazırlanan uygunluk sertifikasında; bankanın net değeri, banka net değerinin toplam pasiflere oranı, sermaye yeterlilik rasyosu, kredinin kullanım alanları (Türkiye’de sendikasyon kredileri genellikle ihracatın finansmanında kullanılmaktadır) gibi verilere yer verilir, banka yetkilileri ve bağımsız denetim kuruluşu tarafından da onaylanarak acente bankaya gönderilir.

2.2. Veri Seti ve Tahminleme Modeli

Türk Bankacılık Sisteminde Mayıs 2021 itibarıyla toplam 54 adet banka faaliyet göstermektedir. Sistemde 48 banka ticari (34 tanesi mevduat, 14 tanesi kalkınma ve yatırım bankası), 6 tanesi ise katılım bankası olarak faaliyet göstermektedir. Sektörün toplam aktif büyüklüğü 6.671 Milyar TL olup, Sektörün toplam aktiflerinin % 86’sı ticari bankalara aittir. Bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün gayri safi yurt içi hâsılaya oranı %132’yi aşmış olup, görece düşük olan penetrasyonu nedeniyle büyüme potansiyelini sürdürmeye devam etmektedir. Küresel belirsizliklere ve olumsuz piyasa koşullarına rağmen son bir yıllık dönemde %26,3 oranında büyüme göstermiştir. Bankacılık sektörünün özkaynakları 620 milyar TL’ye, mevduat toplamı 3.804 milyar

TL'ye, kredi hacmi ise 3.857 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sermaye yeterliliği oranı %18,8 olup, özkaynak kârlılığı %10, aktif kârlılığı ise %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Türk Bankacılık sektörü 186.612 personel ve 9.939 şube ile faaliyet göstermektedir.

Bu çalışmada Türk bankacılık sisteminde sendikasyon kredilerinin belirleyicileri 2003:Q1-2021:Q1 dönemi için ARDL Sınır testi yaklaşımı kullanılarak araştırılmıştır. Ekonometrik analizlerde kullanılacak değişkenlere ait özet bilgiler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı	Dönem
lnSDK	Sendikasyon Kredileri (Sendikasyon Kredilerinin doğal logaritması)	BDDK	2003: Q1-2021: Q1
SYR	Sermaye Yeterliliği Rasyosu	BDDK	2003: Q1-2021: Q1
ROE	Net Özkaynak Getirisi (Özkaynak Kârlılığı) (Vergi Sonrası Net Kâr/Toplam Özkaynaklar)	BDDK	2003: Q1-2021: Q1
TKA/TV	Toplam Kredi ve Alacaklar / Toplam Varlıklar	BDDK	2003: Q1-2021: Q1
lnRLV	Riskli Likit Varlıklar (Toplam Kaynaklar-Özkaynaklar) doğal logaritması	BDDK	2003: Q1-2021: Q1
TKA/TM	Kredi Mevduat Oranı (Kredi ve Alacaklar/Mevduat)	BDDK	2003: Q1-2021: Q1
USD	Ortalama Döviz Kuru (USD)	TCMB	2003: Q1-2021: Q1
FO	Kredi Faiz Oranları (USD %)	TCMB	2003: Q1-2021: Q1

Türk Bankacılık Sisteminde sendikasyon kredilerinin belirleyicilerinin analiz edildiği bu çalışmada eşitlik 1'de yer alan modelin tahmini gerçekleştirilmiştir.

$$\ln\text{SDK}_t = \beta_0 + \beta_1\text{SYR}_t + \beta_2\text{ROE}_t + \beta_3\text{TKA/TV}_t + \beta_4\ln\text{RLV}_t + \beta_5\text{TKA/TM}_t + \beta_6\text{USD}_t + \beta_7\text{FO}_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

3. BULGULAR

Bir zaman serisinin ekonometrik analizinde temel konu, ilgili serinin durağanlık düzeyinin belirlenmesidir. Serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesinde birim kök testlerinden faydalanılmaktadır. Bu çalışmada analize dahil edilen serilerin birim köke sahip olup olmadığı literatürde kullanımı sıklıkla tercih edilen Artırılmış Dickey ve Fuller (ADF; 1979-1981) ve Phillips ve Perron (PP;1988) standart birim kök testleri ile sınanmış ve sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Analizi Sonuçları

Değişken Sabitli Terimli	ADF Test İstatistiği		PP Test İstatistiği	
	Sabitli ve Trendli	Sabitli Terimli	Sabitli ve Trendli	
lnSDK	-1,584	-2,459	-1,635	-2,411
SYR	-1,886	-1,990	-1,696	-1,814
ROE	-1,376	-2,435	-2,194	-3,007
TKA/TV	-3,081**	-1,053	-3,442	-0,552
lnRLV	-0,169	-2,803	-0,154	-2,759
TKA/TM	-2,716	-0,231	-2,328	-0,240
USD	-2,824	-2,748	-4,805*	-0,697
FO	-1,940	-3,092	-2,125	-2,651
Δ lnSDK	-9,782*	-10,174*	-9,548*	-9,844*
ΔSYR	-5,198*	-4,074*	-9,836*	-19,841*
ΔROE	-3,823*	-4,541*	-6,731*	-6,693*
ΔTKA/TV	-5,745*	-6,677*	-5,736*	-6,647*
ΔlnRLV	-10,147*	-10,103*	-10,147*	-10,119*
ΔTKA/TM	-5,876*	-6,751*	-5,913*	-6,740*
ΔUSD	-6,827*	-6,594*	-6,792*	-7,962*
ΔFO	-6,722*	-6,671*	-6,647*	-6,593*
Kritik Değerler	1%	-3,524	-4,090	-3,525
	5%	-2,902	-3,473	-2,902
	10%	-2,588	-3,164	-2,588

Açıklamalar: *, ** ve *** işaretleri %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde durağan olan serileri göstermektedir. Δ, birinci fark işlemcisidir.

Tabloda raporlanan birim kök testi sonuçları, tüm serilerin düzey değerlerinde birim köke sahip olduğunu gösterirken; serilerin birinci farkları alındığında durağanlaştığını göstermektedir. ADF ve PP birim kök sınamaları sonucunda modelde kullanılacak tüm değişkenlerin I (1) olup birinci derecede bütünlük olduğu görülmektedir.

Eşbütünlük, iki ya da daha fazla durağan olmayan ekonomik seriler arasındaki uzun dönemli denge ilişkisinin varlığının istatistiksel olarak sınanmasıdır (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 557). Ampirik literatürde yoğun olarak kullanılan eşbütünlük testlerinden hata terimine dayalı iki aşamalı Engle ve Granger (1987) tamamen düzeltilmiş en küçük kareler (EKK) prosedürü, maksimum olasılığa dayalı Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) serilerin aynı dereceden bütünlük olmaları gibi bir takım kısıtlar taşımaktadır. Bu testlerin kullanılabilmesi için modelde yer alan tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmaması ve birinci farkları alındığında

durağan hale gelmesi beklenmektedir (Göktaş, Pekmezci ve Bozkurt, 2018: 95). Uygulamada önemli bir engeli teşkil eden bu kısıt, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından literatüre kazandırılan ve aynı seviyelerde durağanlık derecesine sahip olmayan değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konmasına imkan sağlayan ARDL sınır testi yaklaşımı ile giderilmiştir (İltaş ve Demirgüneş, 2020).

Geliştirilen sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkisinin varlığı araştırılmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı için hesaplanan F istatistiği Pesaran vd.'nin (2001) çalışmalarındaki asimtotik olarak türetilen tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplamalar sonucunda elde edilen F istatistiğinin üst sınır değerinden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilecek ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılabacaktır. Diğer durumda ise hesaplanan F istatistiğinin alt sınır değerinden küçük olması durumunda temel hipotez reddedilemeyecek ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna varılacaktır.

Serilerin durağanlık düzeyleri belirlendikten sonra serilerin uzun dönemde birlikte hareketliliğinin incelenmesinde eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığının sınanmasında ARDL sınır testi yaklaşımı tercih edilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımı, modelde kullanılacak bağımsız değişkenlerin düzey değerlerinde durağan I (0) ya da birinci farkta I(1) durağan olmalarına izin verirken ARDL yaklaşımında bağımlı değişkenin I(1) olması zorunluluğu vardır. Çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımına ilişkin sonuçlar Tablo 5'te rapor edilmiştir.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Panel A: ARDL Eşbütünleşme Testi			
Panel A1: Sınır Testi Sonuçları			
F istatistiği: 8,962			
Panel A2: Kritik Değerler			
Anlamlılık	%1	%5	%10
Alt Sınır	3,261	2,503	2,134
Üst Sınır	4,821	3,786	3,325
Panel A3: ARDL Uzun Dönem Katsayılar			
Panel A4: ARDL Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: lnSDK)			
Değişken	Katsayı	t-istatistiği	
SYR	-0,138	-3,816 [0,000]	
ROE	3,161	1,999 [0,050]	
TKA/TV	-0,103	-2,110 [0,039]	
lnRLV	-0,227	-0,554 [0,581]	

TKA/TM	0,052	3,055 [0,003]
USD	0,312	3,499 [0,000]
FO	-0,155	-2,799 [0,007]

Panel B: Tanısal Testler	
R ²	0,997
Düzeltilmiş R ²	0,996
Breusch-Godfrey LM Testi-Otokorelasyon	0,171 (0,844)
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity Testi-Değişen Varyans	1,226 (0,283)
Ramsey Reset Testi	1,404 (0,241)
Jarque-Bera Normallik Testi	0,653 (0,721)

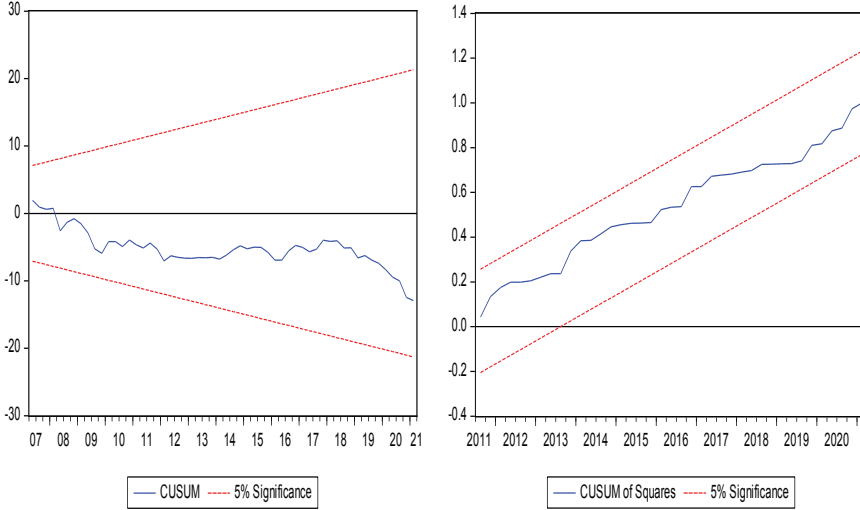
Tablo 5'te raporlanan ARDL sınır testi sonuçlarına göre, F-istatistik değeri (8,962) kritik üst sınır değerlerinden büyük olduğu için sıfır hipotezi (H_0) reddedilmekte ve kurulan modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 5 Panel B'de ARDL modelinin tanısal test sonuçları da raporlanmıştır. Panel B'deki sonuçlara göre, modelde herhangi bir otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM Testi), değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity Testi) sorununun bulunmadığını, hata teriminin normal dağılıma (Jarque-Bera Normallik Testi) sahip olduğunu ve kurulan modelde spesifikasyon hatası (Ramsey Reset Testi) olmadığını söylemek mümkündür.

Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği tespit edildikten sonra uzun dönemde serilerin birbirlerini hangi yönde ve ne oranda etkilediğini belirlemek amacıyla katsayı tahminleri yapılmıştır. ARDL modeli sonucundan hesaplanan uzun dönem parametre tahmin sonuçları Tablo 5 Panel A4'te gösterilmiştir.

4. TARTIŞMA

4.1. Sendikasyon Kredilerinin Banka Finansal Yapısı İle İlişkisi

Tablo 5'te rapor edilen ARDL uzun dönem katsayı sonuçlarına göre, sermaye yeterlilik rasyosu (SYR), toplam kredi ve alacaklar / toplam varlıklar (TKA/TV) oranı ve faiz oranının (FO) ile sendikasyon kredileri (lnSDK) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan sendikasyon kredileri (lnSDK) ile özkaynak kârlılığı (ROE), kredi mevduat oranı (TKA/TM) ve döviz kuru arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Son olarak sendikasyon kredileri (lnSDK) ile riskli likit varlıklar (lnRLV) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri (Uzun Dönem)

Çalışmada tahmini gerçekleştirilen ARDL modelinde serilerin parametre tahmininin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını belirlemek için CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinden (Şekil 1) yararlanılmıştır. Eğer, CUSUM ve CUSUMQ istatistikleri %95 güven sınırlarını ifade eden kesikli çizgiler arasında kalıyorsa ARDL modelinde tahmin edilen parametrelerin (katsayıların) istikrar koşulunu sağladığını söylemek mümkündür. Şekil 1’de yer alan CUSUM ve CUSUMQ istatistikleri parametre tahmininin istikrar koşulunu sağladığını işaret etmektedir.

4.2. Sendikasyon kredilerinin Fayda ve Maliyeti

Bankaların en önemli fonlama kaynağı mevduatlardır. Türk bankacılık sektöründe banka bilançolarının yüzde 57’si mevduat ile finanse edilmektedir. Toplam mevduatın ortalama vadesi 2,3 ay, TL mevduatlarda ortalama vade 2, yabancı para mevduatlarda ise 2,8 ay olarak gerçekleşmektedir (TBB, 2020). Dolayısıyla bankalar ortalama kaynak vadesini uzatmak, kaynak maliyetlerini azaltmak ve vade uyumsuzluğundan kaynaklanacak riskleri en aza indirmek için çözümler üretmek zorundadır.

Bankalar bu amaçla yurt dışı para ve sermaye piyasalarından sendikasyon kredileri ile tek bir işlem, aynı süreç ve ortak bir döküman ile yüksek tutarlı ve uzun vadeli kaynak sağlayabilmektedir. Bu yönüyle sendikasyon kredileri, bankalarda kaynak vadesinin artırılması ve vade riskinin yönetimi amacıyla önemli bir araç olarak da kullanılabilir (Armstrong, 2003). Özellikle yabancı para cinsinden sağlanan uzun vadeli kaynak bankaların kur riski yönetimini kolaylaştırmakta, bankalara düşük maliyetli ve uzun vadeli kaynak sağlamaktadır (Kutlu, Demirci ve Güneş 2012). Sendikasyon kredilerinin tek bir ortak döküman ile çok sayıda bankadan bir defada, yüksek tutarlı ve uzun vadeli olarak sağlanması, borçlunun ihtiyacına göre

farklı şekillerde yapılandırılabilmesi, erken ödeme opsiyonlarına yer verilebilmesi, işlemlerin tek elden yürütülmesi, tahvil ihracı veya sermaye arttırımı yoluyla yeni hisse senedi ihraç edilmesi, halka arz vb gibi uluslararası piyasalardan kaynak sağlanması alternatiflerine göre yasal prosedürlerinin daha az olması, reklam ve pazarlama giderlerinin olmaması nedeniyle borçlanma maliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır (Armstrong 2003).

Sendikasyon kredileri Türk bankacılık sektörü için önemli bir yabancı para fon kaynağı olduğu gibi ülke ekonomisi açısından da yabancı sermaye girişi olması nedeniyle Türkiye ekonomisine özellikle de ulusal döviz rezervlerinin gelişimi ve döviz piyasaları ile döviz kurlarının istikrarına katkısı yönünden de büyük bir öneme sahiptir (Pişkin, 2016).

SONUÇ

Günümüzde bankaların başvurdukları en önemli dış finansman kaynağı sendikasyon kredileridir. Bu çalışmada bankaların oldukça önemsedikleri, uzun vadeli ve düşük maliyetli bir fonlama kaynağı olmasının yanı sıra bir itibar aracı ve risk yönetimi modeli olarak da değerlendirilen sendikasyon kredileri sistematik olarak incelenmiş ve Türk Bankacılık sektörünün 2003-2021 yılları verileri ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak sektörün sendikasyon kredisi talebini etkileyen faktörler analiz edilmiştir.

Bankanın sermaye yeterliliği, kredilerinin büyüklüğü ve faiz oranlarının sendikasyon kredisi talebi ve kullanımını olumsuz yönde etkilediği, özkaynak kârlılığı, kredi mevduat oranı ve döviz kuru faktörlerinin ise sendikasyon kredisi talebi ve kullanımı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bankalarda mevduatın ortalama vadesi düşük ve maliyetleri de diğer fonlama kaynaklarına göre daha yüksektir. Sendikasyon kredilerinin vadeleri uzun, maliyet oranları ise daha düşüktür. Bu yönüyle sendikasyon kredilerinin bankacılık sisteminin bilanço yapısının ve performansının gelişimi açısından önemi büyüktür. Nitekim, Türk bankacılık sektörünün sağlıklı bir bilanço yapısına sahip olması, Türk ekonomisinin gelişimi açısından da önemlidir. Çünkü ekonomik gelişme sürecinde hemen hemen tüm sektörlerde faaliyetlerinde en büyük destek bankacılık sisteminden gelmektedir. Bu nedenle sağlıklı bir ekonomik gelişme için sağlıklı bir bankacılık sistemi önemlidir. Bu anlamda bankaların kaynak çeşitliliğinin sağlanması, kaynak vadesinin uzatılması, ortalama fonlama maliyetinin düşürülmesi, döviz kuru, faiz oranları ve vade riskinin etkin yönetimi açısından sendikasyon kredileri bankalar açısından oldukça önemlidir.

Yurt dışından sağlanan sendikasyon kredileri doğrudan yabancı sermaye olarak da değerlendirileceği ve yatırımların finansmanında kullanılabileceği için ülke ekonomisinin gelişimine de katkı sağlamaktadır.

Bankaların yurt dışı borçlanmalarında en çok başvurdukları borçlanma yöntemi sendikasyon kredileri olup, yurt içi ve yurt dışındaki birçok makro ekonomik ve bankaya özgü faktörlerden etkilenmektedir. Bu bağlamda, kendine özgü dinamikleri

bulunmakla birlikte, Sendikasyon kredilerinin bankacılık sistemi açısından önemi, bankaların kârlılığına katkısı ve risk yönetimine katkısı yönünden bir referans olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, sendikasyon kredilerinin sistematik olarak açıklanması ve sektörün sendikasyon kredisi talebini etkileyen değişkenlerin birlikte incelenmesi açısından bankacılık ve finans alanında literatüre önemli katkısı olacağı değerlendirilmektedir. Özellikle, sendikasyon kredisi kullandıran bankaların kredi kullandırım kararlarını etkileyen çalışmaların yanı sıra kredi kullanan bankaların kredi talebini etkileyen faktörlerin incelenmiş olması yönüyle literatüre katkı sağlanmaktadır. Bu çalışma, bankaların diğer önemli uluslararası borçlanma araçlarından menkul kıymet ihracı yoluyla borçlanma ve alacakların menkul kıymetleştirilmesi yoluyla finansman sağlanması gibi uluslararası para ve sermaye piyasalarından fon sağlanması uygulamalarının incelenmesine yönelik çalışmalara öncülük sağlayacaktır.

SYNDICATED LOANS, AS AN INTERNATIONAL FUNDING SOURCE IN THE TURKISH BANKING SECTOR: STRUCTURE, PROCESS, DETERMINANTS

1.INTRODUCTION

Banks provide loans to individuals or institutions in need of funds their deposits, domestic or foreign loans and equity and generate income from the difference between the cost of resources and interest income (net interest margin). In the banking sector, 57 percent of their balance sheets are financed by deposits. Average maturity of total deposits is 2.3 months, 2 months for TL deposits and 2.8 months for foreign currency deposits. Due to the short average maturity of deposits, banks demand external financing in order to provide long-term funds and reduce the average cost of resources. For this purpose, the most important external funding source applied by banks is syndicated loans.

Banks provides resources from abroad through bilateral loans, syndication and securitization loans, repo, subordinated loans or issuance of debt instruments. In the Turkish banking sector, syndication loans are generally made with the participation of banks with good foreign trade transactions and correspondent relations.

In the literature, it is evaluated that the most important determinants of banks' borrowing from abroad are global or cyclical developments, banks' shareholding structure, financial performance, past borrowing performances, interest rates, etc.

Syndication loan is loan that a group of financial institutions acting together give a loan with similar terms and conditions to a bank that wants to obtain financing from international financial markets. Syndicated loans are generally large loans.

Syndicated loans have a rapid development in Turkey after 1980s. The global syndicated loan market is 3.496 Billion USD at the end of 2020, and 18,534 billion USD in the Turkish Banking Sector.

2.METHODOLOGY

In this study, first the process of syndicated loans is explained, then the determinants of syndicated loans in the Turkish banking system are investigated using ARDL Bounds test approach for the period 2003: Q1-2021: Q1. Summary information about the variables to be used in econometric analyzes is presented in Table 3.

Table 3: Variables Used In The Study

Variables	Description	Date Source	Period
lnSDK	Syndicated Loans (Natural Logarithm of Syndicated Loans)	BDDK (BRSA)	2003: Q1-2021: Q1
SYR	Capital Adequacy Ratio	BDDK (BRSA)	2003: Q1-2021: Q1
ROE	Net Return on Equity (Return on Equity) (Net Profit After Tax/Total Equity)	BDDK (BRSA)	2003: Q1-2021: Q1
TKA/TV	Total Credits and Receivables / Total Assets	BDDK (BRSA)	2003: Q1-2021: Q1
lnRLV	Risky Liquid Assets (Total Resources-Equity) natural logarithm	BDDK (BRSA)	2003: Q1-2021: Q1
TKA/TM	Loan Deposit Ratio (Loan and Receivables/Deposit)	BDDK (BRSA)	2003: Q1-2021: Q1
USD	Average Exchange Rate (USD)	TCMB (CBRT)	2003: Q1-2021: Q1
FO	Loan Interest Rates (USD %)	TCMB (CBRT)	2003: Q1-2021: Q1

In this study, the model in equation 1 is estimated in which the determinants of syndication loans in the Turkish Banking System are analyzed.

$$\ln\text{SDK}_t = \beta_0 + \beta_1\text{SYR}_t + \beta_2\text{ROE}_t + \beta_3\text{TKA/TV}_t + \beta_4\ln\text{RLV}_t + \beta_5\text{TKA/TM}_t + \beta_6\text{USD}_t + \beta_7\text{FO}_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Unit root tests are used to determine the stationarity levels of the series. In this study, Augmented Dickey and Fuller and Phillips and Perron standard unit root tests, which are frequently used in the literature, were tested and the results are presented in Table 4.

Table 4: Results of ADF and PP Unit Root Analysis

Variable Fixed Terminology	ADF Test Statistic		PP Test Statistic	
	Fixed & Trending	Fixed Terminology	Fixed & Trending	
lnSDK	-1,584	-2,459	-1,635	-2,411
SYR	-1,886	-1,990	-1,696	-1,814
ROE	-1,376	-2,435	-2,194	-3,007
TKA/TV	-3,081**	-1,053	-3,442	-0,552
lnRLV	-0,169	-2,803	-0,154	-2,759
TKA/TM	-2,716	-0,231	-2,328	-0,240
USD	-2,824	-2,748	-4,805*	-0,697
FO	-1,940	-3,092	-2,125	-2,651
$\Delta \ln\text{SDK}$	-9,782*	-10,174*	-9,548*	-9,844*
ΔSYR	-5,198*	-4,074*	-9,836*	-19,841*
ΔROE	-3,823*	-4,541*	-6,731*	-6,693*
$\Delta \text{TKA/TV}$	-5,745*	-6,677*	-5,736*	-6,647*

	$\Delta \ln RLV$	-10,147*	-10,103*	-10,147*	-10,119*
	$\Delta TKA/TM$	-5,876*	-6,751*	-5,913*	-6,740*
	ΔUSD	-6,827*	-6,594*	-6,792*	-7,962*
	ΔFO	-6,722*	-6,671*	-6,647*	-6,593*
Critical Values	1%	-3,524	-4,090	-3,525	-4,090
	5%	-2,902	-3,473	-2,902	-3,473
	10%	-2,588	-3,164	-2,588	-3,164

While the unit root test results reported in the table show that all series have unit root in their level values; shows that the series become stationary when first difference is taken.

3.RESULTS

In this study, ARDL bounds test approach was preferred to test the existence of cointegration relationship between variables.

Table 5: ARDL Test Results

Panel A: ARDL Cointegration Test			
Panel A1: Bound Test Results			
F Statistics: 8,962			
Panel A2: Critical Values			
Meaningfulness	%1	%5	%10
Lower Limit	3,261	2,503	2,134
Upper Limit	4,821	3,786	3,325

Panel A3: ARDL Long-Run Coefficients		
Panel A4: ARDL Model Long-Term Forecast Results (<i>Dependent Variable: lnSDK</i>)		
Variables	Coefficient	t-statistics
SYR	-0,138	-3,816 [0,000]
ROE	3,161	1,999 [0,050]
TKA/TV	-0,103	-2,110 [0,039]
lnRLV	-0,227	-0,554 [0,581]
TKA/TM	0,052	3,055 [0,003]
USD	0,312	3,499 [0,000]
FO	-0,155	-2,799 [0,007]

Panel B: Diagnostic Tests	
R ²	0,997
Adjusted R ²	0,996
Breusch-Godfrey LM Test-Autocorrelation	0,171 (0,844)
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity Test-Differing Variance	1,226 (0,283)
Ramsey Reset Test	1,404 (0,241)
Jarque-Bera Normality Test	0,653 (0,721)

4. DISCUSSION

According to the results obtained, a negative relationship was determined between the capital adequacy ratio (CAR), total loans to total assets (TKA/TV) ratio and interest rate (FO) and syndicated loans (lnSDK). A positive relationship was found between syndicated loans (lnSDK) and return on equity (ROE), loan deposit ratio (TKA/TM) and exchange rate. Finally, no relationship was found between syndicated loans (lnSDK) and risky liquid assets (lnRLV).

CONCLUSION

It has been determined that the bank's capital adequacy, the size of its loans and the interest rates affect the demand and use of syndicated loans negatively while the return on equity, loan deposit ratio and exchange rate factors have a positive effect on the demand of syndicated loans.

The average maturity of deposits in banks is low and its costs are high than other funding sources. But syndicated loans have longer maturity and lower cost rates. For this reason, syndication loans are of great importance for the development of the balance sheet structure and performance of the banking system.

Syndication loans obtained from abroad also contribute to the development of the country's economy, as they can be used as foreign direct capital and can be used in financing investments.

KAYNAKÇA

- Altunbaş, Y., Kara, A. ve Marqués-Ibáñez, D. (2009); "Large debt financing syndicated Loans versus corporate bonds", European Central Bank, Working Paper Series, No:28, Mart 2009.
- Altunbaş, Y. and B. Gadanez, 2004, Developing Country Economic Structure and the Pricing of Syndicated Credits, *Journal of Development Studies* 40, 143-173.
- Armstrong, J. (2003). The Syndicated Loan Market: Development in the North American Context. Ottawa: Bank of Canada Working Paper, 15:1-34.
- Badanez, B. (2004); "The syndicated loan market: structure, development and implications", BIS Quarterly Review, Aralık 2004.
- BDDK, (2021); Aylık Bankacılık Sektörü Verileri, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <http://www.bddk.org.tr/BultenAylık/>, E.T: 03.07.2021.
- Bloomberg, (2021); "Bloomberg Global Syndicated Loans League Tables", <https://www.bloomberg.com/press-releases/2021-04-01/bloomberg-global-syndicated-loans-league-tables-q1-2021> E.T: 02.07.2021.
- Chu, Y., Zhang, D. Ve Zhao, Y. (2017); "Bank Capital and Lending: Evidence from Syndicated Loans", <https://ssrn.com/abstract=2462377>.
- Chui, M., Domanski, D., Kugler, P. ve Shek, J. (2010); "The collapse of international

- bank finance during the crisis: evidence from syndicated loan markets” BIS Quarterly Review, Eylül 2010.
- Çapacıoğlu, T. (2018); “Bankacılık Sektöründe Dış Borç Yenileme Oranı”, Merkezin Güncesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 24.12.2018.
- Çukur, S., Eryiğit, M. ve Duran, S. (2008); “Sendikasyon ve sekürütizasyon kredileri anlaşmalarının borçlanan bankaların hisse fiyatlarına etkileri”, İktisat, İşletme ve Finans, 23 (264) 2008, 58-78.
- Dennis, S. A., and D. J.Mullineaux, 2000, “Syndicated Loans,” Journal of Financial Intermediation, 9, 404–426.
- Dickey, D. A and Fuller, W. A. (1981). “Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root”, *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366): 427-431.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, *Applied Econometrics*, 39(3): 107–135.
- Global Syndicated Loans Review, (2020). Managing Underwriters, Refinitiv file:///C:/Users/user/Downloads/fy2020_global_syndicated_loans_review%20(1).pdf, E.T. 10.07.2021
- Godlewski, C.J. ve Weill, L. (2007); “Syndicated Loans in Emerging Markets”, *Laboratoire de Recherche en Gestion & Economie*, <http://ssrn.com/abstract=1126392>.
- Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2018). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri (Eviews ve Stata Uygulamaları)*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Haselmann, R. ve Wachtel, P. (2009); “Syndicated loans, foreign banking and capital market development”, <http://ssrn.com/abstract=1434502>.
- Howcrofta, B., Kara, A. ve Marques, D. (2014); “Determinants of syndicated lending in European banks and the impact of the financial crisis”, 2014.
- İltaş, Y. ve Demirgüneş, K. (2020). “Döviz Kurunun Borsa İstanbul Sanayi Endeksi Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmaları Modellemede Farklı Yaklaşımlar Kullanan Eşbütünleşme Testlerinden Bulgular”, 3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(2): 972-988.
- Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegrating Vectors”. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3): 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-With Applications To the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2): 169-210.
- Jones, J., Lang, W., Nigro, P., 2005. Agent bank behavior in bank loan syndications. *Journal of Financial Research* 28, 385-402.

- Kutlu, H.A., Demirci, N.S ve Güner, M. (2012). “Risk Yönetimi Aracı ve Finansman Alternatifi olarak Sendikasyon Kredileri”, 2012 Uluslararası İstanbul Finans Kongresi, 13-14.06.2012, 628-635.
- LSTA, (2021); Loan Syndications and Trading Association, Syndicated Loan Market, https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@swaps/documents/df-submission/dfsubmission_021711_535_0.pdf. E.T; 25.06.2021.
- Panyagometh, K., Roberts, G.S., 2002. Private information, agency problems and determinants of loan syndications: Evidence from 1987-1999. Working Paper, York University, Canada
- Pişkin, F., (2016). “Türk Bankacılık Sektörü Tarafından Alınan Sendikasyon Kredilerinde Spreadi Belirleyen Faktörler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 66, 2016/2, s.113-158.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). “Bounds Testing Approaches To The Analysis of Level Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). “Testing For a Unit Root in Time Series Regression”, *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- Sarıgül, H. (2015). “Sendikasyon Kredisi Kullanım Duyurularının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7 (12), 113-129. DOI: 10.14784/jfrs.82480
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*. Dora Basın Yayın: Bursa.
- Strahan, P. E. “Bank structure and lending: What we do and do not know.” In *Handbook of Financial Intermediation and Banking*, A. V. Thakor and W. A. Boot eds. Elsevier (2008).
- Şit, A., & Miçooğulları, S. A. (2020). The Effect of Syndication and Securitization Loans on Financial Performance of State-Owned Banks: The Case of Turkey. *Journal of Financial Economics and Banking*, 1(1), 10–19.
- Sufi, A., (2007). Information asymmetry and financing arrangements: Evidence from syndicated loans. *Journal of Finance* 17, 629-668.
- TBB (2020), Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 2020 Kitabı. Yayın No: 339.
- TCMB (2008), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, www.tcmb.gov.tr.
- Tekin, B. (2020). Sendikasyon Kredileri ile Hisse Senedi Piyasası Hareketleri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği” *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (2), 148-162. DOI: 10.32951/mufider.705199.
- Yılmaz, E. (2003), Sendikasyon Kredileri, *Öneri Dergisi*, 5 (19), 145-154. DOI:10.14783/maruoneri.682687

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Adnan GÜZEL
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Adnan GÜZEL
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Adnan GÜZEL
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Adnan GÜZEL
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Adnan GÜZEL

– ARAŞTIRMA MAKALESİ –

DIJİTALLEŞİRKEN TASARRUF EDİLEBİLİR Mİ? ÇALIŞAN SAYISI MI, ÇALIŞANLARIN NİTELİĞİ Mİ?¹

Gizay DAVER²

Öz

Bu çalışma Türkiye'nin finans endüstrisindeki dönüşüme bankaların dijitalleşirken tasarruf edebilme durumunu sorgulayarak odaklanmaktadır. Bankacılıkta dijitalleşme, geleneksel şube bankacılığından dijital banka uygulamalarına geçiş olarak değerlendirilebilir. Çalışmada geleneksel şube bankacılığı ve dijital bankacılığın birbirinin tamamlayıcısı olduğu kabul edilmektedir ve şube azaltmak yerine şube çalışan sayısını azaltarak tasarruf edebilme olasılığı sorgulanmaktadır. Verilerin kaynağı Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'dur. Zaman serisi olarak hazırlanan seriler, BDDK veri tabanlarından 2002 yılından 2021 Mayıs ayına kadar derlenen kredi tutarı, mevduat tutarı ve çalışan sayısı değişkenleridir. Zaman serisi çalışmalarının ön koşulu olarak kabul edilen durağanlık sınamaları tamamlanmıştır. Araştırma sorusuna ve veriye uygun ekonometrik model kurgusu için değişkenler üzerinde kısıtlamalarda esnek davranılarak, geleneksel vektör otoregresyon modeli (VAR modeli) oluşturulmuştur. VAR modelin ardından, etki – tepki analizi ile varyans ayrıştırması uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın literatüre en önemli katkısı, Türkiye örneğinde, yüksek insan-insan etkileşimi seviyelerine sahip geleneksel bankaların, 2021 yılı itibarıyla tüm bankacılık sektöründe çalışan azaltarak maliyet düşürmenin mümkün olduğu çıkarımını kısıtlamakta olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Finansal Piyasalar ve Kurumlar, Finansal Risk Yönetimi.

JEL Kodları: G21, G2, G32.

Başvuru: 19.07.2021

Kabul: 25.08.2021

1 Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansına sunulan bildirinin veri seti güncellenerek değiştirilmiş ve tüm bankacılık sektörünü kapsayacak şekilde geliştirilmiş halidir. Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, Zonguldak, Türkiye, gizaydaver@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5427-0741>

IS IT POSSIBLE TO MAKE SAVINGS IN DIGITALIZATION PROCESS? QUANTITY OR THE QUALITY OF THE EMPLOYEES?³

Abstract

This study focuses on the transformation in the finance industry of Turkey. Banks potential of make savings is questioned through digitalization. Digitalization in banking can be considered as a transition from traditional branch banking to digital banking applications. With the presumption that conventional banking and digital banking are complementary, potential savings effect of cutting the employees is questioned rather than closing the traditional branches. The source of the data is the Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey(BRSA). In order to answer the research question, amount of loans and deposits with the number of employees are the variables gathered from the BRSA's data set for the period December 2002 to May 2021 and prepared as econometric timeseries. Unit root tests which are assumed as the prerequisites of econometric time series analyses are completed. Traditional vector autoregressive(VAR) model was conducted which is suitable to the data as well as the purpose of the study. Following the VAR model, impulse – response analysis and variance decomposition are carried out. One of the most important contribution of the study can be summarized as follows: “As of 2021, traditional banks having human-human interaction at high levels, limits the generalization of conclusion cost reduction by reducing employees”

Keywords: Banking, Financial Markets and Institutions, Financial Risk Management.

JEL Codes: G21, G2, G32.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1.GİRİŞ

Alev Alatlî'nin “ ‘Özgürlüğün bedeli masumiyettir. Ver masumiyetini, al özgürlüğünü,’ demişler; ‘Ama hakkında bilgi sahibi olmadığın şeylerin ardına düşmeden iyi düşün. Masumiyetini yitirenin dili lal olur. Kurtlar, kuşlar anlatırlar da dertlerini, sen anlatamazsın. Kanıtladığın dünyaya uymaz. Dünyaya uyanı sen kanıtlayamazsın.’” satırları ile çalışmaya giriş yapmak, bu çalışma hazırlanırken henüz basılmamış bir makaleden, apriori bilgi olarak bankaların geçici veya kalıcı olarak şube kapatmasının dijital bankacılık üzerindeki olumsuz etkisi olduğu kabulüyle – ispat edici metin sunulmadığı için ‘duyumsamasıyla’ demek daha uygun olabilir – çalışma gerçekleştirileceği için taşın gediğe koyulmasını sağlayacaktır(Atlî, 2001, p. 171).

3 The Extended English Summary is located below the Turkish article.

Giriş paragrafında duyumsama kavramının kullanımı, psikolojinin duyarlı algı ve nesne fikri kapsamında değerlendirilmelidir. Condillac tarafından, zihinsel yaşantının tek bileşkesi olarak kabul edilen ‘duyu’ya, tüm ruhsal durumlarımızın, tüm yetilerimizin indirgenebileceğinin öne sürülmekte olduğu doktrin ‘duyumculuk’ olarak tanımlanmaktadır. Duyum kuramına algılamak ve duyumsamak arasındaki ayırım ile eleştiriler yöneltten Maurice Pradines, duyarlı izlenimin algıyı aştığını önermektedir. Henri Pieron ve daha öncelerinde N. Malebranche, duyum ve algı ilişkisini irdeleyerek duyuların rolü hakkında, “eğer duyuların ilişkilerinin doğru olduğu konusunda kuşku duymaya başladılarsa, bugüne kadar içine düştükleri yanlışlıklara düşmeyi daha kolay önleyeceklerdir” görüşünü savunmaktadır(Cuvillier, 2007, pp. 88–115).

Çalışmanın temelini kurgusunu oluşturan dijital bankacılık için daha iyi bir gelecek ortam sağlanabilmesi için şube kapatılmaması gerekliliği, bilimsel bir sistemde savunulmalıdır. Bu noktada bilimsel gerçek olgusunun dikkate alınması, apriori bilginin matematiksel gerçek ve deneysel gerçek sorgusunda değerlendirmeler yapılmasını gerektirir. Geometrik aksiyomlar bizlerin seçimidir. Geometrik aksiyomlar deneysel olgular değildir ve aynı zamanda sentetik apriori muhakemeler de değildir. Deney, bir şeyin aşağı yukarı doğru olduğunu gösterebilir ve bu gösterimde duyularımızın ve araçlarımızın taşıdığı yaklaşıklık derecesiyle doğru olduğunu belirtir. Ancak, matematikte öne sürülen önerme kesin olarak doğru olmak ve kavranabilir olmak zorundadır. Edmond Goblot’un matematiksel gerçek ile deneysel gerçek arasındaki zıtlığın mutlak olmadığı savını irdeleyen L.De Broglie ile aynı ekseninde durularak, deneysel gerçeğin oluşturulmuş bir gerçek olduğu sonucuna varılabilir. Bu noktada deneysel buluş ile kuram tartışması doğmaktadır. Bilim realizmi ve bilim idealizmine geçişte Leon Brunschvicg, modern bilimin ve bilim insanlarının, doğada keşfedilen özelliklerle bağlantılı olarak, keşifleri yapabilecek zihni ortaya çıkarma görevi olduğunu belirtmektedir (Cuvillier, 2007, pp. 571–585). Bu çalışmanın gerçekleştirildiği dönem dahilinde, oluşturulmuş olan, “Geleneksel bankacılık ile dijital bankacılık finans endüstrisinde eş anlı olarak bulunduğu takdirde ekosistem için sinerji yaratacaktır.” gerçeğidir.

Bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sürecinde, dijital banka şubesi ile geleneksel banka şubesi birbirini tamamlayıcı niteliktedir ve 2020 – 2021 yılları itibarıyla birbiri ile rekabet eden iki farklı branş olarak değerlendirmek, uzun dönemli faydalar üzerinde olumsuz etkiye sebep olacaktır. Çalışma kapsamında, bankaların dijital bankacılık faaliyetlerine geçiş sürecinde, maliyet azaltma ve tasarruf etme yöntemi olarak konvansiyonel(geleneksel) şubelerde geçici veya tam kapanma yerine, çalışan sayısının azaltılması ve/veya çalışan verimliliğinin artırılması yönünde bir eylem planı hazırlamasının dijitalleşirken tasarruf etmeye etkisi değerlendirilecektir. Covid-19 Pandemisi ile gerçekleşen dijitalleşme sürecinde ivme sayesinde beş, on yıl kadar kısa bir dönemde insan faktörünün ikamesinin belirginleşeceği ve bu dönüşümün branşlar arasındaki rekabet durumunun tekrar değerlendirilmesinde faydalı olacağı öngörülmektedir.

Klasik ekonomi teorisi bir firmanın kısa vadeli olarak faaliyetlerine devam etmememe veya üretmemeye kararıyla uzun dönemi ilgilendiren tam kapanma kararı arasında seçim için çeşitli değerlendirme prosedürleri önermektedir. Tam rekabet piyasasında, rekabet içerisindeki bir firmanın marjinal maliyet eğrisiyle, ortalama değişken maliyetlerini inceleyen, batık maliyetleri dikkate alan ve gerçekleştirilen işlemlerin firmaya katma değerini inceleyen ekonomi görüşü için (Mankiw, 2019, Chapter 14) incelenebilir. Çalışmanın araştırma sorusunun cevaplanmasında bu geleneksel yöntem yeterli bilgi sağlamayacağı için tercih edilmemiştir. Aylık veriler kullanılarak kurgulanan ekonometrik bir modelle araştırma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada çalışan sayısı ile krediler ve mevduat arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması, değişkenler arasındaki etkileşimin incelenmesi ve çalışan verimliliği kapsamında dikkate alınması önemli görülen niteliksel özelliklerin tanımlanmaya çalışılması amaçlanmaktadır.

1.1.Literatür Taraması

Günümüzde finansal sistemde gelecek olarak değerlendirilen FinTek kuruluşları ile birlikte geçmişten beri var olan geleneksel yapı taşı bankalar ve banka dışı diğer finansal kuruluşlar bir arada yer almaktadır.

Bankalar finansal kuruluşlar arasında sayılıp tanımlanırken fon arz ve talebinde aracı konumunda olduğu vurgusu halen geçerliliğini korumaktadır. Bankaların bankacılık faaliyetleri kapsamında fon toplamak ve fon kullanırmak işlevleri, bankaların güvence sağlama işleviyle birlikte, bankaların üç temel fonksiyonu olarak belirtilmektedir (R. Apostolik, Donohue, & Went, 2009; Richard Apostolik & Donohue, 2015; Mishkin & Eakins, 2012; Takan & Boyacıoğlu, 2011). Bankacılıkta sunulan, çok ve çeşitli hizmetler arasında, internet bankacılığı ve mobil bankacılık hizmetleri gibi dijital bankacılık olarak adlandırılan (dijital) işlemler bulunmaktadır. Sadece bu tanımlamalarla bile dijital bankacılığın günümüz koşullarında FinTek şirketlerinin dışında değerlendirilmesi gerekliliği tespiti sunulabilmektedir.

Milenyum öncesinden beri insan kaynaklarıyla ilgili kararların banka performansı ile yakından ilişkili olduğu, kalite artırımı ve maliyet kısıma politikalarının odağında yer aldığı bilinmektedir (Trethowan & Scullion, 1997, p. 65). Tarihsel süreç ilerledikçe, değişen koşullara uyum sağlamak adına geleneksel iş yapma biçimlerinde değişiklikler gerçekleştiği ve performans unsurlarının güncellendiği bilinen bir diğer noktadır (Chen, Wu, & Yang, 2019; Gomber, Kauffman, Parker, & Weber, 2018). ‘Girişimcilik yönelimi (entrepreneurial orientation)’ kavramının bankacılık faaliyetlerinde dünya genelinde gündeme gelmeye başlaması, bankaların yeni ekosistemde ne şekilde yer alacağını belirleme çabalarına yeni bir soluk getirmiştir (Niemand, Rigtering, Kallmünzer, Kraus, & Maalaoui, 2021). Dijitalleşme yolunda girişimcilik yönelimi ile firma performansları, bankaların dijitalleşme ile ilgili stratejik vizyonları ile firma performanslarının incelenmesi dışında dikkate alınabilmektedir. Bu yönelimin dışında bankaların dijitalleşmeyle ilgili stratejik vizyonları ile birlikte girişimcilik

yöneliminin varlığında görece daha iyi performans sergileneceği ile ilgili çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Niemand et al., 2021, pp. 319–322). Değişen koşullarda performans konusunun değerlendirilmesindeki gelişmeler için ayrıca konuya farklı noktalardan yaklaşan ve dijital bankacılığın işgücü piyasasına etkilerini değerlendiren (Diener & Špaček, 2021; Fernández Torres, Gutiérrez Fernández, & Palomo Zurdo, 2019; Goel & Garg, 2018; Kozak & Golnik, 2020; Mbama & Ezepue, 2018; Mosteanu, 2020; Sehgal & Garg, 2020) çalışmaları incelenebilir.

Banka karlılığı ile operasyonel etkinlik arasında pozitif yönlü ilişkinin olduğu literatürde belirtilmektedir (Toraman, Ata, & Buğan, 2015). Girdi ve çıktının oranlanması ile değerlendirilebilen verimlilik konusu, banka çalışanlarının operasyonel faaliyetlerde katma değer yaratabildiği sürece faydalı olacağını öne sürmektedir. Bu düşünce literatürle uyumlu şekillenmektedir.

FinTek’lerin ve bankacılıkta dijitalleşmenin çok yakın ilişkili, iki ayrı alan olarak gelişimine devam ediyor olduğu çalışmada sunulan literatürden rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Geleneksel banka yönetimi şekilleri günümüzde, en azından Türkiye özelinde halen devam etmektedir. Kredi kullandırma yönünde bankacılıkta bir akış bulunmaktadır ve banka genel merkezinden şubelere doğru periyodik olarak yoğun satış baskısı olmaktadır. Bu kapsamda düşünüldüğünde, günümüzde “fon topla, fon kullandır” akışı aslında “fon kullandır ve kullandırdığın fonu bul” şeklinde işlemektedir.

Bankaların gelir yaratmadaki temel araçlarının krediler olması; ayrıca politika yapıcılarının ekonomik aktivite üzerinde bankalar kanalıyla etki yaratmak istemesi, bankalar ve bankalarca sunulan krediler ilişkisinin tarih boyunca gözde bir konu olmasını sağlamıştır. Türkiye özelinden bir değerlendirmeye 1990 – 2008 dönemi için VAR modeliyle ve banka kredi kanalının etki – tepki fonksiyonlarıyla incelendiği çalışmada, kredi kanalı çalışmasının, bankaların sisteme verilen çeşitli para politikası şoklarını yanıtlama kalıplarına bağlı olduğu belirtilirken ek olarak para arzı şoklarının kredi kanalı etkinliğine katkısı olacağı da belirtilmiştir (Peker ve Canbazoglu, 2011). Anılan önceki çalışmaya çok yakın bir dönem için, 1990 – 2010 döneminde, banka kredi kanalı VAR model ve etki – tepki fonksiyonlarıyla incelenmiş ve kredi kanalının kısmen işler durumda olduğuna yönelik bulgular edinilmiştir (Taş, Örnek, ve Utlu, 2012). Görece yakın geçmişte, 2001 – 2008 dönemi için, sVAR veya yapısal VAR ile gerçekleştirilen çalışmada banka kredi kanalının Türkiye reel ekonomisine etkisi ampirik olarak sunulmuştur (Arabacı ve Baştürk, 2013). Bir başka VAR çalışması 2003 – 2015 yıllarını kapsamaktadır ve bu dönemde banka kredi kanalının kısmen çalıştığını ifade etmektedir (Ümit, 2016). Yakın geçmiş olarak değerlendirilebilecek 2011 – 2018 dönemi için Türkiye’de banka kredi kanalının işlediğini ifade eden VAR çalışması gerçekleştirmiştir (Güvenoglu ve Serel, 2019). Sunulan bu literatürde politika yapıcılar açısından para politikası şokları ile banka kredilerinin etkilenmesi incelenmiştir. Tespit edilen bulgular kredilerdeki değişikliğin tamamının para politikasıyla açıklanamayacağı yönündedir. Firmanın (bankanın) içsel değişkenleri

ile sunulan kredilerin ilişkili olduğu düşünüldüğünde ulaşılan bu sonuçlar tutarlıdır. Firmanın kendiyile ilgili olarak çalışan personel sayısı, krediler ve mevduat (katılım fonu) ile ilişkinin sorgulanması ve modellenmesi anlamlı bir çalışma olacaktır.

1.2.Araştırma Sorusunun ve Beklentinin Sunumu

Ekonometrik modellerde zaman serisi çalışmaları kurgusu, uzun dönemli denge üzerine oturtulmakta ve kısa – orta vadede bu dengeden sapmaların olabileceği; ancak sapmaların piyasa koşullarında dengeye dönüşü içermekte olduğu belirtilmektedir.

Bankalar güven sağlama işlevi yanı sıra, ekonomide fon toplamak ve fon kullanılmak işlevlerini gerçekleştirerek finansal sistemde yer alırlar. Bu işlevler bankaların temel üç fonksiyonu olarak belirtilmektedir. Bu çalışmada fon kullanılmak işlevi kapsamında “Banka Kredileri”, fon toplama kapsamında “Banka Mevduatları(Katılım Fonları)” incelenmiştir. Eğer banka çalışanlarıyla banka kredilerinin ve banka mevduatı(katılım fonu) arasındaki ilişki hakkında bilgi açığa çıkarılabilirse yöneticilere banka istihdam politikalarında daha etkin pozisyon alma imkanı sağlanabilir.

Geleneksel şube bankacılığı ile dijital bankacılık henüz birbirinin tamamlayıcısı olduğu duyumsamasıyla, şube sayısı ile ilgili bir tasarrufta bulunmak yerine, şube çalışan sayısında tasarrufta bulunabilme imkânı sorgulanmaktadır. Çalışan sayısı ile bankaların kredi ve mevduat(katılım fonu) arasında belirlenecek ilişkinin yönü ve derecesi dahilinde çalışanların verimliliğinin artırılmasının değerlendirilmesi; ayrıca yeni istihdamda aranacak yetkinlik alanına yönelik bilgilerin açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Mevduat(katılım fonu) ve/veya krediler ile çalışan sayısı arasında belirlenecek olası bir düşük ilişki Türk bankacılık sektöründe, ‘insan – insan’ etkileşiminin, ‘insan – makine’ etkileşimi ile ikamesi için olanaklı bir durumun hazır hale geldiği yönünde sinyaller verecektir.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş kısmında; araştırma sorusunu doğuran nedenlere ve geçmiş çalışmalara yer verilmiştir. Bu bölüm kapsamında, çalışmanın bakış açısı ve konunun önemi açıklanmıştır. Teori ve geçmiş uygulamalar birlikte değerlendirilerek araştırma sorusunun ve literatürle uyumlu beklentinin sunumu gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde, çalışma amacına uygun olarak toplanan veri, bilgi, belge, evrak, doküman ve malzeme birlikte ele alınmış ve araştırmanın materyali oluşturulmuştur. Kullanılan materyal, Türkiye açısından, finans ve bankacılık literatüründe kullanılan temel bankacılık fonksiyonları ilgili; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu(BDDK) veri sorgulama sistemlerinden sağlanan veriler; mevzuat düzenlemeleri ve diğer materyal, olarak özetlenebilir. Bu kapsamda çalışma açısından kullanımı uygun olabilecek yöntemlerin ve karşılaşılabilecek sonuçların araştırılması gerçekleştirilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırma sorusunun cevaplanması için veri setine yöntemler uygulanmış ve edinilen bulgular anlatılmıştır. Dördüncü bölümde elde edilen bulgular finans, bankacılık, yatırım kararları ve risk yönetimi ile yönetsel kararlar üzerinde etkileri açısından tartışılmıştır. En son bölümde araştırma sonucunda tespit edilen sorunlara çözümler çerçevesinde genel bir değerlendirme sunulmuştur.

2.YÖNTEM

2.1.Kullanılan Materyal

Giriş kısmında sunulmuş olan, bankaların fon toplama ve fon kullandırma işlevleri, geniş bir bakış açısıyla sektörün bilançolarından kredilerin ve mevduatın izlenmesiyle açıklanabilmektedir. Bankacılık sektöründe krediler kapsamında yapılan değerlendirme ve izlemeler on yedi ayrı alt başlık altında incelenebilir niteliktedir. Sektöre ve sektördeki bütün kredi kalemlerine ihtiyaç duyuluyor olması alt kırılımlar dahilinde araştırmanın detaylandırılmasını gerektirmemektedir. Spesifik bir kredi türüne yönelik çalışma yapılmak istenilecek olursa, iskontolu işlemlerden alacaklar, ihracat kredileri, ithalat kredileri, ihracat garantili yatırım kredileri, diğer yatırım kredileri, işletme kredileri, taksitli ticari krediler, ihtisas kredileri, fon kaynaklı krediler, tüketici kredileri, kredi kartları, müşteri adına menkul değer alım kredileri, kıymetli maden kredileri, faktoring işlemlerinden alacaklar, mal karşılığı vesaikin finansmanı, ortaklık finansmanı, diğer krediler başlıkları incelenebilecek alt kırılımlar olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu(BDDK) tarafından kullanıma sunulmaktadır. Mevduat ile ilgili değerlendirme yapılacak olduğunda türler itibariyle veya vade itibariyle bir ayırmadan yararlanmanın mümkün olduğu belirtilmelidir. Araştırılan konunun içeriği nedeniyle bankacılık sektörünün ilgili dönemdeki toplam mevduat tutarı ile çalışılmış ve ayrıntıya girilmemiştir. Çalışmada BDDK verileri kullanılmıştır (BDDK, 2021). BDDK tarafından, BDDK Veri Transfer Sistemi(BVTS) aracılığıyla oluşturulan aylık bültenin Bankacılık sektörü verilerinden, bilançodan sağlanan krediler, Türk Parası(TP) ve Yabancı Para(YP) toplamı olarak Türk Lirası cinsinden çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada TP ve YP toplanarak bulunan Toplam kalemi kullanılmıştır. Yine benzer şekilde edinilen bilanço verilerinden mevduat(katılım fonu) verileri toplam olarak kullanılmıştır. Çalışan sayılarına ait veriler, diğer bilgiler başlığında sunulan yurt içi personel sayısı ile yurt dışı personel sayısının toplamı olarak alınmıştır. Tüm seriler birimden bağımsız hale doğal logaritma kullanılarak çevrilmiştir. Temel tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur.

Analizin repkilasyonu için çalışmada kullanılan seriler açık kaynak bağlantısı olarak sunulmuştur.⁴ Veri seti revizyonlarının çalışmanın yinelenmesini etkileme olasılığı böylece ortadan kaldırılmaktadır.

Araştırılan seriler için Aralık 2002, veri seti sınırlarını çizmektedir. Her bir krediler, mevduat ve çalışan sayısı serisi için 222 aylık veri üretilmiştir. Logaritmik dönüşüm sonucunda 221 aylık veri ile çalışılmıştır. Özetle, çalışmanın gerçekleştirildiği tarih itibariyle erişilebilir durumdaki en uzun veri ile analiz serileri oluşturulmuştur. Tekrara imkân veren bir çalışma olmasını kolaylaştırması amacıyla programdan alınan analiz çıktı tabloları bağlantısı istenildiğinde yazar tarafından paylaşılacaktır.

4 ⁴“Bu çalışmanın indirilebilir veri seti bağlantısı: DAVER, Gizay (2021), “dijitallesirken_tasarruf_edilebilir_mi-YBD”, Mendeley Data, V1, doi: 10.17632/nswtk2gyxr.1

Tablo 1: Serilerin temel tanımlayıcı istatistikleri

Örnek: 2002M12 2021M05	LNRCLS	LNRKRD	LNRMEV
Ortalama	0.222	1.976	1.501
Medyan	0.155	2.146	1.581
Maksimum	8.436	36.278	32.760
Minimum	-9.225	-38.339	-26.556
Std. Sapma.	1.677	9.331	6.998
Çarpıklık	-0.423	-0.831	-0.645
Kurtosis	16.066	8.883	8.036
Jarque-Bera	1578.653	344.183	248.889
Olasılık Değeri	0.000	0.000	0.000
Toplam	48.978	436.630	331.693
Toplam Kareli Sapma	618.918	19155.040	10775.250
Gözlem Sayısı	221	221	221

Finansal verilerde sıklıkla karşılaşıldığı ve uygun bir şekilde, incelenen serilerin standart normal dağılım sergilemiyor olduğu gözlenmektedir.

2.2. Metodoloji

BDDK aylık raporlarından çekilen 2002:12 – 2021:05 aralığındaki 222 gözlem ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Türk bankacılık sektörüne ait bilanço verilerinden alınan krediler ile mevduat(katılım fonu) tutarlarının Türk parası ve yabancı para toplamı ayrı ayrı hesaplanmış ve analize hazır hale getirilmiştir. Bilanço dışı diğer bilgilerden alınan yurtiçi ve yurtdışı personel sayılarının toplamı, sektörün toplam personel sayısını temsil edecek şekilde hesaplanmıştır. Böylelikle kredi, mevduat ve çalışan sayısı olarak araştırmanın kapsamı oluşturulmuştur. Araştırma sorusunun cevaplanması için daha uygun olacağından üç serinin logaritmik değişimi ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma konusu veriler çalışma hazırlandığı anda BDDK tarafından sunulan en son güncelleme tarihli verileridir.

2.2.1. Birim Kök Testleri

Zaman serisi analizlerinin ön hazırlığında, veri seti okunması ve uygun yöntemlerle verilerin durağanlığının test edilmesi yer almaktadır. Bir zaman serisinin olasılık dağılımı incelemesinde, mevcut veya geçmişteki bir olasılık dağılımı ile belirli bir dönem ilerideki olasılık dağılımının değişmeden kalması sürecin durağan olması şeklinde açıklanabilir.

Serilerin durağan olmadığı durumlarda gerçekleştirilen analizler sonucunda sahte regresyon başta olmak üzere çeşitli sorunlar ile karşılaşmak mümkündür(Enders, 2010:196). Ekonomik açıdan anlam ifade etmeyen ancak yüksek açıklama gücüne ve anlamlı değerlere sahip sonuçlarla karşılaşılması, sahte regresyon durumunda

karşılaşılabilen istenmeyen bir durumdur(Granger ve Newbold, 1974). İncelenen serinin, her bir gecikme için sabit bir ortalama, sabit varyans ve sabit otokovaryanslara sahip olması durağan bir seri olarak tanımlanmasını sağlamaktadır(Brooks, 2014:353).

Farklı seviyeden bütünleşik olan y_t ve z_t değişkenlerin kullanıldığı $y_t = a_0 + a_1 z_t + e_t$ gibi bir regresyon denklemi düşünüldüğünde, regresyon denklemi anlamsız olacağı için değişkenlerin durağanlığının test edilmesi önemlidir. Bunun dışında durağan olmayan y_t ve z_t serileri aynı seviyeden bütünleşikse ve hata terimlerinin serileri stokastik trend içeriyorsa sahte regresyon sorunu ile karşılaşılacaktır. Burada anılan koşullar ve benzerleri bulunduğu regresyon denklemi ile tahmin yapmak anlamsızdır(Enders, 2014:199).

1976 yılında Fuller ve 1979 yılında Dickey ve Fuller serideki durağanlık araştırmalarının öncüleri olarak bilinmektedir(Brooks, 2008:327, 2014:361). Durağanlık veya birim kök varlığını araştırmak ve anlamak için çok ve çeşitli test bulunmaktadır. Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1981) çok bilinen bir yöntem olmakla beraber zaman içerisinde Otoregresif süreçlerde momentum sınırıyla eşik değer için özel dikkat geliştirilmiş, kritik değerlerde güncellemeler yapılmış ve durağanlığın asimetrik düzeltmeleri dikkate alan varyasyonları literatüre dahil edilerek yöntem ve modellerde geliştirmeler gerçekleştirilmiştir.(Enders ve Granger, 1998). Optimal gecikme sayısını belirleme probleminin çözülmesi için ADF yöntemi benimsendiğinde verinin frekansından faydalanılması veya bilgi kriterinden faydalanılması önerilmektedir(Brooks, 2008:363). Zaman serilerinde olma olasılığı yüksek olan yapısal kırılmayı ve trendi dikkate alan PP, testi genelleştirmiş bir alternatif olarak kullanılabilir(Phillips ve Perron, 1988). Dickey – Fuller prosedürünü genelleştirerek hata terimlerinin dağılımında oldukça hafif varsayımlarda bulunarak hata terimlerindeki heterojenliği hesaba katmak için Dickey – Fuller t istatistiklerinin değiştirildiği Phillips ve Perron 1998 yılındaki çalışması alternatif olarak kullanılabilir(Enders, 2014). Şüphesiz ki burada anılan yöntemlerden başka yöntemlerde bulunmaktadır; ancak çalışmada kullanılmadığı için KPSS testi gibi diğer testler incelenmemiştir.

Bu çalışmada serilerin birim kök taşıyıp taşımadıklarını tespit etmek amacıyla PP ve ADF testleri uygulanmıştır. Uygulanan test sonucunda belirlenen istatistiğin, kritik değerle karşılaştırılmasıyla sıfır hipotezinin kabulüne veya reddine karar verilir (Enders, 1995, 2014). Örnek türü ve örnek boyutuna göre t istatistiğinin çeşitli seviyelerdeki değerlerinin farklılaştığı belirtilmelidir. Sabitli ama trendli olmayan kümülatif dağılım tablosunda kritik değerler değişimleri hem sabitli hem de trendli olmayan durum için gözlemlendiği gibi sabitli ve trendli durum için de gözlemlenmektedir(Enders, 2014). Uygulanan yöntemin (Örneğin: MacKinnon, 1996 çalışmasında sunulan tek yönlü olasılık değerleri temsil edecek şekilde) p-değerlerinin temel alındığı çalışmanın belirtilmesi önemlidir. Örneklem değişiminde karşılaşılan kritik düzey sunumu zaman içerisinde literatür gelişimiyle farklılaşabilmektedir ve bu farklılıklar paket programların kullanılmakta olan sürümlerine yansıtılabilmektedir. Paket programlar

kullanılarak elde edilen sonuçların sunumunda bu konu ile birlikte analiz sonuçlarının hangi ekonometrik ve istatistiki çalışma ışığında sunulduğu belirtilmelidir. Paket program kullanılmadığı ve hesaplamaların kodlar yazılarak yapıldığı durumlarda, yöntem ve/veya bulgular kısmında hangi sistemde değerlendirilmenin yapıldığı detaylarına yer verilmesi faydalı olacaktır.

2.2.2.Etki – Tepki Analizi

VAR sisteminin gecikme uzunluğu belirlenmesi sonrasında etki tepki analiziyle değişkenlerin belirlenen bir dönem içerisindeki hareketleri incelenebilir. Bu analiz şokların hangi değişkende olduğunu ve meydana gelen şoka hangi değişkenin, hangi zamanda ne şekilde tepki verdiğini mercek altına alır(Tarı, 2010, pp. 465–468).

Bir otoregresyon durumunun hareketli ortalama ile ifade edilmesi gibi, vektör otoregresyon durumu da vektör hareketli ortalama şeklinde ifade edilebilir(Enders, 2014, p. 294). Vektör hareketli ortalama şeklindeki sunumun, VAR modeldeki şokların zaman içerisindeki tepkilerini izlemenin temelini oluşturduğu bilinmektedir(Sims,1980, 1986, 1992).

Etki tepki analizi en özet haliyle bir VAR sisteminde yer alan değişkenlerden birine verilen bir birimlik şokun sistemdeki diğer değişkenlere etkisi olarak tanımlanmaktadır(Brooks, 2014, p. 687). Ölçü birimini ortadan kaldırmak için bir birimlik şok yerine bir standart sapmalı şok olarak değerlendirmek genelde kullanılan bir yöntemdir(Hill, E. Griffiths, & Lim, 2018, p. 604).

Etki tepki analizleri ve varyans ayrıştırmasına gereksinim duymanın gerekçeleri şöyle özetlenebilir: Blok F-testleri ve bir VAR sistemde nedenselliğin araştırılması, VAR sistemdeki değişkenlerin kurulan modelde hangi değişkenler üzerinde istatistiki olarak etkisi olacağını göstermektedir; ancak F-testleri yapıları gereği değişkendeki etkinin ne kadar süreceği veya ilişkinin pozitif veya negatif yönlü olma şeklindeki işareti hakkında bilgi vermemektedir(Brooks, 2014, p. 336). Etki tepki analizleri ve varyans ayrıştırması bu değerli bilgilerin açığa çıkarılması için faydalı olmaktadır.

Etki tepki analizinin gerçek mekanizmasında bütüncül bir değerlendirme yapıldığında tanımlama sorunu olarak adlandırılan iki alt sorunla karşılaşmaktadır. Birincisi çarpanları üretmenin çok değişkenli analogu olarak adlandırılan, birbirine bağlı dinamiklere izin verilmesi sorunudur. İkincisi ise gözlemlenmeyen verilerden, doğru şokun tanımlanması sorunudur. Tanımlama sorunu olmayan durumun sadece değişkenlerin dinamik olarak ilişkili olduğu; ancak eş zamanlı olarak ilişkili olmadığı durumda mümkün olduğu bilinmektedir(Hill et al., 2018, p. 604).

Pratik uygulamada, alternatif ayrıştırmalardan en uygun olana karar vermek ‘zorlayıcı’ olabilmektedir. Bazen bir değişkenin bir diğer değişken üzerinde eş zamanlı etkisinin olmadığını varsaymak için teorik bir gerekçe bulunmakla beraber çoğunlukla böyle bir apriori bilgi bulunmamaktadır. Cholesky ayrıştırması kullanımı, yapısal modelin tanımlanmasında varsayımları minimum tutmaya yardımcı olmaktadır. Cholesky

ayırıştırması kullanımı ile tanımlama sorununu değişkenlerin eş zamanlı etkisi olmadığı kabullenmesiyle aşılabilmektedir (Enders, 2014, pp. 285–300) Etki tepki analizlerinde ve varyans ayrıştırmasında değişkenlerin sıralaması önem arz etmektedir. Değişkenlerin hata terimleri arasındaki korelasyon katsayısının büyüklüğü, denklemde sıralamanın önemini belirginleştirmektedir(Enders, 2014, p. 299).

2.2.3. Varyans Ayrıştırması

Bir değişimdeki değişimin oransal olarak ne kadarının kendisinden ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını araştırmaktadır. Varyans ayrıştırması değişkenlerin varyanslarının etkileşimini mercek altına almakta olup, değişkenlerin içsel veya dışsal değişken olarak tanımlanmasına yardımcı olarak da kullanılmaktadır(Tarı, 2010, p. 468,469).

Varyans ayrıştırması, VAR sistem dinamiklerini incelemede, bağımlı değişkenin hareketlerinin oranını kendi şoklarına karşı diğer değişkenlerin şoklarına bağlı olarak verir(Brooks, 2014, p. 337). Bu sayede varyans ayrıştırması ile VAR modeldeki değişkenleri etkilemede her şokun(inovasyon veya rastgele yeniliğin) görece önemi hakkında bilgi edinilebilir.

Etki tepki analizinde geçerli olan hata terimleri sıralaması sorununun varyans ayrıştırması için de geçerli olduğu bilinmektedir(Enders, 2014, p. 302). Sonuç olarak, varyans ayrıştırması gerçekleştirilirken, VAR modelde değişkenlerin sıralamasının önemli olduğu ve sıralama değişikliklerinin sonucu etkileyeceği unutulmamalıdır.

3. BULGULAR

Çalışmada Eviews 9 paket programından faydalanılmıştır. Veri düzenleme ve program çıktı tablolarının indirme bağlantısı istenildiği takdirde paylaşılacaktır. Günümüzde program kullanmaktan ziyade doğru veriyle, doğru yöntemle çalışarak, çıktıyı yorumlayabilmek anlam ifade etmektedir. Uygun olmayan veriye uygun olmayan yöntem uygulaması sonuçları da çarpıtabilecektir. Paket program ADF testinde seriler için sıfır hipotezini kurarken serilerin birim köke sahip olduğunu ve birim kök içerdiğini belirtmektedir, Tablo 2’de sonuçlar raporlanmıştır.

Tablo 2: ADF ve PP birim kök testi sonuçları

Değişken	Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF)			Phillips Perron (PP)		
	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
LNRCLS	-2.4662 n0	-4.3879 ***	-1.9939 **	-13.0731 ***	-18.6673 ***	-13.0542 ***
LNKRKD	-2.7129 *	-3.3463 *	-1.3573 n0	-17.6469 ***	-26.8828 ***	-13.7877 ***
LNRMVEV	-6.5969 ***	-6.6031 ***	-0.9519 n0	-33.2896 ***	-34.4845 ***	-14.0314 ***
d(LNRCLS)	-10.3197 ***	-10.3153 ***	-10.3444 ***	-71.6475 ***	-71.5134 ***	-71.8529 ***

d(LNRKRD)	-11.4244 ***	-11.3718 ***	-11.4463 ***	-72.645 ***	-72.6104 ***	-72.7625 ***
d(LNRMEV)	-11.2843 ***	-11.2164 ***	-11.3144 ***	-74.3584 ***	-74.2115 ***	-74.6092 ***
Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Kullanılan olasılıklar MacKinnon 1996 tek taraflı p-değerleridir ve Gecikme uzunluğu SIC kriterinde belirlenmiştir.						

H:0 hipotezi birim kök vardır demektir. Hesaplanan t-istatistikleri, 1996 MacKinnon tek taraflı olasılık dağılımı tablo değerinden büyüktür. Bulunan sonuç dağılımın içinde kalmaktadır. Birim kök vardır hipotezini kabul etmek gerekir. Özellikle yapısal kırılmaya olanak veren PP test sonuçları, tüm koşullar altında değerlendirildiğine, süreç için ekonometrik notasyon I(0) şeklindedir. ADF birim kök sınavında tercih edilebilecek en uzun gecikme uzunluğu 14 olarak tanımlanmış, program tarafından SIC kriterine göre otomatik seçilmiş ve belirlenmiştir. PP testinde Bartlett kernelinde, Newey-West Bandwith otomatik seçiminde yapılan sınavlar VAR model kurularak, Tablo 3'te listelenen en düşük değerli bilgi kriteri AIC olarak tespit edilmiştir. Aylık veriyle çalışılıyor olduğu hatırlatılmalıdır.

Tablo 3: Gecikme Uzunluğu Seçim Değerlendirmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1619.993	NA	833.5855	15.23937	15.28671*	15.2585
1	-1615.705	8.413374	871.3127	15.28362	15.47299	15.36015
2	-1614.056	3.191356	933.624	15.35263	15.68403	15.48656
3	-1567.978	87.8287	659.2240*	15.00449*	15.47791	15.19581*
4	-1564.305	6.896633	693.2119	15.05451	15.66996	15.30323
5	-1561.424	5.330473	734.4922	15.11196	15.86943	15.41808
6	-1549.164	22.33303*	712.7591	15.08135	15.98085	15.44487
Not: * ilgili kritere göre seçilen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.						
LR: sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (her test 5% düzeyinde)						
FPE: Final(son) tahmin hatası						
AIC: Akaike bilgi kriteri						
SC: Schwarz bilgi kriteri						
HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri						

Tablo 2'deki serilerin düzeyde durağan olduğu ve durağanlık derecelerinin aynı olduğu belirlenmiştir. Değişkenler durağan olduğu için teori gereği, sahte bir regresyonla karşılaşma korkusu olmadan bu değişkenlerin seviyeleri arasındaki bir regresyon ilişkisini tahmin edebiliriz. Düzeyde durağan değişkenler, logaritmik değişim işlemine tabi tutulmuş çalışan sayısı, kredi ve mevduat serileridir. Logaritmik değişim serileri düzeyde durağan olduğu için eş-bütünleşme bakılmaz.

VAR modeli EKK yönteminde Çalışan Sayısı, Krediler ve Mevduat için aylık veriyle çalışılması nedeniyle LR test istatistiği kriterine göre 6 gecikme içerecek şekilde

kurgulanarak LS 1 6 LNRCLS LNRKRD LNRMEV şeklinde sunulmuştur. VAR Modeli matematiksel ifadesi ve katsayılarla çıktıkları şöyledir:

VAR Model matematiksel ifade:

$$\begin{aligned}
 LNRCLS &= C(1,1) * LNRCLS(-1) + C(1,2) * LNRCLS(-2) + C(1,3) * LNRCLS(-3) + C(1,4) * LNRCLS(-4) \\
 &\quad + C(1,5) * LNRCLS(-5) + C(1,6) * LNRCLS(-6) + C(1,7) * LNRKRD(-1) + C(1,8) \\
 &\quad * LNRKRD(-2) + C(1,9) * LNRKRD(-3) + C(1,10) * LNRKRD(-4) + C(1,11) \\
 &\quad * LNRKRD(-5) + C(1,12) * LNRKRD(-6) + C(1,13) * LNRMEV(-1) + C(1,14) \\
 &\quad * LNRMEV(-2) + C(1,15) * LNRMEV(-3) + C(1,16) * LNRMEV(-4) + C(1,17) \\
 &\quad * LNRMEV(-5) + C(1,18) * LNRMEV(-6) + C(1,19) \\
 LNRKRD &= C(2,1) * LNRCLS(-1) + C(2,2) * LNRCLS(-2) + C(2,3) * LNRCLS(-3) + C(2,4) * LNRCLS(-4) \\
 &\quad + C(2,5) * LNRCLS(-5) + C(2,6) * LNRCLS(-6) + C(2,7) * LNRKRD(-1) + C(2,8) \\
 &\quad * LNRKRD(-2) + C(2,9) * LNRKRD(-3) + C(2,10) * LNRKRD(-4) + C(2,11) \\
 &\quad * LNRKRD(-5) + C(2,12) * LNRKRD(-6) + C(2,13) * LNRMEV(-1) + C(2,14) \\
 &\quad * LNRMEV(-2) + C(2,15) * LNRMEV(-3) + C(2,16) * LNRMEV(-4) + C(2,17) \\
 &\quad * LNRMEV(-5) + C(2,18) * LNRMEV(-6) + C(2,19) \\
 LNRMEV &= C(3,1) * LNRCLS(-1) + C(3,2) * LNRCLS(-2) + C(3,3) * LNRCLS(-3) + C(3,4) * LNRCLS(-4) \\
 &\quad + C(3,5) * LNRCLS(-5) + C(3,6) * LNRCLS(-6) + C(3,7) * LNRKRD(-1) + C(3,8) \\
 &\quad * LNRKRD(-2) + C(3,9) * LNRKRD(-3) + C(3,10) * LNRKRD(-4) + C(3,11) \\
 &\quad * LNRKRD(-5) + C(3,12) * LNRKRD(-6) + C(3,13) * LNRMEV(-1) + C(3,14) \\
 &\quad * LNRMEV(-2) + C(3,15) * LNRMEV(-3) + C(3,16) * LNRMEV(-4) + C(3,17) \\
 &\quad * LNRMEV(-5) + C(3,18) * LNRMEV(-6) + C(3,19)
 \end{aligned}$$

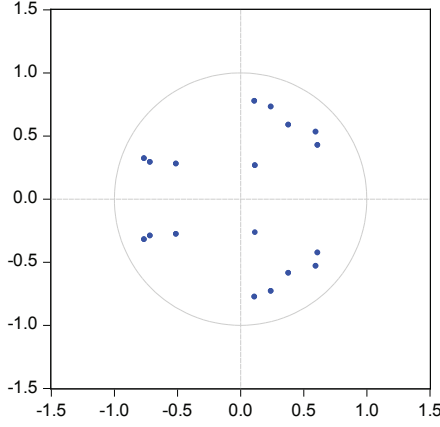
VAR Model katsayılarla çıktıkları:

$$\begin{aligned}
 LNRCLS &= 0.105039423705 * LNRCLS(-1) + 0.107995282036 * LNRCLS(-2) - 0.41946438649 \\
 &\quad * LNRCLS(-3) - 0.0451222511294 * LNRCLS(-4) + 0.0918777319226 * LNRCLS(-5) \\
 &\quad - 0.202271017125 * LNRCLS(-6) + 0.038675113307 * LNRKRD(-1) - 0.00572482840457 \\
 &\quad * LNRKRD(-2) - 0.03481669778 * LNRKRD(-3) + 0.0567499715809 * LNRKRD(-4) \\
 &\quad + 0.0380164693931 * LNRKRD(-5) - 0.00757422003833 * LNRKRD(-6) - 0.051573607262 \\
 &\quad * LNRMEV(-1) + 0.00426975157156 * LNRMEV(-2) + 0.0231328933761 * LNRMEV(-3) \\
 &\quad - 0.0795273629095 * LNRMEV(-4) - 0.0398919716265 * LNRMEV(-5) \\
 &\quad + 0.00781472850559 * LNRMEV(-6) + 0.354133005989 \\
 LNRKRD &= -0.169821911747 * LNRCLS(-1) + 0.684421514897 * LNRCLS(-2) - 0.349184810688 \\
 &\quad * LNRCLS(-3) - 0.183632352356 * LNRCLS(-4) + 0.409159683885 * LNRCLS(-5) \\
 &\quad - 0.178521347743 * LNRCLS(-6) + 0.295460492371 * LNRKRD(-1) - 0.0453677295689 \\
 &\quad * LNRKRD(-2) - 0.542658650512 * LNRKRD(-3) + 0.0471164822749 * LNRKRD(-4) \\
 &\quad + 0.170851752453 * LNRKRD(-5) - 0.149632909315 * LNRKRD(-6) - 0.3140772772 \\
 &\quad * LNRMEV(-1) + 0.00573467720298 * LNRMEV(-2) + 0.0525944614741 * LNRMEV(-3) \\
 &\quad - 0.155982474615 * LNRMEV(-4) - 0.189627270279 * LNRMEV(-5) - 0.0892846123546 \\
 &\quad * LNRMEV(-6) + 3.36609711789 \\
 LNRMEV &= -0.160985698143 * LNRCLS(-1) + 0.528742888419 * LNRCLS(-2) - 0.117210535362 \\
 &\quad * LNRCLS(-3) - 0.171316150732 * LNRCLS(-4) + 0.315197939905 * LNRCLS(-5) \\
 &\quad + 0.129130765733 * LNRCLS(-6) + 0.224254168574 * LNRKRD(-1) + 0.00330580236498 \\
 &\quad * LNRKRD(-2) - 0.225381817011 * LNRKRD(-3) + 0.0624192254753 * LNRKRD(-4) \\
 &\quad + 0.0863325919845 * LNRKRD(-5) - 0.119164823853 * LNRKRD(-6) - 0.257305065384 \\
 &\quad * LNRMEV(-1) - 0.0446065855974 * LNRMEV(-2) - 0.204541454237 * LNRMEV(-3) \\
 &\quad - 0.146701786355 * LNRMEV(-4) - 0.104805312317 * LNRMEV(-5) - 0.113497082866 \\
 &\quad * LNRMEV(-6) + 2.63514375308
 \end{aligned}$$

I(0) ve aynı seviyeden durağan serilerimiz için Tablo 3'te bilgi kriterleri daha kısa zaman zarfını öneriyor olarak tespit edilmiş olsa dahi, aylık veri ile çalışıldığı için bir yılın yarısını kapsayacak şekilde gecikme genişletilmiş, LR test istatistiğinin önermesi çerçevesinde gecikme uzunluğu altı olarak belirlenmiştir. Serilerimizde Johansen Eş-bütünleşme yapılmaya uygun bir durum olmadığı belirtilmelidir. Kurgulanan VAR modelin güvenilirliği ve geçerli bir model olup olmadığının sorgulanması için birim çember dahilinde inceleme gerçekleştirilmiştir.

Grafik 1: AR karakteristik ters polinom kökleri

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

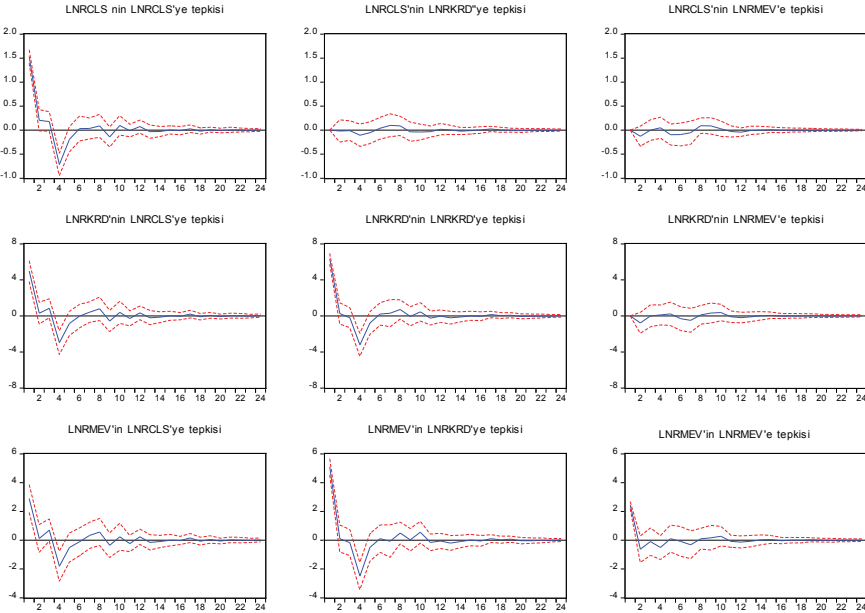

Grafik 1’ de sunulan program çıktıları AR karakteristik ters polinom kökleri birim çember içinde yer aldığını göstermekte ve VAR modelin istikrarlı olduğunu belirtmektedir. Tüm terimler birim çember içerisinde yer aldığından kurgulanan VAR model ile çalışmada sakınca bulunmamaktadır.

VAR modelin anlamlı ve istikrarlı bulunması sonrasında etki – tepki analizi grafikler üzerinden incelenecektir.

Grafik 2: Etki – Tepki Analizi Grafikleri

± 2 standart hata bandında 1 standart sapmalı inovasyonlara Cholesky tepkisi

Grafik 2’de sunulan dokuz ayrı grafik her bir değişkene verilen bir birimlik şokun diğer değişken üzerindeki etkisini göstermektedir. Yatay eksenle sıfırdan başlayarak yirmi dörde kadar uzanan sayılar, verilen etkinin(şokun) yirmi dört aylık süre zarfındaki hareketi ile ilgili bilgi sunmaktadır. Sol üst köşeden sağ alt köşeye doğru incelemeler yapıldığında değişkenin kendisi üzerindeki etkilerini gözlemleyebiliriz. Çalışmamızın amacı açısından değişkenlerin kendi ile ilişkisinden ziyade diğer değişkenlerle ilişkisine bakmak daha faydalıdır. Çalışan sayısı değişimindeki şoklar incelendiğinde kredilerde gerçekleşen tepkinin, mevduatta gerçekleşen tepkiden daha keskin ve daha belirgin olduğu gözlenecektir. Kırmızı kesikli çizgilerle sunulan ve iki standart hata ile oluşturulan bandın periyotlar arasında daralması hata terimlerinin daha az sapma gösterdiğini, bantların arasının açılması ise daha yüksek sapmalar gözlemlendiğini anlatmaktadır.

Tablo 4: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Varyans Ayrıştırması:									
Dönem (Ay)	Çalışan Sayısı Değişiminin			Kredi Değişiminin			Mevduat Değişiminin		
	LNRCLS	LNRKR	LNRMEV	LNRCLS	LNRKR	LNRMEV	LNRCLS	LNRKR	LNRMEV
1	100.000	0.000	0.000	38.120	61.880	0.000	20.793	64.488	14.719
2	99.333	0.013	0.654	37.823	61.287	0.890	20.616	63.853	15.532
3	99.336	0.018	0.646	38.483	60.638	0.880	21.542	63.102	15.355
4	98.988	0.397	0.616	40.141	59.162	0.697	23.845	63.211	12.945
5	98.621	0.482	0.897	40.305	58.948	0.747	24.114	63.049	12.838
6	98.297	0.532	1.171	40.239	58.905	0.856	24.124	63.033	12.843
7	97.878	0.864	1.258	40.208	58.666	1.127	24.238	62.781	12.980
8	97.368	1.107	1.524	40.383	58.490	1.127	24.593	62.553	12.854
9	97.102	1.133	1.765	40.546	58.216	1.238	24.755	62.373	12.872
10	97.035	1.180	1.784	40.493	58.125	1.383	24.656	62.433	12.910
11	96.980	1.210	1.809	40.515	58.094	1.390	24.719	62.378	12.903
12	96.922	1.219	1.858	40.575	57.997	1.428	24.789	62.297	12.914
13	96.922	1.219	1.858	40.578	57.984	1.438	24.801	62.294	12.906
14	96.911	1.231	1.858	40.585	57.977	1.438	24.808	62.289	12.902
15	96.905	1.234	1.860	40.583	57.975	1.442	24.807	62.287	12.906
16	96.905	1.234	1.861	40.583	57.974	1.443	24.806	62.287	12.907
17	96.888	1.252	1.860	40.601	57.957	1.442	24.834	62.268	12.898
18	96.887	1.253	1.860	40.607	57.951	1.442	24.840	62.264	12.897
19	96.887	1.253	1.860	40.607	57.951	1.442	24.840	62.264	12.896
20	96.885	1.255	1.860	40.610	57.948	1.442	24.845	62.260	12.895
21	96.885	1.256	1.860	40.610	57.948	1.443	24.845	62.260	12.895
22	96.885	1.256	1.860	40.610	57.948	1.443	24.845	62.260	12.895
23	96.884	1.256	1.860	40.610	57.948	1.443	24.845	62.260	12.895

Varyans Ayrıştırması:									
Dönem (Ay)	Çalışan Sayısı Değişiminin			Kredi Değişiminin			Mevduat Değişiminin		
	LNRCLS	LNRKRD	LNRMEV	LNRCLS	LNRKRD	LNRMEV	LNRCLS	LNRKRD	LNRMEV
24	96.884	1.256	1.860	40.610	57.947	1.443	24.845	62.260	12.895
Cholesky Sıralaması: Çalışan Sayısı, Kredi, Mevduat değişimi şeklindedir.									

Tablo 4 çalışan sayısı, kredi ve mevduat değişimi değişkenlerinin birbiriyle olan şoklarının varyans ayrıştırma sonuçlarını sunmaktadır. Çalışan sayısı değişiminin varyans ayrıştırma sonuçları tablodan incelendiğinde, çalışan sayısı değişkeninin varyansındaki değişimin ilk ay tamamen kendisinden kaynaklandığı belirlenmektedir. Bu tespit çalışan sayısı değişimi değişkeninin incelenen değişkenler arasında en dışsal olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı değişkende dördüncü ayda yüzde birlik kısım kredi ve mevduat değişkenleriyle açıklanmaktadır. Ancak onuncu aydan sonra yüzde üçlük bir kısım kredi ve mevduat değişkenleriyle açıklanabilmektedir. Kredi değişimi değişkeninin varyansındaki değişim ilk ay açıklanamazken, aylar ilerledikçe kendisi tarafından açıklanan kısım artmaktadır. Sekizinci aya gelindiğinde %1'lik kısma ulaşarak inceleme döneminde maksimum %1,25 seviyesine ulaştığı belirlenmektedir. Mevduat değişimi değişkeninin varyansındaki değişim kredi değişimi değişkeni ile paralellik göstererek ilk ay açıklanamazken, aylar ilerledikçe kendisi tarafından açıklanan kısım artmaktadır. Altıncı aya gelindiğinde %1'lik kısma ulaşarak maksimum %1,86 seviyesine ulaştığı belirlenmektedir.

24 aylık periyotta değerlendirme yapıldığında kredi değişimi değişkeni, çalışan sayısı şoklarını ortalama %40, mevduat değişimi şoklarını %1 ve kendi şoklarını %59 oranında açıklamaktadır. Benzer şekilde mevduat değişimi değişkeni, çalışan sayısı şoklarını ortalama %24, kredi değişimi şoklarını %63 ve kendi şoklarını %13 oranında açıklamaktadır. Bu bulgular, kredi değişiminin nedenlerinden biri olarak çalışan sayısı değişiminin belirtilebileceğini ayrıca mevduat değişiminin önemli bir nedeninin kredi değişimi olduğunu ve ardından çalışan sayısı olduğunu açığa çıkartmaktadır.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkiye için bankacılık sektörünün çalışan sayısı, mevduat ve banka kredileri verilerini 2020 yılının Mayıs ayı da dahil olmak üzere, 2002 yılının Aralık ayından itibaren dijital bankacılık uygulamalarına geçiş sürecinde çalışan sayısının azaltılarak tasarruf edebilme durumu açısından, etki tepki mekanizmalarını dikkate alarak incelemiştir. Orijinal olarak bankaların hem fon toplama hem de fon kullandırma işlevine yönelik veriler bir arada değerlendirmeye alınmıştır ve çalışanların temel işlevlere etkisi ile ilgili bilgi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Finans, bankacılık literatüründe bankaların, fon toplamak ve fon kullandırmak işlevleri, temel fonksiyonları arasında sayılmaktadır. Banka çalışanlarının, banka bünyesine mevduat kazandırması, mevduatın bankaya çekilmesi veya bankaya mevduat katkısı

sağlanması olarak adlandırılabilir. Banka çalışanlarının yeni müşterilere ve mevcut müşterilerine kredi satması, bankaya bünyesine kredi katkısı yaratılması olarak adlandırılabilir. Her iki durumda da çalışanların bankacılık fonksiyonları için faydalı eylemler gerçekleştirilmekte olduğu düşünülmektedir.

Kredilerin satılması için personele satış baskısı yapmak, kotalar tanımlamak itme stratejisi kapsamında değerlendirilecekken, rekabetçi kredi faizi sunarak rakiplere göre uygun ortamda bulunmak çekme stratejisi olarak değerlendirilebilecektir. Benzer şekilde mevduat toplamak üzere çalışanlara kotalar konulması, mevduat toplama baskı oluşturulması itme stratejisi olarak değerlendirilirken, diğer bankalara göre daha rekabetçi mevduat faizi sunulması çekme stratejisi kapsamında değerlendirilebilecektir. Bu çalışma kapsamında sektör bazında değerlendirmeler sunuluyor olduğu için bu ayrıntıların incelenmesi başka bir çalışma olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma kapsamında banka çalışan sayısı değişimindeki bir şokun, kredi ve mevduat değişimindeki etkisi analiz edilmektedir.

Bankacılıktaki geleneksel görüş banka yöneticilerinin temel amacını kredi vermek olarak tanımlamaktadır; ancak değişen koşullar ağırbaşlı, otoriter ve muhafazakar banka yöneticileri prototipi istihdamını değiştirmektedir (Trethowan & Scullion, 1997, p. 68). Milenyum ile birlikte IT sektöründe yaşanan hızlı gelişmelerin bu tarz değişimlerde büyük etkileri olduğu gözlenmektedir. Performans artışı ve performans gözlemi parametreleri arasına sistemsel gecikme ve hataların azaltılması, bekleme sürelerinin kısaltılması gibi teknoloji merkezli unsurların dahil edilmesi geleneksel görüşten teknoloji adaptasyonuna doğru kaymaları ortaya çıkartmaktadır (Kozak & Golnik, 2020; Tam & Oliveira, 2017)..

Teorik öğretilerde yer alan, bankalar fon arz ve talebinde bir havuz oluşturacak şekilde aracı rolündedir önermesi ile aynı yönlü görüş sunulmaktadır. Bankaların dolaylı transferde aracılık rolünün çalışma döneminde önemini koruduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda bankaların kredi verebilmesinin ön koşulunun öncelikle mevduat(katılım fonu) toplamak olduğunu öne süren görüşe tam anlamıyla doğrudur demek olanaklı değildir. Bankalarca kullanılan kredinin öncelikle, mevduattan bağımsız olarak, çalışanla ilişkili olduğu belirtilmelidir. Bu tespit kredi satışı konusunda ilgili personele yetkinlik kazandırılması gerekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca, banka açısından kredi vermenin mevduat(katılım fonu) toplama yönünde baskı oluşturacağı belirtilmelidir.

İşletmelerin finansal performans değerlendirmelerinin başında talep tahmini ve/veya satış kestirimleri yer almaktadır. Örnek bir bankanın orta ve uzun vadeli projeksiyonlarında aylık veya yıl sonu hedef için 10 birimlik satış öngördüğü bir durumu ele alarak dijitalleşirken tasarruf edebilme durumunu değerlendirelim. Mevcut çalışanların A, B ve C olmak üzere 3 adet olduğunu kabul edelim. Birim çalışan maliyetlerinin firmaya aynı olduğunu, A çalışanın 5 birimlik satış yaptığını, B çalışanın 4 birimlik satış yaptığını ve C çalışanın 3 birimlik satış yaptığını

kabul ettiğimiz bir ortamda, banka yıl sonu hedefi olan 10 birimlik satış hedefini yukarıdan yakalamaktadır. Beklenti üzerinde veya altında gerçekleştirilen satışların işletmeyi optimal yapıdan uzaklaştırabileceği bilinmektedir. Üç çalışanın herhangi ikili kombinasyonu ile banka satış hedefinin altında kalınmaktadır. Bu noktada yönetimin mevcut çalışanlarla devam etme ve optimal seviyede olmamayı kabul etme veya çalışan verimliliğini yukarıya taşıma yönünde karar vermesi gerekliliği gündeme alınabilmektedir. Literatürde, verimlilik ve işgücü ihtiyacı analizini değerlendiren çalışmalarla paralel görüş sunulmaktadır. İşletme yöneticilerinin yapacağı değerlendirme sonucunda verimlilik artışı sağlanabilecek ve çalışan sayısı azaltılması ile maliyetler aşağı çekilebilecekse, tasarruf için değerlendirilebilecek bir nokta olarak işten çıkarma gündeme alınabilir. Burada unutulmaması gereken ve belki de çok önemli bir husus 10 birimlik talep tahmininin yapıldığı varsayım ve koşulların firma için gerçekten optimal olamayabileceğidir. Bunun dışında işten çıkarmanın diğer çalışanlar üzerinde olumsuz etkisi olabileceği de dikkate alınmalıdır. Geleneksel bankacılık faaliyetleri insana bağımlı hizmetler olduğu için, bir çalışanın rahatsızlanarak çalışamaz duruma gelmesi sonucunda tüm çalışanların tam kapasitesinin kullanıldığı bir durumda hedeflerin altında kalınması sonucuyla karşılaşılabilecektir. 2021 yılı koşullarında kredi değişiminin ortalama %40'ının ve mevduat değişiminin ortalama %20'den fazlasının çalışanlardaki değişimle açıklanıyor olduğu bir ortamda temel bankacılık işlevleri olan kredi ve mevduat işlemlerinde dijital platformların insan – insan etkileşimini azaltacak şekilde dizayn edilmesi faydalı olabilecektir. Toplam müşteri kitlesi içerisindeki dijital bankacılık kullanıcı sayısı ve müşterilerin dijital bankacılık kullanım eğilimleri yanı sıra bankaların müşteriye tanıma zorunluluğu ve isteği henüz bu gelişme yönünün önündeki engel olarak düşünülmektedir.

Türkiye'yi inceleyen bu çalışma araştırma sorusunun cevaplanması için veri setine uygun olarak etki tepki ve varyans ayrıştırması modellerinin uygulanmasını gerektirmiştir, başka bir ülke açısından aynı analizleri gerçekleştirmek olanaklı veya olanaksız olabilir. Diğer ülke örneklerini kapsayacak şekilde veri seti genişletildiğinde analize uygun bir durumun varlığı öncelikle birim kök testleriyle sınanmalıdır.

Gelecek çalışmaların yönü başka bir şekilde kurgulanabilir. Bu çalışmada temel kurgu VAR model kapsamında oluşturulmuş olup, ilerleyen çalışmalarda yapısal modeller kapsamında örneğin, sVAR şeklinde ifade edilen çok değişkenli bir sistemde dinamik etkileri tanımlamak için kullanılan eşzamanlı bir denklem modeli ile değerlendirmeler yapılabilir. Tanımlama sorunu ile ilgili apriori bilgi edinilebilirse böylesi bir değerlendirmenin faydalı olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada olası bir tanımlama hatasından kaçınmak adına Cholesky ayrıştırması kullanımından yararlanıldığı daha önce belirtilmiştir.

Yapısal VAR modelinin açıklaması için bir müdahaleye göre yapısal şeklinde ifade etmek daha anlamlı olabilir. sVAR modellerinin kurgulanmasında modelin politika etkilerini tahmin etmek istediğimiz yorumlanabilir bir şok ile değiştirmeye olanaklı unsurlar içermesi gerekmektedir. Ayrıca stokastik modelde değiştirilecek hata terimi,

modeldeki diğer rastgelelik kaynaklarından bağımsız olmalıdır(Rubio-Ramírez, Waggoner, & Zha, 2010).

Kredi değişimi değişkenini etkileyen şoklar büyükten küçüğe, kredi değişiminin kendisi(%61.880) ve çalışan sayısı(%38.120) şeklinde sıralanmaktadır. Mevduat değişimi değişkenini etkileyen şoklar büyükten küçüğe, kredi değişimi(%64.488), çalışan sayısı(%20.793) ve mevduat değişiminin kendisi(%14.719) şeklinde sıralanmaktadır. Çalışanların kredi satmak için çabalyor olduğu belirlenmekle birlikte, bankanın mevduat toplamasının arka planında bulunan temel güdünün satılan krediler için mevduat toplamak olduğu ve toplanan mevduatın çalışan sayısı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlar temel bankacılık öğretisiyle uyumlu bir patika sergilemektedir.

Kredi satışları ile çalışan sayısı arasında tespit edilen ilişki bankaların çalışanlarından mevduat toplama yerine kredi satışı için daha fazla yararlanıyor olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Çalışma ile varılan nokta banka ve şube performans değerlendirilmesinde satılan kredilere daha büyük önem atfedilmesini anlamlı kılmaktadır.

Fon toplama ve fon kullandırma fonksiyonları çerçevesinde incelendiğinde, bankanın çalışanlarının kredi satışına yönelik nitelikleri ‘iyi’ olan personeli talep edeceği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye özelinde gerçekleştirilmiştir. Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan katılım bankalarını da kapsayacak şekilde Türkiye Bankalar Birliği bünyesindeki bankalar da dahil edilerek tüm sistem, BDDK veri tabanı dahilinde çalışılmıştır. Bir sonraki aşama olarak, fonların uluslararası dolaşımı göz önünde bulundurularak, çalışmanın genelleştirmesi adına Türkiye örneklemini için edinilen sonuçların dünyanın başka bir ülkesinde de benzer sonuç verme durumunun incelenmesi düşünülebilir.

Türk bankacılık sektörüne ait toplulaştırılmış bilançolardan kredi tutarı ile mevduat(katılım fonu) tutarı verisi Türk Lirası cinsinden temin edilmiştir. Sektörün diğer verilerinden yurt içi ve yurt dışı toplam çalışan kişi sayısı derlenmiştir. Tüm verilerin birimden bağımsız hale çevrimi doğal logaritma ile gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analize geçmeden önce veriler okunmuş, temel tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ardından durağanlık sınamaları ADF ve PP birim kök testleriyle gerçekleştirilmiştir. I(0) olarak tanımlanan süreçler sonucunda VAR model kurgulanmış ve optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. VAR modelin istikrarlılık sınaması olumlu sonuçlanınca, literatür beklentileriyle uyumlu sıralanmış çalışan sayısı, krediler ve mevduat değişkenleri, tanımlama sorunuyla karşı karşıya kalma ihtimalini ortadan kaldırmak adına Cholesky yöntemiyle etki – tepki analizlerine tabi tutulmuştur. Ardından varyans ayrıştırma uygulaması ile değişken değişikliklerinin kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklanma durumu incelenmiştir. Çalışmanın

veri seti araştırma tarihindeki en güncel veriye sahip olup tarihsel olarak ulaşılabilir en eski veriye uzanmaktadır. Logaritmik dönüşüm sonrasında her bir değişken için 221 veri incelemeye dahil edilmiş olup veri seti Aralık 2002 tarihi ve Mayıs 2021 tarihleri de dahil olmak üzere arada kalan tüm ayları kapsamaktadır.

Bankaların performans değerlendirme parametrelerindeki gelişmelerle birlikte, gelecek projeksiyonlarında geleneksel performans değerlendirme yöntemleriyle birlikte yeni yetkinliklerin de aranacağı tespit edilebilmektedir. ‘İnsan – insan’ etkileşimi safhasından, salt ‘insan – makine’ etkileşimi safhasına geçmek ve bankacılık hizmet parametreleri bu şekilde güncellemek için henüz uygun ortam sağlanabilmiş değildir; ancak bankalar özellikle de Covid-19 pandemisinin de etkisiyle dijital ajandalarını öne çekmiştir. Banka personeline itme stratejileri dahilinde genel merkezden şubeye doğru kredi satışı yönünde baskılar, hedefler, öncelikli olarak tanımlanmaktadır. Mevcut çalışanların verimliliklerinin artırılması için satış eğitimlerine önem verilmesi bankalar tarafında dikkate alınabilecek bir noktadır. Yeni istihdam edilecek personel dahilinde değerlendirme yapılacak olduğunda, ‘insan – insan’ etkileşiminin azalacağı yönündeki projeksiyon çerçevesinde, dijital kanallarda satış yetkinliği olan, teknoloji adaptasyonu daha yüksek adayların öncelikli olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Bankalar finans ekosisteminde yeni oyuncuların varlığını kabul etmeli, değişen koşullara uyum sağlama yönünde pozisyon olarak risklerini yönetmelidir. Bankaların finansal sistemde yer alan hizmet işletmeleri arasında yer aldığı gerçeği geçerliliğini korumaktadır. Bankaların evrimleşme yönünün diğer aktörlerle birlikte zaman içerisinde spontane olarak belirginleşeceği öngörülmektedir.

Sonuç olarak, dijitalleşirken geleneksel şube çalışanlarının azaltılması maliyetleri düşürebilecek bir alan olarak görülmekle birlikte, bankaya spesifik değerlendirmelerin yapılması gerekliliği önerilmektedir. “One size fits all” tarzı bir çözümün hayata geçirilebilmesi, ‘insan – insan’ etkileşimi halen yüksek seviyelerde gözlenmekteyken, arzu edilen karlılık ve performans artışı sonuçlarına ulaşmayı sağlayamayabilecek ve hatta belki de mevcut durumun daha da kötüleşmesine neden olabilecektir. İlerleyen süreçte, teknolojik gelişmeler de dikkate alınarak şu anki tempoda teknolojik gelişmelerin süreceği varsayımında beş yıl kadar sonra değerlendirmelerin tekrarlanması faydalı olacaktır. Şu an için sektörün tamamını kapsayacak şekilde geleneksel şubelerdeki çalışanların azaltılması ile bankaların performansını artırması ve tasarruf etmesi sonucu çıkarılamamaktadır.

IS IT POSSIBLE TO MAKE SAVINGS IN THE DIGITALIZATION PROCESS? QUANTITY OR THE QUALITY OF THE EMPLOYEES?

1.INTRODUCTION

In this study, the interaction of bank staff (both of the domestic staff and staff abroad) with the balance sheet values loans and deposits(participation funds) were investigated. If it is possible to conclude that the human – human interaction is not as necessary as before for the profitability and performance of banks while doing business, one may conclude that reducing the staff may be beneficial.

2.METHODOLOGY

This study was conducted to determine whether it is possible to make savings in the digitalization process with a holistic perspective. The importance of the quantity or the quality of the employees are also considered. In the study, finance theory and economic theory were investigated for the proper data and prediction, and econometric models were used to form the theoretical part. At the first step BRSA – Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey is used to gather the number of staff in the industry and total loans and deposits outstanding. In Turkey, it is possible to find different sources of these data. Due to methodological issues and data restrictions for analyses only the BRSA data is used. Monthly bulletin credit data is gathered and transformed into natural logarithm series. By doing so, data is transformed into unit independent form. Series represented in monthly frequency from December 2002 to May 2021 is the period of the study. In order to test for the proposed hypotheses, econometric time-series analyses were conducted. 221 logarithmic transformed data is available for each of the series. The original level of log-transformed series were used for the purpose of the research question.

In the analysis part, the first step of econometric time series analyses Unit root tests and searching for the stationary status of the series were done. With this aim, ADF – Augmented Dickey Fuller and PP – Phillips Perron tests for unit root were implied under the assumptions and combinations of constant and trend situations. Only constant, an only trend which is represented as without constant and trend and as a last situation both of them presented with constant and trend are investigated. Also by minimizing Dickey Fuller t-test statistics, innovational outlier type breaks of the series were studied. By letting staff, bank credits, and deposits have automatically selected lags according to LR test statistics and also information criterion of Schwarz is considered, intercept only breaks were searched for the both of the series.

For further analyses, AR roots graphs(the inverse roots of the characteristic AR

polynomial) were observed. all roots have modulus less than one and lie inside the unit circle so the VAR model is said to be stationary or stable.

For the lag order selection in the VAR – Vector Auto Regression model, Hannan Quinn, Schwarz, and Akaike information criterion along with sequential modified LR test statistics and final prediction error were used.

VAR – Vector Auto Regression model for change in the staff, change in the bank credits, and change in the bank deposits(participation funds) by using LS – Least Squares method in the estimation process is investigated with the decisions given according to the information criterion lag lengths.

Impulse response functions for three variables allowed us to draw nine graphs; where the three of them were not considered as important as others for the purpose of the study.

At the last step, variance decomposition tests were implemented and the results were reported in a single table.

3.RESULTS

The concept was not finding a strong or semi-strong form integration between variables, but the human factor was found to be still important for the traditional banking activities such as lending credits and collecting deposits. In Turkey, one may conclude that in the analysis period, bank staff is more important for the banks' credit lending processes than the deposit collecting processes. This result may be due to banks' top managements decisions on the push strategy of selling credits on branch staff.

Analyses results could not yield cutting costs by reducing staff in the traditional branches. Also, it is not possible to conclude, at first increasing the efficiency by training staff and then decreasing their number to desired levels may be beneficial to bank performance. Training according to technology needs is essential, and for hiring new personnel, banks may consider both the ability to sell along with technology acceptance.

Stationary tests for the data concluded that they are stationary. In other words, the series of the study were found to be stationary at the level.

Analysis of VAR Lag order selection criteria by allowing for more than a half-year lag, represented by 8 months due to usage of monthly data at the level(or by using original series) gave the same results. All the information criterion gave different result where the Akaike is the lowest of all. Sequential modified LR test statistics offered 6 months and half a year was chosen. The proposed VAR model was stationary so further analyses were done.

Impulse-response tests were applied to the original series. Variance decompositions were presented in a consolidated table.

4.DISCUSSION

The data set is available as open source in order to ensure the reproducibility of the study and discussion on the subject.

Numerous tests were done to conclude the proposed hypotheses mentioned in the text. This study gave information that in the 2002:12 – 2021:05 period, banks should decide carefully and individually their decision of cutting staff costs, as still the human – human interaction is important for Turkish banking sector services. In five years' time as Turkish banking sector shall be considered for the human – machine interaction. If a sharp decline in the human – human interaction is found for the sector, it may be appropriate to cut costs by reducing traditional bank branch staff. This idea is in line with the developed countries literature.

CONCLUSION

During the analysis period in Turkey, the interaction of bank staff (both of the domestic staff and staff abroad) with the balance sheet values loans and deposits (participation funds) of banks were found to be high to decide a cut in costs related to staff dismissal. Performance of bank staff is still considered with the ability of lending credits. New performance measures such as technology usage and acceptance are getting important in the new era so they should be considered along with the traditional performance measurements if they are not still in use. Technology along with communication and selling skills should be considered in the new hiring processes of banks.

KAYNAKLAR

- Alatlı, A. (2001). *Schrödinger'in Kedisi [Kabus]* (14th ed.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Apostolik, R., Donohue, C., & Went, P. (2009). *Foundations of Banking Risk: An Overview of Banking, Banking Risks, and Risk-Based Banking Regulation*.
- Apostolik, Richard, & Donohue, C. (2015). *Foundations of financial risk: An overview of financial risk and risk-based financial regulation*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Arabacı, Ö., & Baştürk, M. F. (2013). Türkiye'de Banka Kredi Kanalı: 2001 - 2008 Dönemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 567–587. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223255>
- BDDK. (2021). Aylık Bülten. Retrieved February 6, 2021, from <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance* (Second Edi). Cambridge University Press.

- Brooks, C. (2014). *Introductory Econometrics for Finance*. (C. Brooks, Ed.) (3rd ed.). Cambridge University Press, New York: Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.cambridge.org/bs/academic/textbooks/introductory-econometrics>
- Chen, M. A., Wu, Q., & Yang, B. (2019). How Valuable Is FinTech Innovation? *The Review of Financial Studies*, 32(5), 2062–2106. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy130>
- Cuvillier, A. (2007). *Felsefe Yazarlarından Seçme Metinler*. İstanbul: Ufuk Matbaası Doruk Yayıncılık. Retrieved from <https://www.idefix.com/Kitap/Felsefe-Yazarlarindan-Secme-Metinler/Felsefe/Felsefe-Bilimi/urunno=0000000361656>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Diener, F., & Špaček, M. (2021). Digital Transformation in Banking: A Managerial Perspective on Barriers to Change. *Sustainability*, 13(4), 2032. <https://doi.org/10.3390/su13042032>
- Enders, W. (1995). *Applied econometric time series* (2nd ed.). Wiley.
- Enders, W. (2010). *Applied econometric time series* (3rd ed.). Wiley.
- Enders, W. (2014). *Applied Econometric Time Series* (4th ed.). Wiley. Retrieved from <https://www.wiley.com/en-us/Applied+Econometric+Time+Series%2C+4th+Edition-p-9781118808566>
- Enders, W., & Granger, C. W. J. (1998). Unit-Root Tests and Asymmetric Adjustment With an Example Using the Term Structure of Interest Rates. *Journal of Business & Economic Statistics*, 16(3), 304–311. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07350015.1998.10524769>
- Fernández Torres, Y., Gutiérrez Fernández, M., & Palomo Zurdo, R. (2019). ¿Cómo percibe la banca cooperativa el impacto de la transformación digital? *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, (95), 11. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.95.12724>
- Goel, R., & Garg, S. (2018). Employees' and Customers' Adaptability of Digital Banking. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3215238>
- Gomber, P., Kauffman, R. J., Parker, C., & Weber, B. W. (2018). On the Fintech Revolution: Interpreting the Forces of Innovation, Disruption, and Transformation in Financial Services. *Journal of Management Information Systems*, 35(1), 220–265. <https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1440766>
- Granger, C. W. J., & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions In Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(6), 111–120.
- Güvenoğlu, H., & Serel, A. (2019). Banka Kredi Kanalı'nın İşleyişi: Türkiye Uygulaması (2011-2018). *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 867–883. <https://doi.org/10.20409/berj.2019.207>

- Hill, R. C., E. Griffiths, W., & Lim, G. C. (2018). *Principles of Econometrics* (5th ed.). Wiley. Retrieved from <https://www.wiley.com/en-us/Principles+of+Econometrics%2C+5th+Edition-p-9781119320944>
- Kozak, S., & Golnik, B. (2020). Migration of the Banking Sector to Digital Banking in Poland. *Economic and Regional Studies / Studia Ekonomiczne i Regionalne*, 13(3), 284–294. <https://doi.org/10.2478/ers-2020-0021>
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601–618. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1255\(199611\)11:6<601::AID-JAE417>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1255(199611)11:6<601::AID-JAE417>3.0.CO;2-T)
- Mankiw, N. G. (2019). *Principles of Economics* (9th ed.). Cengage.
- Mbama, C. I., & Ezepue, P. O. (2018). Digital banking, customer experience and bank financial performance. *International Journal of Bank Marketing*, 36(2), 230–255. <https://doi.org/10.1108/IJBM-11-2016-0181>
- Mishkin, F. S., & Eakins, S. G. (2012). *Financial Markets & Institutions* (7th ed., Vol. 28). Prentice Hall.
- Mosteanu, N. R. (2020). Finance Digitalization and its impact on labour market. *Technium Social Sciences Journal*, 8, 598–605. <https://doi.org/10.47577/tssj.v8i1.804>
- Niemand, T., Rigtering, J. P. C., Kallmünzer, A., Kraus, S., & Maalouui, A. (2021). Digitalization in the financial industry: A contingency approach of entrepreneurial orientation and strategic vision on digitalization. *European Management Journal*, 39(3), 317–326. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2020.04.008>
- Peker, O., & Canbazoglu, B. (2011). Türkiye’de Banka Kredi Kanalinın İşleyişi: Ampirik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 127–143. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRJMU16a31NZz09/turkiye-de-banka-kredi-kanalinin-isleyisi-ampirik-bir-analiz>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Rubio-Ramírez, J. F., Waggoner, D. F., & Zha, T. (2010). Structural Vector Autoregressions: Theory of Identification and Algorithms for Inference. *The Review of Economic Studies*, 77(2), 665–696. Retrieved from <https://about.jstor.org/terms>
- Sehgal, S., & Garg, P. (2020). The Human Challenges of the Digital World: The Paradigm of Employee Expectations in the Banking Sector. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3743389>
- Sims, C. A. (1980). Comparison of Interwar and Postwar Business Cycles: Monetarism Reconsidered. *The American Economic Review*, 70(2), 250–257. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1815476>
- Sims, C. A. (1986). Are Forecasting Models Usable for Policy Analysis? *Quarterly Review*, 10(1), 2–17. <https://doi.org/10.21034/qv.1011>
- Sims, C. A. (1992). Interpreting the macroeconomic time series facts: The effects

- of monetary policy. *European Economic Review*, 36(5), 975–1000. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(92\)90041-T](https://doi.org/10.1016/0014-2921(92)90041-T)
- Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. (2011). *Bankacılık Teori Uygulama ve Yöntem* (4.Basım). Nobel Yayınevi.
- Tam, C., & Oliveira, T. (2017). Literature review of mobile banking and individual performance. *International Journal of Bank Marketing*, 35(7), 1044–1067. <https://doi.org/10.1108/IJBM-09-2015-0143>
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (6th ed.). 2010: UmütTepe. Retrieved from <https://www.dr.com.tr/Kitap/Ekonometri/Ders-Sinav-Kitapları/Universite-Ders-Kitapları/Iktisatekonomi/urunno=0000000332501>
- Taş, S., Örnek, İ., & Utlu, S. (2012). Banka Kredi Kanalı Ve Türkiye Uygulaması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 53–74. Retrieved from https://app.trdizin.gov.tr/dokuman-goruntule?ext=pdf&path=CrnWZGRsXTjRjLjWxD978OSUAL2jXitizhVYmCxNvH5M50u2IH4sxkn_YEUft5EJz9Ot5v5Nj0sat8JQIOg-FLeLhmGBFahAbugzFBDE3KX-QeB2F0any11HRY82gId5TOQSYMrWe3fB-0La4JufY2PAL83cBtlFibThQ2ypW4gtydBBwi8-42YcsNbdXgddTv9aP4s
- Toraman, C., Ata, H. A., & Buğan, M. F. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Performans Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 301–310. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumuiibf/issue/4268/57521>
- Trethowan, J., & Scullion, G. (1997). Strategic responses to change in retail banking in the UK and the Irish Republic. *International Journal of Bank Marketing*, 15(2), 60–68. Retrieved from https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/02652329710160475/full/pdf?casa_token=ZHnaoIAXt50AAAAA:vY5RNXZJ-h5F2uuO4RJzQi0ZesY0bQKwN-NUFO273Ny3cSVq8w3SzY-1ymXBmGcis6L-hsMI9xV22Jh-CeP_oMK0o-qaY-9ho5wKUIXTuJGFYuVFTDLQ
- Ümit, A. Ö. (2016). Türkiye’de Banka Kredi Kanalınnın İşleyişini 2001 Krizi Sonrasında Yeniden Değerlendirme: Ampirik Analiz. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 97–123. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpBeE5USTJOZz09/turkiye-de-banka-kredi-kanalinin-isleyisini-2001-krizi-sonrasinda-yeniden-degerlendirme-ampirik-analiz>

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Gizay DAVER
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Gizay DAVER
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Gizay DAVER
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Gizay DAVER
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Gizay DAVER

YAZARLAR HAKKINDA

Atalay BAHAR (Dr.)

1989 yılında Polis Koleji'nden, 1993 yılında Polis Akademisi'nden mezun oldu. 2003 yılında Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisansını tamamladı. 2008 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Fakültesinden doktora derecesini, aldı. Kişilerarası iletişim, halkla ilişkiler, kitle iletişimi ve dijital etkileşim konularında bilimsel çalışmalarına devam eden Atalay BAHAR, Emniyet Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Başkanlığında Polis Başmüfettişi olarak görev yapmaktadır.

Ferda ÖZER (Doktora Öğrencisi)

Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2017 yılında mezun olmuştur. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'ndaki yüksek lisansını 2021 yılında tamamlamış ve yine aynı yıl doktora eğitimine başlamıştır. Araştırma alanları arasında, Avrupa entegrasyonu, AB'nin siyasi yapısı, AB genişlemesi ve Türkiye – AB ilişkileri yer almaktadır.

Mehlika Özlem ULTAN (Doç. Dr.)

2007 yılında İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını 2009 yılında Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Kalite Yönetimi Anabilim dalında tamamlamıştır. Doktorasını 2015 yılında İstanbul Üniversitesi, Avrupa Birliği Anabilim dalından almıştır. 2010 yılında akademik kariyerine Kocaeli Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak başlamıştır. Halen Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Doçent Doktor olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanları arasında, Avrupa Birliği politikaları, AB entegrasyonu ve AB hukuku bulunmaktadır.

Murat Ozan BAŞKOL (Doç. Dr.)

1973 yılında Amasya'da doğdu. Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisansını 1999 yılında, doktorasını 2005 yılında tamamladı. Halen, Bursa Uludağ Üniversitesi İktisat bölümünde Doç.Dr. olarak çalışmaya devam etmektedir.

Selahattin BEKTAŞ (Doktora Öğrencisi)

1990 yılında İstanbul'da doğdu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF İktisat

Bölümü'nden 2014 yılında mezun oldu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisansını 2016 yılında tamamladı. 2017 yılından itibaren Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında doktora eğitimine devam etmektedir.

Cuma YILDIRIM (Arş. Gör.)

2013 yılında Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını ve doktorasını Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda tamamladı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Araştırma alanları arasında kapasite geliştirme, kamu personel sistemi ve kırsal kalkınma yer almaktadır.

Gafar SHAMILOV (Doktora Öğrencisi)

Shamilov, 02.07.1997 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde tamamlamıştır. 2014-2018 yılları arasında Azerbaycan Diller Üniversitesi, Dilbilimi ve Gazetecilik Fakültesi, İngilizce ve Edebiyatı Bölümü lisan eğitimini tamamlamıştır. 2018 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini 2021 yılında tamamlamıştır. 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programını kazanmıştır.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA (Dr. Öğr. Üyesi)

Dönmez Kara, 1997 yılında Çanakkale Mili Piyango Anadolu Lisesi'ni bitirdi. Lisansını 2002 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Maliye Bölümü'nde tamamladı. 2005 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü'ndeki ve 2010 yılında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'ndeki yüksek lisans çalışmalarını tamamladı. 2015 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrenimini tamamladı. Halen Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Göç, iltica ve sosyal politika alanlarında çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.

Şerif ÖNER (Doç. Dr.)

Şerif ÖNER, 1970 yılında İzmir'de dünyaya geldi. İzmir Motor Teknik Meslek Lisesini bitirdikten sonra Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde Lisans Eğitimini tamamladı. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamladı. Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ danışmanlığında Yüksek Lisans ve Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN Danışmanlığında Doktora tezini hazırladı.

ÜAK Yerel Yönetimler Kent ve Çevre Politikaları alanında Doçent unvanıyla halen Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Barış ÇAM

1998 yılında Samsun'da doğdu. 2016 yılında Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra, 2020 yılında Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl içerisinde Balıkesir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi anabilim dalında (tezli) yüksek lisans eğitimine başladı. Doç. Dr. Şerif Öner danışmanlığında tez çalışmalarına devam etmektedir.

Nevzat GÜNGÖR (Dr)

Nevzat Güngör 2014 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İngilizce İşletme Bölümü'nden mezun olmuştur. 2015 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Tezli Yüksek lisans Programını "Entegre Raporlama ve Entegre Rapor Çerçevesinin Dünya'da ve Türkiye'de Uygulanması Üzerine Bir İnceleme" adlı tez çalışması ile tamamlamıştır. Aynı yıl içerisinde İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak geçiş yapmıştır. 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Doktora Programını "İç Denetimde Bilgi Teknolojileri ve Siber Güvenlik: Borsa İstanbul Şirketlerinde Bir İnceleme" adlı tez çalışmasıyla tamamlayarak doktor unvanını almıştır. Dr. Nevzat Güngör İstanbul Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Emre Selçuk SARI (DOÇ. DR)

Emre Selçuk Sarı, 1982 yılında İstanbul'da doğmuştur. 2006 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden mezun olmuş ve aynı yılın Aralık ayında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Yazar, "Marka değeri, Marka Değerleme Yöntemleri ve Muhasebe Açısından Marka Değeri" başlıklı teziyle 2009 yılında yüksek lisans programından mezun olmuştur. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi'nde Muhasebe Doktora programına başlamıştır. Emre Selçuk SARI, 2015 yılında "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi ve Faaliyet Tabanlı Sapma Analizlerinin Bir Üretim İşletmesi Üzerinde Uygulanması" başlıklı tezi ile doktora derecesini almıştır. Yazar, 2017 yılında Dr. Öğr. Üyesi ve 2021 yılında Doçent ünvanlarını almıştır.

Zehra Binnur AVUNDUK (Dr.)

Dr. Zehra Binnur Avunduk, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi %30 İngilizce İşletme Bölümü'nden 2009 yılında dereceyle mezun olmuştur. İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme (İktisat) Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans (2012) ve doktora (2017) derecelerini almıştır. Halen, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmakta ve ders vermektedir. Araştırma ilgi alanları arasında inovasyon stratejileri, açık inovasyon, girişimcilik, teknoloji yönetimi ve üretim yönetimi yer almaktadır. Dr. Avunduk, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde makaleler yayımlamış, birkaç prestijli dergide hakem olarak görev almış ve bilimsel konferanslarda birçok bildiri sunmuştur.

Adnan GÜZEL (Dr. Öğr. Üyesi)

Adnan Güzel Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora derecesini İstanbul Üniversitesi Para ve Bankacılık anabilim dalından aldı. Türkiye'nin en büyük bankalarından birinde Müfettiş, Müdür ve üst düzey yönetici olarak görev yaptı, kurumsal finans, sermaye piyasaları, yatırım bankacılığı bölümlerini başkan olarak yönetti. Yatırım Fonlarını kurdu ve yönetti, Bankadaki görevlerinin yanı sıra, Türkiye'nin ilk vadeli işlemler borsasının kurucuları arasında yer aldı, başkan yardımcısı olarak görev aldı. Menkul kıymet aracı kurumu, menkul ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları, portföy yönetim şirketleri yönetim kurulu başkanlığı, gayrimenkul yatırım ortaklığı ve turizm şirketleri genel müdürlüğü yaptı. Türk Hava Kurumu Üniversitesinde İşletme Fakültesinde öğretim üyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü ve Uluslararası Finansal Araştırma ve Uygulama Merkezinin Müdürü olarak görev yapmaktadır. Lisans ve lisansüstü düzeyde ekonomi, finans, bankacılık dersleri vermektedir.

Gizay DAVER (Dr.)

TED Ankara Koleji'nden mezun olduktan sonra Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Lisans derecesini tamamlayan Gizay DAVER özel sektörde bir süre çalıştıktan sonra Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İşletme Finans derecesini tamamlamıştır. Askerlik görevinin ardından 2012 yılında öğretim görevlisi olarak Giresun Üniversitesi'nde akademik kariyerine başlamış, 2015 yılında "Turkish Banking Sector Performance Analyses After The 2001 Crisis" başlıklı doktora tezini başarıyla savunarak bankacılık ve finans alanında doktor unvanını kullanmaya hak kazanmıştır. 2017 yılından itibaren Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi bünyesinde Finans ve Bankacılık Bölüm başkanlığı görevini yürütmektedir. Meslek kuruluşlarından Global Risk Uzmanları Derneği üyesi olup, Türkiye Sermaye Piyasası Lisanslama belgelerinden Türev Araçlar Lisansı ve sermaye piyasası faaliyetleri düzey 3 lisans belgesi sahibidir. Gelecek nesillerin finans – bankacılık kariyerine hazırlanmaları için çeşitli gönüllülük çalışmalarında bulunmaktadır. Ayrıca, Adalet Bakanlığı Bilirkişilik Daire Başkanlığı; Türkiye Bankalar Birliği gibi çeşitli kurum ve kuruluşlarda aktif görev almakta, daha sağlıklı ve şeffaf bir finansal sistemin tesis edilmesi için çalışmaktadır.

ABOUT THE AUTHORS

Atalay BAHAR (PhD.)

He graduated from Police College in 1989 and Police Academy in 1993. He completed his master's degree at Kadir Has University Social Sciences Institute, Department of International Relations in 2003. He received his doctorate from Marmara University Social Sciences Institute, Faculty of Communication in 2008. Atalay BAHAR continues his scientific studies on interpersonal communication, public relations, mass communication and digital interaction. He continues his duty as Chief Inspector of Police in the Inspection Board of the General Directorate of Security.

FERDA ÖZER (PhD. Student)

Ferda Özer graduated from the Department of International Relations, Business Faculty at Dokuz Eylül University in 2017. She was awarded master's degree at Kocaeli University, Social Sciences Institute, the Department of the International Relations, the Field of the European Union Politics and International Relations in 2021 and at the same year began her doctorate education. Her primary research interests are situated in the European integration, political structure of EU, EU enlargement, Turkey – EU Relations.

Mehlika Özlem ULTAN (Assoc. Prof.)

Mehlika Özlem Ultan graduated from the Department of International Relations, Faculty of Political Sciences, at Istanbul University in 2007. She was awarded M.A. degree at Social Sciences Institute, International Quality Management in 2009, and awarded PhD degree in Istanbul University, from Department of European Union in 2015. In 2010 she began her academic life as a research assistant in Kocaeli University. She is still working as an associate professor at Kocaeli University, the Economic and Administrative Sciences Faculty, European Union Politics and International Relations Department. Her primary research interests are situated in the European Union politics, the EU integration, and the EU law.

Murat Ozan BAŞKOL (Assoc. Prof.)

He was born in 1973 in Amasya. He graduated from Uludag University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics in 1996. He completed his master's degree in Economics at Uludag University in 1999 and Ph.D in Economics at Uludag University in 2005. He is currently studying as an Associate Professor at Bursa Uludag University, Department of Economics.

Selahattin BEKTAŞ (Ph. D student)

He was born in 1990 in İstanbul. He graduated from Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics in 2014. He completed his master's degree in Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Social Sciences, Department of Economics in 2016.

He continues his doctorate education in Bursa Uludağ University Social Sciences Institute, Department of Economics since 2017.

Cuma YILDIRIM (Research Assistant)

He graduated from Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration in 2013. He received his master's degree and his PhD at Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences, Department of Public Administration. He has been working as a Research Assistant at Ondokuz Mayıs University. His research fields are capacity development, public personnel system and rural development.

Gafar SHAMILOV (PhD student)

Shamilov was born on 02.07.1997 in Baku, Azerbaijan. He completed his primary and secondary education in the same city. Between 2014-2018, he completed his language education at Azerbaijan University of Languages, Faculty of Linguistics and Journalism, Department of English and Literature. He completed his master's degree in 2021, which he started at Çanakkale Onsekiz Mart University, Graduate Education Institute, Department of Labor Economics and Industrial Relations in 2018. In 2021, he won the PhD Program of the Social Sciences Institute of Istanbul University, Department of Labor Economics and Industrial Relations.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA (Asst. Prof. Dr.)

Dönmez Kara graduated from Çanakkale Mili Piyango Anatolian High School in 1997. She completed her license in 2002 at Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of Finance. She completed her master's degrees Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Social Sciences, Department of Finance in 2005 and Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Social Sciences, Department of Labor Economics and Industrial Relations in 2010. In 2015, she completed her doctorate education at Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations. She is currently working as a doctoral lecturer at Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labor Economics and Industrial Relations. She works on migration, asylum and social policy. She is married with one child.

Şerif ÖNER (Assoc. Prof.)

Şerif ÖNER, He was born in 1970 in İzmir. After graduating from İzmir Motor Technical Vocational High School, he completed his undergraduate education at Gazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration. He completed his MA and PhD studies at Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Public Administration. Prof. Dr. Under the supervision of Bilal ERYILMAZ, Master's and Prof. Dr. he prepared her PhD thesis under the supervision of Zerrin TOPRAK KARAMAN. He is currently an Associate Professor in the field of UAK Local Governments Urban and Environmental

Policies, and is a faculty member in the Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Balıkesir University. He is married and has a child.

Barış ÇAM

He was born in Samsun in 1998. After graduating from Samsun Anatolian Imam Hatip High School in 2016, he completed his undergraduate education in Bartın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration in 2020. In the same year, he started his master's degree (with thesis) in the Department of Political Science and Public Administration at Balıkesir University. Assoc. Dr. He continues her thesis studies under the supervision of Şerif Öner.

NEVZAT GÜNGÖR (PhD)

Nevzat Güngör graduated from Istanbul School of Business in 2014. He started to work as a research assistant at Yıldız Technical University, Department of Business Administration in 2015. He completed Istanbul University Social Sciences Institute Accounting Master's Program with the thesis study "Integrated Reporting and an Implementation of Integrated Report Framework in the World and in Turkey" in 2017. In the same year, he transferred to Istanbul University, Faculty of Business Administration, Department of Accounting as a research assistant. In 2021, he completed the Istanbul University Social Sciences Institute Accounting Doctorate Program with his thesis titled "Information Technologies and Cybersecurity in Internal Auditing: A Review in Borsa İstanbul Companies" and received his doctorate. Dr. Nevzat Güngör continues to work as a research assistant at Istanbul University.

Emre Selçuk SARI (Associate Professor)

Emre Selçuk Sarı was born in Istanbul in 1982. He graduated from the School of Business of Istanbul University in 2006 and started to work as a research assistant in the Department of Accounting at the Faculty of Business Administration of Istanbul University in December of the same year. The author graduated from master programme in 2009 with the thesis titled "Brand value, brand valuation models and brand value for the purposes of accounting". In the same year, he started the Accounting PhD program at Istanbul University. Emre Selçuk SARI get PhD degree with the thesis titled "Application of activity based costing method and activity based variance analyses in a manufacturing company" in 2015. The author get the title of Assistant Professor in 2017 and Associate Professor in 2021.

Zehra Binnur AVUNDUK (Dr.)

Dr. Zehra Binnur Avunduk received the B.Sc. (Hons.), M.B.A., and Ph.D. degrees in business administration from the Faculty of Economics, Istanbul University, Istanbul, Turkey, in 2009, 2012, and 2017, respectively. She is currently a Lecturer with the Vocational School of Social Sciences, Istanbul University-Cerrahpasa, Istanbul,

Turkey. Her research interests include innovation strategies, open innovation, entrepreneurship, technology management, and production management. Dr. Avunduk has published articles in national and international peer-reviewed journals, served as an ad-hoc reviewer in several prestigious journals, and presented many papers at scientific conferences.

Adnan GÜZEL (Asst. Prof. Dr.)

Adnan Güzel has graduated from Gazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences. He has received his master's and doctorate degrees from Istanbul University, Money and Banking Department. He has worked for one of Turkey's largest banks for 29 years, as head of Securities, Money and Capital Markets, corporate finance and investment banking, managed bank's funds and also mutual funds. Along with his positions in the bank, he worked as senior executive levels in various companies like bank, derivatives exchange, securities brokerage, securities and real estate investment trusts, portfolio management, tourism and mall. He is currently a member of Faculty of Business Administration, University of Turkish Aeronautical Association, also acting as Dean of The Graduate School of Social Sciences and Director of the International Financial Research Center. He offers lectures on economics, finance and banking at undergraduate and graduate levels.

Gizay DAVER (Ph.D.)

After he graduated from TED Ankara College, Gizay DAVER received his bachelor's degree from Karadeniz Technical University, Business Administration Program. Following his bachelor's degree, he started working in the private sector. In the following years, he achieved a master's degree in Business – Finance program from Ankara University, Institute of Social Sciences, and completed his military obligation. He started working as a lecturer at Giresun University. In 2015 successfully defending his Ph.D. dissertation named “Turkish Banking Sector Performance Analyses After The 2001 Crisis”, he had the right to use doctor title. Since 2017, he has been the department chair of the Finance and Banking Department of the School of Applied Sciences at Zonguldak Bulent Ecevit University. He is a member of GARP (Global Association of Risk Professionals). He is holding the Derivative Instruments License and Level 3 license of capital market activities achieving the Turkish Capital Markets Association exams. He is involved in various volunteering activities to prepare future generations for their finance – banking careers. Besides he is taking active responsibility and roles in various institutions and organizations such as the Ministry of Justice, Department of Expertise; the Banks Association of Turkey, working for the establishment of a healthier and more transparent financial system.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir. Yayın politikası ve kuralları, editörler ile yazı ve danışma kurulu tarafından tespit edilmektedir. Yönetim Bilimleri Dergisi; temelde ekonomi, işletme, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye, ekonometri ve benzeri alanlara odaklanmıştır. Dergide, söz konusu alanlarda hazırlanmış Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır. Dergiye gönderilen çalışmaların orijinal ve mevcut literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Dergiye gönderilen yazıların teslim anında hiçbir dergide yayınlanmamış olması ve/veya hiçbir yayın organı tarafından basılmak üzere inceleme aşamasında olmaması gerekmektedir. Bu konudaki tüm sorumluluk yazarlara aittir. Yazarlar çalışmalarını gönderdikleri andan itibaren eserleri ile ilgili tüm yayın haklarını Yönetim Bilimleri Dergisi'ne devretmiş ve Yönetim Bilimleri Dergisi'nin kurallarını kabul etmiş sayılırlar.

Teslim Süreci ve Şekli

Makale gönderimi Dergipark üzerinden yapılmaktadır. Dergipark sistemine yüklenen makalelerin üzerinde isim bilgisi olmamalıdır. Zira sisteme kayıtlı kullanıcıların bilgileri sistemde mevcuttur. Makale ile birlikte 250-300 kelimedenden oluşan özet ve yazarlar hakkında 5-6 satırdan oluşan bilgi notu da (Türkçe ve İngilizce olarak) dergiye gönderilmelidir. Bu notta mezun olunan okullar, bağlı bulunulan kurum, unvan, çalışma alanları gibi bilgiler yer alabilir. Yönetim Bilimleri Dergisi uluslararası bilimsel ve bağımsız indeks ve abstract kuruluşlarınca da taranmaktadır. Bu nedenle gönderilen özetler çok önemlidir. Ayrıca çalışmanın konusu ile ilgili en fazla 5 adet anahtar kelime de eklenmelidir.

Çalışmanın Uzunluğu

Makaleler kural olarak 4.000 kelimedenden az, 8000 kelimedenden fazla olmamalıdır (kaynakça ve dipnotlar hariç). Makalenin yazıldığı dile göre değişen Genişletilmiş Özet'ler ise en az 600 en fazla 1000 sözcükten oluşmalıdır.

Stil ve Düzeltmeler

Yazarlar çalışmalarını Yönetim Bilimleri Dergisi kurallarına göre hazırlamak zorundadırlar. Editörlerden ya da hakemlerden gerekli düzeltmeleri yapmalarını beklenmemelidir. Gerekli düzeltmeler belirlendikten sonra yazarların en geç iki hafta içinde makalelerin düzeltilmiş halini Dergipark üzerinden sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Makaleler A4 kâğıdı ölçülerinde, tüm kenarlardan 2 cm boşluk olacak şekilde Normal stilde, Times New Roman 12 punto karakteri ile önce ve sonrası 0 nk ve tek satır aralığında yazılmalıdır. Paragrafların ilk satırına girinti eklenmemeli, her paragraftan sonra bir boşluk bırakılmalıdır.

Başlıklar ve Alt-Başlıklar

Makaledeki ana başlıklar 12 punto, koyu (bold) ve tüm harfler büyük olacak şekilde olmalıdır. Takip eden alt başlıklar 12 punto, koyu, ancak bu kez sadece ilk harfleri

büyük olacak şekilde olmalıdır. Üçüncü bir alt başlık halinde ise 12 punto, italik, normal (koyu değil), başlıktaki kelimelerin sadece ilk harfi büyük olmalıdır. Mümkün olduğunca az başlık kullanılmalı ve karışık numaralandırmalardan kaçınılmalıdır. Başlıklar ve alt başlıklar arasında bir paragraf boşluk bırakılmalıdır.

Çalışmanın belirtilen kurallara uygun olması yayın sürecini hızlandıracaktır. Bu nedenle çalışma gönderilmeden önce mutlaka YBD kurallarına uygun hale getirilmelidir. Çalışmalar IMRAD kurallarına uygun şekilde başlıklandırılmalı ve bir kapak dosyası hazırlanmalıdır.

Metin içi Atıf

YBD APA (6) stilini benimsemektedir. Bu nedenle atıflar parantez içinde (Soyadı, Yıl: Sayfa Numarası) şeklinde yapılmalıdır. Metin içinde verilen kaynaklar makalenin sonunda kaynakçada açıkça yazılmalıdır. Kaynakça listesinde kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Soyadın baş harfi büyük, ismin sadece baş harfi yazılmalıdır.

Kaynakçada referans gösterimi için:

Kitap:

Tek Yazarlı Kitap

Yazar Soyadı, A. (Basım Yılı). *Kitabın Adı (İtalik)*, Şehir: Yayınevi.

Aladağ, M. (2010). *21.Yüzyılda Pazarlama Teknikleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap

Tuna, P., Kalın, A., Gerçek, C. ve Güneş, S. (2000). *Oyun Teorisi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Editörlü Kitap:

Tek Editörlü Kitap:

Editör Soyadı, A. (Ed.). (Yıl). *Kitabın Adı (İtalik)*. Şehir: Yayınevi.

Kutlu, M. (Ed.). (2008). *Osmanlı Divan Şiirleri Üzerine Metinler*. İstanbul: Yönetim Yayınları.

İki Yazarlı Editörlü Kitap

Mutlu, C. ve Sağlık, D. (Ed.). (2012). *Güncel Gelişmeler Işığında Liderlik*. Ankara: Eski Yayınevi.

Kitapta Bir Bölüm

Yazar Soyadı, A. ve Yazar Soyadı, A. (Yıl), Bölümün Başlığı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın Adı (İtalik)* içinde, (s. sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Suna, P. ve Güneş, S. (2019). Uluslararası İlişkiler Perspektifinde Türkiye. A. Kalın (Ed.),

Küresel Ekonomi içinde, (s.248-298). Ankara: Nobel Yayınları.

Makalelerde:

Tek Yazarlı Makalelerde

Yazar Soyadı, Adı. (Basım Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Alm, J. (1996). What is an Optimal Tax System?. *National Tax Journal*, 49 (1), 117-133.

İki Yazarlı Makalelerde

Yazar Soyadı, Adı. ve Yazar Soyadı, Adı. (Basım Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Desouza, K. C. ve Flanery, T. H. (2013). Designing, Planning, and Managing Resilient Cities: A Conceptual Framework. *Cities*, 35, 89–99.

Kongre ve Sempozyum Bildiriler

Adil, Ö., Günay, T. ve Güzel, B. (2008). Öğretmen Adaylarının Öğrenciye Yönelik Tutumları ile Öğrenci Başarısı. *V. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 3-5 Haziran 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. 115-120.

Elektronik Kaynaklar

MEB (2008). Karşılaştırmalı Eğitim Programları. *Fen Lisesi Öğretim Programı* (s. 209-239) Erişim: 12 Ağustos 2008, <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/14>

Değerlendirme Süreci

Dergi ve yayın süreci ile ilgili tüm yazışmalar Dergipark sistemi üzerinden yürütülmektedir. Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmalar ön incelemeye tabi tutulur ve inceleme, editörler ve bağımsız hakemler tarafından gerçekleştirilir. Gönderilen çalışmalar ilk olarak editörlerin incelemesinden geçer. Bu aşamada ilk olarak çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Ardından makale alanında uzman en az iki hakeme gönderilir. Çalışmanın yayınlanabilmesi için en az iki hakemden ‘yayınlanabilir’ raporu alması gerekmektedir. Editörler ve hakemler incelemelerinde temelde şu üç kritere göre hareket ederler:

- 1) Anlatım Kalitesi: Yazım stili, anlatımda akıcılık, dilin doğru kullanımı, yazının planlaması ve yapısı,
- 2) Kaynakların Doğru Kullanımı: Dipnotlar ile yazı arasındaki uyum, dipnotlardaki bilgilerin doğru ve eksiksiz olması, kaynakların yeterliliği, niteliği,
- 3) Bilimsel Kalite: Çalışmanın bilim dünyasına katkısı, orijinalliği, yazarın iddialarını savunmadaki yeterliliği, yazının derinliği ve kalitesi.

Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale ya yayınlanır ya düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir ya da reddedilir. Her durumda yazar Dergipark üzerinden bilgilendirilir; çalışmanın hangi aşamada olduğu yine Dergipark üzerinden izlenebilmektedir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Hakemlerden

‘yayınlanabilir’ onayı alınmasına karşın Yönetim Bilimleri Dergisi editörleri yazarlardan bazı teknik düzeltmeler talep edebilirler. Ayrıca hakem raporları gizlidir ve dergi arşivlerinde 5 yıl süre ile saklanır. Yönetim Bilimleri Dergisi’nde yayınlanmak üzere gönderilen yazıların yazarları kendilerine telif ödenmeyeceğini baştan kabul ederler.

İletişim Bilgileri

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilimleri Dergisi Yazı İşleri Editörlüğü, 17200, Ağaköy, Biga, Çanakkale. Tel: 0 286 335 87 38 E-posta: ybd@comu.edu.tr

NOTES FOR THE CONTRIBUTORS

Journal of Administrative Sciences focuses on scholarly articles on labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations in general from all over the world. The journal encourages interdisciplinary studies. Manuscripts submitted to Journal of Administrative Sciences should be original and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board and editors take consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. For the articles to be published, at least two 'accepted' reports from the referees are required.

The Editors and referees use three-step guidelines in assessing submissions:

- 1) Literary quality: Writing style, usage of the language, organisation (paragraphing, syntax, flow etc.)
- 2) Use of references. Referencing, sources, relationships of the footnotes to the text.
- 3) Scholarship quality: Depth of research, quality; contribution, originality of the contribution (new and creative thought) and plausibility of the author's argument.

Questions regarding the status of submissions should be directed to the co-editors by e-mail at ybd@comu.edu.tr. The author could be asked for technical corrections by editors after the final draft of the article.

Submission

Manuscripts should be single spaced throughout (including all quotations and footnotes) on single sides of A4 paper... Full names of the author(s) should be given, an address for correspondence, and where possible a contact telephone number, fax number and e-mail address. Authors should pay particular attention to the accuracy and correct presentation of references.

Besides the manuscript a brief cv of the author should also be attached to the e-mail so that a registry is formed. JAS uses American Psychology Association System

Length

Articles as a rule should not exceed 8.000 words and should not be less than 4.000 words, not including footnotes and references.

Style and Proofs

Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the JAS style. Editors will not undertake retyping of manuscripts before publication. The manuscript should be written by using Times New Roman 12 punt. Titles and Sub-Titles Titles in the article should be 12 punt, bold and in uppercase form. The sub-titles should be 12 punt and in the title case form. Single line width is preferred and A4 format is suitable.

Footnotes**Books****One author**

Aladağ, M. (2010). *21.Yüzyılda Pazarlama Teknikleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Two authors

Acer, Y ve Kaya, İ. (2009). *Uluslararası Hukuk*, Temel Ders Kitabı, Ankara: USAK Publications.

Three authors

Tuna, P., Kalın, A., Gerçek, C. ve Güneş, S. (2000). *Oyun Teorisi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Part of a Book

Groundwater-Smith, S. (2007). As Rain is to Fields, so Good Teachers are to Students. S. Knipe (Ed.), *Middle Years Schooling: Reframing Adolescence* (151-170. ss.). Frenchs Forest, N.S.W: Pearson Education Australia.

Articles

Alm, J. (1996). What is an Optimal Tax System?. *National Tax Journal*, 49 (1), 117-133.

Paper Presented at a Conference or Meeting:

Yegin, Mehmet. (2009). A New Schematic Model to Understand Formation of Public Opposition on Foreign Policy Issues, *Midwest Political Science Association 67th Annual National Conference*, Chicago, USA, p. 9.

Web Sources

MEB (2008). Karşılaştırmalı Eğitim Programları. *Fen Lisesi Öğretim Programı* (s. 209-239) Accessed: 12 Ağustos 2008, <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/14>

Biography

Current and recent academic and professional affiliations and recent major publications for the Notes on Contributors should be supplied with the articles. It should not exceed 100-word.

Abstract

A concise abstract not exceeding 250-300 words in length is required.

Contact Information

For more information about the journal feel free to contact with the editors. JAS / YBD, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, TÜRKİYE.

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

